

**ВОЛОДИМИР
БОСЬКО**

**ІСТОРИЧНИЙ
КАЛЕНДАР
КІРОВОГРАДЩИНИ**

**ЕТЮДИ У ЧЕРВОНОМУ, ЧОРНОМУ
ТА СИНЬО-ЖОВТОМУ КОЛЬОРАХ
ПРО УЧАСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДЦІВ
У РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.**

2021

Володимир Босько

**ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР
КІРОВОГРАДЩИНИ
на 2021 рік**

**ЕТЮДИ У ЧЕРВОНОМУ, ЧОРНОМУ
ТА СИНЬО-ЖОВТОМУ КОЛЬОРАХ
ПРО УЧАСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДЦІВ
У РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.**

Кропивницький
«Імекс-ЛТД»
2020

УДК 94(477)(059.3)
ББК 63.3(4УКР-4КІР)Оя25

Видано в рамках обласної програми розвитку книговидавництва та книгорозповсюдження на 2016–2020 рр.

Автор-упорядник:

Босько Володимир Миколайович, методист КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова, лауреат обласної премії у галузі образотворчого мистецтва імені Олександра Осмьоркіна.

Рецензенти:

Бик Адам Сергійович, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора та науково-дослідної діяльності та міжнародного співробітництва КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», лауреат обласної педагогічної премії імені Василя Сухомлинського.

Бабенко Олег Олександрович, директор Кіровоградського обласного державного архіву, голова обласної організації Національної спілки краєзнавців України, лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова, лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка.

Б 85 Босько В.М.

Історичний календар Кіровоградщини на 2021 рік. Етюди у червоному, чорному та синьо-жовтому кольорах про участь елисаветградців у революції 1917-1921 рр. / В.М. Босько. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. – 340 с.

ISBN 978-966-189-555-2

16-й випуск альманаху – тематичний. Крім біографічних відомостей про ювілеї понад 300 визначних особистостей як минулих часів, так і сьогодення (від середини 18-го століття до наших часів), пов'язаних з Єлисаветградським і Олександрійським повітами та сучасною Кіровоградською областю, він містить 35 історико-краєзнавчих нарисів та розвідок з історії революційного руху на території Єлисаветградщини, починаючи з 1869 року. Тематична збірка статей присвячена 100-річчю української та російської революцій і громадянської війни (1917-1921), в яких уродженці краю відіграли визначну роль, а саме місто опинилося в епіцентрі тих трагічних подій. Видання ілюстроване, розраховане на широке коло читачів.

УДК 94(477)(059.3)
ББК 63.3(4УКР-4КІР)Оя25

ISBN 978-966-189-555-2

© В.М. Босько, 2020
© «Імекс-ЛТД», 2020

ВІРШІ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ ТА ЕДУАРДА БАГРИЦЬКОГО ПРО ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІНІ

Володимир Сосюра (1897-1965).
Уривок з поеми «Розстріляне безсмертя»

*Безумство бурі світової
одгуркотіло вже давно...
Ти знов стоїш переді мною
й в поєму просишся, Махно!..*

*Ти просиш (зір твоїй, наче жало...)
поєму написати нову,
бо першая давно пропала
в сумних архівах ГПУ.*

*О, скільки гроз гуло в поєті,
герою нещасливий мій,
коли побачив на портреті
тебе я в куртці шкіряній!..*

*Тепер не знаю, як ти, де ти?..
Горить душа моя в огні...
Я проти тебе йшов в багнети
іще в далекі юні дні.*

*Ішли махновці в смерть юрбою.
Чи був це яв, чи дикий сон?..
їх у бою під Лозовою
ми захопили у полон.*

*Той сніг... Крові багряні маки...
Та церква... Тіні чорні гав...
Де я, смуглявий гайдамака,
багнетне коло замикав.*

*Як їх стріляли, як кололи
штыками в стегна чи в плече!..
А я дививсь... і чорним бодем
стискалось серце гаряче...*

*Така була судьба поета...
Махно, я зовсім їй не рад.
**Я проти тебе йшов в багнети
в борні за Єлисаветград!***

**Эдуард Багрицкий (1895-1934).
Из вступления к поэме «Сказание о море, матросах
и Летучем Голландце» (1923)**

*...Не я ль под Елисаветградом
Шел на верблюжские полки,
И гул, разбрызганный снарядом,
Мне кровью ударял в виски.
И под Казатином не я ли
Залег на тендере, когда
Быками тяжело замычали
Чужие бронепоезда.
В Алешках, под гремучим небом,
Не я ль сражался до утра,
Не я ль делился черствым хлебом
С красноармейцем у костра...
Итак — без упреков грозных!..
Где критик мой тогда дремал,
Когда в госпиталях тифозных
Я Блока для больных читал?..
Пусть, важной мудростью объятый,
Решит внимающий совет:
Нужна ли пролетариату
Моя поэма — или нет!*

Эдуард Багрицкий.
Отрывок из стихотворения «Голуби» (1922)

*... Через Баку, через станицы,
Через Ростов — назад, назад,
Туда, где Знаменка дымится
И пышет Елисаветград!*

*Гляжу: на дальнем повороте —
Ворота, сад и сеновал;
Там в топоте и конском поте
Косматый всадник проскакал.*

*Гони! Через дубняк дремучий,
Вброд или вплавь гони вперед!
Взовьется шашка — и певучий,
Скрутившись, провод упадет...*

*И вот столбы глухонемые
Нутром не стонут, не поют.
Гляжу: через поля пустые
Тачанки ноют и ползут...*

**Гляжу: близ Елисаветграда,
Где в суходоле будяки,
Среди скота, котлов и чада
Лежат верблюжские полки.**

*И ночь и сон. Но будет время —
Убудет ночь, и сон уйдет.
Загикает с тачанки в темень
И захлебнется пулемет...*

*И нива прахом пропылится,
И пули запоют впотьмах,
И конница по ржам помчится —
Рубить и ржать. И мы во ржах.*

*И вот станицей журавлиной
Летим туда, где в рельсах лег,
В певучей стае тополиной,
Вишневым город меж дорог...*

«ОКАЯННІ ДНІ» В ЄЛИСАВЕТГРАДІ: 1919 РІК

Прекраснее Малороссии нет страны в мире. И главное то, что у нее теперь уже нет истории, – ее историческая жизнь давно и навсегда кончена. Есть только прошлое, песни, легенды о нем, – какая-то вневременность.

Иван Бунин

Книжку «Окаянные дни» видатного російського письменника-емігранта, лауреата Нобелівської премії Івана Буніна (1870-1953) називають художнім та філософсько-публіцистичним твором, що відображає епоху революції та громадянської війни. Вона складається із щоденникових записів, які письменник вів у Москві та Одесі з 1918 по 1920 рік.

Тричі в «Окаянных днях» згадується й наш Єлисаветград. Ось запис від 2 травня 1919 року:

«Сейчас на дворе ночь, темь, льет дождь, нигде ни души. Вся Херсонщина в осадном положении, выходит, как стемнеет, не смеем. Пишу, сидя как будто в каком-то сказочном подземелье:

вся комната дрожит сумраком и вонючей копотью ночника. А на столе новое воззвание:

«Товарищи, образумтесь! Мы несем вам истинный свет социализма. Покиньте пьяные банды, окончательно победите паразитов! Бросьте душителя народных масс, бывшего акцизного чиновника Григорьева! Он страдает запоем и имеет дом в Елисаветграде!».

У цій відозві інтригує лише твердження, що отаман мав будинок у Єлисаветграді (доволі дивно, погодьтесь, звинувачення). Все інше про Григор'єва начебто відповідає дійсності. Колишній акцизний чиновник, але не в Єлисаветграді, а в Олександрії, де й мав власний будинок, Григор'єв і справді був великим шанувальником «зеленого змія».

З Єлисаветградом пов'язаний лише один епізод в житті отамана, зате який! Захопивши місто на початку травня 1919 року, Григор'єв оприлюднив у ньому свій знаменитий Універсал «До Українського народу». Так почалося антибільшовицьке повстання його війська, що супроводжувалося жахливим єврейським погромом у Єлисаветграді.

Начебто, буцімто, нібито – ці та схожі уточнення доводиться вживати ледве не на кожному кроці, коли мова йде про життєпис Григор'єва, за винятком хіба що єлисаветградського епізоду.

Ще донедавна ми знали, що під час громадянської війни діяв легендарний отаман Микола Олександрович Григор'єв, якого в селі Сентовому 27 липня 1919 року застрелив батько Махно.

А нині історики пишуть, що насправді його звали Никифор (Нечипір) Олександрович Серветник, що народився він чи то на Поділлі, чи то в нашій Олександрії, чи то у Верблюжці, що мав братів Олександра й Миколу та сестру Ганну. Про них, по суті, вірогідних відомостей немає. Хіба що зрідка згадується брат Олександр.

Отаман Никифор Григор'єв

Якось випадково в інтернеті я натрапив на прецікавий документ під назвою «Письмо брата атамана Григор'єва – Александра Григор'єва к крестьянам и рабочим Украины», надрукований в Одесі в 1919 році. Виданий у вигляді брошури (8 сторінок, ціна 50 копійок) цей лист зберігається в Державній публічній історичній бібліотеці Росії.

Про себе «автор листа» лише повідомляє: «Я брат атамана Григор'єва Александр Григор'єв, совместно с ним работавший в его штабе, обращаюсь к вам...»

Що ж сталося з Олександром Григор'євим, чому він зрадив брата, як опинився серед більшовицьких агітаторів? А головне, чи він насправді є автором цього листа? Надто вже вправно, із неабияким хистом він скомпонований.

Про те, як Олександр Григор'єв опинився серед більшовиків (а трапилося це після проголошення григор'євського Універсалу), сучасні історики, зокрема Андрій Лисенко, пише: «16 липня до Криворізького виконкому добровільно з'явився з повинною брат отамана – Олександр Григор'єв. Він написав (або підписав) лист-сповідь, лист-каяття, який був опублікований. У листі було й звернення до колишніх червоноармійців, які ще залишались з отаманом: „За Никифором Григор'євим, колишнім штабс-капітаном, пішли тільки обмануті червоноармійці. Не вірте моєму братові, він двічі зраджував: його остання зрада відкрила фронт генералу Денікіну. Залиште

його та його помічників, без вас вони ніщо. Я, брат отамана Никифора Григор'єва, Олександр Григор'єв, благаю вас про це».

А от історик Олександр Приказюк дотримується іншої версії: «Більшовицькими пропагандистами було підготовлено „Лист брата отамана Григор'єва – Олександра Григор'єва до селян і робітників України“, який був опублікований у вигляді листівки та брошури. Цей російськомовний документ насичений стандартними більшовицькими кліше...»

Однак у самому листі міститься доволі несподіване зізнання: «Меня арестовали в Кривом Рогу. Я не упрекаю коммунистов за этот арест, иначе они не могли поступить». Погодьтеся, з'явитися добровільно з повинною і бути заарештованим – не одне й те саме.

«Мавр зробив свою справу, мавр може йти» – так більшовики очевидно й вчинили з братом отамана, потихеньку його ліквідувавши. Ні де мешкав Олександр Григор'єв, ні ким працював – невідомо. То, можливо, у тій більшовицькій відозві, яку цитує Бунін, про будинок отамана Григор'єва у Єлисаветграді, мова йде про його брата Олександра? Навряд чи ми про це колись дізнаємося.

Другий щоденниковий запис Буніна про наше місто від 14 травня 1919 року, на відміну від першого, цитується доволі часто. Ще б пак:

«...Елисаветград от темных сил пострадал страшно. Убытки исчисляются миллионами. Магазины, частные квартиры, лавчонки и даже буфетники снесены до основания. Разгромлены советские склады. Много долгих лет понадобится Елисаветграду, чтобы оправиться!»

Замість коментаря наведемо деякі дані про чисельність населення в Єлисаветграді. У 1913 році в місті мешкало 76 649 осіб, а через 10 років, у 1923, в Єлисаветграді залишалося жити 50 тисяч мешканців. Статистика моторошна! Звісно з 1913 по 1917 рік кількість населення в місті значно зросла, й схоже на те, що революція й громадянська війна його буквально переполовинила.

Нарешті, ще один запис у щоденнику Буніна від 23 травня 1919 року, який привернув мою увагу: «В „Одесском Набате“ просьба к знающим – сообщить об участии пропавших товарищей: Вали Злого, Миши Мрачного, Фурманчика и Муравчика...»

Це звернення має безпосереднє відношення до Єлисаветграда. Сталася ця трагедія під Єлисаветградом, у бою місцевих анархістів і більшовиків із григор'євцями. На жаль, газета одеських анархістів спотворила прізвища загиблих. Валя Злой – насправді Валерій Тарковський, старший брат поета Арсенія Тарковського, а Міша Мрачний – це Міша Злой (прізвище Радомисльський), молодший брат одного з вождів більшовицької революції Григорія Зінов'єва. Хто такі Муравчик і Буравчик, встановити не вдалося.

Валерій Тарковський – надзвичайно обдарований підліток, якому не виповнилося й 16 років, коли він загинув. Тіла загиблих так і не були знайдені, тому Тарковські тривалий час чекали на його повернення додому. У 1976 році Арсеній Тарковський присвятив пам'яті брата один із найпроникливіших віршів:

Арсеній і Валерій Тарковські. 1913 р.

*Ещё в ушах стоит и гром и звон:
У, как трезвонил вагоновожатый!*

*Туда ходил трамвай, и там была
Неспешная и мелкая река –
Вся в камыше и ряске.
Я и Валя*

*Сидим верхом на пушках у ворот
В Казённый сад, где двухсотлетний дуб,
Мороженщики, будка с лимонадом
И в синей раковине музыканты.*

Июнь сияет над Казённым садом.

*Труба бубнит, бьют в барабан, и флейта
Свистит, но слышно, как из-под подушки:
В полбарабана, в полтрубы, в полфлейты
И в четверть сна, в одну восьмую жизни.*

Мы оба

*(в летних шляпах на резинке,
в сандалиях, в матросках с якорями)
Ещё не знаем, кто из нас в живых
Останется, кого из нас убьют,
О судьбах наших нет ещё и речи,
Нас дома ждёт парное молоко.
И бабочки садятся нам на плечи,
И ласточки летают высоко.*

ІЛЛЯ ЕРЕНБУГ І МИКОЛА КУЛШ: ХУЛІО ХУРЕНИТО ТА ХУЛІЙ ХУРИНА В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

Ілля Еренбург

Зазвичай письменники, які у своїх творах згадують наш Єлисаветград, або народилися, або мали родичів чи друзів у ньому, або принаймні відвідували його. Всі мої спроби відшукати хоч якісь зв'язки Іллі Григоровича Еренбурга (сам він народився у Києві) (1891-1967) з Єлисаветградом виявилися марними. А тим часом письменник увічнив місто у своєму знаменитому романі «Необычайные происхождения Хулио Хуренито и его учеников», вперше опублікованому в 1922 році. У першому виданні твір мав пародійно-довгу назву: *«Необычайные происхождения Хулио Хуренито и его учеников: мосье Дэле, Карла Шмидта, мистера Куля, Алексея Тишина, Эрколе Бамбучи, Ильи Эренбурга и негра Айши, в дни Мира, войны и революции, в Париже, в Мексике, в Риме, в Сенегале, в Кинешме, в Москве и в других местах, а также различные суждения учителя о трубках, о смерти, о любви, о свободе, об игре в шахматы, о еврейском племени, о конструкции и о многом ином».*

Чи не єдиний уродженець Єлисаветграда, з яким спілкувався і творчість якого цінував Ілля Григорович, був талановитий живописець і педагог, член художнього об'єднання «Бубновий валет» Олександр Олександрович Осмьоркін (1892-1953). Подаровані ним картини прикрашали квартиру й дачу письменника. У 1959 році для каталогу першої посмертної «Виставки произведений профессора живописи А.А. Осмёркина», влаштованої у Москві, Еренбург написав теплий відгук про творчість художника.

*Повна назва роману
в першому виданні 1922 року*

Втім, це моє припущення видається доволі сумнівним. Адже третину життя (28 років із 76) Еренбург перебував в еміграції, переважно у Франції. Це йому, до речі, належить знаменитий афоризм «Увидеть Париж и умереть».

Остаточо Еренбург повернувся в СРСР у 1940 році. Напевне, тоді й познайомився з Осмьоркіним, а роман-то був написаний значно раніше.

Тому поки що доводиться задовольнятися поясненням самого оповідача, тобто автора, як саме на сторінках роману з'явився Єлисаветград. Виявляється, суто випадково. Коли Учитель Хуліо Хуреніто з учнями, добряче помандрувавши світом, вирішили відвідати Україну, то «...погадали по карті, заставив Айшу ткнуть куда-либо пальцем. Вышел Елисаветград».

Глава 31 роману про перебування Хуліо Хуреніто з учнями в Єлисаветграді називається «Одиннадцать правительств. Учитель – претендент на российский престол». Ось фрагмент з неї:

«...Курортный режим Елисаветграда оказался очень своеобразным, и мы не сразу к нему привыкли. Дело в том, что противники большевиков выгодно отличались своим разнообразием – среди них были сторонники „Единой, Неделимой“, украинцы – просто, украинцы – социалисты, социалисты – просто, анархисты, поляки и не менее трех дюжин крупных „атаманов“, не считая мелких, промышлявших кустарничеством, то есть ограблением поездов и убийством местечковых евреев. Все они дрались не только с большевиками, но и друг с другом, поочередно на короткое время захватывая нашу резиденцию. За три месяца мы пережили одиннадцать различных правительств. Надо было быть Учительем, с его блестящим мексиканским стажем, чтобы освоиться в этой белиберде.

Выйдя утром на улицу, мы не знали, в чьих руках город, и на всякий случай во всех карманах пиджаков, жилетов и брюк держали разнообразные удостоверения на разных языках и наречиях, с орлами в короне и без короны, с серпами, с трезубцами, даже с вилами, которые имелись в гербе батьки Шило.

Впрочем, нужно сказать, что это разнообразие выявлялось почти исключительно во флагах и в гербах, на городской жизни отражалось мало. Освобождаемые еженедельно от ига обыватели даже не замечали этого, так как действия „тиранов“ и „освободителей“ были до

удивительного сходны между собой, притом одеты все были одинаково, донашивая серые шинели царской армии. Кроме того, сказывались традиции мест: в меблированных комнатах, где помещалась Чека, разместилась контрразведка и все десять последующих учреждений однородного характера. Тюрьма оставалась тюрьмой, хотя в нее приводили тех, кто вчера еще сам приводил в нее смутьянов, – ни консерваторией, ни детским садом она не становилась. Даже расстреливали на том же традиционном пустыре, позади острога. Все, приходя, издавали законы о свободе и неприкосновенности личности, вводили осадное положение и смертную казнь за малейшее выражение недовольства дарованной свободой. Засим, в течение краткой мотыльковой жизни, спешили „наладить нормальную жизнь“, то есть ограбить как можно больше еврейских часовщиков и успеть расстрелять всех лиц с несимпатичными физиономиями или с неблагозвучными фамилиями...»

Микола Куліш

Дивно те, що сам Ілля Еренбург пережив кошмари громадянської війни, змальовані в романі, у рідному Києві, а проте обрав чомусь наш Єлисаветград.

Сатирично-філософський, гротескний пародійний роман Еренбурга вражає насамперед дивовижними пророцтвами, які справдилися. У 1922 році, коли роман побачив світ, письменник передбачив зародження фашизму в Італії та нацизму в Німеччині, тоталітаризму в СРСР, Другу світову війну, геноцид євреїв, появу атомної бомби та її застосування проти японців і навіть войовничий іслам, здатний «поджечь весь мир».

Та особливо вражає глава про зустріч Хуреніто з кремлівським вождем, у якому легко вгадується Ленін, промовисто названа «Великий Инквизитор вне легенды».

Великий Инквизитор ділиться з Хуліо Хуреніто своїми планами: «Мы ведем человечество к лучшему будущему... Мы гоним его вперед, гоним в рай железными бичами». І тут учень Хуліо Хуреніто та оповідач, а ним є персонаж, якого звать... Ілля Еренбург, побачивши Головного Комуніста, «...вдруг испугался добродушного дяди, который пять лет тому назад был в Париже моим соседом и пил „боки“ в излюбленном мною кафе... И все же я не мог преодолеть страха». «Боки» – це назва міцного німецького пива.

Еренбург дійсно з 1908 року добре знав не лише Леніна, а і його найближче оточення (Троцького, Зінов'єва та ін.), навіть відвідував партійну

школу в передмісті Парижа Лонжюмо, де за скупйовджену шевелюру та неохайність отримав кличку Ілля Лохматий.

Більше того, у 1909 році Еренбург якийсь час жив у Відні на квартирі разом із родиною Троцького. Лев Давидович тоді редагував нелегальну соціал-демократичну газету «Правда», а Еренбург допомагав йому: *«Моя работа была несложной: я клеивал партийную газету в картонные рулоны, а на них наматывал художественные репродукции и отсылал пакеты в Россию... Троцкий был со мною ласков и, узнав, что я строчу стихи, по вечерам говорил о поэзии, об искусстве...»*

Безумовно, Еренбург чудово знав, звідки Троцький і Зінов'єв родом, то можливо, і Єлисаветград з'явився в романі завдяки цим нашим землякам, творцям Жовтневої революції 1917 року?

Дивовижно, але роман «Хуліо Хуреніто» з передмовою гімназійного товариша Еренбурга Миколи Бухаріна, а згодом улюбленця вождя та більшовицької партії, за спогадами Надії Крупської, Леніну сподобався (хоч у це й важко повірити!): «Ты представляешь, наш Илья Лохматый какую книгу написал!» Вождю буцімто сподобалися і її фейлетонність, і її пророцтва, і її дотепність, і навіть цинізм.

Та ні передмова Бухаріна, ні схвальна оцінка твору Леніним не врятували твір Еренбурга від заборони, яка тривала з 1928 року до самої горбачовської перебудови.

Роман «Необычайные похождения Хулио Хуренито и его учеников» був перекладений на основні мови світу. У Вікіпедії вичитав надзвичайно приємну для нас, хто живе в колишньому Єлисаветграді, інформацію: «В 2008 году редакцией „Независимой Газеты“ („НГ-ExLibris“) „Хуренито“ Эренбурга включён в список „100 лучших романов всех времён“».

Визнаний нині шедевром роман Еренбурга, своєю чергою, надихнув українського драматурга Миколу Куліша (1892-1937) на створення однієї з кращих своїх п'єс – сатиричної комедії «Хулії Хурина».

Сталося це за таких обставин. Наприкінці квітня 1925 року Куліш, за дорученням губернських партійних органів, перебував у Єлисаветграді, щойно перейменованому в Зінов'євськ, де редагував місцеву газету «Червоный шлях».

П'єсу, задуману в Зінов'євську (Єлисаветграді), Куліш закінчив уже в Харкові в 1926 році. Її спочатку дозволили до постановки без обмежень. Очевидно, цензори прочитали комедію не уважно, або й не читали зовсім. Та невдовзі спохопилися й заборонили, та ще й з такими формулюваннями: «найчистіший пасквіль на партійно-радянський апарат на Україні», «сатира без найменшого просвіту», у якій «Радянська Україна представлена цілковитим будинком для божевільних».

...З Одеси до неназваного провінційного міста, у якому вгадується Єлисаветград, напередодні святкування чергової річниці Жовтневої революції приїздять два пройдисвіти, які видають себе за «людей із центру». Один – буцімто кореспондент газети «Правда» Сосновський, другий – член вірменського ЦК. Місцеве керівництво задовольняє всі їхні забаганки. Перед від'їздом до Харкова аферисти на прощання розіграли заступника міського голови Хому Божого:

Сосновський. ...Кажуть, у вас тут поховано Хуліо Хуреніто?

Божий. Це... це... хто?..

Сосновський. Хіба не знаєте? Еренбургів герой!.. Учитель!

Божий. Ага!.. Так!.. Здається, поховано... Так... Так... Ми ще на президії це питання обговорювали, гадали пам'ятника невеличкого поставити...

Звісно, Божий збрехав. Ні про якого революціонера Хуреніто він не чув. Піднявши все місто на пошуки неіснуючої могили літературного героя, прізвище якого чув уперше, він переінакшив його на Хулія Хурину.

У 1934 році Куліша заарештували, звинувативши *у приналежності до націоналістичної терористичної організації і зв'язках з ОУН*. Розстріляли у 1937-му.

*Будинок, у якому в 1925 році
мешкав Микола Куліш.
Сучасний вигляд*

Про подробиці короткочасного перебування драматурга в нашому місті вперше розповів наш видатний краєзнавець Леонід Куценко в розвідці «Микола Куліш у Зінов'євську» в книзі «Благословенні ті сліди...» (1995). Леонід Васильович навіть знайшов будинок (він зберігся!) у Театральному провулку, у якому мешкав Куліш, і запропонував встановити меморіальну дошку. Куценко також повідомив, що наш театр

у ті часи мав намір здійснити постановку комедії «Хулії Хурина».

Інший краєзнавець Володимир Поліщук доводить, що в будинку № 6 по вулиці Тараса Карпи (колишня Тімірязєва), що також зберігся, розміщувалась редакція газети «Червоний шлях», яку в травні-серпні 1925 року редагував Куліш. Ні перше (меморіальна дошка), ні друге (постановка п'єси нашим театром), на превеликий жаль, реалізовано не було. Та від того пропозиція Куценка аніскільки не втратила своєї актуальності. Адже незаперечним залишається факт: якби Микола Куліш не потрапив до Єлисаветграда, то й не написав би свій шедевр – сатиричну комедію «Хулії Хурина».

ОТАМАН АНГЕЛ У ТВОРАХ ОЛЕКСІЯ ТОЛСТОГО І ЮРІЯ ОЛЕШІ

Олексій Толстой

Граф Олексій Толстой (1882-1945), якого після повернення з еміграції в радянську Росію стали називати «червоним графом», – визнаний класик радянської літератури. Проте в новітні часи його кращим твором літературознавці називають уже не трилогію «Ходіння по муках», не історичний роман «Петро I», а повість «Походження Невзорова, или Ибикус», вперше надруковану в 1923 році.

Ось що з цього приводу пише поет, публіцист, авторитетний літературний критик Дмитро Биков: «...Алексей Николаевич написал гениальную повесть, из которой выросли потом и булгаковские герои „Бега“ с их тараканьими бегами, и очень многие персонажи Ильфа и Петрова, и, главное, он вывел героя, из которого получились все жулики следующих эпох. Это бессмертный Невзоров... В повести „Похождения Невзорова, или Ибикус“... возникает первый из благородных (или неблагородных, но обаятельных) жуликов, населивших советскую литературу».

Для нас, хто не байдужий до краєзнавства, цей шедевр Толстого інтригує передусім тим, що в ньому фігурує... Єлисаветград:

«Атаман Ангел шел на Єлисаветград. На тройках была вся его сила: и пехота, и кавалерия, и пулеметы, и обоз.

Передвигался он с чрезвычайной скоростью, даже на тачанках, на каждой, сзади, дегтем написано было: „Хрен догонишь!“.

– Вот книгу мне надо одну достать, есть такая книжка: „Анархизм“. Читал?

– Читал, Ангел Иванович, как-то забылось.

– Дурак ты, Семен... Кабы не твоя бухгалтерия... Ну, не дрожи, не трону... А вот возьми Єлисаветград, ты мне эту книжку достань».

Отаман Ангел

Семен – це і є головний герой твору Невзоров, який влаштувався бухгалтером у банду Ангела.

Словесний портрет отамана в зображенні Толстого такий: «На развевающемся с боков телеги персидском ковре стояло золоченое кресло-рококо. В нем сидел, руки упирая в колени, приземистый, широкоскулый человек, лицо коричневое, бритое, как камень. Одет в плюшевый, с разводами, френч, в серую каскетку. Это и был сам атаман Ангел...»

Чому саме Єлисаветград вириняє на сторінках книги Толстого? Відповідь на це запитання є. Газета «Голос Юга» від 9 серпня 1918 року повідомляла: «Сегодня в зале Общественного собрания состоится „Вечер интимного чтения“ неизданных произведений графа Алексея Николаевича Толстого, причем тещом выступит сам автор». Письменник прочитав єлисаветградцям повість «Наваждение», розказ «Невеста», сказку «Солдат и черт».

Перебував у місті декілька днів. В інтерв'ю кореспонденту «Голоса Юга» Толстой зізнався: «Бежал из Москвы на Украину, так как в бывшей первопрестольной не только есть нечего, но жить и работать невозможно».

Згадується Єлисаветград і в щоденнику письменника за серпень 1918 року: «...В Єлисаветграді на вокзалі толкотня, лезуть в вагони. Низенький, толстий єврей бегает вдоль вагонов и выкрикивает низким, истерическим, библейским голосом: „Моисей! Моисей!“

...Бабы хотели побить старика за вранье. Он из угла, скаля зубы: „Не трогайте меня, я сумасшедший!“».

Безумовно, єлисаветградський епізод з'явився в повісті внаслідок особистих вражень письменника від перебування у нашому місті.

Щодо отамана Ангела, то, виявляється, їх було декілька. Справжнього звали Євген Петрович Ангел (1896 – після 1919(?)), і був він одним із керівників повстанського руху проти більшовиків на Чернігівщині та Сумщині. До того ж Ангел це не ім'я, а скорочене болгарське прізвище Ангелов. Відомостей, що він бував у наших краях, немає жодних.

Проте отаман Ангел був настільки популярним серед повстанців, що після його таємничого зникнення чи загибелі з'явилися самозванці, які видавали себе за нього.

Найбільш відомим його наслідувачем став Олександр Грудницький (1892-1921), який називав себе отаманом Ангелом і діяв на Херсонщині, а отже, і на території Єлисаветградського повіту. Про цього самозванця, пишуть історики, було відомо Симону Петлюрі, але він вважав, що викори-

стання імені отамана підтримує віру народу в безперервність, непереможність та успішність визвольного руху.

А взагалі-то дореволюційний Єлисаветград був однією зі столиць анархістського руху в Російській імперії. Ця тема, на моє глибоке переконання, вимагає монографічного дослідження. Лише один факт: у 1917 році в Єлисаветграді, у заснованій анархістами друкарні «Вольный труд», була надрукована одна з найважливіших праць теоретика анархізму Петра Кропоткіна «Революционное правительство» під красномовним гаслом на обкладинці: «От каждого по способностям, каждому по потребностям». То може, отаман Ангел, ідучи на Єлисаветград, знав про це видання, але узагальнено назвав його «Анархізмом»?

Відомий російський письменник-емігрант Роман Гуль згадував: «В эмиграции, в Берлине, в 1920-х годах Алексей Толстой мне показывал фотографию, которой он очень дорожил: сфотографирован каким-то уездным фотографом ражий детина, довольно обезьянообразный, с головы до ног увешанный арсеналом оружия. Детина сидит „развалемшись“ в глубоком кресле на фоне дешевых декораций, а рядом – круглый стол, на котором – отрубленная человеческая голова. И детина дико-напряженно уставился в объектив фотографического аппарата. Это – атаман Ангел. Толстой над этой фотографией дико хохотал, просто ржал. Я никак не мог разделить его веселья, но это была сфотографирована действительная Украина 1918 года».

Зрозуміло, що ні до справжнього отамана Ангела, ні до його наслідувача Грудницького ця світлина відношення не має. Адже обидва Ангели, як зазначають сучасники, були справжніми красенями.

То, можливо, був якийсь інший Ангел? Отой, наприклад, про якого

*Обкладинка брошури
Петра Кропоткіна
«Революционное
правительство»,
надрукованої
в Єлисаветграді (1917 р.)*

*Отаман Ангел
у фільмі Андрія Смирнова*

Юрій Олеша в юності

Юрій Олеша написав маленьке оповідання «Ангел», вперше й востаннє за життя письменника опубліковане в 1922 році в харківській газеті «Пролетарий»? Це один із найстрашніших творів про громадянську війну в Україні, про який Олеша волів не згадувати, адже розповідь в «Ангелі» ведеться від першої особи, і чекісти запросто могли ототожнити оповідача з автором, тобто із самим Юрієм Олешою.

Ось як письменник змальовує отамана: «Это земляной человек, Вий, серый, угрюмый, с длинными сальными космами волос, в штатском пальто, подпоясанном ремнем». Про себе він каже: «Я батька, отаман Ангел. Божий Ангел». І цей «божий ангел» з неймовірною жорстокістю страчує комісара залізничного вузла Парфьонова: «...Комиссара опрокидывают спиной на наковальню и руки притягивают к земле с обеих сторон... Мне отчетливо видно запрокинутое лицо комиссара с небритыми рыжими щеками. В руках у отамана кузнечный молот. В одно мгновение – отаман отступает, описывает полукруг обеими руками – молот взлетает и падает с лету на лицо комиссара, лежащего на наковальне. Я слышу ужасный звук: точно кто-то мокро икнул, отрыгнулся... Атаман сплевывает и говорит: – Вот тебе серп и молот».

А страчує Ангел комісара за те, що той «Гриху застрелил в Кременчуге. Двенадцать наших в Малинниках сжег». Що за Малинники – незрозуміло. Сіл із такою назвою я в Україні не виявив, натомість вони є в Білорусі та Росії. Можливо, мається на увазі наше село Малинівка у Петрівському районі? До речі, Олексій Толстой у 1929 році опублікував нарис «Отаман Григор'єв». Та оскільки, як не дивно, наш Єлисаветград у ньому навіть не згаданий, то й ми обмежимося лише згадкою про цей твір.

Наш головний театр, у якому виступав Юрій Олеша

А загалом про те, що події, змальовані в оповіданні Олеші «Ангел», відбувалися на території нашого краю, можна здогадатися завдяки одній підказці. Перед стратою комісар Парфьонов звертається до одного з попутників з проханням: «Товарищ! Когда

вас отпустят, доберитесь до ближайшего комнезама и скажите, чтоб сооб- щили в уездный комитет о том, что меня убили бандиты и забрали у меня казенные деньги и материалы комиссии по ремонту Користовской ветки». Користівка ж, як відомо, – це вузлова залізнична станція, розташована в смт Приютівка Олександрійського району. Збудована в 1869 році.

У 1967 році оповідання «Ангел» на кіностудії «Мосфільм» екранізува- ли для кіноальманаху «Начало неведомого века», присвяченого 50-річчю Жовтневої революції. Це був дебют у кіно молодого талановитого режисера Андрія Смирнова, який викликав гучний скандал. Короткометражну стріч- ку «за спотворення історії громадянської війни» назвали «ідеологічною ди- версією». Спочатку режисера змусили скоротити її з 56 до 34 хвилин, потім заборонили і нарешті наказали знищити не лише фільм, а й усі робочі ма- теріали до нього.

Та оператор Лебешев умовив двох працівниць фотолабораторії «Мос- фільму» таємно зробити одну копію стрічки. Ті, наражаючись на великі неприємності, не лише врятували фільм, а й 20 років переховували його у фотолабораторії. Лише в 1987 році «Ангел» дійшов до глядача й нині визна- ний шедевром. У 1971 році Андрій Смирнов зняв ще один шедевр – культо- ву стрічку «Білоруський вокзал».

Олексій Толстой, як відомо, гостював у Єли- саветграді в серпні 1918 року. А трохи раніше, у червні 1918 року, місто в якому народився, відвідав 18-річний Юрій Олеша. У своїх спо- гадах зазначає: «Лет восемнадцати я побывал в Елисаветграде. Перед отъездом мама сказала: «На Петровской улице, дом номер такой-то, там ты родился: посмотри». Я посмотрел – ни- какого впечатления. Дом двухэтажный, кир- пичный, зелень у крыльца. Стоял, смотрел, собирался замирать, подаваться дрожи – и ни- чего не вышло».

А тим часом з інших джерел відомо, що Олеша прибув до Єлисаветграда в складі «Зеленої лампи» – творчого об'єднання юних одеських поетів, які виступили в ньому з поезоконцер- том. Один з учасників «Зеленої лампи» Петро Єршов, що був на ньому конференсьє, написав надзвичайно цікаві спогади про гастролі в Єлиса- ветграді: «Когда группа „Зеленая лампа“ в начале лета 1918 года поехала на гастроли, совместно с превосходными певцами – итальянцем Де Нери и Ал. Горчаковым, и с молодой пианисткой Лившиц, в Елисаветграде был дан „поззоконцерт“, в конце которого Олеша отвечал мгновенными корот-

*Юрій Олеша
і Олексій Толстой*

кими стихами-експромтами на многочисленные записки из публики. Три дня экстравагантничали участники гастролей на улицах и в ресторане. Олеша подговорил пишущего эти строки притвориться иностранцем, не понимающим ни слова по-русски, а сам исполнял обязанности „переводчика“ и потешал всех окружающих и публику неожиданными замечаниями, нелепостями, и все это преимущественно в стихах. Радости его не было конца от этой детской проделки: он переиначивал жизнь, он как-то по-своему переставлял элементы действительности!»

Два концерти одеситів у Єлисаветграді відбулися в Зимовому театрі Елькінда. Після повернення додому «зеленолампівці» зазначали: «Поэзо-концерты прошли с большим художественным и материальным успехом. В елисаветградской газете „Голос Юга“ была помещена развернутая рецензия Н. П. „Поэзо-концерт“». Її автором, судячи з усього, був відомий елисаветградський журналіст і педагог Микола Пашковський.

Так тріумфально Юрій Олеша на три дні повернувся в Єлисаветград, у якому народився й прожив перші три роки, а далі в його житті була Одеса, де він і сформувався як творча особисть. Наприкінці того ж таки 1918 року, але вже в Одесі, відбулася зустріч Олексія Толстого із «зеленолампівцями», на якій наш земляк читав свої вірші. За дивним збігом, обидва згадані нами твори «Ангел» Олеші й «Похождения Невзорова, или Ибикус» Толстого з'явилися майже одночасно (відповідно в 1922 та 1923 році). У 1956 році Олеша написав спогади «Встречи с Алексеем Толстым». Письменники приятелювали, ділилися творчими планами, а от чи згадували Єлисаветград й отамана Ангела – персонажа своїх кращих творів – залишилося невідомим. На превеликий для нас жаль!

МОЙСЕЙ ЦЕТЛІН, АРСЕНІЙ ТАРКОВСЬКИЙ І МАРУСЯ НИКИФОРОВА

Сьогодні важко уявити історію російської та української поезії ХХ століття без уродженців нашого краю, поетів Дем'яна Бедного, Арсенія Тарковського, Дона Амінадо, Арго (Гольденберга), Анатолія Величковського, Юрія Дарагана, Леоніда Чернова, Яра Славутича, Тереня Масенка, Володимира Базилевського та ін.

Нині маємо доповнити цей чудовий реєстр ще одним ім'ям – Мойсея Наумовича Цетліна (1905-1995).

У 1986 році в московському щорічному альманасі «Поэзия» я натрапив на дивовижний вірш про Єлисаветград часів громадянської війни під назвою «Маруся-Анархістка (1918)», який використав у красеначій розвідці «Як Маруся Никифорова встановлювала в Єлисаветграді радянську владу». Білий (неримований) вірш буквально заворожує кінематографічною візуальністю, чеканим ритмом, оригінальним баченням трагічних подій: а головне, він – автобіографічний!

Мойсей Цетлін

*Всем телом слившись с броневой машиной,
увешанная лентами крест-накрест
патронов боевых для пулемета,
она промчалась словно триумфатор
по Елисаветграда улицам пустым.
Никифорова, гимназистка в прошлом,
мне показала Жанной д'Арк тогда,
летящей с лилиями к Орлеану.
Вет ветер яростный над нею черный стяг.
Ее приверженцы, отчаянная свита,
красавицу бандитку охраняли,
готовые сразить любую тень,
грозящую победной колеснице.
Ей дали бой у города, и я
вернул украденные накануне
две ленты, нужные для обороны.
Хоть мне еще тринадцать не сровнялось,*

*но я считал себя участником сраженья
и был суров, как гражданин Кале,
в борьбе за безопасность и спасенье
родного города.*

Щодо особистості знаменитої анархістки, то розглядаючи її фото та читаючи спогади сучасників, дивуєшся з того, що автору віршів Маруся Никифорова (1885-1919) уявлялась красунею. Це одна з найзагадковіших постатей серед українських отаманів часів громадянської війни. Щодо її приналежності до жіночої статі, то сучасні дослідники схиляються до думки, що Никифорова взагалі була... гермафродитом. Можливо, 12-річний Цетлін бачив не саму отаманшу Марусю, а одну із самозванок (про це є свідчення у місцевій пресі), яку більшовики розстріляли в 1919 році в Єлисаверграді. «Могила Марусі Никифорової» на кавалерійському плацу після громадянської війни показували гостям міста.

Втім, нас більше цікавить особистість поета. Публікація у такому авторитетному виданні як альманах «Поэзия» (друкований орган Спілки письменників СРСР) свідчила, що Мойсей Цетлін – людина відома і шанована у світі поезії. Проте відомостей про нього, на мій подив, виявити не вдалося. З'ясував тільки, що Цетлін – автор лише однієї збірки поезій «Линии ливня», яка побачила світ у видавництві «Советский писатель» (1985).

Лише після смерті поета у 1995 році з'явилася перша публікація, присвячена його творчості. По-справжньому «відкрив» Мойсея Цетліна (1905-1995) російський поет і літературознавець Михайло Синельников. Він пише: «...Сборник „Линии ливня“, вышедший еще в опасливое „застойное“ время, не дает представления о даровании автора, не содержит лучших вещей. Полноценной книги Цетлин не дождался... А он был автором тысяч стихотворений, самые ранние из которых датированы годами гражданской войны. Не менее сотни мне кажутся выдающимися и это – много... Считаю Мойсея Цетлина одним из лучших русских поэтов второй половины XX века».

Біографія поета й дотепер залишається загадковою. Крім того, що Мойсей Наумович народився в Єлисаветграді (у родині власника невеликого сільськогосподарського заводу) та закінчив 5 класів Єлисаветградського земського реального училища, нічого конкретного про його дитинство сказати не можемо. У 1919 році, після григор'євського погрому, вбивства бабусі та повного розорення, родина переїхала з Єлисаветграда до Катеринослава. У 1922 році – до Москви. Після закінчення історичного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова Цетлін викладав латинь у московських вишах, останні два десятиріччя – в МДУ. Він – кандидат історичних наук. Перекладав пізніх латинських авторів, вважався блискучим знавцем античної літератури.

Не випадково перший дослідник творчої спадщини М. Цетліна зазначає: «В жизни его, вероятно, было много таинственного: знакомства, круг общения... В годы террора неприметному Цетлину удалось невозможное – вытянуть с Лубянки нескольких оклеветанных преподавателей». Був Цетлін глибоко віруючою людиною, любив російських «блаженних», дружив із відомими православними священниками. Мойсей Наумович вважав, що на землі існує тільки одна релігія у різних формах (язичництво, буддизм, іудаїзм, християнство, іслам), яку називав релігією одкровення.

У 2006 році в Санкт-Петербурзі вийшла посмертна книга віршів і перекладів Цетліна «Высокое косноязычье». Автор передмови до неї зазначає: «В молодости Цетлину якобы пришлось прочитать несколько лекций единственному слушателю – Сталину (по категорической просьбе Иосифа Виссарионовича; вождь интересовался тогда многовековым опытом борьбы с идейной оппозицией). Сталину, кажется, лекции пригодились, да и лектору довелось, мягко скажем, уцелеть». Ця остання книга Цетліна зустріла неоднозначний прийом. Багатьох шокувало те, що в розділі «Инвективы и шутки» «...грязью облиты не только Левик и Маршак, но еще и Сергей Аверинцев, Татьяна Бек, Белла Ахмадулина, Евгений Евтушенко, Арсений Тарковский, Анатолий Рыбаков (о последнем написана такая мерзость, что цитировать неловко), перечислить всех нет возможности».

Втім, навіть ця людина (Євген Вітковський), якій категорично не сподобалась оцінка Цетліним творчості й перекладацької діяльності видатних російських поетів, визнає: «...История литературы состоит из того, что существует, и не обязательно автору поэтических переводов быть ангелом. Довольно и того, что, помимо скверного характера, Цетлин все-таки сумел оставить потомкам нечто ценное и весьма художественное:

МИР СПАСЕТ КРАСОТА

*Природы каждая деталь
Задумана, как совершенство,
Как тающая в дымке даль,
Как красота и как блаженство.*

*Спасет ли бранный мир она,
Как убеждал нас в «Идиоте»
Князь Мышкин, знает лишь страна,
Кончающая век в болоте. (1991)*

**З книги Фелікса Медведєва «Мои великие старики» (2012).
Арсеній Тарковський «В плену у Маруськи Никифоровой»**

...Гражданская война. Завладев городом Елисаветградом, атаманша Маруська Никифорова допрашивала пленных в штабе, расположенном в бывшем кавалерийском училище. Бронепоезд стоял на станции. Город оцепенел, устав от голода и войны. Все знали, что атаманша мстит за смерть соратников.

Она сидела в кресле, опустив голову. Короткие прямые волосы, свисая, закрывали лицо. На столе – маузер. За спиной – охранник в тельняшке. Пленных предварительно содержали в камере, а потом приводили на допрос.

Перед атаманшей стоял мальчик лет двенадцати. Его привел здоровенный казак. Среди задержанных был и старший брат этого мальчика, бросивший бомбу в атаманшу.

Арсеній і Валерій Тарковські

– Я же сказала, не брать хлопчиков, – приподняла голову Маруська. – Разобраться и доложить!

Потом открыла ящик стола, достала ярмарочный витой, обернутый серебрецом леденец и, поглаживая мальчика по голове, протянула ему: «Гарный хлопчик...»

Казак, приведшему ребенка, было дано распоряжение отвести его домой и взять от

родителей справку, что довел благополучно. Проходя коридорами кавалерийского училища, где мальчику было все так знакомо, ибо здесь преподавал математику его дядя, казак чертыхался и, приговаривая «набрядло все», жалобно стонал.

На стук в окно выглянула мать:

– Где же ты был, я весь город обегала... Не сидится дома, смотри, что творится кругом.

Мальчик признался, что был в плену, но постыдился сказать, что у Никифоровой, а казак многозначительно добавил: «Атаманша...» В записке, которую дала казаку сельская учительница Мария Даниловна, говорилось: «Арсения Тарковского, ученика 3-го класса гимназии Крыжановского, доставили домой благополучно».

«ЄЛИСАВЕТГРАД – СТОЛИЦЯ СВІТУ?» МАРК АЛДАНОВ І ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ

Марк Алданов

Уродженець Києва, один із найвидатніших письменників-емігрантів Марк Олександрович Алданов (справжнє прізвище Ландау) (1886-1957) був неймовірно обдарованою особистістю: прозаїк, публіцист, філософ і хімік. Закінчив відразу два факультети Київського університету: фізико-математичний та юридичний. Написав цикл із 16 історичних романів, повістей, філософських казок про період кінця XVIII – середини XX ст., перекладених на 24 мови народів світу. Публікував також наукові праці з проблем експериментальної хімії.

Тринадцять (!) разів Марк Олександрович номінувався на здобуття Нобелівської премії з літератури (1938, 1939, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957). Тут він – рекордсмен. На другому місці за кількістю номінацій (9) перебуває інший письменник російської еміграції Дмитро Мережковський (1865-1941).

Перший російський лауреат Нобелівської премії, яку він отримав у 1933 році, Іван Бунін писав про Алданова: «Этому человеку я верю больше всех на земле». Алданова також називали «честью русской эмиграции», «последним джентльменом русской эмиграции». Майже щороку, починаючи з 1937 і до самої смерті в 1953-му, Бунін 9 (!) разів звертався до Шведської академії з пропозицією номінувати Марка Алданова на здобуття Нобелівської премії. Ще 4 рази Алданова номінували письменник Володимир Набоков і політичний діяч Олександр Керенський.

І щоразу невдало, оскільки шведський рецензент вважав твори Алданова занадто російськими, а відтак не зовсім зрозумілими та ціка-

вими читачам інших країн. Втім, творчість Алданова викликала мій інтерес із зовсім іншого приводу.

Хто читав роман Марка Олександровича «Бегство» (1932), напевно ж звернув увагу на глузливо-іронічну репліку одного з персонажів: «Я нічого не имею против самой глубокой провинции, но все-таки смешно, что Симбирск объявил себя городом-светочем, а Елисаветград – столицей мира». Очевидно, Симбірськ згадано тому, що в ньому народилися Керенський і Ленін, а Єлисаветград, отже, – шпилька на адресу Зінов'єва і передусім Троцького? Я ніскільки в цьому не сумніваюся.

Відреагувати таким способом письменника Алданова, очевидно, «надихнув» сам Лев Давидович, коли в мемуарах «Моя жизнь» (1930), згадуючи дитинство, зазначив: «...Я совершил с отцом поездку в Елисаветград. Выехали на рассвете, ехали не спеша, в Бобринце кормили лошадей, к вечеру доехали до Вшивой, которую из вежливости называли Швивой, переждали там до рассвета, потому что под городом шалили грабители. Ни одна из столиц мира – ни Париж, ни Нью-Йорк – не произвела на меня впоследствии такого впечатления, как Елисаветград, с его тротуарами, зелеными крышами, балконами, магазинами, городскими и красными шарами на ниточках. В течение нескольких часов я широко раскрытыми глазами глядел в лицо цивилизации».

Звісно, закортіло дізнатися про взаємини Алданова з Троцьким, а головне, чому він так ехидно й образливо відгукнувся на теплий і зворушливий спогад сільського хлопчика про його першу зустріч із великим містом. Ставлення Алданова до Троцького дивує всіх дослідників творчості письменника. Всупереч фактам Алданов всіляко применшував роль Троцького в Жовтневому перевороті, відмовлявся, на відміну від Леніна і Сталіна, визнавати за ним історичну значущість. Джентльменство та об'єктивність, якими славився Алданов, кудись зникають, коли він пише про Троцького. Витоки й походження цієї лютої ненависті письменника до нашого земляка до кінця не з'ясовані.

Спробу розібратися в цьому питанні здійснила літературознавець Олесь Лагашина в ґрунтовній статті під назвою «Недонаполеон. Марк Алданов и Троцкий». Якщо зовсім коротко, то ворожнечу між ними спричинила... стилістика. А стиль, як відомо, – це передусім людина, її неповторний спосіб викладати свої думки на папері. Ну, не подобалася Марку Олександровичу та Льву Давидовичу «писанина» один одного.

Алданов так характеризує опонента: «В ранней молодости Троцкий писал плохо. Стиль его тогда в особенности отличался банальностью (чтобы не сказать сильнее). Затем из него выработался прекрасный журналист, почти со всеми достоинствами журналиста (кроме чистоты и правильности языка)». Взагалі, про стиль Троцького Алданов відгукувався вкрай зне-

важливо. Навіть підсумкову працю Троцького «История русской революции» (1932) Алданов спочатку характеризує як книгу написану «умно, искусно и талантливо», а проте аргументи автора про закономірність революції називає... «галиматей».

Свою чергою, й Троцький не залишався в боргу. Зокрема, відомий жорсткий відгук Льва Давидовича про творчість Алданова в книзі «Литература и революция»: «Превыше всего Алдановы считают себя стилистами – уже по тому одному, что превозмогли рыхлую ци характера, как нельзя лучше приспособлен для литературного обихода людей, которым нечего сказать... Сперва это кажется занятным, потом скучным, под конец омерзительным. Шарлатанство бессильной фразы, книжное фланерство, духовное лакейство!...»

У цій полеміці Алданов, на відміну від Троцького, як тільки не обзиває свого опонента: «даровитый дегенерат», «недонаполеон», «шарлатан», «фразер», «фигляр», «невыносимый человек», «плохой стилист, но эффективный оратор», «честолюбец», «Иванов Козельский русской революции», «освистанный актер», «ораторствующий с тремоло в голосе Балалайки».

А проте в нарисі «Убийство Троцкого», опублікованому в 1942 році, Алданов зазначає: «Резкие отзывы обо мне в статьях Троцкого, разумеется, никак не могут отразиться на моем отношении (особенно посмертном) к этому выдающемуся человеку. Его убийство – шекспировская трагедия. В этой мрачной драме смешалось все – месть, измена, деньги, грязь, шантаж, кровь, злоба. Хотим ли мы этого или нет, Троцкий, как и Сталин, принадлежит истории, и его смертью будут, вероятно, вдохновляться драматурги будущих столетий».

Найбільшою несподіванкою в нарисі-некролозі Алданова про Троцького є оцінка Льва Давидовича... Адольфом Гітлером. Письменник та журналіст Конрад Гейден, автор першої в двох томах біографії Гітлера, виданої в Цюриху в 1936 році, розповідає:

«Однажды фюрер за столом в тесном кругу спросил:

– Читали ли вы „Воспоминания“ Троцкого?

Послышались ответы:

– Да! Отвратительная книга! Это мемуары сатаны!

– Отвратительная? – переспросил Гитлер. – Блестящая книга! Какая у него голова! Я многому у него научился...»

Цей відгук, вважає Алданов, свідчить про те, що навіть вороги віддавали належне Троцькому як видатній особистості.

Лев Троцький

Звісно, оте придумане Алдановим й ним же висміяне формулювання «Єлисаветград – столиця світу» – гіпербола. Однак мешканці міста в ті буремні роки щось таке відчували. От яке дивовижне передбачення зробив автор кореспонденції, опублікованої в газеті «Голос Юга» в 1918 році:

«Несомненно, что Елисаветград займет в будущей истории междуусобной войны особое, единственное и почетное место».

Ще одне не менш вражаюче спостереження:

«Милая! Ты спрашиваешь, что нового сейчас в Елисаветграде? У нас, слава Богу, все хорошо, недостает лишь энергии. Была бы она, так все было бы хорошо. Но ее нет, и решительно не знаем, где ее взять...

...Как теперь ловко работают на эту энергию различные спекулянты. Боже мой, как работают. Приспосабливаются при ее помощи, везде пишут как бы украинизировать ее, а сами обделяют свои делишки».

Влучно і дотепно сказано про реалії нашого сьогодення, чи не так? Навіть коментувати не хочеться... Річ, однак, у тім, що з'явилися ці напрочуд злободенні роздуми... понад 100 років тому. Я навів уривок із «Листа за кордон (переклад з єврейської)» якогось І. Табачника, опублікованого в 1918 році в єлисаветградській газеті «Трудовая жизнь», редактором-видавцем якої була О. Поклонська. Ось такі неймовірні зближення трапляються в історії.

СІЧЕНЬ

1 (1896) — 125 років тому народився (м. Єлисаветград)

Володимир Олександрович Браун (1896-1957), кінорежисер. Навчався в Київському комерційному інституті (1915-1919), у кіномайстерні режисера А. Івановського (1924). Працював на Одеській (з 1936) та Київській (з 1945) кіностудіях. Режисер-постановник 21 художнього фільму.

Найвідоміші стрічки: «Максимко» (1952), «Матрос Чижик» (1955), «Мальва» (1957). Заслужений діяч мистецтв УРСР (1954). Лауреат Державної премії СРСР (1952). На фасаді будинку в Києві, де він жив, встановлено меморіальну дошку (вул. П. Саксаганського, № 24).

1

1 (1901) — 120 років тому народився (с. Комишувате

Новоукраїнського району) **Павло Михайлович Дума** (справжнє прізвище – **Крикун**) (1901-1998), співак (баритон). У 1934 закінчив Бакинську консерваторію (клас К. Книжникова). З 1934 по 1941 – соліст Азербайджанського театру опери та балету, у 1941-1944 – ансамблю пісні й танцю Закавказького фронту. Потім повернувся в Україну. У 1944-1951 працював в Одеському, з 1951 по 1963 – Львівському театрах опери та балету. Володів сильним голосом широкого діапазону. У репертуарі – романси М. Лисенка, В. Косенка, М. Глінки, О. Даргомижського, М. Мусоргського, О. Бородіна, П. Чайковського, Л. ван Бетговена, Й. Брамса, українські народні пісні. Основні ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Микола («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Остап («Тарас Бульба» М. Лисенка), Хмельницький («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Демон (однойм. опера А. Рубінштейна), Борис, Шакловитий («Борис Годунов», «Хованщина» М. Мусоргського), Ігор («Князь Ігор» О. Бородіна), Мазепа (однойм. опера П. Чайковського), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Ріголетто, Ді Луна, Ренато (опери «Ріголетто», «Трубадур», «Бал-маскарад» Дж. Верді), Вотан («Лоенгрін» Р. Вагнера). Заслужений артист УРСР (1951).

1

1 (1941) — 80 років тому народився (с. Хмельове

Маловисківського району) **Фелікс Михайлович Полонський**, живописець. У 1968 з відзнакою закінчив Івановське художнє училище в Росії. Понад 30 років працював у Кіровоградських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду УРСР та Кіровоградському художньо-виробничому комбінаті СХУ. Учасник багатьох облас-

1

них, республіканських, зарубіжних виставок. Персональні виставки влаштовувалися в Кіровограді (1993, 1996, 1999, 2002, 2006, 2011, 2016), у м. Вупперталь (Німеччина, 1994). Твори зберігаються в Кіровоградському обласному художньому музеї, художньо-меморіальному музеї О.О. Осмьоркіна, приватних збірках багатьох країн. Член Національної Спілки художників України. Твори: «Циган» (1976), «Дощі осінні» (1993), «Взимку» (1993) та ін. У 2004 нагороджений почесним знаком Міністерства культури і мистецтв України «За досягнення в розвитку культури і мистецтва». В 2007 у видавництві «Мавік» побачив світ альбом «Фелікс Полонський». **Лауреат обласної премії в галузі образотворчого мистецтва імені Олександра Осмьоркіна (2007).**

1

1 (1951) — 70 років тому народилася (с. Вільхове Ульянівського, нині Благовіщенського району) **Наталія Євгенівна Желтомирська**, художниця монументального та декоративно-ужиткового мистецтва, іконописець. У 1974 закінчила Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва. Педагоги з фаху — М. Токар, М. Безпальків. Працювала в Одесі художником-модельєром експериментального цеху швейної фабрики (1974-1981) та викладала в педагогічному інституті (1983-1995). Учасниця мистецьких виставок з 1985. Персональні виставки влаштовувалися в Одесі (1993, 1996, 2002). У техніці гарячого батика знайшла власний декоративний стиль. Основні твори: батик «Біла пам'ять про чорний хід» (1991), монументальний розпис храмів і монастирів в Одесі й Криму (1996-2001). Член Національної спілки художників України (1993).

1

1 (1951) — 70 років тому народився (с. Чехівка Чорнобаївського району Черкаської області) **Михайло Васильович Ілляшенко**, режисер. У 1972 закінчив Київський інститут культури, у 1980 — Київський інститут театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. З 1980 по 2002 працював режисером-постановником, головним режисером та художнім керівником Волинського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. **З 2001 по 2010 — художній керівник Кіровоградського Національного музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького.** Здійснив постановку понад 60 вистав. У Кіровограді поставив спектаклі за п'єсами: «Ревізор» М. Гоголя (2002) (відзначена за високий мистецький рівень Почесним дипломом Першого Всеукраїнського театрального фестивалю), комедії «В гостях у Гоголя» (2003); «Чмир» М. Кропивницького (2003, перша постановка) та ін. У 2003 театр імені Кропивницького став лауреатом V Міжнародного фестивалю камерних театрів і спектаклів малих форм «Слов'янський вінець» у Москві, здо-

був два призи «За збереження класичних традицій» та «Приз глядацьких симпатій». Заслужений діяч мистецтв України (1990).

2 (1881) — 140 років тому народився **Василь Васильович Флоровський** (1881-1924), лікар-хірург, громадський діяч. *Старший син протоієрея Василя Антоновича Флоровського. Його молодші брати, уродженці Єлисаветграда, видатний філософ і богослов Георгій та історик і славіст Антоній Флоровські. Раннє дитинство минуло в Єлисаветграді, у якому*

2

з 1882 по 1894 батько працював смотрителем Єлисаветградського духовного училища та законоучителем Єлисаветградської чоловічої гімназії, у якій Василь закінчив три класи. Надалі його життя було пов'язане з Одесою. У 1906 закінчив медичний факультет Новоросійського університету в Одесі. У 1907 витримав іспит на звання доктора медицини. У 1910-1914 був виїзним лікарем і секретарем правління Одеської станції швидкої допомоги, спорудженої в 1903 на кошти графа Михайла Толстого і його дружини. Підготував «Отчет о деятельности Одесской станции скорой медицинской помощи за 7 лет ее существования 1903-1909 с посвящением графине Елене Григорьевне Толстой». У 1913 видано брошуру «Д-р В. В. Флоровский. Odessika. Библиографические материалы по истории города Одессы. Одесса. 1913». Автор наукових праць: «Инородные тела по данным Одесской скорой медицинской помощи за 8 лет (1903-1911)», «Самоубийства детей в Одессе за 10 лет (1903-1913). Из материалов Одесской станции скорой медицинской помощи. Опыт исследования» та ін. Під час Першої світової війни уклав програму для курсів сестер милосердя на станції швидкої допомоги, був старшим лікарем етапного лазарету № 3, головним лікарем 125-ї піхотної дивізії. *Після демобілізації до 1920 служив у лікарняній лабораторії Єлисаветграда.* Повернувшись в Одесу, з 1920 працював у військово-клінічному шпиталі, головним лікарем і хірургом залізничної поліклініки, був одним із засновників Одеського хірургічного товариства. У 1924 був обраний доцентом Одеського медичного інституту. Помер від туберкульозу легенів.

4 (1846) — 175 років тому народився (м. Новомиргород) **Михайло Васильович Ритов** (1846-1920), природознавець. Закінчив юридичний факультет Московського університету, потім природничий відділ фізико-математичного факультету. З 1879 працював у Гори-Горецькому землеробському училищі в Білорусі (нині м. Горки Могильовської області). Викладав ботаніку, фізіологію рослин, фізику, мінералогію, плідництво й метеорологію. Заклав на власні заощадження ботанічний розсадник і сад. У 1887 на Всеросійській виставці в Харкові його роботи з ботаніки й овочівництва

4

були відзначені малою золотою медаллю. Автор багатьох підручників, які вважаються класикою в галузі рослинознавства. Вперше дав науковий опис близько 2000 сортів насіннєвих рослин. Його називають батьком вітчизняного овочевого насінництва. У 1918 його обрано професором Петроградського агрономічного та Воронежського сільськогосподарського інститутів. Організатор акціонерних товариств садівників Росії, учасник міжнародних з'їздів овочівників (1893) та садівників (1899). У м. Горках, де він працював понад 40 років, встановлено пам'ятник ученому. *Упорядник книги «М.В. Ритов. Вибрані твори» (Київ, 1959) І. Білокінь зазначає: «Його спадщина не втратила наукової цінності і прислухайтеся всім..., хто дбає про стан та охорону доквілля».*

5

5 (1901) — 120 років тому народився (м. Севськ Брянської області) **Іван Георгійович Петровський** (1901-1973), математик. Після закінчення реального училища вступив у 1917 на природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету, мріяв стати хіміком і біологом. Навчання перервала Жовтнева революція 1917.

Родина в 1918 переселилась в Єлисаветград, де юнак служив конторником, вступив до машинобудівного технікуму. Саме в Єлисаветграді відбулося його знайомство з книгою «Теорія чисел» Діріхле, яка вразила красою математичних конструкцій і пробудила інтерес до математики. У 1922 повернувся в Москву, щоб навчатися вже на математичному факультеті університету (закінчив 1927). З 1933 – професор Московського університету, доктор фізико-математичних наук (1935). З 1951 по 1973 – ректор МДУ. За сумісництвом (з 1943) працював у Математичному інституті ім. В. Стеклова АН СРСР, очолював редколегію найстарішого російського математичного журналу «Математический сборник». Його праці з теорії диференціальних рівнянь і теорії ймовірностей визнані одними з найвищих математичних досягнень ХХ століття. Дійсний член АН СРСР (1946), член Президії АН СРСР (1953-1973). Почесний член Московського математичного товариства, почесний доктор Лундського (Швеція), Карлового (Чехословаччина) і Бухарестського (Румунія) університетів. Двічі (1946, 1952) лауреат Державної премії СРСР. Герой Соціалістичної Праці (1969), кавалер ордена Почесного легіону (Франція).

5

5 (1901) — 120 років тому народився (с. Ганнівка Петрівського району) **Петро Олексійович Журавель** (1901-1976), гідробіолог. У 1926 закінчив Дніпропетровський інститут народної освіти. Працював викладачем в інститутах Дніпропетровська і Семипалатинська. З 1944 – заступник директора, а з 1947 – директор Інституту гідробіології Дніпропетровського університету. Доктор біологічних наук

(1951), професор (1952). Вів дослідження в галузі фауни великих водоймищ. Очолював широкомасштабні роботи з акліматизації у водоймах різних зон СРСР. Автор понад 120 наукових праць.

6 (1896) – 125 років тому народився (поблизу Єлисаветграда)

Іван Олексійович Бабій (1896-1974), живописець і рисувальник. До більшовицького перевороту мешкав у Херсоні й Харкові, згодом – у Німеччині. Художню освіту здобув у Берлінській АМ (1921-1923), де був стипендіатом Української місцевої секції, та в Парижі (від 1925). Автор портретів, пейзажів, тематичних композицій. Брав участь у виставках із 1923 в Берліні, а також у Парижі, зокрема в «Осінньому салоні» (1925-1935, був його членом), «Салоні незалежних» (1926-1935), ювілейній виставці мистецтва народів СРСР у Москві, I Всеукраїнській виставці Асоціації революційного мистецтва у Харкові (1927), спільній українсько-французькій виставці у Львові (1932). Мав персональні виставки у Берліні (1924), Парижі (1929). У 1930-ті рр. довго працював в Африці: виконував портрети, пейзажі й етнографічні замальовки. У своїх картинах тяжів до неокласицизму. Твори: «Автопортрет», «Жінка в чорному», «Жінка в червоному вбранні», «Картярі», «Адам і Єва». У 1921 познайомився в Берліні з В. Винниченком та М. Глущенком. *Письменник у своєму щоденнику від 4. Об. 1924 зазначив: «Талант обох виразно помітний».*

6

6 (1921) – 100 років тому народилася (м. Сімферополь)

Зоя Вікторівна Торговець (1921-1994), літературознавиця. У 1939 вступила на філологічний факультет Московського інституту філософії, літератури, історії (з 1941 – Московський державний університет). Учасниця Другої світової війни, нагороджена медаллю «За оборону Москви». У 1945 з відзнакою закінчила МДУ ім. М.В. Ломоносова. У 1948-1955 – старший викладач Криворізького педагогічного інституту. **З 1955 і до 1994 працювала в Кіровоградському державному педагогічному інституті ім. О.С. Пушкіна.** Кандидат філологічних наук (1963). Автор багатьох наукових праць, присвячених творчості А.П. Чехова. Серед її вихованців – колишня студентка КДПІ, а нині відомий московський літературознавець, доктор філологічних наук, професор – Л.І. Сараскіна.

6

6 (1936) – 85 років тому народився (с. Руське Поле Тячівського району Закарпатської області) **Василь Петрович Марко** (1936-2015), літературознавець, критик. У 1959 закінчив філологічний факультет Ужгородського університету. **З 1974 і до кінця життя працював у Кіровоградському педінституті ім. О.С. Пушкіна (КДПУ)**

6

ім. В.К. Винниченка). Доктор філологічних наук, професор. Працював також проректором з наукової роботи Кіровоградського інституту регіонального управління й економіки, почесний професор Балтійської вищої гуманітарної школи в Кошаліні (Польща). Досліджував сучасний літературний процес і проблеми теорії літератури. Автор книжок: «Художній світ Михайла Стельмаха» (1982), «У вимірах стилю» (1984), «Основи творчих шукань» (1987) та ін. **Лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка (2007)** за книгу «Стежки до таїни слова. Літературознавчі й методичні студії. Навчальний посібник».

7

7 (1931) — 90 років тому народився (м. Златопіль) **Владлен Гнатович Гончаренко (1931-2018)**, правознавець. *Після повернення з евакуації навчався в Капітанівській школі Новомиргородського району, два сезони працював на місцевому цукровому заводі.* З 1946 живе в Києві. У 1954 закінчив юридичний факультет Київського університету, працював слідчим на Черкащині, прокурором слідчого відділу облпрокуратури. З 1957 до 1962 – науковий співробітник відділу трасологічних і балістичних досліджень Київського НДІ судових експертиз. З 1962 викладав у Київському університеті: завідувач кафедри криміналістики (1985-1997), декан юридичного факультету (1986-1996). Перший голова експертної ради з права ВАК незалежної України, голова Науково-методичної ради з права МОН України. Академік-засновник Академії правових наук України. З 1999 по 2001 – ректор Інституту Генеральної прокуратури України, а з березня 2001 – професор Академії адвокатури України. Коло наукових інтересів – теорія і практика криміналістики і судової експертизи. Доктор юридичних наук (1981), професор (1985). Державний радник юстиції 2-го класу (генерал-лейтенант). Заслужений діяч науки і техніки України (1992).

8

8 (1891) — 130 років тому народився (с. Тальне на Черкащині) **Міша Ельман** (справжнє прізвище **Михайло Саулович**) (1891-1967), скрипаль-віртуоз, композитор, диригент. *Навчався музиці в Єлисаветграді у студії Й. Гольденберга, жив у родині Полянських.* Продовжив навчання в знаменитого педагога Л. Ауера, професора Петербурзької консерваторії. Автор багатьох п'єс для скрипки з фортепіано та аранжувань. З 1911 жив у США, де заснував струнний квартет. Концертував з провідними симфонічними оркестрами світу, грав на інструментах Амати й Страдіварі.

9 (1916) — 105 років тому народився (м. Петроград) **Данило Георгійович Нарбут** (1916-1998), художник. Батько Георгій Нарбут – відомий майстер книжкової графіки, організатор і перший ректор Української Академії мистецтв, автор «Української абетки» та грошей УНР. *Першою вчителькою Данила була Марія Іванівна Тобілевич (Кресан), дочка драматурга І. Карпенка-Карого.*

9

Навчали малярству хлопця Федір Кричевський та Антон Середа. У 1935 закінчив Всесоюзні курси театральних художників при Всеросійській Академії мистецтв. У 1936 був репресований, покарання відбував на будівництві Біломорканалу. Учасник Другої світової війни, був у полоні. Понад 35 років віддав театральному мистецтву: працював у Київському оперному театрі, головним художником Черкаського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка. Автор серії портретів (понад 30) козацької старшини часів Б. Хмельницького й українських гетьманів. *У 1981 був запрошений до Кіровоградського обласного музично-драматичного театру ім. М.Л. Кропивницького художником-постановником спектаклю за п'єсою М. Кропивницького «Титарівна» (режисер В. Савченко).* Народний художник України (1994). Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1996).

10 (1906) — 115 років тому народився (м. Одеса) **Віктор Миколайович Добровольський** (1906-1984), актор.

У 1914-1918 навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі. Дебютував на сцені Одеського народного театру в 1922. У 1939-1964 – артист Київського академічного українського драматичного театру імені Івана Франка.

З 1964 по 1984 працював у Київському російському драматичному театрі імені Лесі Українки. Лауреат Сталінської премії (1951, за виконання ролі Батури в спектаклі «Калиновий гай» в театрі імені Івана Франка). Лауреат Державної премії УРСР імені Т.Г. Шевченка (1983). Народний артист СРСР (1960).

10

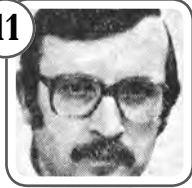
11 (1891) — 130 років тому народився (с. Злинка Маловисківського району) **Олександр Гаврилович Сосновський** (1891-1961), лікар. Закінчив Новоросійський університет. *У 1919-1930 працював головним лікарем, провідним хірургом Добровеличківської районної лікарні.*

У 1930 очолив кафедру госпітальної хірургії Одеського медичного інституту. Зробив понад 8 тисяч складних операцій на печінці та жовчних шляхах. Був членом Вченої Ради при Міністерстві охорони здоров'я УРСР, багато років очолював Одеське медичне товариство. Автор 52 наукових праць, більшість з яких присвячена хірургії жовчних шляхів. Доктор медичних наук, професор.

11

11

11 (1946) — 75 років тому народився (с. Ємилівка Голованівського району) **Станіслав Степанович Павловський** (1946-2009), письменник, поет і перекладач. У 1974 закінчив філологічний факультет Київського університету. Працював завідувачем редакції сучасної прози й першої книги прози видавництва «Молодь». Автор збірки прози «Чиста вода з Бугу» (1984), збірки сатири і гумору «Бути цього не може» (1987), повісті «Біг з перешкодами» (1987), сатиричного роману «Бронтозаври не винні» (1990), 11 оповідань (з них – три фантастичні) й ін. Здійснив переклад українською мовою фантастичної повісті братів Стругацьких «Населений острів» (1991). Член Спілки письменників УРСР (1985).

11

11 (1961) — 60 років тому народився (с. Хмельове Маловисківського району) **Юрій Анатолійович Соколовський**, музикант, музикознавець, педагог. У 1980 з відзнакою закінчив Кіровоградське музичне училище (клас скрипки) і цього ж року вступив до Львівської державної консерваторії ім. Миколи Лисенка, яку закінчив також з відзнакою 1985 року. З 1985 по 1997 працював на музично-педагогічному факультеті КДПУ ім. О.С. Пушкіна. Кандидат педагогічних наук (1992), доцент (1993). Викладав струнно-смичкові інструменти (скрипка), керував камерним оркестром, студентським науковим гуртком, вів активну концертну діяльність. Автор понад 30 науково-методичних праць і посібників з музикознавства та музичної педагогіки, зокрема уклав «Російсько-український музичний лексикон» (1997). З 1997 по 2003 працював викладачем класу скрипки й камерного ансамблю Ужгородського музичного училища, заочного факультету Донецької консерваторії імені С. Прокоф'єва. З 1997 по 2004 був художнім керівником і першою скрипкою Ужгородського муніципального струнного квартету. З 2004 – професор Львівської національної консерваторії імені Миколи Лисенка. Член Національної ліги українських композиторів (як музикознавець). Заслужений діяч мистецтв України.

14

14 (1931) — 90 років тому народився (с. Червоний Кут Ширяєвського району Одеської області) **Сергій Гаврилович Мельничук**, педагог. Закінчив фізико-математичний факультет КДПУ ім. О.С. Пушкіна (1959), працює в ньому з 1959. У 1960-1970 – декан факультету підготовки учителів початкових класів. Кандидат педагогічних наук (1973). 1973-1978 – декан педагогічного факультету, 1978-1996 – проректор з наукової роботи. Професор (1994), доктор педагогічних наук (1995). З 1996 – завідувач кафедри педагогіки психолого-педагогічного факультету КДПУ ім. В.К. Винниченка і за сумісництвом

цтвом професор кафедри методики дошкільного виховання і початкової освіти КОІППО ім. В. Сухомлинського. Автор понад 70 наукових праць. Найважливіші з них: «Формування естетичної культури майбутніх вчителів. Історико-педагогічний аспект. 1861-1981 рр.» (1995), «Естетичне та трудове виховання молодших школярів» (1994), «Виховання культури поведінки молодших школярів» (1994), «Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів» (2005), «Педагогіка (Теорія виховання). Навчальний посібник» (2011) та ін. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка. Заслужений працівник народної освіти УРСР (1990). *Лауреат обласної педагогічної премії ім. В.О. Сухомлинського (2005).*

15 (1891) – 130 років тому народився (м. Київ) **Ілля Григорович Еренбург** (1891-1967), письменник. Автор багатьох романів, збірок поезій і публіцистики. Твори виходили в 9 томах (1962-1967). З 1921 по 1930 жив у Парижі. Двічі за романи «Падіння Парижа» (1942) та «Буря» (1947) удостоєний Державної премії СРСР. Автор повісті «Відлига» (1954-1956), назва якої використовується істориками для характеристики після-сталінської епохи. Величезну популярність мала книга мемуарів «Люди, годы, жизнь» (1961-1965). *Події одного з розділів роману «Необычайные похождения Хулио Хуренито и его учеников» (1922) відбуваються в Єлисаветграді. Пізніше український драматург М. Куліш під враженням від цього твору напише комедію «Хуліо Хурина». Деякі працівники евакуйованого в Пензенську область заводу «Червона Зірка» стали прототипами героїв роману «Дев'ятий вал» (1952).* Лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1952).

15

16 (1956) – 65 років тому народився (с. Крутеньке Голованівського району) **Сергій Васильович Піддубний**, журналіст, краєзнавець, прозаїк, публіцист. *Закінчив Кіровоградський технікум механізації сільського господарства* (1975), факультет журналістики Київського університету (1991). Засновник першої в Україні приватної газети «Сходи» (1990), редактор голованівської газети «Там, де Ятрань». Автор понад 20 книг з прадавньої історії України: «Філософія українського слова» (2005), «Тамниці української давнини» (2007), «Українські святині та символи» (2010), «Найдавніші пам'ятки України» (2011), «Код України-Русі» (2012), «Велесова книга. Веди України-Русі» (2013, 2020), «Українська цивілізація. Ведія: словник-довідник української праісторичної та ведичної культури» (2016), «Великий код України-Русі» (2017), «Кому Боги відкрили свої таємниці» (2018), «Славетні предки українців» (2019), «Українська мова – мова вільних людей» (2019) й ін.

16

У 2002 став одним із засновників літературно-мистецького і громадсько-політичного щоквартальника творчої інтелігенції Приятрання і Надбужжя «Ятрань». Нині працює старшим науковим співробітником Української академії дизайну (м. Львів). **Двічі лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (1996, 2009), лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка (2011).** Член Національної спілки письменників України (2011).

18

18 (1941) — 80 років тому народився (с. Сальне Ніжинського району Чернігівської області) **Володимир Іларіонович Яриніч** (1941-2019), лікар і громадський діяч. У 1963 закінчив Дніпропетровський медичний інститут, **відтоді працював на Кіровоградщині. У 1974-2007 — головний лікар обласного онкологічного диспансеру в Кіровограді.** З 1998 тричі обирався депутатом обласної ради. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю «За трудову доблесть», орденом «За заслуги» III ст. (2000) і II ст. (2006). Заслужений лікар України (1991). **Почесний громадянин м. Кіровограда (2007).** У серпні 2020 в онкоцентрі відкрили меморіальну дошку Яринічу. **Справу батька гідно продовжує син Костянтин Яриніч, кандидат медичних наук, заслужений лікар України, головний лікар обласного онкологічного диспансеру (2007-2014), народний депутат України (2014-2019). З 2020 — тимчасовий голова Національної служби здоров'я України.**

19

19 (1921) — 100 років тому народилася (м. Одеса) **Поліна Йосипівна Коган** (1921-2009), педагог, поетеса. Навчалась в Одеському університеті. Учасниця Другої світової війни. Працювала медсестрою в військовому шпиталі Одеси. В евакуації перебувала у м. Цхинвалі (Південна Осетія), була актрисою місцевого театру, учителькою в дитячій колонії, куди її запросив вихованець А.С. Макаренка Семен Калабалін. Після закінчення філологічного факультету Одеського університету пов'язала свою долю з освітою Новоукраїнки: вчитель, методист, завідувачка відділу освіти. У 1996 видала книгу «Давности нет», куди увійшло більше 200 поезій; у 2003 світ побачила друга збірка поетеси «Благословляю верность и любовь».

24

24 (1836) — 185 років тому народився (м. Нижній Новгород) **Микола Олександрович Добролюбов** (1836-1861), літературний критик, публіцист. Закінчив Головний педагогічний інститут у Петербурзі (1857). Один з керівників журналу «Современник», автор знаменитих статей «Что такое обломовщина?», «Темное царство» (1859), «Луч света в темном царстве» (1860) та ін. Із широчю симпатією ставився до

українського народу та його культури. **Єлисаветград відвідав 17.07.1861, щоб зустрітися зі своїм приятелем М. Новицьким, викладачем Єлисаветградського кавалерійського училища.**

24 (1921) — 100 років тому народився (м. Єлисаветград) **Григорій Олександрович Куроп'ятников** (1921-1982), військовий діяч. Закінчив школу фабрично-заводського навчання, працював на заводі «Червона Зірка». З травня 1939 – служба на Чорноморському флоті, у школі прикордонників. Воював мінером на катері, який супроводжував транспорт на Малу Землю. 23.03.1943 у бою втратив ліву руку, але не залишив бойового поста, врятувавши корабель. Герой Радянського Союзу (1943). **Після війни був на господарській та партійній роботі в Кіровограді. Ім'ям Куроп'ятникова названо сторожовий корабель Чорноморського флоту України, вулицю в Кіровограді. У містах Новоросійську, Севастополі та Очамчирі встановлено бюсти Героя. У 2010 році в Кіровограді споруджено пам'ятник.**

24

25 (1906) — 115 років тому народився (с. Бандурівка Олександрійського району) **Іван Васильович Дорба** (справжнє ім'я **Володимир Дмитрович Чеботаєв**) (1906-1998), розвідник і контррозвідник, письменник і перекладач (українська і сербсько-хорватська мови). Разом з батьками в еміграції на Балканах, член НТС, працював на радянську розвідку. Після повернення в СРСР закінчив Севастопольський будівельний технікум, потім – Харківський інженерно-будівельний інститут. **Отримавши спеціальність геодезиста, працював землепорядником у Кіровоградській області, згодом у Вологодській.** Учасник Другої світової війни. Командував взводом саперів, а після поранення був перекладачем при штабі 2-го Прибалтійського фронту. Літературну діяльність розпочав у 1950. Член Спілки письменників СРСР. Автор дилогії про діяльність радянської розвідки на Балканах між двома світовими війнами. Перший роман «Белые тени» побачив світ у 1981, другий «Под опущенным забралом» – у 1985. **Одна із сюжетних ліній твору пов'язана з Єлисаветградом часів громадянської війни.** Написав також фантастичне оповідання «Дар медузы». Автор мемуарів «Свой среди чужих. В омуте истины» в серії «Гриф секретности снят» (2012). Лауреат літературної премії КДБ СРСР.

25

26 (1766) — 255 років тому народився (м. Чугуєв на Харківщині) **Єфрем Йосипович Мухін** (1766-1850), лікар, педагог. **Випусник Єлисаветградської медико-хірургічної школи, викладав у ній анатомію та хірургію.** З 1813 – професор

26

Московського університету. **М.І. Пирогов** називав Мухіна своїм «духовним батьком». У 1800-1812 – головний лікар Голіцинської лікарні – кращої в Росії. Увійшов в історію медицини як один з основоположників анатоμο-фізіологічного напрямку, організатор першого пункту швидкої допомоги, запровадив щеплення проти віспи за методом Е. Дженнера (1801) і т. д. **На честь Мухіна названо в 1968 Кіровоградське медичне училище (нині базовий медичний коледж), засновано премію та стипендію його імені.**

27

27 (1891) – 130 років тому народився (с. Писки Чернігівської області) **Павло Григорович Тичина** (1891-1967), поет, державний і громадський діяч. Із натхненного співця УНР перетворився на «класика соціалістичного реалізму». Серед кращих творів: збірка поезій «Сонячні кларнети» (1918), поема «Похорон друга» (1942). Академік АН УРСР (з 1929), лауреат Державної премії СРСР (1941) та премії ім. Т. Г. Шевченка (1962), Герой Соціалістичної Праці (1967). **Про своє перебування на Єлисаветградщині в 1920 розповів у книзі «Подорож з капелю Стеценка» (1982) та «Щоденникових записках» (1983). Твори виходили в 12 томах.**

28

28 (1741) – 180 років тому народився **Семен Андрійович Порошин** (1741 – пом. 12(23).09.1769 у фортеці Св. Єлисавети), педагог. **Похований біля Свято-Троїцької церкви (могила не збереглася).** Вважається однією з найосвіченіших особистостей XVIII століття. Закінчив Сухопутний шляхетський кадетський корпус (1759), залишений у ньому офіцером – учителем математики, був ад'ютантом Петра III (з 1761). Викладав у 1762-1766 математичні дисципліни спадкоємцеві престолоа Павлу I, був його вихователем. У 1764-1765 вів щоденник, який є цінним джерелом історії царського двору, боротьби придворних угруповань і характеристики особистості імператора Павла I. Автор педагогічної статті «Письма о порядке в учении» в журналі Академії Наук «Ежемесячные сочинения», де друкував також вірші, філософські й економічні трактати, переклади античних авторів. Один з видавців журналу «Праздное время».

28

28 (1941) – 80 років тому народився (с. Долинівка Гайворонського району) **Євген Кирилович Марчук**, державний і політичний діяч. **Закінчив філологічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна (1963) за фахом вчитель української мови та літератури і німецької мови.** Здобув професійну освіту працівника спецслужби. З 1963 працював в органах держбезпеки УРСР, **співробітник управлін-**

ня **КДБ у Кіровоградській області**, начальник управління КДБ у Полтавській області. З 6.09.1991 по 12.07.1994 – перший голова новоутвореної Служби безпеки України. У 1994-1995 – віцепрем'єр-міністр, 1-й віцепрем'єр-міністр, 1995-1996 – прем'єрміністр України. У 1995-1999 – народний депутат України. Кандидат юридичних наук (1998), генерал армії (1994). Балотувався на посаду Президента України на виборах 1999. З 10.11.1999 – секретар Ради національної безпеки та оборони України. З 2003 – міністр оборони України. Автор книг: «Виступи. Інтерв'ю. Статті» (у 3-х книгах, 1997-1999), «П'ять років української трагедії» (1999).

29 (1921) – 100 років тому народився (с. *Сорочанове Бобринецького району*) **Микола Петрович Равицький** (1921-1998), театральний діяч, режисер. Учасник Другої світової війни. У 1950 закінчив Київський інститут театального мистецтва імені Івана Карпенка-Карого. Працював режисером Івано-Франківського українського музично-драматичного театру імені І. Франка (1950-1958), Херсонського українського музично-драматичного театру (1958-1970), Запорізького українського музично-драматичного театру імені М. Щорса (1970-1973), Київського театру юного глядача (1975-1979). У 1973-1975 – начальник управління театрів Міністерства культури УРСР, з 1979 – директор київського театру «Дружба». Народний артист УРСР (1967). Похований на Байковому кладовищі в Києві.

Січень (1831) – 190 років тому народився (с. *Шамівка Знам'янського району*) **Антон Ілліч Іващенко** (1831-1932), церковний діяч, єпископ Новгородський **Арсеній**. Закінчив *Єлисаветградське духовне училище*, потім Київську духовну академію. Служив священником у храмах *Єлисаветградського та Олександрійського повітів*, прийняв чернечий постриг (ієромонах). У 1872-1886 був духовним цензором у Петербурзі. Друкуватись почав з сер. XIX ст. *Найбільшу цінність становить його історико-краснавчий нарис «Черный лес и его окрестности», що містить багато важливих відомостей про населені пункти теперішнього Знам'янського району, історію їхнього заселення, побут і звичаї селян.* Нарис було опубліковано в «Вестнике Русского Географического общества» (1858), а наступного року – в «Южно-русском календаре». Вирізнявся освіченістю; добре знав грецьку, латинську, німецьку, французьку, італійську, іспанську мови. У 1893 рукопокладений у єпископа Каширського, потім був єпископом Кирилівським, вікарієм Новгородської єпархії. Почесний член Казанської Духовної академії (1897).

ЛЮТИЙ

1

1 (1911) — 110 років тому народився (с. *Куцеволівка Світловодського району*) **Павло Федосійович Ловецький** (справжнє прізвище **Левицький**) (1911-1975), письменник-природолоб. Учасник Другої світової війни. Тривалий час працював ветеринарним лікарем на Далекому Сході та Кавказі, а згодом — дільничим ветлікарем на залізничній станції Мелітополь. Був оригінальним, самобутнім оповідачем-мандрівником, об'їздив майже всю країну. Олесь Гончар назвав його «українським Арсенєвим». Перша книжка «На власні очі: Записки мисливця-натураліста» вийшла у 1962. Протягом багатьох років керував Мелітопольським літературним об'єднанням, був почесним членом Географічного товариства СРСР. Член Спілки письменників СРСР (1966). Одна з вулиць міста Мелітополя та місцеве літературне об'єднання названі його ім'ям. Автор книг: «Билиці з дивосвіту: Записки мисливця-натураліста» (1964, 1971, 1981), «Гомін Зеленого Клину: Повість» (1968), «Гори кличуть у гості» (1972), «Крізь марево степів: Записки природолоба» (1972, 1975), «Перші стежки-доріжки: Записки мисливця-натураліста» (1962) та ін.

2

2(1946)—75 років тому народився (с. *Паліївка Маловісківського району*) **Віктор Григорович Маруценко**, краєзнавець. У 1969 закінчив історичний факультет Одеського університету. З 1969 працює у Долинському районі педагогом. **З 1990 по 2000 — заступник голови Долинського райвиконкому, заступник голови районної державної адміністрації. Ініціатор встановлення в Долинській багатьох пам'ятних знаків і меморіальних дощок. Автор проекту «Боковеньки» та упорядник історико-краєзнавчих збірників. Автор-упорядник біографічного довідника «Степовики» (2019) та інших краєзнавчих праць. З 2006 — головний зберігач фондів музею історії Долинського району. Лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова (2008). Заслужений працівник культури України (2008).**

3

3 (1881) — 140 років тому народилася (м. *Санкт-Петербург*) **Любов Сергіївна Соколова-Бородкіна** (за чоловіком **Барковська**) (1881-1968), громадська діячка, благодійниця. Доводилася онукою власнику Трьохгорної мануфактури Івану Прохорову. **Дитинство та юність пройшли на Єлисаветградщині. Була власницею села Роздолля у Компаніївському районі; почесною попечителькою місцевої школи, яку в 1906 збудувала власним коштом (понад 7000 тисяч руб.). Щороку на потреби школи жертвувала значні суми грошей.** Разом із бабусею Анною Олександрівною Прохоровою під час російсько-японської війни 1904-1905 сформувала два військові шпиталі в Омську,

де вони працювали сестрами милосердя; *відкрила також лазарет у мастку Роздолля*. У 1908 нагороджена золотою медаллю «За усердие». Того ж року вийшла заміж за *Григорія Олександровича Барковського, 5 років молоде подружжя мешкало в Швейцарії. З 1913 Барковські жили в Єлисаветграді. Влаштували у своєму будинку аристократичний літературний салон, виступили ініціаторами організації в Єлисаветграді Першої міської художньої виставки (1913)*. Після 1918 – в еміграції, померла в Парижі.

3 (1961) – 60 років тому народилася (с. Новокостянтинів на Хмельниччині) **Тамара Сергіївна Самиляк**, видавець, громадський діяч. У 1983 закінчила Київський торгово-економічний інститут, навчалася у видатного українського економіста, уродженця с. Мошорине Знам'янського району Миколи Білухи (1923-2015). Працювала головним бухгалтером. З 1995 – засновниця і директорка видавництва ТОВ «Імекс ЛТД» у Кропивницькому. За 25 років видавництво випустило більше 100 книг історико-краєзнавчого спрямування, сотні книг художньої літератури для дорослих і дітей. Продукція видавництва *відповідає міжнародним стандартам як за змістом, так і за дизайнерським рішенням та поліграфічним виконанням*. Книги неодноразово ставали переможцями щорічного конкурсу «Краща книга України» (2008-2011, 2013, 2014, 2016-2018). Навчальний посібник «Кіровоградщина. Історія рідного краю» (2012) під загальною редакцією І.А. Козир став переможцем щорічної премії Президента України «Українська книжка року» (2013). Книга-альбом «На память о родном крае» (О. Чуднов) – переможцем конкурсу в номінації «Науково-популярні видання» на IX Міжнародній книжковій виставці-ярмарку «Книга – шлях співробітництва та прогресу» в місті Ашхабад, Туркменістан (2014). Книжка «Таємниці Байгорода Юрія Яновського» (упорядник Б.В. Стасюк) увійшла до шорт-листа Всеукраїнського рейтингу «Книжка року – 2018» у номінації «Хрестоматія». За ініціативи Самиляк Т.С. з 2015 року до Міжнародного дня книги в Кропивницькому започаткована *Всеукраїнська книжкова виставка-ярмарок «Весняний книговир»*, яка за 6 років перетворилася на повномасштабний всеукраїнський фестиваль-ярмарок. Голова правління ГО «Спілка підприємців Кіровоградської області». *Лауреатка обласної мистецької премії імені О. Осмьоркіна (номінація «Мистецтвознавство») як головний редактор фотоальбому «Місто о п'яти іменах» (2018)*.

3

4 (1831) – 190 років тому народився (Орловська губернія) **Микола Семенович Лесков** (1831-1895), письменник. Вісім років жив і працював у Києві. Багато мандрував Україною, захоплювався її культурою, вивчив українську мову. Надзвичайно високо цінував Т. Шевченка, приятелював з ним, написав кілька статей і спогади про Кобзаря.

4

Одна з провідних тем творчості – старообрядництво. У повісті «Запечатлений ангел» (1872) згадуються старообрядницькі поселення Клинці (Кіровоградський район) та Злинка (Маловісківський), в яких жили «искусные изографы» (іконописці). Очевидно, знав Лесков і про те, що в Єлисаветградській Покровській церкві єдиновірців зберігалось унікальне Євангеліє на пергаменті XIV століття, а в с. Клинці з 1752 до 1770 існувала старообрядницька друкарня.

4

4 (1881) – 140 років тому народилася (сmt Голованівськ) **Олександра Михайлівна Велигорська** (1881-1906), внучата племінниця Тараса Шевченка. Її мати Єфросинія Варфоломіївна Шевченко (1847-1913) – дочка трюїрідного брата, свояка й побратима Тараса Варфоломія Шевченка. Батько Михайло Велигорський (1840-1906) – польського походження. У 1902 Олександра Велигорська вийшла заміж за знаменитого російського письменника Леоніда Андрєєва (1871-1919), мала від нього двох синів, Вадима (1903-1976) і Даниїла (1906-1959). Обидва стали видатними поетами. Померла у віці 25 років у Берліні внаслідок післяпологової лихоманки. Сучасники називали її «кращою серед письменницьких дружин». У родинях Велигорських-Андрєєвих свято шанували пам'ять Кобзаря.

4

4 (1961) – 60 років тому народився (м. Бобринець) **Віктор Іванович Чміленко** (1961-2004), громадський активіст, учасник Євромайдану, герой Революції Гідності. *Навчався в Бобринецькій загальноосвітній школі № 5, після закінчення 8 класів в 1976 вступив до Кіровоградського технікуму механізації сільського господарства.* У 1991 закінчив Херсонський сільськогосподарський інститут ім. О.Д. Цюрупі за спеціальністю зоотехнік. У 1992 заснував фермерське господарство СФГ «Вікторія», яке в подальшому неодноразово було нагороджене відзнаками. Брав активну участь в «Помаранчевій революції». На Євромайдан приїхав ще в грудні, коли відбувся розгін мирної студентської демонстрації, і збирався покинути його останнім. Загинув від кулі снайпера. Увійшов до «Героїв Небесної Сотні». **24.02.2014 на честь Віктора Чміленка перейменовано одну з центральних вулиць Кіровограда (Дзержинського). Герой України (2014).**

5

5 (1881) – 140 років тому народився **Казимир Михайлович Лукашевський** (1881 – після 1937), архітектор. Поляк за походженням. *Дитинство минуло в Єлисаветграді. 8.05.1881 був хрещений у Єлисаветградському костьолі. У 1900 закінчив Єлисаветградське земське реальне училище. У 1901 – додатковий клас ЄЗРУ, що надавало право вступу до вищих спеціальних закладів.* З 1902 по 1912 навчався у Томському технологічно-

му інституті. Один із провідних сибірських архітекторів – автор багатьох споруд у Новосибірську й Томську. Зокрема брав безпосередню участь у проектуванні у Новосибірську будівлі «Комерційного клубу» (з 1932 – театр «Красный факел»), 11 шкіл, реального училища (1912), виконаних у стилі модерну. Провідний архітектор будівництва крайового оперного театру в Новосибірську (1936-1937). Доля архітектора після 1937 невідома.

6 (1856) – 165 років тому народився (с. Орлова Балка Олександрійського повіту) **Володимир Юлійович**

Бранке фон (1856-1913), лісівник (міколог, фітопатолог). Навчався в Миколаївському реальному училищі. У 1880 закінчив Петровсько-Розумівську хліборобську та лісову академію. Відтоді служив у лісовому департаменті. Кандидат лісознавства (1891). З 1884 займався викладацькою діяльністю. У 1893-1905 – професор кафедри лісознавства Новоолександрівського інституту сільського господарства і лісівництва (м. Пулави, Польща). Наукові дослідження стосуються питань лісової мікології та фітопатології, хвороб лісу. Автор праць: «Важнейшие для русского лесного хозяйства паразитные болезни древесных пород. Руководство» (1893), «Главные сорта плодовых древесных пород, разводимых в Казанской губернии и важнейшие их болезни и повреждения» (1911) та ін.

6

6 (1866) – 155 років тому народився (м. Єлисаветград) **Мозес Гомберг** (1866-1947), хімік. *Навчався у Єлисаветградській чоловічій гімназії (1879-1884).* Закінчив Мічиганський університет у США (1890), у 1893-1896 викладає у ньому. Під час Першої світової війни займався дослідженнями для військово-хімічної служби США. Наукові роботи (близько 100) присвячені переважно хімії вільних радикалів, засновником якої він став; створив перший вдалий антифриз для автомобілів. Член Національної АН США (з 1914), президент Американського хімічного товариства (з 1931), доктор філософії та доктор права Мічиганського університету. Почесний член Американського філософського товариства, Американської асоціації розвитку науки, Інституту Франкліна, Нідерландського хімічного товариства та ін. *У рідному місті Гомберга внаслідок декомунізації з'явилася вулиця його імені.*

8 (1906) – 115 років тому народився (м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту, нині Миколаївської області) **Євген Адольфович Кібрик** (1906-1978), художник (живописець, графік, ілюстратор) і педагог. У 1925 приїхав у Ленінград, де познайомився й став учнем художника Павла Філонова в заснованому ним колективі «Мастера аналитиче-

6

8 (1906) – 115 років тому народився (м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту, нині Миколаївської області) **Євген Адольфович Кібрик** (1906-1978), художник (живописець, графік, ілюстратор) і педагог. У 1925 приїхав у Ленінград, де познайомився й став учнем художника Павла Філонова в заснованому ним колективі «Мастера аналитиче-

8

ского искусства». Протягом 25 років (1953-1978) був професором Московського художнього інституту ім. В.І. Сурикова, керував майстернею станкової графіки. Народний художник СРСР (1967). Професор, дійсний член Академії мистецтв СРСР (1962). Лауреат Державної премії СРСР (1948). Особливо прославився як ілюстратор книг. *Незадовго до смерті надіслав листа до Кіровоградської картинної галереї з проханням повідомити, чи не зберігаються в ній його ранні твори «вознесенського періоду». Після смерті майстра його вдова погодилася продати Кіровоградській картинній галереї знамениту серію ілюстрацій до «Тараса Бульби» (1943-1945) (понад 60 творів) та станкові офорти до повісті Гоголя «Портрет» (10 творів).*

9

9 (1956) – 65 років тому народився (с. Богданівка Знам'янського району) **Станіслав Миколайович Ніколаєнко**, педагог і державний діяч. *Навчався у місцевій школі у видатного педагога І.Г. Ткаченка.* У 1978 закінчив Українську сільськогосподарську академію. Викладав у Кіровоградському технікумі, був директором профтехучилища, заступником начальника Херсонського обласного управління освіти, доцентом Херсонського педагогічного інституту. Кандидат педагогічних наук. У 1991 закінчив Одеський інститут політології та соціології. З 1994 – народний депутат України. З 2002 – голова Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Доктор педагогічних наук, професор Центрального інституту післядипломної освіти Академії педагогічних наук України. Розробник низки законів про освіту, автор трьох книг («Освіта і наука. Законодавчі та методологічні основи», 2004 та ін.). Заслужений працівник освіти України. З 2005 по 2007 – міністр освіти і науки України.

11

11 (1906) – 115 років тому народився (сmt Новгородка) **Дмитро Іванович Панченко** (1906-1995), лікар-невропатолог. Навчався у Військово-медичній академії в Ленінграді, де слухав лекції І.П. Павлова, працював під керівництвом академіка Л.А. Орбелі. Закінчив Військово-медичну академію у 1932. Під час облоги Ленінграда трудився у клініках академії і працював над проблемою впливу висоти на нервову систему людини. Доктор медичних наук (1941), професор, консультант-невропатолог Ленінградського фронту, потім – головний невропатолог Північно-Кавказького та 4-го Українського фронтів. У повоєнні роки очолював Львівський медичний інститут (1946-1951). З 1951 по 1978 – завідувач кафедри нервових хвороб Київського інституту вдосконалення лікарів. Одночасно з 1960 по 1990 – головний редактор журналу «Врачебное дело». Панченку належить ідея створення «Біотрону» («лікування без ліків»), який вперше було обладнано за його ініціативою у Києві. Мета – усунення впливу несприятливих атмосферних чин-

ників на здоров'я людини. Одним із перших визначив саме поняття «інсульт». Автор понад 300 наукових робіт, 14 монографій. Головний невропатолог України (1952-1964), голова Українського товариства психіатрів (1967). Заслужений діяч науки і техніки УРСР (1951).

14 (1901) – 120 років тому народився (м. Маріуполь) **Михайло Степанович Гришко** (1901-1973), оперний співак (драматичний баритон). У 1921-1923 – робітник **Єлисаветградського заводу Ельворті**. Його вокальний хист вперше оцінили єлисаветградські музиканти **С. Пузенкін та Й. Гольденберг**. У 1926 закінчив Одеський музично-драматичний інститут. Соліст Одеського (1925-1926), Харківського (1926-1936), Київського (1936-1941, 1944-1973) оперних театрів. Народний артист СРСР, лауреат Державної премії СРСР (1950).

14

15 (1841) – 180 років тому народився **Михайло Миколайович Раєвський** (1841-1893), військовий діяч, садівник, онук героя Французько-російської війни 1812 генерала М.М. Раєвського. Закінчив природничий факультет Московського університету, захоплювався астрономією. Спочатку перебував на військовій службі, генерал-майор. Обіймав посади в департаментах загального майна й землеробства, був директором департаменту землеробства й президентом Російського товариства любителів садівництва. Автор капітальної праці «Плодовая школа и плодовый сад», яка витримала декілька видань; реферату «О плодоводстве в Крыму». Збірка віршів вийшла у Петербурзі (1894). Мав 10 дітей (6 дочок і 4 синів). **Жив і працював переважно в Бовтищі Олександрівського району. Похований на цвинтарі поблизу Хрестовоздвиженської церкви в Розумівці.**

15

15 (1931) – 90 років тому народився (с. Рівне Новоукраїнського району) **Георгій Георгійович Поплавський** (1931-2017), живописець і графік. З 1932 жив у Білорусі. Закінчив з відзнакою Мінське художнє училище (1955), Білоруський державний театрально-художній інститут (1961). Твори експонувалися в багатьох країнах світу. Лауреат Міжнародної премії ім. Джавахарлала Неру (1974). Нагороджений медаллю Франциска Скорини (1968) за оформлення книг, бронзовою (1962) і срібною (1968) медалями ВДНГ СРСР. За цикл літографій «Командори» та «Високе небо» на V Всесоюзній виставці естампа в 1974 отримав першу премію СХ СРСР. Член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1991). Академік Національної академії наук Білорусі (1995), народний художник Білорусі (1997).

15

16

16 (1901) — 120 років тому народився (с. *Нерубайка Новоархангельського району*) **Павло Андрійович Байдубура** (1901-1985), письменник. Закінчив факультет журналістики Харківського університету (1930). Працював редактором видавництва «Література і мистецтво», оргсекретарем Харківської організації СПУ, головою правління

Донецької організації СПУ. Автор 18 книг оповідань і нарисів: «Перші пригоди» (1954), «Оповідання про друзів» (1959) та ін.; семи повістей: «Таємниця степового шурфу» (1956), «Зустріч» (1969), «На степовому розгоні» (1976); роману «Вогонь землі» (1979, 1981). Почесний громадянин м. Донецька (1976). На будинку, де він жив з 1948 по 1971, встановлено меморіальну дошку. Включений у список «100 найвідоміших донецьких» (2009).

17

17 (1846) — 175 років тому народився **Василь Васильович Докучаєв** (1846-1903), природознавець, основоположник сучасного ґрунтознавства. Закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету, з 1872 – хранитель Геологічного кабінету. З 1876 починає працювати в Чорноземній комісії Вільного економічного

товариства, створив Новоолександрійський інститут сільського господарства та лісівництва. Головні праці: наукова розвідка «Русский чернозем» (1883) та монографія «Наши степи когда-то и теперь» (1892). Українські чорноземи визначив як еталонні. **У 1881 на території Єлисаветградщини працювала експедиція Вільного економічного товариства. Під час роботи були взяті зразки ґрунтів біля Протопопівки, Знам'янки, Єлисаветграда та Голованівська. Аналіз їхнього мінерального складу Докучаєв навів у своїй монографії. Про ґрунти між Трепівкою та Єлисаветградом сказано: «Здешний чернозем — в сыром виде, как уголь». Досліджував також ліси поблизу села Водяного Знам'янського району. Докучаєвські лісосмуги збереглися у с. Оникієвому Маловисківського району. У 1877-1881 під Устинівкою за його участю викопали два ставки — Великий і Малий Сагайдаки, обсадили їх деревами, запровадили зрошення 240 десятин. Поблизу штучного водоймища Великий Сагайдак виникло село, назване ім'ям ученого — Докучаєве. У 1946 АН СРСР встановлено золоту медаль і премію ім. В.В. Докучаєва. Його ім'я присвоєно Харківському сільськогосподарському інституту.**

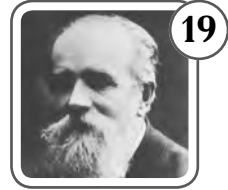
18

18 (1856) — 165 років тому народилася (с. *Опешня Чернігівської області*) **Софія Русова** (справжнє прізвище **Ліндфорс Софія Федорівна**) (1856-1940), педагог, громадська діячка, мемуаристка. Дружина О.О. Русова. Закінчила Київську жіночу гімназію, навчалася в Італії, Франції. Займалася педагогічною діяльністю, теоретик

і практик дошкільного виховання, фундатор жіночого руху в Україні. **У 1883 жила в Єлисаветграді в сім'ї І. Карпенка-Карого, розгорнула у місті культурно-освітню роботу, відвідувала єлисаветградський гурток Громади й «Духовно-біблійне братство» Якова Гордіна.** У 1921 емігрувала, видала за кордоном декілька книг з педагогіки. Авторка «Букваря» (1900), «Читанки для дорослих» та ін. **Про перебування в Єлисаветграді розповідає в книжці «Мої спомини»: «Це було тоді одне з найкультурніших міст на Херсонщині. Там була гарна реальна школа, кавалерійське юнкерське училище, там жив свідомий артільник Микола Левитський».**

19 (1851) – 170 років тому народився (м. Київ) Яків Миколайович Шульгин (1851-1911), історик, педагог, громадський діяч. Після смерті батьків його виховував дядько Віталій Якович Шульгин – педагог, історик, професор Київського університету, головний редактор часопису «Киевлянин», син якого Василь Шульгин став одним з найвідданіших російських монархістів. Яків Шульгин закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1875), учень В.Б. Антоновича і М. Драгоманова. Брав участь у діяльності Старої Київської Громади, якій пожертвував свій спадок. У 1879 за намір видавати нелегальну українську газету був заарештований і висланий на 4 роки до Красноярська. Йому було заборонено викладати історію та російську словесність. **З 1893 по 1899 працював контролером Єлисаветградського відділення Державного банку Росії, був дійсним членом Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. Один із засновників Єлисаветградської громадської бібліотеки (1897). Від казенної квартири в Єлисаветграді відмовився і мешкав спочатку в будинку Дебранендера на вулиці Михайлівській, а потім на Дворцовій, неподалік від Ковалівського плацу. Єдиним приятелем Я.М. Шульгина в Єлисаветграді був його давній знайомий ще з київських часів О. Михалевич, лікар й українофіл.** Основні історичні праці «Павло Полуботок, полковник Чернігівський» та «Нарис Коліївщини» надруковані у часописі «Киевская старина» (1890). **Написав рецензію на книгу О.М. Пашутіна «Исторический очерк г. Елисаветграда», опубліковану в «Записках Наукового Товариства імені Шевченка» у Львові (1900). Значна частина архіву Шульгина (свідоцтво про народження, диплом про закінчення університету, указ про підтвердження дворянства роду Шульгиних, формулярний список про службу) зберігається в Кіровоградському обласному державному архіві. Батько героя Крут Володимира Шульгина (народився в Єлисаветграді) та Олександра Шульгина, першого міністра закордонних справ УНР. На честь Шульгиних перейменовано вулицю Калініна в м. Кропивницькому.**

19 (1881) – 140 років тому народився (м. Єлисаветград) Зіновій Давидович Львовський (1881-1943), російський і французький літератор, критик, журналіст і перекладач. Отримав технічну освіту (за фахом – інженер-технолог),

19

однак своє справжнє покликання знайшов у гуманітарній творчості. Автор п'єс і комедій, іноді за сюжетами оповідань іноземних письменників: «В купальне» (1912), «Вне жизни» (1912), «Ж» (Женщина, как таковая)» (1915), «Брачные ужасы» (1915), «Безнравственная женщина» (1916) та ін. Займався перекладами на російську мову з англійської, французької, німецької і норвезької, переважно – творів Джека Лондона (13 новел), О'Генрі (20 новел) та багатьох інших. У другій половині 1926 року емігрував до Франції, де перекладав на французьку мову з німецької та англійської, зокрема твори Ептона Синклера. Написав французькою декілька літературознавчих праць: «Достоевський як письменник» (1931), «В лабораторії Достоевського» (1932) та ін. Під час окупації Франції 21.06.1941 був заарештований як іноземний підданий єврейського походження в передмісті Парижа, 7.10.1943 відправлений до концтабору Освенцим, де й помер через декілька днів. Біографічну довідку про Зіновія Львовського містить французька Вікіпедія.

22

22 (1831) – 190 років тому народився (с. Цибулеве Знамянського району) **Лев Костянтинівич Панютін** (1831-1882), м. Санкт-Петербург), письменник, фейлетоніст, перекладач. **Псевдонім – Ніл Адмірарі**. Походив із дворян Херсонської губернії, син відставного штабс-капітана Костянтина Петровича Панютіна. Працював оглядачем газет «Голос» (1863-1875), «Неделя» (1875-1882). Як літератор дебютував у московському видавництві збірником «Стихотворения» (1858). Серед журнальних доробків вирізняються статті: «К вопросу о пролетариате» (1864), «Элементы европейской цивилизации» (1867), «Смерть Герцена» (1870), «Партии в Сибири» (1866). Фейлетони й статті вийшли в двох томах під назвою «Собрание повестей, очерков, корреспонденций и проч. Нила Адмирари» (1872). Вони привернули увагу сучасників живою мовою, спостережливістю, правдивим зображенням столичного життя й звичаїв. Перекладав твори Ж. Лафонтена, Д. Байрона, Р. Бернса. За життя його називали «талантливым беллетристом и поэтом».

24

24 (1956) – 65 років тому народився (с. Нова Осота Олександрівського району) **Федір Федорович Лагно**, художник (живописець і графік). Закінчив Харківський художньо-промисловий інститут. Один з найцікавіших українських митців, яскравий представник новітніх течій в образотворчому мистецтві. Лауреат Міжнародного Бієнале «Львів 91 – Відродження». Учасник виставок в Італії, Канаді,

США, Австрії, Великобританії, Югославії. Твори зберігаються в музеях і приватних зібраннях України, Росії й інших країн. *Останніми роками плідно працює в жанрі книжкової ілюстрації. Живе в Олександрівці. Член Національної спілки художників України (1992). Двічі лауреат обласної мистецької премії імені Олександра Осмьоркіна (2011, 2019).*

25 (1871) – 150 років тому народилася **Леся Українка** (справжнє ім'я **Косач Лариса Петрівна**) (1871-1913), геніальна поетеса, драматург і громадська діячка. Твори виходили в 12 томах. *У 1899 поетеса відвідала Єлисаветградщину з метою ознайомлення з діяльністю хліборобських артілей, організованих М.В. Левитським. Побувала в селах Аджамка й Суботці. Зупинялася в Єлисаветграді в будинку «артільного батька» на вулиці Кавказькій.*

25

27 (1901) – 120 років тому народився (м. Кривий Ріг) **Кирило Йосипович Ровда**, літературознавець (1901-1999). Закінчив Ленінградський університет (Інститут червоної професури) у 1931 й Інститут літератури (Пушкінський дім) АН СРСР у Ленінграді (1935). Спеціальність – історик англійської літератури. Крім російської, володів англійською, французькою, німецькою, українською, болгарською, польською та чеською мовами. З 1933 працював аспірантом Інституту літератури АН СРСР під керівництвом академіка А.В. Луначарського, а після його смерті – професора В.К. Мюллера. Кандидат літературознавства (1935), доцент. У 1935 зарахований докторантом АН і призначений ученим секретарем Інституту літератури АН СРСР. З 1935 до 1937 читав курс зарубіжних літератур в Інституті іноземного туризму в Ленінграді. Був репресований. *З автобіографії, що зберігається в архіві КДПУ ім. В.К. Винниченка: «В 1936 году был исключен из партии по обвинению в связях с врагами народа (был членом парткома АН СССР), снят с работы, отчислен из докторантуры и в 1937 в административном порядке выслан в Кызыл-Орду (Казахстан), где сначала работал не по специальности (бухгалтером в психиатрической колонии)».* Після звільнення викладав у Кзил-Ординському (1944-1947) та Криворізькому (1947-1955) педагогічних інститутах. *З 1955 по 1959 працював у Кіровоградському державному педагогічному інституті ім. О.С. Пушкіна.* Після реабілітації у 1959 повернувся в Ленінград на колишнє місце роботи. Став одним із найповажніших ленінградських професорів, шекспірознавцем, знавцем історії російсько-чеських літературних зв'язків. Автор монографії «Россия и Чехия. Взаимосвязи литератур 1870-1890» (1978).

27

БЕРЕЗЕНЬ

1

1 (1726) — 295 років тому народився **Василь Олексійович Чертков** (1726-1793), військовий, державний і театральний діяч. На військову службу вступив у 1748. **З 1764 — бригадир, обер-комендант фортеці Св. Єлисавети. З ним пов'язується вихід у світ перших книг громадянського друку на Правобережній Україні. У 1765 у фортеці Св. Єлисавети надруковано «Азбуку» та п'єсу французького драматурга Жана-Батиста Руссо «Кав'ярня» у перекладі В.О.Черткова, яка в 1770 була поставлена єлисаветградськими аматорами театального мистецтва.** В «Опыте исторического словаря о российских писателях» М.І. Новикова про це сказано так: *«Сочинил комедию, именуемую „Кофейный дом“, которая представлена была на елисаветградском театре в 1770 году и напечатана в Кременчуге».* З 1771 — генерал-майор. У 1776-1782 перебував на посаді азовського губернатора, був командиром Дніпровської лінії. Генерал-поручик (1772). З 1782 — генерал-губернатор Воронежського і Харківського намісництва. У 1787 нагороджений Катериною II діамантовим перснем. З 1782 — Саратовський генерал-губернатор. Нагороджений орденами Олександра Невського і Св. Анни. Обов'язки воронезького і саратовського генерал-губернатора виконував до самої смерті. Побудував фортецю в Саратові. Був дідом Олександровичу Федоровичу Черткову (1789-1858), упоряднику знаменитої Чертковської бібліотеки.

2

2 (1911) — 110 років тому народився (м. Єлисаветград) **Олександр Устимович Луценко** (1911-2001), актор. З 1930 працював в Одеському музично-драматичному театрі ім. Жовтневої революції. Кращі ролі: Залізник («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Михайло («Земля» за О. Кобилянською), Гиря («97» М. Куліша), Свічка («Свіччине весілля» І. Кочерги), Колобок («Трибунал» А. Макайонка), Франц Моор («Розбійники» Ф. Шиллера). На Київській й Одеській кіностудіях знявся в 9 стрічках, зокрема у фільмі «Дума про Ковпака» (1973, роль Охріменка). Народний артист УРСР (1971).

2

2 (1926) — 95 років тому народився (с. Розділ Голованівського району) **Володимир Михайлович Караташ** (1926-2017), політв'язень, педагог, мемуарист. **17-річним юнаком став членом ОУН. Був стрільцем у сотні «Сталевого», що діяла на території Гайворона, Ульяновки, Голованівська.** За активну участь у боротьбі за волю України був засуджений німцями до розстрілу, але дивом врятувався. Згодом був заарештований

контррозвідкою «СМЕРШ» і засуджений ОСО до 8 років позбавлення волі. У 1949 його перевели в табір суворого режиму для політ'язнів до Воркути. У 1951 в концтаборі «Речлаг» був засуджений військовим трибуналом Біломорського військового округу до розстрілу за «організацію і керівництво антирадянською групою українських націоналістів», яка готувала повстання в таборі. 5 місяців відсидів у камері смертників. Після смерті Сталіна влада замінила розстріл 25-ма роками в'язниці й концтаборів. Був етапований з Вологди до Казахстану в табір суворого режиму «Степлаг» селища Кенгір. Там у травні-червні 1954 брав активну участь у Кенгірському повстанні. З-під варті звільнений 26.04.1956, реабілітований 20.09.1989. У 1958 вступив на факультет іноземної мови Одеського державного університету. *Майже чверть століття працював учителем англійської мови у Побузькому. Автор трьох книжок-споминів. Лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка за книгу споминів «На барикадах Кенгіра» (2008). Нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (2007).*

3 (1891) — 130 років тому народився (с. Никонорівка, поблизу Єлисаветграда) **Герасим Максимович Журавленко-Журавльов** (1891 — після 1949 в Кіровограді), співак (драматичний тенор). *Початкову вокальну освіту здобув у Єлисаветграді.* Декілька років до 1921 співав у Маріїнському театрі в другорядних ролях, куди йому допоміг влаштуватися рідний брат, соліст Маріїнки Павло Журавленко. У 1921 повернувся в Єлисаветград. У 1925 стає одним з учасників чоловічого вокального квартету ім. М. В. Лисенка в Харкові, який багато гастролював містами СРСР. Зокрема величезний успіх мали виступи квартету на Далекому Сході в 1934. **3 1949 — соліст Кіровоградської обласної філармонії. Псевдонім Журавльов обрав, щоб його не плутали з братами. Адже, крім Павла, співаком, ймовірно, був і третій Журавленко — Петро.** Син останнього Володимир Журавленко (баритон) (1921-1969) був солістом Ленінградського театру опери і балету ім. С.М. Кірова.

3 (1926) — 95 років тому народився (м. Олександрія) **Ілля Юрійович Зверев** (справжнє ім'я **Замберг Ізольд Юдович**) (1926-1966), письменник. Отримав педагогічну освіту. Жив у Донбасі й Сибіру. Друкуватися почав з 16 років. Статті публікувалися у популярних московських газетах «Известия», «Комсомольская правда», «Неделя» та журналах «Знамя» і «Юность». Твори присвячені романтиці шахтарської праці, труднощам формування особистості. Автор прозових книжок: «Сибирские очерки» (1946), «На угольном фронте» (1948), «Шахтерский характер» (1955), «Там на шахте угольной» (1956), «Дороги вглубь» (1957), «Не ради славы»

(1958), «В двух километрах от Счастья» (1960), «Ничего особенного» (1963), «Она и он» (1965). Написав драму «Романтика для взрослых» та кіносценарій «Непридуманная история» (1964) та ін. Вибрані твори перевидані у Москві (1990).

3

3 (1931) — 90 років тому народився (с. Володимирівка Кіровоградського району) **Леонід Михайлович Тендюк** (1931-2012), поет, прозаїк. Закінчив факультет журналістики Київського університету (1956). Працював у редакції газети «Молодь України», потім – матросом на судах Далекосхідного пароплавання. Автор поетичних збірок: «Поле моє, полечко...» (1961), «Струмки народжуються в горах» (1964), «Берег моєї землі» (1974), «Тиша стривожена штормом» (1975), «Голос моря і степу» (1981); подорожніх нарисів «Одіссея східних морів» (1964), «Шукачі тайфунів» (1965), «Люди з планети Океан» (1968); повістей «Земля, де починаються дороги» (1972), «Альбатрос – блукач морів» (1972), «Відгомін Чорного лісу» (1976), «Експедиція Гондвана» (1984) та ін. Вибрані твори в двох томах виходили в 1991. Лауреат премії імені Лесі Українки (1992). Лауреат премії імені Володимира Сосюри (2008).

3

3 (1931) — 90 років тому народився (м. Гайворон) **Станіслав Савович Стриженюк**, поет. У 1955 закінчив хіміко-технічний факультет Одеського політехнічного інституту, у 1963 – Літературний інститут у Москві. Працював начальником Одеського обласного управління культури, редактором на Одеській кіностудії. Автор 15 поетичних збірок: «В братнім краю» (1957), «Земля орлів» (1960), «Рубікон» (1962), «Моя Платанія» (1967), «Пасати – вітри постійні» (1970), «Стихія на семи вітрах» (1973), «Серце моє в дорозі» (1978), «На перехресті літ» (1982), «Вибране» (1982), «І степ – як море» (1985), «Мрія пам'яті» (1992) та ін. Член Спілки письменників України. Лауреат літературної премії України «Коронація слова» за п'єсу «Судний день. Батурин» (2009).

5

5 (1931) — 90 років тому народилася (м. Зінов'євськ) **Тамара Григорівна Міансарова** (1931-2017), естрадна співачка (ліричне сопрано). **Дебютувала в 4 роки на сцені Зінов'євського Палацу культури: співала, танцювала, читала вірші. Про концерт з її участю навіть писала місцева преса.** Закінчила Мінську консерваторію, працювала у Москонцерті. У репертуарі Міансарової понад 400 пісень, багато з яких стали справжніми шлягерами, а найвідоміший – «Солнечный круг» («Пусть всегда будет солнце!»), з яким вона

у 1963 (першою з радянських виконавців) перемогла на Міжнародному конкурсі естрадної пісні в Сопоті (Польща). Жила й працювала у Москві. З 1988 по 1996 – професор Російської академії театрального мистецтва (колишнього ГИТИСу). У 2005 отримала іменну зірку на «Площі зірок» у Москві. Заслужена артистка УРСР (1972). Народна артистка Росії (1996). У 2012 світ побачила книга спогадів співачки «Тамара Миансарова. И в жизни, и на сцене».

6 (1971) – 50 років тому народився (с. Новомануйлівка Петрівського району) **Олександр Григорович Поворознюк**, підприємець-аграрій. Закінчив **Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування** (інженер-механік) та Дніпропетровський державний аграрний університет (економіст). З 2007 – генеральний директор ТОВ «Агрофірма П'ятихатська», одного з найуспішніших в Україні. Голова благодійного фонду «З людьми і для людей». У 2003 створив ФК «Інгулець», став його президентом. Клуб, що представляє селище Петрове Кіровоградської області, пройшов вражаючий шлях від аматорської команди до професійного клубу, який успішно грав у другій та першій лігах українського футболу, а нині виступає у вищій – Українській Прем'єр-Лізі (УПЛ). У 2019 клуб «Інгулець» став першим в історії українського футболу, який вийшов у фінал кубка України з другого дивізіону.

6

7 (1956) – 65 років тому народилася (с. Глодоси Новоукраїнського району) **Лариса Анатоліївна Гайда**, педагог, краєзнавець, музеєзнавець. Закінчила Одеське медичне училище й **історичний факультет КДПІ ім. О.С. Пушкіна**. **З 2001 по 2020 працює в Кіровоградському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського,**

7

очолювала навчально-методичний кабінет українознавства та краєзнавства. Організувала й провела 8 обласних науково-практичних історико-краєзнавчих конференцій. Матеріали упорядкувала і видала окремими книгами. Автор методичних розробок і навчальних програм з історичного краєзнавства та освітянського музеєзнавства: «Музеєзнавство в закладах освіти» (навчально-методичний посібник), «Історичне краєзнавство та шкільне музейництво» (навчально-методичний комплекс) та ін. Брала участь у міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, форумах, конгресах. **Створила на базі КОІППО музейну кімнату з історії освіти Кіровоградщини (2009), яка визнана одним з переможців Першого всеукраїнського конкурсу громадських музеїв. Лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (2010).** Лауреатка премії Володимира Антоновича Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (2015).

8

8 (1921) – 100 років тому народився (с. *Чечелівка* *Петрівського району*) **Василь Михайлович Дригін** (1921-2009), військовий діяч. Виховувався у Дніпродзержинському дитячому будинку. У 1939 закінчив Дніпропетровський індустріальний технікум, у 1941 – Качинське військово-авіаційне училище. Служив у 4-й повітряній армії. Капітан, командир ланки винищувачів. Всього під час Другої світової війни здійснив 320 бойових вильотів, у 50 повітряних боях збив 17 ворожих літаків особисто і 8 – у складі групи. Після війни закінчив Військову академію Генерального штабу Збройних сил (полковник) і Ростовський інститут народного господарства. Жив у Ростові-на-Дону. Герой Радянського Союзу (1943).

11

11 (1951) – 70 років тому народився (м. *Кіровоград*) **Євген Степанович Бахмач**, підприємець, меценат. **У 1973 закінчив Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування. З 1992 – голова правління, згодом голова спостережної ради ЗАТ «Кіровоградграніт».** До структури товариства входять 4 гранітні кар'єри: Новопавлівський, Помічнрянський, Новгородківський та Капустянський. Загальна виробнича потужність становить понад 2 млн. куб. метрів товарної продукції на рік. Водночас був головою наглядової ради НВП «Радій». У 2005 обраний президентом обласного відділення Українського союзу промисловців і підприємців. Нагороджений орденами Різдва Христового, Нестора Літописця та ін. Голова регіонального громадського товариства «Православна просвіта», яке видає журнал «Благовіст». **Почесний громадянин м. Кіровограда (2009). Фундатор Благовіщенського храму в Кіровограді (2014).**

11

11 (1961) – 60 років тому народився (м. *Новоукраїнка*) **Костянтин Трохимович Лавро**, художник книги. У 1979 закінчив Республіканську середню художню школу ім. Т.Г. Шевченка, у 1988 – факультет графіки Українського поліграфічного інституту. Працював на посаді художнього редактора в журналах «Барвінок», «Дніпро», «Соняшник», головним художником відомого київського видавництва для дітей **«А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»** (директор Іван Малкович). Проілюстрував серію книг для малят: «Мінідиво», «Дитяче Євангеліє», «Котик та півник», «Пан Коцький», «Козак Петро Мамарига», «Ніч перед Різдвом», «Улюблені вірші», «100 казок», «Різдвяна рукавичка», «Українська абетка» та інші. Всі вони були представлені на міжнародних книжкових ярмарках в Україні, США, Франції, Німеччині, Швейцарії, Японії, Китаї, Бразилії, Ірані. Зокрема «Ніч перед Різдвом» була визнана «Найкращою дитячою книгою 2007 року», отримала диплом I ступеня за перемогу в конкурсі «Искусство

книги» (Россия, 2007), а сам художник був визнаний кращим ілюстратором країн СНД. Поштова марка Костя Лавра «Ігри XXVII Олімпіади в Афінах» завоювала срібну медаль Міжнародного олімпійського комітету. На престижній виставці дитячих художників у Болоньї увійшов до десятки кращих художників-ілюстраторів дитячої книги. Поштове відомство Ірану видало листівки й малюнки Костя Лавра, які розлетілися з Тегерана по всьому світу. Проілюстрував на замовлення французьких і швейцарських видавництв понад 20 книг. Лауреат премії ім. Лесі Українки. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2010) «за ілюстрації до творів класиків вітчизняної літератури та монументальні розписи на тему українських народних казок у Київському академічному театрі ляльок».

14 (1911) – 110 років тому народилася (м. Єлисаветград)

Поліна Борисівна Крайц (1911-1980), живописець і графік. *Захопилась малюванням у рідному місті, де відвідувала одну з художніх студій до 1928.* Навчалась у студії АХРР (1928), у Державному технікумі образотворчих мистецтв (1929-1932), в Інституті підвищення кваліфікації художників-живописців та оформлювачів у О.В. Лентулова, В.М. Бакшеева, І.І. Машкова (1935-1939), займалась також у Р.Р. Фалька (1946-1947). Учасниця виставок з 1938. Її роботи експонувалися на виставці у Женеві, організованій «Всекохудожником» та ін. Улюблений жанр – натюрморт, писала також портрети, акварелі. Багато років працювала на Комбінаті графічного мистецтва в Москві як художник-прикладник. Її твори високо цінували академіки-мистецтвознавці Д. Сараб'янов і Д. Алпатов. Роботи зберігаються в Третьяковській галереї та багатьох інших музеях Росії й країн СНД (зокрема в Єревані). Остання виставка творів відбулася в московській галереї «Юніон» (2001). На знімку: автопортрет художниці.

14

15 (1946) – 75 років тому народився (сmt Петрове) **Віктор**

Петрович Скоромний, хоровий диригент. Закінчив Київську консерваторію (1974). У 1973-1985 – диригент Київського камерного хору ім. Б.М. Лятошинського, з 1986 по 2009 очолював академічний хор ім. Платона Майбороди. Викладач кафедри музикології Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Професор кафедри теорії музики й музичного виховання Київського національного університету культури і мистецтв. З 2010 – генеральний директор, художній керівник і головний диригент Національної заслуженої капели бандуристів. Розробник навчально-методичного комплексу дисциплін «Хорова література» й «Психологія творчості диригента». Народний артист України (1994).

15

15

15 (1841) — 180 років тому народився (*Татарстан*) **В'ячеслав Овксентійович Манасейн** (1841-1941), лікар-терапевт. *28.08.1893 на урочистому засіданні з нагоди 25-річного ювілею Єлисаветградського наукового медичного товариства його обрано почесним членом Товариства єлисаветградських лікарів з формулюванням* – «...редактора газети „Врач“ профессора В.О. Манасейна, нашего общего ходатая перед обществом и энергичного оберегателя врачебной этики». Учений-гуманіст вважав приватну практику неминучим злом свого часу: «...*Пока труд врача не будет оплачиваться обществом или государством, пока у врача будут денежные счета с больными, не бывать полноте доверия и той чистоте отношений, которые необходимы врачу для лечения, а больному для выздоровления.*» У 1902 лікарі Єлисаветградського земства зібрали 90 рублів для благодійного фонду імені В.О. Манасейна. Статтю з нагоди 100-річчя від дня його народження написав у 1941 для часопису «Медицинский работник» *колишній санітарний лікар Єлисаветградського й Олександрійського повітів В.В. Хижняков.*

15

15 (1951) — 70 років тому народився (*м. Кіровоград*) **Володимир Васильович Кир'янов** (1951-2017), видатний графік. Навчався в Ленінградському інституті театру, музики й кінематографії. *Графічні роботи (туш, перо) зберігаються в Кіровоградському обласному художньому музеї (КОХМ), у приватних колекціях Росії, Австрії, Ізраїлю, Італії та Франції.* Виконав ілюстрації до книг В. Шила «Розуміння історії» (1990) та «Практика: 1962-1991» (1991), М. Сомова «По-латыни между прочим... Словарь латинских афоризмов» (1992), Г. Гусейнова «Станційні пасторали. Сповідь дитинства» (1991), О. Жовни «Вдовичка» (1996), В. Сіднна «Улитка на лезвіи. Стихотворения» (2008), В. М'ятовича «Номенклатурний Декамерон» й ін. Учасник IV Книжкової виставки графіки «Художник і книга» (Київ), Міжнародних біснале «Імпреза-89», «Імпреза-91» (Івано-Франківськ) та ін., сім перональних виставок. *Серед кращих робіт — ілюстрації до повісті М. Гоголя «Як Іван Іванович посварився з Іваном Никифоровичем» (зберігаються в КОХМ).* Член Національної Спільки художників України. Лауреат обласної премії в галузі образотворчого мистецтва імені Олександра Осмьоркіна (2010).

16

16 (1946) — 75 років тому народився (*с. Капітанівка Новомиргородського району*) **Анатолій Михайлович Гончар** (1946-2002), скульптор. У 1976 закінчив Київський художній інститут (майстерня М. Лисенка). З 1976 по 1986 – викладач кафедри малюнка КХІ, від 1993 – старший викладач, доцент кафедри скульптури Академії образотворчого

мистецтва і архітектури (Київ). Працював у всіх галузях скульптури. **Серед станкових робіт: пам'ятники у Кіровограді – Тарасу Шевченку (1976), Богдану Хмельницькому (1995), «Ангелу-хранителю» (2000)** та ін. Член Національної спілки художників України (1977). Заслужений діяч мистецтв України (1998).

17 (1776) – 245 років тому народився (м. Новомиргород) **Кирило Васильович Росинський** (1776-1825), священник. Закінчив Катеринославську духовну семінарію, викладав у ній російську мову. З 1803 – протоієрей Чорноморського козачого війська. Сучасники називали його «просвітителем Кубані». Відкрив у Краснодарському краї 27 церков, станичні парафіяльні училища, військову гімназію, духовне училище; створив військовий хор. Автор підручника для народних шкіл «Краткие правила российского правописания» (1815). Був дійсним членом Харківського університету, членом-кореспондентом Санкт-Петербурзького Вільного товариства шанувальників російської словесності. На свої кошти утримував 12 учнів у Катеринодарському училищі. У 1820 обраний членом Вільного економічного товариства, а в 1821 став членом-кореспондентом Петербурзького Імператорського людинолюбного товариства.

17

17 (1951) – 70 років тому народився (с. Тишківка Добровеличківського району) **Олександр Васильович Гава**, актор. У 1976 закінчив Київський театральний інститут ім. І. Карпенка-Карого. До 2003 працював актором Харківського українського академічного драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка. Виконавець ролей у п'єсах класичної української драматургії: Голохвастов («За двома зайцями» М. Старицького), Сват («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Калитка («Сто тисяч» І. Карпенка-Карого), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Малахій («Народний Малахій» М. Куліша) й ін. З 2004 по 2011 – директор українського культурного центру «Юність». Заслужений артист України.

17

19 (1941) – 80 років тому народився (с. Павлогорківка Бобринецького району) **Віктор Васильович Самійленко**, скульптор. У 1966 закінчив відділення підготовки майстрів художньої обробки металу Московського вищого художньо-промислового училища. **Відтоді працює в Кіровограді, спочатку гравером художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР, а з 1984 займається скульптурою.** З 1986 бере участь у виставках. Станкові твори, виконані в бронзі: «Портрет скульптора

19

К.Ф. Балашової» (1985), «Симон Болівар» (1985), «Олександр Вертинський» (1987), «Олексій Шаповалов» (2001), «Андрій Тарковський» (2007); станкові композиції – «Флора» (1991), «Рубіж міцності» (1991), «Яничар» (1991), «Осіньне тепло» (1992), «Три яблука» (2001), «Кармен», «Маска і дзеркало» й ін. Виконав пам'ятники: декабристу Івану Сухинову та жертвам Голодомору 1932-33 рр. у с. Червона Кам'янка Олександрійського району, заслуженому лікарю Ф. Гетьманцю в с. Добра Вільшанського району, розвіднику Олексію Шаповалову на його могилі на Байковому кладовищі в Києві й ін. Член Національної Спілки художників України (1994).

20

20 (1931) — 90 років тому народився (м. Київ) **Михайло Йосипович Гасман** (1931-2010), тренер, педагог. У 1953 закінчив Київський державний інститут фізичної культури. **З 1954 жив і працював у Кіровограді. Спочатку викладав у Кіровоградському педагогічному училищі фізичного виховання. У 1956 училище було реорганізоване у факультет фізичного виховання Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна, працював на ньому до 1989: з 1962 по 1968 та з 1978 по 1980 — деканом факультету; з 1975 по 1978 та з 1981 по 1984 — завідувачем кафедри теорії і методики фізичного виховання факультету фізвиховання. З 1989 по 1993 — директор СДЮШОР обласного спортивного комітету. За роки своєї діяльності підготував 29 майстрів спорту України й більше 150 кандидатів у майстри спорту й першорозрядників. Сім вихованців Гасмана отримали звання «Заслужений тренер України», а Нечай Едуард Йосипович став своєрідним рекордсменом, отримавши звання «Заслужений тренер» від трьох країн: РРФСР, СРСР, УРСР. Суддя Всесоюзної категорії (1972). З 1960 по 1993 — голова федерації гімнастики Кіровоградської області, а з 1986 по 1993 — віцепрезидент федерації гімнастики України. Заслужений працівник фізичної культури і спорту УРСР (1990).**

20

20 (1936) — 85 років тому народився (м. Кіровоград) **Роберт Шевілевич Ліпсер** (1936-2019), математик. Спочатку закінчив Московський авіаційний інститут, а в 1965 — інженерний потік механіко-математичного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова. Кандидат фізико-математичних наук, доктор технічних наук (1978). Професор

Московського фізико-технічного інституту. Видатний фахівець у галузі стохастички й пов'язаних із нею задач управління. У 1990 переходить з Інституту проблем управління в Інститут проблем передачі інформації, де стає завідувачем лабораторії стохастичних динамічних систем. З 1988 по 1993 з лекціями по теорії стохастичних систем побував у США (двічі), Італії (двічі), Швеції та Ізраїлі. З 1993 жив і працював в Ізраїлі: професор Тель-Авівського університету. Відтоді щоро-

ку приїздить у Москву для читання лекцій у Школі аналізу даних при компанії Yandex. Автор 10 монографій і понад 100 статей у провідних наукових журналах світу.

21 (1866) — 155 років тому народився (м. Єлисаветград) **Яків Васильович Паученко** (1866-1914), архітектор. *Відвідував Вечірні Рисувальні Класи при ЄЗРУ у П.О. Крестноосцева* (1881-1883). Навчався в Московському училищі живопису, скульптури й архітектури (1883-1893). За архітектурний проект на річному екзамені удостоєний малої срібної медалі (1893). *Після смерті батька успадкував іконописну, іконостасну та художньо-позолотну майстерню в Єлисаветграді (1893). У 1897 отримав звання не-класного художника архітектури. За його проєктами в Єлисаветграді споруджено: лікарню Св. Анни, будинки Вайсенберга й Мейтуса, театр «Люзіон», лікарню в Новомиргороді, Вознесенський собор у Бобринці та ін. У його будинку розміщується художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна. У некролозі зазначено: «Незаперечною заслугою Паученка є те, що він перший у нашому місті дав зразки художньої архітектури». Дядько художника О.О. Осмьоркіна. У 2002 Кіровоградською обласною радою й обласною державною адміністрацією засновано обласну премію імені Якова Паученка в галузі архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва й геральдики.*

21

21 (1896) — 125 років тому народився (с. Глодоси Новоукраїнського району) **Василь Донатович Недайкаша** (1896 – після 1965), військовий діяч. Учасник Першої світової війни в складі російської армії, поручик. Наприкінці 1917 – навесні 1918 – один із керівників Вільного Козацтва у с. Глодоси. У червні 1919 разом з іншими мешканцями села Глодоси вступив до загонів Махна, з якими на початку вересня 1919 перейшов до Дієвої армії УНР. Був командиром кулеметної сотні 14-го полку Низових Запорожців 5-ї Селянської дивізії, сформованої із селян с. Глодоси. У листопаді 1919 за наказом Ю. Тютюнника повернувся додому для організації селянських повстань проти білих і червоних. У квітні 1920 на чолі загону в 60 осіб – своїх односельців – приєднався до Дієвої армії УНР, яка рейдувала в Першому Зимовому поході. Згодом цей загін було перейменовано на курінь Низових Запорожців Збірної Запорізької дивізії. У травні 1920-1922 – командир 6-го куреня Низових Запорожців 2-ї Запорізької бригади 1-ї Запорізької стрілецької дивізії Армії УНР. Сотник Армії УНР. З 1928 – на посаді начальника відділення в 2-му відділі розвідки Генерального штабу Військового міністерства УНР в екзилі. У 1939 жив у Франції, був одним із ініціаторів вступу українських добровольців до Французького іноземного легіону для боротьби з німцями.

21

23

23 (1836) — 185 років тому народився (м. Єлисаветград) **Віктор Костянтинович Анастасьєв** (1836-1897), юрист, меломан. Від матері успадкував схильність до мистецтв. *Був головою Єлисаветградського окружного суду (80-ті роки XIX ст.). Вів у Єлисаветградському земському реальному училищі факультатив з правознавства для учнів старших класів. Виступив ініціатором створення в Єлисаветграді «исправительно-*

го приюта для преступных и порочных детей». Дійсний статський радник. Був одружений з Ніною Робертівною Джаксон – онукою князя М.С. Воронцова. *Їхня донька Марія Анастасьєва — випусниця Єлисаветградської громадської гімназії (1880) — у 1884 вийшла заміж за композитора Ф.М. Блуменфельда. Зустрічався з М.П. Мусоргським після його концерту в Єлисаветграді 1.08.1879; приятелював також з Римським-Корсаковим, Спендіаровим й іншими композиторами, які часто відвідували його будинок у с. Магарач. Найближчим часом тут планується відкрити Музичний музей Криму.*

24

24 (1896) — 125 років тому народився (с. Гурівка Олександрійського повіту) **Сергій Кузьмович Горячко** (1896-1962), військовий і громадський діяч. Навчався в Саратовській гімназії та Першій Київській військовій школі. Брав участь у бою під Крутами, де був поранений. Автор схеми бою під Крутами. Комендант сотні 6-ї Стрілецької дивізії Армії УНР. Учасник Другого Зимового Походу в складі середньої групи полковника Палія-Сидорянського й був поранений біля станції Жмеринка 14.10.1921. До Австралії з Німеччини приїхав у 1951. На еміграції – незмінний голова Союзу Українських Комбатантів Вікторії (СУКВ) з 1955. Похований на кладовищі Фавкнер у Мельбурні. У Долинській на його честь названо вулицю.

25

25 (1901) — 120 років тому народилася (м. Олександрія) **Вікторія Марківна Белаковська** (1901-1965), живописець і графік. Сестра знаменитого спортивного лікаря Олега Белаковського. *Перші уроки малювання отримала в рідному місті від Марії Чижової, матері Дмитра Чижевського.* Навчалася в Одеському інституті образотворчих мистецтв (1918-1923) у П. Волокідіна і Т. Дворникова й ВХУТЕІНі в Ленінграді (1923-1927) у К. Петрова-Водкіна. Дипломна робота – «Сталевий кінь на полях України». *Перший чоловік — відомий український письменник, також уродженець Олександрії Леонід Чернов (Малошийченко) (1899-1933). У 1924 написала портрет Чернова, який експонувався на виставці у Владивостоці.* Жила і працювала у Ленінграді. Учасниця виставок з 1931. У 1949 була виключена зі Спілки художників СРСР «за буржуазні тенденції в искусстве», відновлена після смерті Сталіна у 1953. Вдруге

вийшла заміж за художника Віктора Прошкіна. Їхні діти Володимир і Маріанна також стали художниками. Серед її живописних творів є пейзажі: «Вербі» (1932), «Київ» (1946), «Білорусія» (1954), «Паланга» (1961), «Вереск зацвів» (1963); портрети: «Автопортрет» (1942, 1947), «Циганка» (1963); натюрморти: «Осінній букет» (1936), «Букет» (1946), «Ромашки на вікні» (1952), «Квіти» (серія, 1957-1962). Автор акварелей: «Весна» (1944), «Літо в Криму» (1957), «Алтай» (серія, 1963) й ін. Мала персональну виставку у Ленінграді (1964).

25 (1931) — 90 років тому народився (станція Романівська на Дону) **Микола Євгенович Левандовський** (1931-2018), актор, легендарний диктор, поет. **Батько в 1928 закінчив Зінов'євську кавалерійську школу ім. Будьонного, репресований у 1938. Мати — уродженка Єлисаветграда — після цього повернулася з дітьми до рідного міста.** Тут Левандовський навчався у школі, ремісничому училищі, працював на заводі «Більшовик». **З 1958 працює диктором обласної державної телерадіокомпанії (понад 50 років!).** Переможець багатьох всеукраїнських дикторських конкурсів. **Перший диктор Кіровоградського обласного телебачення.** Працював конференсьє в Кіровоградській обласній філармонії в одній бригаді з К. Новиковою. Один з фундаторів драматичного гуртка в клубі працівників промкооперації (клуб ім. М.І. Калініна), з якого виріс народний театр оперети. Автор збірок поезій: «Злиття поколінь» (2011), «Осенние раздумья» (2014). Заслужений працівник культури України (2009).

25

26 (1896) — 125 років тому народився (м. Єлисаветград) **Ізраїль Ізраїльович Мексін** (1896-1937), художник. Народився в Єлисаветграді, мати працювала вчителькою. Перший серйозний рисунок був опублікований у журналі «Детство и отрочество» в 1912. У 1912-1914 навчався в Одеському художньому училищі. У 1916-1919 брав участь у виставках ТПРХ і «незалежних». Належав до групи «кубістів». Живописні твори не збереглися. Натомість в одеських часописах — багато рисунків Мексіна театральної тематики. У статті, присвяченій його творчості, відзначається: «...Его театральные рисунки полны спиритуальной остроты, насыщены близким дыханием театра, и потому веришь им, веришь искренности экспрессивной линии и живописной гамме нюансов, настроений, движений...» На початку 20-х виїхав до Москви. Востаннє його рисунки експонувалися на ювілейній виставці «Театры Москвы за двадцать лет (1917-1937)». Писав також дотепні пародійні вірші. Після 1937 жодних згадок про художника не знайдено. На знімку: картина Мексіна «Червоний ліхтар».

26

28

28 (1846) — 175 років тому народився Роберт Ельворті (1846-1925), англійський підданий, інженер-конструктор, підприємець. **У 1874 з братом Томасом заснував у Єлисаветграді завод з виготовлення землеробських машин і знарядь, з 1908 — Акціонерне товариство «Р. і Т. Ельворті».** Підприємство вважалося кращим у Європі з виробництва сівалок: з 1882 по 1911-12 отримало 37 золотих і срібних медалей на найпрестижніших міжнародних виставках. У 1917 на підприємстві працювало 7 тисяч робітників. Після націоналізації (1920) воно отримало назву: завод сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка».

Розквіт Єлисаветграда наприкінці ХІХ — початку ХХ століття — промисловий, освітній і культурно-мистецький — безпосередньо пов'язаний з Ельворті. Роберт Ельворті був почесним членом Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. У Єлисаветграді в подружжя Ельворті народилося троє дітей: дочка Емма-Мері (1888-1889), яка померла від дифтерії, та сини Едвард (1890-1915) і Томас (1892-1917), обидва загинули на фронтах Першої світової війни. Для робітничої молоді свого підприємства Ельворті збудували дві школи. Робітники й службовці безплатно відвідували креслярські класи, відкриті в 1884 на прохання Ельворті при ЄРЗУ як доповнення до наявних ВРК. Надали в 1905 кошти для обладнання приміщення училища електричним освітленням. Побудували клуб з бібліотекою, діяв «робітничий театр» (літературно-драматичний гурток), духовий оркестр, кегельбан і т.п. Утримували пансіонат для вдів та літніх робітниць заводу. **У 1901 Роберт Ельворті придбав у полтавського художника Василя Волкова знамениту картину «Петро І і Павло Полуботок» (зникла під час Великої Вітчизняної війни).** Ельворті мали маєток у с. Бровковому Новомиргородського району. У новітні часи в будинку, де жили Ельворті, відкрито музей історії заводу, на його фасаді встановлено меморіальну дошку братам-засновникам. У 2004 біля входу до музею споруджено пам'ятник братам Ельворті (скульптор М. Олійник). У місті відкрито економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті.

29

29 (1926) — 95 років тому народився (м. Зінов'євськ) Валерій Юхимович Самойлов (1926-2017), конструктор ракетно-космічної техніки. Учасник Другої світової війни. У 1953 закінчив МВТУ ім. М.Е. Баумана. Кандидат технічних наук (1957). З 1957 по 1980 працював у НДІ № 642 (з 1958 — ОКБ-52, з 1966 — Центральне конструкторське бюро машинобудування).

З 1970 по 1980 — заступник Генерального конструктора ЦКБМ, яке тоді очолював легендарний академік В.М. Челомей. Самойлов — керівник робіт зі створення крилатих ракет, орбітальної станції «Алмаз», супутників серії «Космос». Лауреат Ленінської (1959) і Державної (1974) премій СРСР.

29 (1966) — 55 років тому народився (с. Мала Вільшанка Вільшанського району) **Олег Микитович Бондар**, журналіст і письменник. **Закінчив історичний факультет КДПІ ім. О.С. Пушкіна.** Працював у редакціях кіровоградських газет «Вечірня газета», «Народне слово», «Точка доступу»; був власним кореспондентом газети Верховної Ради «Голос України». Твори пише російською та українською мовами, працює в жанрі детективу, пригод та містики. Автор книг (романи, повісті, оповідання): «Улыбка дьявола» (1993), «Рэкет – дело тонкое» (1994), «Убитое счастье», «Врата в преисподнюю», «Призрачно все...», «Крутые разборки», «Месть мертвеца», «Проклятое место», «Кольцо из склепа», «Почвара» й ін. У співавторстві зі Світланою Томашевською написав авантюрно-пригодницький роман з елементами містики «Марево» (2017).

29

31 1961) — 60 років тому народилася (м. Знам'янка) **Алла Володимирівна Преображенська**, художниця. **У 1984 закінчила Кіровоградський національний технічний університет. Відвідувала художню студію при Палаці піонерів у Кіровограді.** Нині живе й працює в м. Біла Церква Київської області. З 1984 по 2000 працювала інженером-конструктором на заводі «Сільмаш». Живописець-імпресіоніст: картини створює за один сеанс. З 2001 бере участь у виставках. Влаштовано 20 персональних виставок у багатьох містах України (Біла Церква, Київ, Одеса та ін.) та за кордоном (Іспанія, США, Нідерланди та ін.). У Білій Церкві відкрила приватну картинну галерею свого імені. Твори зберігаються у приватних колекціях України, країнах СНД, Естонії, США, Швейцарії, Німеччини, Ізраїлю, Польщі, Іспанії, Франції, Фінляндії. **Персональна виставка художниці «Прогулянки містом» була влаштована у Кіровоградському обласному художньому музеї у травні 2012.**

31

КВІТЕНЬ

1

1 (1901) — 120 років тому народився (м. Новомиргород) **Юрій Олексійович Мокрієв** (1901-1991), письменник. Літературну діяльність почав 1930 як драматург. Автор 25 п'єс, трьох збірок гуморесок, трилогії «Плавні палають» (1959-1979), книги спогадів «Таке близьке...» (1974) та ін. За сценаріями Мокрієва поставлено фільми «Рейд» (1932), «Весела змова» (1957), «Долина синіх скель» (1958). У Новомиргороді його іменем названо вулицю.

2

2 (1876) — 145 років тому народився **Сергій Федорович Тележинський** (1876-?), хоровий диригент, композитор, громадський діяч. Спочатку закінчив духовну семінарію в Києві (під час навчання був учасником хору М.В. Лисенка), а в 1914 – Київський комерційний інститут. Приятелював з Кирилом Стеценком та Олександром Кошицем. Серед його творів: хори «На смерть Т.Г. Шевченка»; «Зійшов місяць», обробка «Думи про Морозенка» (1914) та ін. Був деканом диригентсько-хорового факультету Музично-драматичного інституту ім. М.В.Лисенка, членом Музичного товариства імені Миколи Леонтовича. *Перший голова елісаветградської «Просвіти» Василь Нікітін згадує, що деякий час (наприкінці 20-х років) Тележинський жив і працював у Зінов'євську, де організував філію Музичного товариства імені Миколи Леонтовича, був обраний головою Зінов'євської філії: «Філія ця бучно провела перший «день музики» в нашому місті, а потім безнадійно зашмерла...»*

2

2 (1936) — 85 років тому народився (м. Волгоград) **Тагір Галійович Сабірянов**, інженер, педагог. У 1958 закінчив Московський інститут сталі та сплавів. До 1964 працював на Новосибірському заводі важких верстаків і гідропресів, старшим науковим співробітником НДІ чорної металургії. *У 1965 обраний на посаду доцента кафедри гарячої обробки металів Кіровоградського філіалу Харківського політехнічного інституту, провідний фахівець ливарного виробництва КІСМу. У 1969-1973 — проректор з наукової роботи КІСМу.* Доктор технічних наук (2000), завідувач кафедри матеріалознавства та ливарного виробництва з 2003. Автор понад 200 наукових праць, кількох навчальних посібників.

3 (1886) — 135 років тому народився (Кронштадт) **Микола Степанович Гумільов** (1886-1921), поет. З 1909 по 1914 навчався на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету. У 1909 заснував «Общество ревнителів художественного слова», яке ще називали «Академією стиха». Створив

і очолив нову літературну течію в російській поезії «срібного віку» – акмеїзм (1911). У 1910 одружився з поетесою А.А. Горенко (Ахматовою). Під час мандрівки в Африку (1910-1912) вів щоденник, написав цінну історико-етнографічну працю «Записки об Абиссинии». **Серед його паризьких знайомих, членів російського артистичного гуртка (1908) – художник**

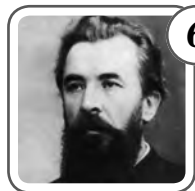

С.І. Данишевський, який з 1912 по 1938 жив і працював у Єлисаветграді. Учасник Першої Світової війни. Його хоробрість відзначена двома солдатськими Георгіївськими хрестами. **У 1916 перевівся в легендарний Олександрійський гусарський полк («полк Безсмертних»), якому присвятив вірші «Командиру 5-го Александрійського полка Никитину», «Взгляните: вот гусары смерти!».** Військові нариси «Записки кавалериста» друкувалися у 1915-1916. Автор більше 10 книжок поезій, поем, повістей, оповідань. Один з найвидатніших представників російської поезії «Срібного віку». За недонесення радянській владі того, що йому пропонували вступити до таємної офіцерської організації, розстріляний.

4 (1981) – 40 років тому народився (м. Кіровоград) Андрій Миколайович Кадигроб, живописець. У 2005 закінчив видавничо-поліграфічний факультет Національного технічного університету України «КПІ». Учасник виставок з 2003. Улюблені жанри – пейзаж і натюрморт. Основні твори: «Натюрморт з лопатою» (2003), «Білий бузок» (2004), «Натюрморт з яблуками» (2004), «Гладіолуси» (2005) та ін. Влаштував з 2004 понад 10 персональних виставок у Кіровограді та Києві. Ініціатор влаштування декількох мистецьких благодійних акцій й виставок. Член Національної спілки художників України (2012). **Лауреат обласної мистецької премії імені Олександра Осмьоркіна (2015).**

6 (1836) – 185 років тому народився (м. Дубосари в Молдавії) Микола Васильович Скліфосовський (1836-1904), лікар-хірург. Після закінчення Московського університету (1859) працював у Херсонському земстві, **часто бував на Єлисаветградщині.** Потім упродовж 8 років лікував хворих в Одеській міській лікарні. У 1870 за рекомендацією М.І. Пирогова рада Київського університету обрала його своїм професором. Добровольцем брав участь у франко-пруській війні. Потім, працюючи в Петербурзі й Москві, часто приїздив в Україну; у с. Яківки на Полтавщині збудував школу для селянських дітей. **28.08.1893 на урочистому засіданні з нагоди 25-річного ювілею Єлисаветградського наукового медичного товариства Скліфосовського обрано почесним членом з формулюванням «как выдающегося деятеля русской хирургии».**

Наукові праці присвячені вивченню питань військово-польової хірургії, травматології, лікувальних органів черевної порожнини тощо.

7

7 (1941) – 80 років тому народився (с. Грушка Ульяновського району) **Володимир Петрович Гаврилюк**, металург. *Навчався в семирічній школі рідного села, середню школу закінчив у м. Ульяновці (нині Благовіщенське). Навчався в Капітанівському ПТУ Новомиргородського району.* У 1965 закінчив факультет металургії Київського політехнічного інституту за спеціальностями: ливарне виробництво, металознавство та термічна обробка металів. Працював заступником директора з наукової роботи Київського фізико-технологічного інституту металів і сплавів НАН України. Автор понад 200 наукових праць, 100 винаходів. Доктор технічних наук (1993), професор (1998). Член-кореспондент НАН України, заступник головного редактора науково-технічних журналів «Металознавство та обробка металів» і «Процессы литья». Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1999).

7

7 (1956) – 65 років тому народився (м. Таллінн, Естонія) **Андрій Павлович Райкович**, підприємець. *Закінчив Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування.* Працював директором Долинського комбінату хлібопродуктів, Долинського й Кіровоградського птахокомбінатів. *Кіровоградський птахокомбінат у 1994 перетворив у ВАТ «Птахокомбінат «Ятрань» – одне з найуспішніших підприємств харчової промисловості України, голова його правління.* Підприємство – лауреат українських національних конкурсів з якості, член клубу лідерів якості України з 1999. Девіз підприємства: «Європейська технологія – вишуканий український смак». Продукція «Ятрані» відома далеко за межами Кіровоградщини, має розгалужену мережу фірмових магазинів. Заслужений працівник сільського господарства України. Депутат обласної ради. Повний кавалер ордена «За заслуги» (1998, 2001, 2006). Почесний громадянин м. Кіровограда (2013). З 2015 – міський голова м. Кропивницького, у 2020 – переобраний.

9

9 (1796) – 225 років тому народився (м. Новомиргород) **Євген Петрович Оболенський** (1796-1865), декабрист, князь, поручик лейб-гвардії Фінляндського полку. Член «Союзу порятунку», «Союзу благоденства», один із засновників Північного товариства декабристів. Мав республіканські погляди. Активний учасник повстання в Петербурзі 14.12.1925. Засуджений до смертної кари, яку замінено 20 роками каторги. Покарання відбував у Нерчинську. З 1839 – на поселенні в Сибіру. Після амністії 1856 жив у Калузі.

10 1931) — 90 років тому народився (с. *Розкішне Голованівського району*) **Борис Феоктистович Чамлай** (1931-2001), сатирик і гуморист, педагог. **Закінчив Кіровоградський державний педагогічний інститут ім. О.С. Пушкіна (1969)**. Працював учителем української мови та літератури у школах Миколаївщини й Кіровоградщини. Автор книжок: «Кому сняться кислиці» (1974), «Власна думка» (1981), «Ментальність диявола» (1999). Член Національної спілки письменників України. **У Кіровограді на фасаді будинку, де він жив, встановлено меморіальну дошку.**

10

11 (1941) — 80 років тому народився (с. *Ганно-Требинівка Устинівського району*) **Валерій Миколайович Корж**, військовий діяч, бджоляр. У 1961 з відзнакою закінчив Житомирське військове училище, у 1971 – Мінське вище зенітно-ракетне училище з відзнакою, у 1978 – також з відзнакою Харківську військово-інженерну радіотехнічну академію. У 1961-1966 та 1971-1976 служив у Військах протиповітряної оборони, брав участь у пусках бойових ракет С-75, С-200 та С-300. З 1978 по 1991 – на викладацькій роботі в Харківській академії. Полковник (1983). З 1991 після виходу на пенсію захопився бджолярством. Живе в Харкові, утримує невелику пасіку (10-12 сімей). Автор книжок «Основи пчеловодства», «Пчеловодство. Практический курс» (2008, загальний наклад понад 100 тисяч). Засновник і головний редактор газети «Пасека от «А» до «Я», виконавчий директор «Фонду ім. П.І. Прокоповича». Почесний пасічник України (2010).

11

13 (1886) — 135 років тому народився (м. *Єлисаветград*) **Василь Микитович Лубенцов** (1886-1975), співак (бас). Вокальну освіту здобув в Одеському музичному училищі (1910) на кошти мецената П. Раллі. Був солістом Одеської й Київської опер (1911-1923). У 1919 співав в Українському народному театрі П. Саксаганського в Києві. Брав участь в організації «Української музичної драми» і готувався першим співати партію Тараса Бульби в опері М.В. Лисенка, але репетиції обірвала денікінська навала (1919). У 1923 запрошений до Великого театру СРСР (дебютував партією Кончака в опері О.П. Бородіна «Князь Ігор»), працював у ньому до 1951. Володів красивим соковитим голосом широкого діапазону, рівним у всіх регістрах. У концертах виконував українські народні пісні й романси. Народний артист РРФСР (1937). Лауреат Державної премії СРСР (1951).

13

13 (1921) — 100 років тому народився (с. *Овнянка, тепер Щасливе Олександрійського району*) **Михайло Григорович Байсак** (1921-2007), військовий діяч, письменник.

13

менник. **До війни працював секретарем Петрівського райкому комсомолу**, у 1940 був призваний на службу в Чорноморський флот. Закінчив військово-морську школу, за фахом – торпедист. З першого й до останнього дня брав участь в обороні Севастополя. Став прототипом головного героя роману Василя Кучера «Голод» Михайла Бойчака. До 1968 обіймав відповідальні посади у ВМФ СРСР. Зумів з'ясувати долю понад 400 своїх однополчан – морських піхотинців, що потрапили до списку безвісти зниклих. Зібрав і передав музеям більше 5 тисяч документів. Багатьом ветеранам допоміг отримати заслужені під час війни медалі «За оборону Севастополя» й ін. Автор понад 1,5 тисячі статей і нарисів, кількох книжок: «Матросы идут по земле», «Море в огне» (1995), «Тех дней не смолкнет слава». Співавтор книжок: «Нам дороги их имена» (1976), «Вечное сияние подвига» (1995). Лауреат літературної премії ім. О. Фадєєва. Контр-адмірал (2000). Нагороджений сімома орденами і 30 медалями. Його ім'я занесене в книгу «Солдати ХХ століття» у розділ «200 видатних діячів сучасності – учасників ВВВ». **Почесний громадянин с. Щасливого.**

16

16 (1876) – 145 років тому народився (м. Сміла на Черкащині) Георгій Федорович Проскура (1876-1958), інженер, учений в галузі прикладних аеро- та гідромеханіки. **Випусник Єлисаветградського земського реального училища (1895)**, закінчив Московське вище технічне училище (1901), аспірантуру Харківського технологічного інституту (1904),

з 1911 – професор кафедри прикладної механіки і теорії будовання машин ХТІ, один із засновників Харківського авіаційного інституту (1930). У 1934 створив першу в СРСР гідродинамічну трубу для дослідження гідродинамічних решіток профілів, вивчив гідродинаміку турбомашин. Дійсний член Академії наук УРСР (з 1929). З 1929 по 1941 – керівник кафедри експериментальної аеродинаміки, автор 70 наукових праць: «Центробежные насосы», «Гидродинамика турбомашин», «Пропеллерные насосы» й ін. Лауреат Державної премії СРСР (1943). Заслужений діяч науки і техніки УРСР (1944). У 1974 засновано премію імені Проскури, яка присуджується АН України за визначні досягнення в галузі енергетики; одна з Харківських вулиць має ім'я академіка Проскури, меморіальні дошки з барельєфом ученого встановлені на будівлях ХПІ й ХАІ.

16 (1901) – 120 років тому народився (м. Єлисаветград) Семен Фокович Тютюшкін (1901-1980), залізничник. **З 1909 по 1913 навчався у Пашутінському народному училищі в Єлисаветграді. Трудову діяльність почав у 12 років на заводі Козубського в Єлисаветграді. У 1917-1956 (з перервами) працював у паровозному депо рідного міста.** У 1941-1946 як машиніст потяга обслуговував радянські війська

під Ленінградом, Сталінградом, Кенігсбергом, Варшавою. Перевозив війська і бойову техніку, переправляв поранених у тил, доставляв продовольство у блокадний Ленінград. 5.11.1943 старший машиніст-інструктор Тютюшкін за видатні заслуги перед державою у справі забезпечення перевезень для фронту і народного господарства був удостоєний звання Герой Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і Золотої Зірки «Серп і молот» (№ 136). У післявоєнний період нагороджений ще одним орденом Леніна. Почесний залізничник СРСР. У 2008 на фасаді залізничного вокзалу в Кіровограді встановлено меморіальну дошку. У 2016 замість вулиці Бабушкіна у Кіровограді з'явилася вулиця на честь Семена Тютюшкіна.

16

16 (1911) — 110 років тому народився (м. Олександрія) Семен Миколайович Волощук (1911-2004), гірничий інженер. У 1935 закінчив Дніпропетровський гірничий інститут. Протягом 15 років працював інженером у вугільній промисловості в Донецькому й Підмосковному вугільних басейнах. Лауреат Сталінської премії СРСР (1950). У 1949-1985 (36 років!) працював в урановидобувній промисловості: 5 років був керівником Яхимовських рудників у Чехословаччині, 6 років – начальником 8-го Управління Мінсередмаша і 25 років – генеральним директором радянсько-німецького товариства «Вісмут». У Чехословаччині за три роки зумів збільшити видобуток урану з 50 до 1000 тонн. Під час роботи керівником АТ «Вісмут» (1960) було видобуто 175 тисяч тонн урану. Двічі лауреат Державної премії СРСР. Герой Соціалістичної Праці СРСР (1981), Герой праці НДР, Герой Праці Чехословаччини. Лауреат Ленінської премії. Волощука називають «легендою атомної галузі СРСР».

16

17 (1916) — 105 років тому народився (м. Єлисаветград) Павло Олександрович Гельбак (справжнє прізвище **Гельбах**) (1916-2009), письменник. **Закінчив у рідному місті фабрично-заводську школу й вступив до будівельного технікуму. Тоді ж дебютував у місцевій пресі.** З 1932 – на журналістській роботі. У 1944 призначений редактором газети «Советская Литва», потім заступником головного редактора журналу «Коммунист» (Вільнюс). Заслужений діяч культури Литовської РСР (1964). Автор книжок: «Мой сверстник» (1959), «Сын чекиста» (1974), «...И вся жизнь» (1980), «**Ехали дрожки**» (1984) й ін. **В останній книзі міститься багато спогадів про Єлисаветград.**

17

20

20 (1746) — 275 років тому народився **Федір Артеміївич Боровський** (1746-1805, *похований у с. Талова Балка Світловодського району*), військовий діяч, генерал-майор. Освічений офіцер, брав участь у роботі комісії зі створення нового Уложення (1769). Соратник П. Рум'янцева, О. Суворова, М. Кутузова. Учасник майже всіх російських воєнних кампаній другої половини XVIII. **Володів в Олександрійському повіті хутором Бригадирським з 1804 (657 десятин). Його рідний брат Іван — селами Ясинуваткою і Попівкою з 1804 (1072 дес.), селом Таловим з хуторами з 1782 (3642 дес.), селом Миронівкою з 1806 (2221 дес.) й іншими маєтностями. Побудував своїм коштом Преображенську церкву (1806) у с. Талова Балка, де й поховав брата в родинній усипальні. У селі Ясинуватці Олександрійського району зберігся чудовий палац (нині напівзруйнований), що належав доньці І. Боровського (за чоловіком Вінберг). Портрет Ф. Боровського у 1799 написав знаменитий художник В.Л. Боровиковський.**

20

20 (1876) — 145 років тому народився **Володимир Миколайович Домогацький** (1876-1939), скульптор. *Народився в Одесі, але перші роки життя провів у маєтку матері Ксенії Миколаївни Протопопової в с. Морозівці й Протопопівці Олександрійського повіту.* Один з найвидатніших скульпторів першої половини ХХ століття, якого сучасники називали «**Дон Кіхотом скульптури**». Закінчив юридичний факультет Московського університету, одночасно брав уроки пластики в студії скульптора С.М. Волнухіна у Москві (1895-1902). Неодноразово відвідував Париж (1900,1907,1912), де вивчав твори Родена. **У своїй автобіографії підкреслював: «Походження я суто українського...»** Твори зберігаються у Трьяковській галереї й багатьох інших художніх музеях Росії, України й Казахстану. Викладав у Строгановському училищі (1908-1910), Московському художньому інституті (1937-1939). Серед учнів – Л. Кербель, А. Файдиш, В. Цигаль й інші визначні скульптори ХХ століття.

20

20 (1891) — 130 років тому народився (с. Будище на Київщині) **Юрій Йосипович Тютюнник** (1891-1929, розстріляний), військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Закінчив агрошколу в Умані. У роки Першої світової війни 1914-1918 на фронті, отримав офіцерський чин. У березні-квітні 1917 сформував у Сімферополі український полк ім. П. Дорошенка. Восени 1917 організував у Звенигородці Кіш Вільного козацтва, став його отаманом. На чолі 20-тисячного повстанського війська громив більшовицькі війська, зокрема 8-тисячну групу М. Муравйова. До травня 1918 контролював великі території Київщини й Херсонщини. **У лютому**

1919 об'єднався із загонами М. Григор'єва на Єлисаветградщині, утворивши повстанську армію (23 тисячі багнетів і шабель, 52 гармати, 20 бронепойздів). Був начальником штабу в М. Григор'єва, разом з яким у травні 1919 вчинив антибільшовицький заколот. Написав текст Універсалу «До українського народу» для М. Григор'єва. Після загибелі отамана приєднався до Армії УНР. Був призначений помічником командувача. Після інтернування до Польщі у 1921 підготував план 2-го Зимового походу в Україну, який закінчився поразкою. Після цього пішов на співробітництво з радянською владою (1924). Викладав тактику й стратегію в Харківській школі червоних старшин. Написав спогади про Зимовий похід, кілька сценаріїв, навіть зіграв самого себе у фільмі «ПКП». Співавтор фільму О. Довженка «Звенигора» (1927).

21 (1921) — 100 років тому народилася (с. Єгорівка Новоукраїнського району) Лариса Григорівна Скрипник (1921-2004), мовознавець. Закінчила Київський університет (1947). Працювала в Інституті мовознавства АН УРСР (1952-1977), Київському інституті культури (1977-1983). Доктор філологічних наук (1976), професор (1981). Один з авторів праці «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), укладачів і редакторів 11-томного «Словника української мови» (1970-1980). Автор словника-довідника «Власні імена людей» (1996), монографії «Фразеологія української мови» й ін. Лауреат Державної премії СРСР (1983).

21

22 (1951) — 70 років тому народився (сmt Добровеличківка) Володимир Григорович Горбатюк, кобзар. У 1968 закінчив Седнівську СШ в Устинівському районі. У 1974-1978 навчався на диригентсько-хоровому відділенні Кіровоградського музичного училища. Працював хормейстером хору «Нива» обласної сільськогосподарської станції, директором Компаніївської дитячої музичної школи, завідувачем клубу. У 1986 під впливом письменника-дисидента Олеса Бердника захопився кобзарством. Один з фундаторів (разом із О. Бердником і В. Литвином) кобзарської школи в с. Стрїтів Кагарлицького району Київської області, відкритої 31.08.1989, був її викладачем. З 1999 — професійний кобзар. Гастролював у Росії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, США. У 1994 організував Всеукраїнську спілку кобзарів, був її головою до 1999. З 1994 перебуває на кобзарському посту на Чернечій горі в Каневі. **3 нагоди створення обласного відділення кобзарів України (2004) виступив з концертом у Кіровоградській дитячій музичній школі № 2.** Заслужений діяч мистецтв України (2000).

22

23 (1841) — 180 років тому народився (Олександрійський повіт) Вадим Володимирович Романов (1841-1890, похований у Новодівичому монастирі), письменник. Освіту отримав в англійському пансіоні Мечина в Петербурзі

23

й Морському кадетському корпусі (1854-1859). Мічманом здійснив 18-місячне плавання у Середземному морі й Атлантичному океані. З 1860 – вільнослухач Петербурзького університету. Тоді в нього зародилась думка про влаштування для народу недільних бесід і шкіл, і він почав активно втілювати цю ідею в життя. **У 1862 був кандидатом у мирові посередники Олександрійського повіту.** З 1864 – лейтенант флоту. У 1865-1868 здійснив мандрівку Європою й Азією, пів року жив у Сибіру. З 1869 – чиновник особливих доручень, секретар Поштового департаменту в Петербурзі. З 1877 служив у Міністерстві державного майна. З 1885 – гласний Петербурзької думи, член міської комісії з народної освіти. Друкуватися почав з 1860. Співпрацював з «Морским Сборником», «Кронштадтским Вестником», «Всемирной Иллюстрацией» (її редактор з 1870), «Русским Вестником», «Вестником Европы», «Наблюдателем», «Новым Временем», «Санкт-Петербуржскими Ведомостями» та іншими часописами. Автор роману про сибірське життя «За Уралом. Рассказ из воспоминаний о Сибири» (1875, 1884); повістей, оповідань і нарисів «Исповедь ссыльного» (1886), «Один медведь и пять людей» (1887), «Были без дум. Рассказы на сон грядущий» (1870), «Заколдованная земля. Из материалов для истории втуне лежащих русских богатств» (1888); **повісті з історії своєї родини «Сестра декабриста» й ін.**

25

25 (1921) — 100 років тому народився (м. Бобринець) Володимир Федорович Сербулов (1921-1993), військовий діяч. Учасник Другої світової війни. Старший лейтенант. 14 квітня 1944 його рота, форсувавши Дністер, однією з перших прорвалася до с. Гура-Биклулуй. Герой Радянського Союзу (від 13.09.1944). Учасник Параду Перемоги в Москві 24.06.1944. Після війни жив і працював у Ворошиловграді (Луганську).

26

26 (1931) — 90 років тому народився (м. Зінов'євськ) Зіновій Семенович Архангородський (1931-2019), спортсмен (важкоатлет), тренер. У 1954 закінчив Державний центральний інститут фізичної культури в Москві. Майстер спорту СРСР (1957). Організатор і керівник трьох центрів підготовки важкоатлетів вищих досягнень й олімпійського резерву: у Кривому Розі (1955-1971), Дніпропетровську (1976-1982) та Харкові (1986-2000). Заслужений тренер УРСР (1964) та СРСР (1991). Суддя міжнародної категорії (1980). Член виконкому Федерації важкої атлетики України (1996-2000). Віцепрезидент асоціації «Зірки спорту України» (з 1998). Автор книги «Гирьовий спорт» (1980), 15 науково-методичних праць з підготовки штангістів. Підготував

24 майстрів спорту міжнародного класу, 4-х заслужених майстрів спорту (олімпійські чемпіони Юрій Зайцев і Султан Рахманов), 12 чемпіонів світу і Європи. Почесний академік, професор, завідувач кафедри важкої атлетики Харківської державної академії фізичної культури і спорту. У 2003 визнаний «Людиною століття» в Україні за розвиток важкої атлетики. У Харкові щороку проводяться Всеукраїнські змагання на приз Зіновія Архангородського.

29 (1881) — 140 років тому народилася (м. Чортків Тернопільської області) **Катерина Андріївна Рубчакова**

(1881-1919), актриса і співачка (ліричне сопрано). Навчалася співу в місті Львові у М.А. Коссака і С. Козловського. У 1896-1918 – актриса театру «Руська бесіда» у Львові, була його директором. *Упродовж життя виконала 13 ролей*

у виставах за п'єсами І. Карпенка-Карого. У складі стрілецького театру брала участь у культурно-просвітницькій діяльності Українських Січових Стрільців на Єлисаветградщині. Єлисаветградська газета «Голос Юга» повідомляла: «7 липня 1918 року в літньому театрі міського парку Вільним українським музично-драматичним гуртком за участю артистів Львівського театру буде поставлено спектакль «Мартин Боруля» І.К. Карпенка-Карого. Грає відомий духовий оркестр УСС під орудою капельмейстера Михайла Гайворонського».

29

ТРАВЕНЬ

1

1 (1891) – 130 років тому народився (м. Єлисаветград) **Олександр Юхимович Разумний** (1891-1972), кінорежисер, оператор, художник. *Відвідував Вечірні Рисувальні Класи при ЄЗРУ (навчався у Ф.С. Козачинського) й аматорський театральний гурток при клубі заводу Ельворті.* Закінчив Одеське художнє училище (1914). У кінематографі з 1915. Був відповідальним керівником зйомок й одним з операторів документального фільму «Похорони Леніна» (1924). Зняв фільм «Тимур і його команда» за сценарієм А. Гайдара й ін. Виконав серію графічних портретів «Мої сучасники». **В обласному художньому музеї зберігаються автопортрет і портрети уродженців Єлисаветграда І.В. Нежного** (театрального діяча), **І.С. Золотаревського** (скульптора) та ін. Автор книги спогадів «У истоков... Воспоминания кинорежиссера» (1975). Заслужений діяч мистецтв РРФСР.

1

1 (1936) – 85 років тому народився (с. Грушка Ульяновського, нині Благовіщенського району) **Володимир Захарович Острове́рхий**, художник. У 1963 закінчив Одеське державне художнє училище ім. М. Грекова. Педагоги з фаху – В. Соколов, Д. Єгорова, В. Путейко. Живе й працює в Одесі. Основні твори: «Квітне Україна» (1984), «Джерело» (1986), «Осінь елегія» (1986), «Біла ставка» (1987), «Ранок в Грушанській долині» й ін. (1992). Член Національної спілки художників України (1989).

3

3 (1891) – 130 років тому народився (м. Київ) **Михайло Афанасійович Булгаков** (1891-1940), письменник. У 1916 з відзнакою закінчив медичний факультет Київського університету. Того ж року служив у фронтових шпиталях в Україні, працював земським лікарем на Смоленщині. **3 жовтня 1919 по січень 1920 – полковий лікар 5-го гусарсько-Олександрійського полку.** Автор повістей: «Записки юного лікаря», «Морфій», «Дияволиада», «Фатальні яйця», «Собаче серце»; романів: «Біла гвардія», «Театральний роман», «Майстер і Маргарита»; п'єс: «Дні Турбіних», «Біг», «Іван Васильович змінює професію», «Зойчина квартира» й ін. **При написанні кіносценарію за поемою М.В. Гоголя «Мертві душі» використав мемуари старого солдата «Імператор Микола I у Єлисаветграді в 1851р.», вперше опубліковані журналом «Русская старина» (1898). Це особливо стосується сцен підготовки міста до приїзду генерал-губернатора, які взяті не в Гоголя, а з опису дій єлисаветградської влади до зустрічі імператора. Опис генерал-губернаторського кортежу багато в чому повторює картину в'їзду Миколи I**

в Єлисаветград. А ще дослідники творчості Булгакова вважають В.Б. Шкловського (представника відомої єлисаветградської родини) прототипом одного з героїв роману «Біла гвардія» літератора-авантюриста Шполянського (ще одне єлисаветградське прізвище), напівдемонічного командира гетьманського автобронедивізіону. Інтригує й те, що дівоче прізвище Олени Сергіївни – дружини письменника, його «Маргарити» – було Нюренберг (прізвище також добре відоме в Єлисаветграді). Нарешті, перша публікація роману «Майстер і Маргарита» відбулася у журналі «Москва» (1966, № 11 і 1967, № 1), коли його головним редактором був наш земляк (уродженець Новомиргорода) Є.Ю. Половкін (1907-1968). З різкою критикою роману виступив відомий радянський літературознавець (уродженець Єлисаветграда) М.С. Гус.

3 (1941) – 80 років тому народився **Орест Андрійович Цімейко**, лікар-нейрохірург. У 1969 після закінчення Івано-Франківського медичного інституту *протягом трьох років працював нейрохірургом у Кіровоградській обласній лікарні*. З 1972 – в Інституті нейрохірургії імені академіка А.П. Ромоданова АМН України. З 1995 – головний науковий співробітник відділу судинної нейрохірургії, керівник клініки судинної нейрохірургії. Доктор медичних наук (1992). Заслужений лікар України (2002). Автор 224 наукових праць, 8 винаходів. Член спеціалізованої вченої ради з нейрохірургії; член Української, Європейської та Всесвітньої асоціації нейрохірургів. Виконав понад 2,5 тисячі найскладніших операцій на мозкових судинах.

3

4 (1871) – 150 років тому народився (м. Єлисаветград) **Костянтин Хороманський** (1871-1919), ветеринарний лікар, музикант-аматор. Поляк за походженням. Син Михайла Каєтановича Хороманського, земського діяча, редактора-видавця щоденної газети «Єлисаветградский вестник» (1876-1891) – першої провінційної газети в Російській імперії. Початкову освіту, як і музичну, Костянтин здобув удома.

У 1890 закінчив Єлисаветградське земське реальне училище, відвідував Вечірні Рисувальні Класи при ЄЗРУ академіка Петра Крестоносцева. За фахом – ветеринар, закінчив Харківський ветеринарний інститут. *На початку ХХ ст. (до 1904) працював ветеринарним лікарем Єлисаветградського повіту, потім завідував у Єлисаветграді ветеринарним бактеріологічним кабінетом (до 1910)*. Згодом працював на Васильківському кінному заводі поблизу Києва. У 1913 був обраний головою Південно-Західного товариства ветеринарних лікарів. Приятелював з українським поетом О. Олесем, також ветеринаром за освітою, писав музику до його віршів. *Олесь часто відвідував Хороманського в Єлисаветграді (у 1917 в будинку Хороманського на вулиці Іванівській було відкрито вегетаріанську їдальню).*

4

Загинув у Києві від вибуху снаряду, що потрапив у кімнату (Олесь перебував у сусідній). Свою сьому збірку творів і першу в еміграції, що вийшла друком у Відні під назвою «Чужиною» у 1919 році, (на знімку обкладинка книги) Олесь присвятив пам'яті Костянтина Хороманського. **Син Костянтина, уродженець Єлисаветграда, Михайло Хороманський (1904-1972) – відомий польський письменник.**

4

4 (1951) – 70 років тому народився (с. Глодоси Новоукраїнського району) Юрій Михайлович Дмитренко, письменник. Закінчив Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування (1973). Працював у газетах Кіровоградщини (1973-1980), Полтавщини (з 1981), головним редактором інформаційно-видавничого агентства «Астрєя» (1990-1999)

у Полтаві. Протягом 1980-2000 написав і видав 45 книг (поезія, проза, публіцистика, детективи). Автор історико-краєзнавчих книг «Червоний грозівий» (1988), «Я, отаман Григор'єв...» (1991); пригодницьких повістей «Скарби мовчать» (1985), «Розшук» (1988), «Гонорар за злочин» (1990) й ін.; збірки іронічних казок для дітей «Лісорубія» (1990); десяти томного роману-хроніки про події 1917-1922 в Україні («Загибель імперії», «Нашестя», «Гетьманська держава», «Війна з Росією», «Отаманщина», «Окупація», «Повстанські вихори», «Вогонь Холодного Яру», «Махновці»). Редактор на громадських засадах газет «Літературна Полтавщина», «Полтавочка», журналів «Добромисл», «Журавлик», «Лтавський детектив». З 1992 по 2003 – начальник управління у справах преси та інформації Полтавської облдержадміністрації. Лауреат літературних премій імені Панаса Мирного, Юрія Яновського, Володимира Малика та ін. Двічі висувався на здобуття Державної премії України імені Тараса Шевченка. Член Національної спілки письменників України (1994).

6

6 (1951) – 70 років тому народився (м. Знам'янка) Олександр Дмитрович Архангельський, педагог, поет, перекладач. У 1973 закінчив фізико-математичний факультет Кіровоградського державного педінституту ім. О.С. Пушкіна. Працював учителем, директором школи, завучем профтехучилища, начальником служби у справах

дітей виконкому Знам'янської міської ради. Обирався депутатом Знам'янської міської ради (1994, 1998, 2002). Публікувався в журналах «Параллели», «Сотворение» (Росія). Автор книжок: «Наедине о вечном или Двухголосие» (у співавторстві з О. Міщенковою, 2011), «Кораллы слез моих...» (у співавторстві з О. Міщенковою, 2011), «Переводы из английского. Поэзия XVI-XVIII веков. Уильям Шекспир. Джон Донн. Сонеты» (2011), «Твердых форм многообразность» (2011), «И пусть стихия властвует над нами» (у співавторстві з

О. Полевіною, 2012), «Я отдал дань» (2012), «Пятое время года» (2012), «Єдиним сном, єдиним болем» (2013). *Лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка за книгу перекладів поезії Євгена Маланюка «Єдиним сном, єдиним болем» (2013).* Член Національної спілки письменників України (2014).

7 (1811) – 210 років тому народився (м. Курськ) **Микола Хрисанфович Рибаків** (1811-1876), актор. Був дрібним чиновником Курської казенної палати. У 1826 дебютував на сцені Курського театру, очолюваного І.В. Штейном. Згодом перейшов до трупи Л.Ю. Млотковського. Осів з нею у Харкові, грав тут до 1841. Потім з дружиною Пауліною Герасимівною працював у південних губерніях Росії, *переважно в Єлисаветградському повіті.* Вирішальний вплив на його творчість справила гра П. Мочалова й М. Щепкіна. У 1859 зіграв роль Гамлета. Один з кращих виконавців ролей купців у п'єсах О.М. Островського. В історію російського театру увійшов як видатний художник-реаліст, як один з реформаторів провінційної сцени. *Під його впливом любов'ю до театру загорівся уродженець м. Новомиргорода В.М. Горслов, згодом видатний актор, що виступав під псевдонімом Давидов (1849-1925).*

7

7 (1811) – 210 років тому народився **Микола Милославський** (справжнє ім'я **Фрідебург Микола Карлович**) (1811-1882), актор, режисер, антрепренер. Сценічну діяльність почав у 1837. У 1838, 1858, 1860 грав в Олександринському театрі, а в 1859 – в московському Малому театрі. Однак закріпитися на столичній сцені йому не вдалося. Одночасно тримав антрепризи в Тулі (1850-1851), Казані (1852-1858), Києві (1864-1865), Одесі (1880-1882). Був одним з найосвіченіших російських акторів, його мистецтво вирізнялося благородством сценічної манери. Серед кращих ролей – Гамлет, король Лір, Шейлок, Чацький, Кречинський та ін. Його театри славилися високим рівнем акторської майстерності й оформлення спектаклів, він віддавав перевагу кращим творам класичної драматургії. Добрий знайомий *М.Л. Кропивницького* по одеській сцені. *Деякий час (з 1879 по 1883) був власником Єлисаветградського театру, збудованого Трамбичьким у 1867.*

7

8 (1876) – 145 років тому народився (м. Кам'янка Пензенської області) **Микола Нілович Бурденко** (1876-1946), учений-хірург. *Під час навчання в Дерптському університеті був направлений на Єлисаветградщину для боротьби з епідемією інфекційних захворювань. 3 липня 1902 по травень 1903 працював*

8

у с. Миколаївці (поблизу Єлисаветграда) під керівництвом фельдшера Месеровича. Розробив оригінальний метод боротьби з висипним тифом, із застосуванням дьогтю і тютюну. Свою діяльність у Єлисаветградському повіті висвітлив у звіті, опублікованому часописом «Врачебная хроника Херсонской губернии» (№ 14, 1905).

Академік АН СРСР (з 1939), дійсний член АМН СРСР (з 1944), президент АМН СРСР (1944-1946). Наукові праці присвячені проблемам воєннопольової хірургії, лікування хворих на пухлини головного мозку. У роки Другої світової війни – головний хірург Радянської Армії, лауреат Державної премії СРСР (1941), герой Соціалістичної Праці (1943).

9

9 (1926) – 95 років тому народилася (м. Зінов'євськ) Олена Федорівна Лицканович, актриса. У 1950 закінчила Харківський інститут театрального мистецтва. Грала у фільмах: «Лимерівна» (1955, Маруся), «Над Черемошем» (1955, Ксена), «Іван Франко» (1956, Олена Павлик), «Педагогічна поема» (1956, Катерина Григорівна), «Одного чудового дня» (1956, Галя), «Гори, моя зоре» (1958, Тамара), «Перевірено – мін немає» (1965), «Вишневі ночі» й ін. **Дружина легендарного театрального режисера Володимира Оглобліна, з яким прожила майже 50 років.**

9

9 (1961) – 60 років тому народилася (сmt Компаніївка) Антоніна Петрівна Царук, поетеса. **Закінчила філологічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна. Працює викладачем у Кіровоградському національному технічному університеті.** Автор збірок віршів для дітей: «Онучечка-чомучечка» (2006), «Відважне Мишеня» (2007), «Гостював у Літа Дощик», (2007), «Майже вчений» (2008); п'єси-казки «Земля Світлячків» (2008) за однойменною повістю-казкою Віктора Близнеця, «Як Петрик стежину пас» (2009), «Проліскові дзвони» (2013), збірки дорослої поезії «Мовчання бруньки» (2012) та переспіву двох мюзиклів – «Долаючи смерть» (за мотивами «Ромео і Джульєтти» В. Шекспіра) і «Легенди Нотр-Даму» (за В. Гюго). Розлога добірка творів представлена у хрестоматії «У барвистому віночку» (2012). Член НСПУ (2011). **Лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка (2014). Лауреат міської літературної премії імені Арсенія Тарковського (2020).**

13 (1951) – 70 років тому народився (Київщина) Сергій Іванович Ткаченко, поет, перекладач. Брат Всеволода Ткаченка. **Дитячі та шкільні роки пройшли в селі Свірневому, а також у містечках Голованівську та Ульяновці. Навчався у СШ № 2 м. Ульяновки.** У 1973 закінчив перекладацьке відділення (факультет романо-гер-

манської філології) Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, за фахом – американіст. З 1976 до 1986 працював викладачем кафедр англійської філології та лексикології і стилістики англійської мови Київського державного педагогічного інституту іноземних мов. Після закінчення в 1987 Курсів перекладачів ООН був узятий на роботу в Секретаріат Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку. Доктор філологічних наук. Перекладає твори англомовних, франкомовних, іспаномовних, німецькомовних і польськомовних поетів Європи, Америки, Африки й Австралії. Автор поетичних збірок та перекладів: «Сповідь правнука сільського писаря» (2000), «Ужинок осіннього поля» (2001) і «Храм Дани» (2005). **З 2002 – головний редактор літературно-мистецького і громадсько-політичного часопису «Ятрань» (Голованівськ). Автор монографії «Сходження: Життя і творчість Володимира Бровченка» (2008). Лауреат Міжнародної літературної премії «Тріумф», Міжнародної премії імені Григорія Сковороди «Сад божественних пісень» (2008).**

13

13 (1886) – 135 років тому народився (Бессарабська губернія) **Йосип Йосипович Перпер** (1886-1966), літератор, видавець, журналіст і редактор, пропагандист вегетаріанства. У 1904-1906 навчався в Швейцарії й Німеччині, де вивчав мови, літературу, економічні та комерційні науки. У 1908 закінчив Кишинівське комерційне училище. Під впливом ідей Л. Толстого повністю змінив свій світогляд, присвятив життя пропаганді вегетаріанства. З 1909 по 1915 видавав журнал «Вегетарианское обозрение». Вегетаріанство розглядав не лише як особливу дієту, а й як особливий спосіб життя. Неодноразово зустрічався з Л. Толстим, листувався з письменником, друкував його статті. У 1908 написав статтю «Лев Толстой как вегетарианец», у 1909 у своєму журналі надрукував статтю «У Льва Николаевича Толстого и его друзей». Виступав з лекціями про вегетаріанство в багатьох містах Росії. Після відвідин Єлисаветграда в 1911 писав дружині: *«...Вчера вечером, когда уезжал из Елисаветграда, меня провожала группа молодых единомышленников. Они меня искренно благодарили, так тепло и душевно со мной говорили, что я всю ночь не мог успокоиться от наплыва этих добрых чувств, связывающих совершенно незнакомых людей и делающих их в один час братьями и друзьями. Лекция моя сошла хорошо в духовном отношении; я уехал радостный, добрый, полный удовлетворенья и любви».* Вегетаріанська їдальня в Єлисаветграді була відкрита в будинку Хороманського по вулиці Івановській.

13

14 (1921) – 100 років тому народився (с. Диківка Знам'янського району) **Петро Григорович Осипенко**, правознавець. Навчався у Бандурівській семирічній школі. З 1939 року працював вчителем Новопраської середньої школи Кіровоградської

14

області. У 1940 закінчив фізико-математичний факультет Кіровоградського вчительського інституту, у 1950 – Харківський юридичний інститут. Працював помічником прокурора, прокурором району в Кіровоградській області. З 1953 – в прокуратурі УРСР: прокурор слідчого відділу, кримінально-судового відділу по нагляду за слідством в органах державної безпеки. У 1960-1968 – прокурор Київської області. У 1968-1983 займав посади заступника й першого заступника прокурора УРСР. З 1983 до 1990 – прокурор УРСР. Державний радник юстиції 1-го класу (1983). Заслужений юрист України (1981).

16

16 (1931) – 90 років тому народився (с. Денисівка Долинського району) **Віталій Борисович Звенигородський** (1931-2007), художник-монументаліст, живописець і педагог. Представник закарпатської школи живопису в українському образотворчому мистецтві. **У 1958 закінчив** факультет декоративно-монументального розпису Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва. **Педагоги з фаху – Р. Сельський, Й. Бокшай**. Учасник художніх виставок: обласних (з 1968), всеукраїнських (з 1969), закордонних (з 1974). Твори закуплені Закарпатським обласним художнім музеєм ім. Й. Бокшай. Мав персональні виставки в Ужгороді (1982, 2001). **Основні твори: «Синевирський перевал» (1997), «Вечір на Ужі» (1999), «Засніжені Карпати» (2000), «В горах після дощу» (2001) та ін.** Член Національної спілки художників України (1970).

18

18 (1821) – 200 років тому народилася (с. Сасівка Компаніївського району) **Олександра Львівна Добровольська** (за чоловіком **Бржеська**) (1821-1901), **єлисаветградська красуня, муза поета Афанасія Фета. Батько Лев Лаврентійович Добровольський був єлисаветградським предводителем**

дворянства, членом Товариства сільського господарства Південної Росії. **Саме в Сасівці у колі цієї родини О.С. Пушкін відзначив своє 25-річчя під час «відрядження на сарану»** (1824). Трирічна дівчинка читала поету його твори, а він у відповідь прочитав вірш «Аделі». Навчалася у пансіоні, володіла французькою, німецькою й італійською мовами. У 1840 вийшла заміж за відставного кірасира, молодого й багатого олександрійського поміщика **Олексія Бржеського й стала окрасою місцевого великосвітського товариства. Познайомилась з Фетом влітку 1845 у маєтку чоловіка в с. Березівці Олександрійського повіту; їхня дружба тривала до кінця життя поета (1892).** Їй він присвятив багато ліричних шедеврів: «Мы нравимся уездам и столицам», «Кто скажет нам, что жить мы не умели», «Мы встретились вновь после долгой

разлуки» й ін. На знімку: *церква Св. Йосипа Обручника в с. Березівці, яке належало Бржеським (сучасний вигляд).*

18 (1921) — 100 років тому народився (м. Златопіль) **Василь Іванович Мілько** (1921-1998), лікар-радіолог. Учасник Другої світової війни. В 1953 закінчив Київський медичний інститут імені О.О. Богомольця. Ректор Київського медичного інституту імені О.О. Богомольця (1966-1970), завідувач кафедри рентгенології і радіології (1966-1990). Доктор медичних наук (1970), професор (1971). Автор понад 200 наукових праць, зокрема 2 монографій, 5 підручників. Під його керівництвом виконано 8 докторських і 25 кандидатських дисертацій. Заслужений працівник вищої школи (1979), лауреат Державної премії УРСР (1986).

19 (1911) — 110 років тому народився (м. Мала Виска) **Іван Мусійович Сухомлин** (1911-1993), військовий діяч. Після закінчення школи працював трактористом. У 1928 вступив до Ленінградської військово-теоретичної льотної школи. У 1941 закінчив Військово-повітряну академію РСЧА ім. Жуковського. Льотчик-випробувач (з 1937). Освоїв 85 типів радянських літаків, встановив 40 світових і всеоюзних рекордів швидкості польоту з вантажем і без нього. Учасник Другої світової війни. Закінчив Вищі академічні курси при Військово-Повітряній академії ім. К.Є. Ворошилова (1948), полковник. Герой Радянського Союзу (1971). Заслужений льотчик-випробувач СРСР (1960), заслужений майстер спорту.

19 (1931) — 90 років тому народився (Одещина) **Аркадій Юхимович Мацієвський** (1931-2007), скульптор. Закінчив Одеське художнє училище (1953). З 1953 по 1970 жив і працював в Івано-Франківську. **З 1970 — у Кіровограді.** У співавторстві з **В.В. Френчком** створив понад 30 пам'яток монументального мистецтва на території області: близько пів сотні меморіальних дощок видатним особистостям, зокрема **Ф. Лісту, Ю. Мейтусу, О. Пашутіну** у Кіровограді; **Л. Мацієвичу** в Олександрівці і т. д. Станкові твори зберігаються в музеях Івано-Франківська, Києва, Чигирина, Кіровограда (портрет С.М. Степняка-Кравчинського, дерево, 1981 й ін.). **На будинку, де жив Мацієвський, встановлено меморіальну дошку.**

21 (1851) — 170 років тому народився (м. Новомиргород) **Михайло Захарович Зіоров** (архієпископ **Миколай**) (1851-1915), видатний ієрарх, проповідник, духовний письменник, засновник багатьох церковно-парафіяльних шкіл.

21

Батько Захар Зіоров був настоятелем Єлисаветградської церкви Володимирської ікони Божої Матері, на території якої похований 15.02.1899; викладав Закон Божий в Єлисаветградських гімназіях. Навчався в Златопільській гімназії та Єлисаветградському духовному училищі. Після закінчення Московської духовної академії (1875) працював ректором Тифліської духовної семінарії (1889-91), у 1891-1898 – єпископ Алеутський та Аляскінський, у 1898-1903 – єпископ Таврійський і Сімферопольський. Обирався почесним членом Казанської (1897) та Московської (1903) духовних академій, представляв духовенство в Державній Раді (з 1908). З 1908 і до кінця життя – архієпископ Варшавський і Привісленський. Автор багатьох праць: «Из моего дневника. Вып. I. Путевые заметки и впечатления во время путешествия по Аляске и Алеутским о-вам» (СПб., 1893); «Впечатления и заметки во время пребывания на всемирной выставке в г. Чикаго и путешествия по Амер. Соед. Штатам. Вып. II» (1894) и «Тридцать речей и три послания» (Нью-Йорк, 1896), «Проповеди» (1897); «Американские проповеди» (Симферополь, 1902); «Беседы, поучения, слова и речи» (Симферополь, 1902 и 1905) та ін.

21

21 (1961 – 60 років тому народився (с. Бандурове Гайворонського району) Микола Іванович Цвіліховський, ветеринарний лікар. Доктор біологічних наук, професор. Директор Інституту ветеринарної медицини, якості й безпеки продукції АПК Національного аграрного університету. Академік Української академії аграрних наук. Досліджує молекулярні механізми мембранного травлення у тварин в нормі і при патології. Автор 160 наукових і навчально-методичних праць, 2 патентів на винаходи, 10 навчально-методичних розробок, 2 базових навчальних програм. Один з авторів підручника «Біотехнологія» (2006).

23

23 (1931) – 90 років тому народився (м. Зінов'євськ) Юліан Олександрович Панич, актор і режисер. До 1941 навчався в Кіровоградській СШ № 6. Вступив до Московського обласного педагогічного інституту ім. Н.К. Крупської, але гору взяла любов до театру. Закінчив Московське театральне училище ім. Б.В. Щукіна. На початку 60-х – популярний кіноактор, зіграв у 36 фільмах: «Різні долі», «Про мого друга», «Педагогічна поема» й ін. У 1964 виступив як режисер-постановник художнього фільму «Проводи білих ночей». Разом з дружиною Людмилою Панич зняв документальний фільм «Ти бачиш, я пам'ятаю...» про колективізацію в СРСР, який не сподобався партійній верхівці. У співдружності з Є. Шиферсом створив приватний

театр «Ленінград – 65», який відразу після відкриття був заборонений. Дружив з поетом Р. Рождественським, йому присвячений вірш «Чужой билет». У 1971 виїхав із СРСР до Ізраїлю. У 1972-1994 жив у Німеччині, працював на радіостанції «Свобода»; читав заборонені в СРСР твори О. Солженіцина, В. Гроссмана, В. Войновича й ін. У 1991 зняв документальний фільм «Юліан Панич. Дорога додому». З 1994 живе й працює у Франції. *Кіровоград відвідував у вересні 1994.* Заслужений діяч мистецтв Росії (1996).

25 (1881) – 140 років тому народився (с. Ясинуватка Олександрівського району) **Олександр Калістратович Бабенко** (1881-1959), фізик-методист і художник-карикатурист. *Випускник Златопільської гімназії.* У 1902 вступив на фізико-математичний факультет Київського університету, одночасно навчався в Київському художньому училищі.

Під псевдонімом «Москіт» виконував карикатури для київських часописів 1905-1907, працював для знаменитого сатиричного журналу «Шершень» (1906). Після закінчення університету (1907) до 1929 викладав фізику в середніх навчальних закладах Вінниччини. З 1932 – завідувач кафедри Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького. Написав понад 100 праць з методики викладання фізики у середній школі. Автор книг: «Електромагнітна індукція», «Звук», «Коливання і хвилі» (1950) й ін. За його редакцією видано чотиритомну працю «Нариси з методики викладання фізики в середній школі» (1952-1959), відзначену республіканською премією ім. К.Д. Ушинського. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

25

26 (1771) – 250 років тому народився **Карпо Степанович Павловський** (1771-1832), священник, протоієрей. Закінчив духовну семінарію (1794), служив у Миколаєві й Херсоні. *17.10.1794 одружився з дочкою Новомиргородського протоієрея Григорія Саражиновича. З 1809 – настоятель Єлисаветградського Успенського собору. Брав найактивнішу участь у рятуванні мешканців міста від епідемії чуми (1812-1813). Засновник і перший смотритель Єлисаветградського духовного училища (1820), викладав у ньому Закон Божий та латину до кінця життя. Особисто знайомий з імператорами Олександром I і Миколою I.* Автобіографічні й щоденникові записи надруковані в «Херсонских епархиальных ведомостях» (1861).

26

27 (1936) – 85 років тому народився (с. Настасівка Томаківського району Дніпропетровської області) **Віктор Федорович Ганоцький** (1936-2010), поет, журналіст. У 1964 закінчив бібліографічний факультет Харківського інституту культури. *Працював у редакціях кіровоградських газет «Молодий комунар»,*

27

«Кіровоградська правда», «Народне слово». Учасник ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Друкувався з 1954. Автор збірок віршів «Ти» (1993), «Спокута» (1999), «Сто віршів. Вибране» (2004) й ін.; книжки «Поцілунок роси: Новели. Есе. Нариси» (2007). Член Національної Спілки письменників України.

28

28 (1941) – 80 років тому народився (м. Кіровоград) **Олександр Павлович Должиков**, диригент, композитор, педагог. У 1965 закінчив Київську державну консерваторію. У 1964-1968 – артист Державної заслуженої капели бандуристів України; у 1968-1971 – викладач музичного відділу Київського педагогічного училища; у 1980-1994 – диригент-постановник Київського театру естради. Від 1994 – доцент кафедри гри на музичних інструментах Національного педагогічного університету (Київ). За сумісництвом від 1961 – музичний керівник народного фольклорно-етнографічного ансамблю «Веснянка» при Київському університеті. Створив оркестрову групу ансамблю, якою керує вже понад 50 років, автор усього музичного матеріалу, що супроводжує концертні програми «Веснянки»: 10 великих вокально-хореографічних композицій та понад 50 концертних номерів ансамблю, що представляють чи не всі етнічні регіони України. Автор оригінальної музики до вокально-хореографічних композицій «Легенда про Київ» та «Незабутнє». У 2004 вийшла збірка обробок українських народних пісень «Козацькому роду нема переводу» для чоловічого хору та ансамблю «Троїсті музики». Заслужений артист України (1996).

28

28 (1901) – 120 років тому народився (м. Єлисаветград) **Саул Григорович Корсунський** (1901 – після 1961), музикознавець, педагог. Старший науковий співробітник (1932). У 1930 закінчив Московську консерваторію зі спеціальності «Музична акустика». У 1930-1932 – науковий співробітник Державної академії художніх наук. З 1932 по 1948 – старший науковий співробітник Науково-дослідного кабінету Московської консерваторії. Вів заняття з електроакустики й сучасної акустичної апаратури зі студентами й аспірантами. У 1948-1950 – науковий співробітник Комісії з фізіологічної акустики при біологічному відділенні АН СРСР. Кандидат мистецтвознавства (1946). У 1950-1961 працював у НДІ звукозапису й радіомовлення. У 1961 сконструював електронно-камертонне піаніно, що звучало, як арфа, в якому замість струн використовувалися камертони. Автор винаходів: ларингофон (1937), пристрій для

одночасного прийому декількох повідомлень (1943), оптичний метроном (1944) й ін. Автор монографії (у співавторстві з І.Д. Симоновим) «Електромозикальние инструменты» (1957) й інших наукових праць.

29 (1951) – 70 років тому народився (м. Бобринець)

Борис Олександрович Побігуца, музикант (віолончеліст), диригент, педагог. *До 6-го класу навчався у рідному місті*, потім – у Криворізькій музичній школі. Закінчив Дніпропетровське музичне училище ім. М. Глінки й Київську консерваторію ім. П. Чайковського (1970). Працював у київських театрах оперети та юного глядача, у Краснодарському театрі оперети. Нині – завідувач кафедри струнних інструментів Краснодарської консерваторії, професор. Керівник державного камерного оркестру Кубані. Гастролював у Німеччині, Туреччині, Японії, Англії, Шотландії. Дипломант Міжнародного фестивалю (2000). Нагороджений 2-ю Премією 9-го Всеросійського конкурсу композиторів (1984). Заслужений артист Росії (1998).

29

31 (1871) – 150 років тому народилася

(м. Полтава) **Юлія Степанівна Шостаківська** (1871-1939), актриса. Працювала у трупах М. Старицького (1888), М. Кропивницького (1892-1897, з перервою) у П. Деркача (1893-1894), Д. Гайдамаки (1898-1927). *У 1920-1921 працювала*

у 1-му Радянському театрі м. Єлисаветграда. З 1934 по 1939 – у *Дніпропетровському українському драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка. Дружина Дмитра Гайдамаки (на знімку).* Серед ролей – Олеся («Олеся» М. Кропивницького), Маруся («Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого) та ін.

31

31 (1876) – 145 років тому народився (м. Єлисаветград)

Борис Йосипович Межеровский («В. Майор») (1876-1951), американський художник. *Навчався в Земській рисувальній школі (офіційна назва – Вечірні Рисувальні Класи при Єлисаветградському земському реальному училищі в академіка Петра Крестоносцева.* Закінчив Академію мистецтв у Мюнхені.

Улюблений жанр – пейзаж. У 1908 емігрував до США. Пробував свої сили у всьому, чим можна було заробити на життя за допомогою фарб: розмальовував абажури, створював зразки текстильних орнаментів тощо. Врешті-решт став одним із найуспішніших комерційних митців, яких у США називають «buck-eye painter» («доларовооки художники»). Це означало, що він працював за контрак-

31

том на оптового торговця, який постачав його картини до крамниці. Побував, виконуючи замовлення клієнтів, у багатьох країнах світу. Зокрема у 1929 під час дворічної подорожі Європою та північною Африкою виконав з натури близько 50 картин олією й понад 60 акварелей. Про себе говорив: «Я не модерніст, я реаліст. Мої будинки виглядають так, як мають виглядати, і перспектива є не лише в кольорі, а й у композиції. Я не намагаюся нав'язати вам думку, що будинки викривлені, або що небо зелене, а дерева червоні. Якщо я бачу блакитне небо, я малюю його блакитним».

ЧЕРВЕНЬ

1 (1931) — 90 років тому народився (м. Мала Віска)

Володимир Якович Бровченко (1931-2013), поет.

Закінчив Одеський технологічний інститут (1955). Був головним редактором журналу «Дніпро» (1973-1979), очолював правління Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном (1979-1991). Автор 35 поетичних збірок («За тиждень до Воскресіння», 1992; «Страшний четвер», 1993; «Повернення Богородиці», 1999; «Презентація з молитвою», 2003; «Перед Покровом», 2006; «Німби над вишнями», 2007 та ін.), роману у віршах «Як Мамай до Канади їздив» (1984), збірників пісень «Вірність» (1980), «Материне поле» (1989), «Голуби» (1993), спогадів «Вікнина» (2005). Творчості поета присвячена монографія С.І. Ткаченка «Сходження: Життя і творчість Володимира Бровченка» (2008). **Почесний громадянин м. Мала Віска.** Заслужений діяч мистецтв України (1996).

2 (1926) — 95 років тому народився (с. Павлиш Онуфріївського району) **Андрій Федорович Омельченко** (1926-

1981), співак-бандурист, дослідник народної музики та кобзарського мистецтва. Учасник Другої світової війни.

У 1956 закінчив Київську державну консерваторію ім. П.І. Чайковського по класу вокалу та народних інструментів. Працював викладачем у Київській спеціальній музичній школі ім. М.В. Лисенка та Київському музичному училищі ім. Глієра. Кандидат мистецтвознавства (1968). Лауреат Всесоюзного конкурсу виконавців на народних інструментах (1957). У 1971-1978 працював науковим співробітником відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР. З 1978 – старший викладач, заступник декана Київського державного інституту культури ім. О.Є. Корнійчука. Автор підручника «Школа гри на бандурі» (1973), багатьох репертуарних збірників. У співавторстві з Б.П. Кирданом підготував ґрунтовне дослідження «Народні співці-музиканти на Україні» (1980).

3 (1926) — 95 років тому народився (м. Зінов'євськ)

Ростислав Єрмолайович Гінет (1926-2003), актор, режисер. Закінчив Ленінградське вище інженерне морське училище, потім – драматичну студію Червонопрапорного Одеського військового округу. З 1952 по 1962 працював в Одеському українському музично-драматичному театрі. У 1962-1995 – актор Миколаївського російського драматичного театру, в

якому зіграв близько 100 ролей, маючи велику популярність у глядачів. Кращі ролі: Григорій Распутін («Змова імператриці» О. Толстого), Прохор Громов («Угрюм-ріка» за В. Шишковим), Рогожин («Ідіот» за Ф. Достоевським) й ін. Як режисер поставив спектаклі: «Варшавська мелодія» Л. Зоріна, «Наодинці з усіма» О. Гельмана, «Старомодна комедія» О. Арбузова й ін. Заслужений артист УРСР (1973).

3

3 (1936) — 85 років тому народився (с. Хмельове Маловисківського району) **Андрій Єлисейович Бабенко**, фахівець у галузі механіки. У 1964 закінчив Київський політехнічний інститут, у якому й працює (нині «Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут»). Доктор технічних наук (1996), професор кафедри динаміки та міцності машин і опору матеріалів. Наукові дослідження пов'язані з вивченням напруженості деформованого стану, розрахунками машинобудівних конструкцій та їхніх динамічних характеристик. Автор розробок і винаходів у галузі експериментальних установок визначення механічних характеристик матеріалів під час роботи за екстремальних умов. Заслужений працівник освіти України (2006).

6

6 (1886) — 135 років тому народився (м. Бобринець) **Григорій Натанович Мельничанський** (1886-1937), професійний революціонер, профспілковий діяч. Навчався в годинникового майстра. Член РСДРП з 1902. **Вів революційну агітацію та пропаганду, організував профспілки у Єлисаветграді, Одесі, Миколаєві.** З 1904 – на нелегальному становищі, неодноразово був заарештований, засланий до Сибіру. З 1910 до 1917 – в еміграції (США). Повернувся в Росію 4.05.1917 разом із Троцьким. У Жовтневі дні 1917 був членом ВРК у Москві. У 1917 працював по профспілковій лінії в Петрограді, Фінляндії, Донбасі, Москві. У 1918-1920 – член президії, секретар ВЦРПС, член президії «Червоного Профінтерна». У 1929-1931 – член Президії Держплану СРСР. У 1934-1936 – голова Комітету з винахідництва при СТО («Совет Труда и Оборона»). У 1937 необгрунтовано репресований, розстріляний. Реабілітований посмертно.

10

10 (1926) — 95 років тому народився (с.мт Устинівка) **Леонід Михайлович Фільштейн** (1926-2018), економіст. **У Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування (КІСМ) прийшов працювати, маючи великий практичний і науковий досвід** роботи на керівних посадах у фінансово-банківській системі й органах управління (1947-1963).

З 1963 до 1975 був начальником Центральної науково-дослідної лабораторії з праці Придніпровського Раднаргоспу, завідувачем Придніпровського відділення НДІ праці Держкомпраці СРСР. **З 1975 по 1987 – завідувач кафедри економіки та організації виробництва КІСМУ. У 1987-2003 – декан економічного факультету, професор.** Доктор економічних наук (1988). Дійсний член Академії економічних наук України (1993). Підготував 18 кандидатів наук. Автор 257 наукових праць, 7 монографій, 6 підручників. Заслужений працівник народної освіти України. **Почесний громадянин м. Кропивницького (2016).**

12 (1866) – 155 років тому народився (с. Веприк під Фастовим на Київщині) **Антон Степанович Синявський** (1866-1951), педагог, громадський діяч. Закінчив Першу Київську гімназію (1885), історико-філологічний факультет Київського університету (1889), навчався у В.Б. Антоновича разом з М.С. Грушевським. За участь у студентській Громаді відбував кількамісячне заслання до Сибіру (1890). У 1894 закінчив юридичний факультет Новоросійського університету в Одесі, активний член Одеської Громади (до 1896). З 1896 – директор комерційних шкіл у Лодзі й Белостоці (Польща), у 1902 став директором Катеринославського комерційного училища (до 1918). З його ініціативи в 1903 створюється Катеринославська губернська вчена архівна комісія (проіснувала до 1916). Один з організаторів катеринославської «Просвіти» (1905). За Гетьманату (з травня 1918) обіймав посаду директора департаменту середніх шкіл Міністерства народної освіти Української держави. **За його сприяння у багатьох містах і селах, зокрема в Єлисаветграді, Глодосах, Федорівці, відкривались українські гімназії.** Після поразки визвольних змагань (1921-1931) – професор декількох київських вищих шкіл, старший науковий співробітник Всеукраїнської Академії Наук. Після розгрому «українізації» до 1945 працював у вузах Росії. **У 1947-1949 завідував кафедрою економічної та фізичної географії Кіровоградського педагогічного інституту. У Кіровограді померла й похована його дружина. Автор близько 200 наукових праць. Написав «Історико-географічний нарис Кіровоградської області» (місцезнаходження невідоме). Про життєвий шлях розповідає книга дніпропетровського історика В. Заруби «З вірою в українську справу» (К., 1993).**

12

13 (1956) – 65 років тому народився (м. Кіровоград) **Микола Іванович Жарких**, культуролог, мистецтвознавець, пам'яткоохоронець, програміст. **Батько й мати – філологи, викладали в КДПІ ім. О.С. Пушкіна.** Закінчив фізичний факультет Київського університету (1978). У 1978-1995 працював в Інституті колоїдної хімії та хімії води

13

ім. А.В. Думанського й в Інституті біологічної хімії НАНУ. Кандидат хімічних наук (1983). З 1995 працює в Інституті пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України. Постійні проекти: бібліографія старої України 1240-1800 (з 1982); фотографії пам'яток архітектури України (з 1975), зібрав близько 50 тисяч фотознімків; створив універсальну ієрархічну базу даних «Мислене древо» (з 1999). Вебсайти Миколи Жарких: «Живий Журнал», «Мислене древо», «Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка», «Енциклопедія життя і творчості Івана Франка», «Михайло Грушевський – енциклопедія життя і творчості», «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки».

14

14 (1901) – 120 років тому народився (м. Бобринець) Петро Павлович Шумилов (Шумило) (1901-1942), учений в галузі нафтодобування. *Навчався в школі рідного міста, згодом викладав у ній фізику й математику.* Закінчив Московський державний університет, займався гідравлікою. З 1930 – працював у Московському інституті нафти, у 1939 виготовив кращий у світі турбобур. Став одним з найвідоміших у світі вчених минулого століття в галузі науки про нафту й техніку її добування. Після 5 років творчих пошуків йому вдалося створити техніку турбінного буріння нафтових свердловин, ліцензії на яку закупили багато країн світу, зокрема й США, ФРН, Франція. Автор монографії «Теоретичні основи турбінного буріння» (1943). Доктор технічних наук. Лауреат Державної премії СРСР (1942, 1947). Загинув під час Другої світової війни.

14

14 (1951) – 70 років тому народився (м. Олександрія) Віктор Євгенович Косенко, конструктор. У 1974 закінчив Московське вище технічне училище ім. М.Е. Баумана. З 1974 працює в компанії «Науково-виробниче об'єднання імені академіка М.Ф. Решетньова»: інженер, старший інженер, начальник групи, начальник сектора, начальник комплексу. Спеціаліст з проєктування космічних апаратів і систем зв'язку, ретрансляції, навігації й геодезії. Автор наукових праць і винаходів. Нагороджений двома медалями Федерації космонавтики.

16

16 (1936) – 85 років тому народився (м. Кірово) Юхим Якович Авруцький, поет і громадський діяч. Закінчив машинобудівний технікум і Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування. Пройшов шлях від начальника КБ модернізації обладнання заводу «Гідросила» до старшого наукового співробітника КІСМа. Створив інженерно-виробничий кооператив, який спеціалізувався на проєктуванні засобів ме-

ханізації й автоматизації технологічних процесів. Стояв біля витоків відродження єврейської культури в місті, коли єврейській громаді повернули синагогу. З 1994 мешкає в м. Дортмунді (Німеччина), але не втрачає зв'язків з Україною. Член Конгресу літераторів України. Перший вірш був надрукований газетою «Кіровоградська правда» у 1954. Автор збірок поезій: «Мої п'ятилетние сверстники» (2008), «Возвращение» (2009), «Народ мой» (2013).

17 (1906) – 115 років тому народився (м. Новогеоргіївськ, нині м. Світловодськ) **Павло Федорович Гайчук** (справжнє прізвище – Гальчук) (1906-1956), співак (бас-профундо). Чоловік скульпторки і педагога Таїсії Гайчук-Раздорської, батько живописця Василя Гайчука. У 1941 закінчив Київську консерваторію (клас Ф. Поляєва). Був солістом Одеського (1945-1951 та Київського (1951-1956) театрів опери та балету. Володів сильним голосом широкого діапазону. Основні ролі: Фараон, Спарифучільо («Аїда», «Ріголетто» Дж. Верді), Слуга («Демон» А. Рубінштейна), Пімен («Борис Годунов» М. Мусоргського), Тур («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Кирдяга («Тарас Бульба» М. Лисенка), Кончак («Князь Ігор» О. Бородіна), Фрол («В бурю» Т. Хренникова). Заслужений артист УРСР (1953).

17

18 (1951) – 70 років тому народився (с. Небелівка Новоархангельського району) **Григорій Михайлович Гнатюк** (1951-2012), художник. Закінчив Харківське художнє училище в 1975 (педагог В.І. Ленчин). Учасник виставок з 1982. Член Спілки художників УРСР з 1987. Твори експонувалися на виставці «Сучасний радянський живопис» в Японії (1987), на I Міжнародному бієнале «Імпреза-89» в Івано-Франківську й багатьох інших. **Перші персональні виставки були влаштовані в Кіровограді (1991) та Києві (1992).** Картини придбані Міністерством культури СРСР, Спілкою художників УРСР, Галереєю східноєвропейського мистецтва «Червоний квадрат» (Лондон, Англія), приватними колекціонерами Швейцарії, США, Канади й ін. З 1994 жив і працював у рідному селі. Лауреат обласної премії в галузі образотворчого мистецтва імені Олександра Осмьоркіна (2006). Заслужений художник України (2009).

18

24 (1981) – 40 років тому народився (м. Кіровоград) **Руслан Володимирович Мезенцев**, спортсмен, гімнаст. Тренуватися почав у 1986 під керівництвом заслуженого тренера України Олега Яровинського. Член збірної команди України з 1997 по 2005. Переможець і призер багатьох міжнародних змагань: срібна медаль у командних зма-

24

ганнях зі спортивної гімнастики XXVII Літніх Олімпійських ігор у Сідней (2000), бронзова медаль чемпіонату світу 2001 у Генті (Бельгія). Заслужений майстер спорту України (2000).

29

29 (1916) — 105 років тому народився (с. Іскрівка Петрівського району) **Володимир Іванович Гладушко** (1916-2000), хімік. У 1939 закінчив Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут. З 1960 по 1999 працював у Київському політехнічному інституті. У 1961-1983 – засновник і керівник науково-дослідної лабораторії технології мінеральних добрив. Розробив і впровадив високоінтенсивну технологію виробництва сірчаної кислоти. Доктор технічних наук (1970), професор (1971).

30

30 (1876) — 145 років тому народився (м. Одеса) **Сергій Ісайович Уточкін** (1876-1915), спортсмен-авіатор, один з перших вітчизняних льотчиків. Навчався (1886-1891) в Одеській Рішельєвській гімназії. Виконав (1907, Одеса) кілька польотів на повітряній кулі. Гастролював у Єгипті, літав над Сахарою. Випробовував планери. 15.03.1910 в Одесі здійснив свій перший політ на літаку «Фарман-4». Склав 1911 біплан за типом Фармана, на якому літав у багатьох містах Росії і за кордоном. Брав участь у першому перельоті за маршрутом Москва-Петербург. **28.04.1911 на кінному іподромі в Єлисаветграді здійснив польоти на аероплані «Фарман». Програма передбачала: підйом і спуск машини у вибраному авіатором місці, фігурний політ, спуск із зупинкою двигуна на великій швидкості, метання з аероплану листів, польоти з пасажирями. Першим пасажиром погодився стати місцевий інженер Б. Шилівський.**

30

30 (1941) — 80 років тому народилася (сmt Олександрівка) **Світлана Григорівна Барабаш** (1941-2006), літературознавець, критик, поет і публіцист. Закінчила філологічний факультет Львівського університету; працювала вчителькою, викладачем української літератури Донецького університету й **Кіровоградського педагогічного інституту, завідувачкою кафедри українознавства Кіровоградського державного технічного університету**. Автор статей з історії української літератури, фольклору, з питань сучасного літературного процесу й культури. Книжки: «Чарівне джерело поезії: естетичні функції фольклоризму в поезиці Андрія Малишка» (1985), «Серце вільне і пісенне (про творчість Д.В. Павличка)» (1989), збірки віршів «Золоті причали» (1998) і інших творів. Заслужений працівник освіти України, доктор філологічних наук, професор. Член НСПУ (2004). **Ведуча публіцистичної програми обласного**

телебачення «Вітальня Світлани Барабаш». Лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка.

Червень (1876) – 145 років тому народився (м. Єлисаветград) **Юрій Іванович Тобілевич** (1876-1925), агроном, громадський діяч. **Син І. Карпенка-Карого. Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище (1894)**, Львівський політехнічний інститут і Празьку вищу сільськогосподарську школу. У Львові познайомився з поетом М. Вороним.

Деякий час жив в І. Франка, був закоханий у співачку С. Крушельницьку, їздив до неї в Італію. Повернувшись на батьківщину, **працював головним агрономом Єлисаветградського повіту**. Під час Першої світової війни (серпень 1914) служив командиром роти 2-ї російської армії, якою командував генерал О.В. Самсонов. У 1917 Центральна Рада пропонувала йому посаду міністра (комісара) сільськогосподарства УНР, але він відмовився. **Член Єлисаветградської міської думи (1917). 23.06.1918 був призначений комісаром освіти Єлисаветградського повіту**. У 1921 був арештований і вивезений будьоннівцями до Бердичівського концтабору, в якому перебував з родиною декілька місяців. **У 1920 – голова Єлисаветградської «Просвіти»; у березні за його ініціативою встановлено тимчасовий бюст Кобзареві у сквері, у місті з'явилася Шевченківська вулиця. У 1921-1922 працював у Єлисаветградській педагогічній школі: викладач природознавства, секретар педради.**

ЛИПЕНЬ

1

1 (1831) — 190 років тому народився (м. Пятигорськ) **Олександр Йосипович Бернардацці** (1831-1907), архітектор. Закінчив з відзнакою будівельне училище в Петербурзі (1850), призначений на посаду архітектора будівельної комісії Бессарабської губернії, з 1856 – міський архітектор Кишинєва. Почесний громадянин Кишинєва (з 1875). В Одесі працював майже 30 років. За його проєктом у 1899 споруджено приміщення Нової біржі (тепер обласна філармонія), готель «Брістоль» (1899), брав участь у проєктуванні всесвітньо відомої одеської опери й багатьох інших будинків та палаців. Ще за життя вдячні одесити спорудили йому пам'ятник (1900). Почесний член Петербурзького товариства архітекторів. **За його проєктом у Новій Празі на кошти Херсонського земства споруджено пам'ятний знак на честь військових маневрів 1888 за участю імператора Олександра III. Проєктував розміщення пам'ятника В.І. Григоровичу скульптора Б.В. Едуардса в Єлисаветграді (1892) на Петропавлівському цвинтарі. У Кишинєві на будинку, в якому жив видатний архітектор, і на будівлі жіночої гімназії встановлені меморіальні дошки.**

1

1 (1851) — 170 років тому народився (с. Новий Стародуб Петрівського району) **Сергій Михайлович Степняк-Кравчинський** (справжнє прізвище **Кравчинський**) (1851-1895), письменник, народоволець. **Дитинство минуло в Олександрії та Єлисаветграді.** Закінчив Михайлівське артилерійське училище (1870), навчався в Лісовому інституті в Петербурзі (1871-1873). Один із найвизначніших діячів партії «Народна воля», учасник «ходіння в народ», національно-визвольного руху в Герцєговині (1875), здійснив терористичний акт проти шефа жандармів Мезєнцева (1878). Емігрував до Англії. Автор історико-публіцистичних книг: «Подпольная Россия», «Россия под властью царей», романа «Андрей Кожухов» й ін. Став прототипом головного героя знаменитого роману **Етель-Ліліан Войнич** «Овід». **У с. Новий Стародуб відкрито музей С.М. Степняка-Кравчинського.** Включений у книгу Віктора Савченка «100 знаменитых анархистов и революционеров» (2010)

3

3 (1921) — 100 років тому народився (с. Верблужка Новгородківського району) **Іван Олександрович Кобилянський** (1921-1945), військовий діяч. До війни закінчив авіаучилище, стрілець-бомбардир. На початок 1942 на його рахунку було вже 13 знищених танків, 2 гармати, 285 автомашин, багато іншої бойової техніки й живої

сили противника. Воював під Сталінградом, на Курській дузі, на території Польщі та Німеччини, **брав участь у визволенні Кіровоградщини**. Загинув 22 квітня 1945 в боях за м. Краків (Польща). Герой Радянського Союзу (1942).

5 (1956) – 65 років тому народився (м. Таганрог Ростовської області) **Сергій Петрович Дьомін**, співак (ліричний баритон), педагог. **У 1977 закінчив музично-педагогічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна. Працював учителем музики в Червоновершській СШ Компаніївського району.** Досвід соліста-вокаліста набув у народному самодіяльному ВІА «Корал». **У 1981 запрошений артистом-інструменталістом ВІА «Контакт» Кіровоградської обласної філармонії. З 1987 обіймав посаду художнього керівника філармонії.** У 1996-1997 болгарська фірма «Ара аудіо-відео» випустила три магнітні альбоми із записами пісень і романсів у виконанні співака. У 2002 в Києві на Міжнародному фестивалі родинної творчості «Мелодія двох сердець» з братом Костянтином отримав диплом I ступеня. **З 2002 – доцент кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання музично-педагогічного факультету КДПУ ім. В.К. Винниченка.** Заслужений артист України (2002). Народний артист України (2016).

5

7 (1841) – 180 років тому народився (Полтавщина) **Митрофан Іванович Рахубовський** (1841-1911). військовий діяч. Після закінчення Полтавського кадетського корпусу й спеціальних класів при ньому був випущений **у 1859 офіцером у Новомиргородський драгунський полк. У 1863 був переведений в Олександрійський гусарський полк, в якому служив до 1870.** У 1872 вступив до юридичної академії, після закінчення якої був прикомандирований до Київського військово-окружного суду. **У 1877-1883 викладав у Єлисаветградському кавалерійському училищі. Був членом Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. На одному із засідань у 1882 пропонував Товариству зайнятися «изданием и распространением в массы книг, доступных для народа и ремесленников».** У 1883 був призначений помічником військового прокурора Віленського військово-окружного суду. З 1889 – був військовим слідчим Приамурського військового округу, потім військовим суддею. У 1892 – військовий суддя Варшавського військово-окружного суду. Генерал-лейтенант (1906).

7

7 (1901) – 120 років тому народився (м. Добровеличківка на Єлисаветградщині) **Євген Омелянович Юцевич** (1901-1988), композитор, диригент, педагог. Закінчив Вознесенську гімназію. Під час Громадянської війни грав у духо-

7

вому оркестрі. Навчався в музично-драматичному інституті, у 1931-1933 брав уроки в Л. Ревуцького. Організував у Вознесенську великий духовий оркестр, який виступав у багатьох містах України. Автор оригінальної теорії акустичної природи й «естетичного звучання» музичних інструментів. У 50-70-ті рр. ХХ ст. працював над удосконаленням виготовлення струнних і духових інструментів, створив низку оригінальних зразків. Водночас викладав у музично-драматичному інституті ім. М.В. Лисенка, Київській консерваторії, Центральному будинку народної творчості. Створив 7 опер («Журавель та Чапля», 1940; «Кирило Кожум'яка», 1948; «Людина з легенди», 1968 й ін.), 20 хорів, 2 симфонічні п'єси й багато інших творів.

8

8 (1896) — 125 років тому народився (м. Єлисаветград) Іона Абрамович Бій-Бродський (1896-1963), актор. Закінчив Єлисаветградську громадську гімназію. Працював у Московському державному академічному театрі ім. Є.Б. Вахтангова. Знявся у знаменитій кінострічці «Шукачі щастя» (1936) за **сценарієм уродженця Єлисаветграда Р. Кобця** (роль Шльоми) й інших фільмах: «Дівчина поспішає на побачення» (1936), «Острів скарбів» (1937), «Лікар Айболить» (1938), «Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (1941) й ін. Похований на Новому Донському кладовищі. Журналіст, прозаїк і драматург Анатолій Козак написав спогади «Искатели счастья, или воспоминания очевидца», в яких розповів про шалену популярність в Одесі виконавця ролі Шльоми.

8

8 (1946) — 75 років тому народився (м. Мала Виска) Володимир Пилипович Федоренко, актор, співак. Навчався в маловисківській СШ № 4. Виступав в ансамблі пісні і танцю Київського військового округу. Закінчив Київську державну консерваторію в класі народного артиста СРСР, видатного співака й педагога Миколи Кондратюка. Сценічну діяльність розпочав у Житомирському обласному музично-драматичному театрі в 1976. З 1982 служить у Харківському академічному театрі музичної комедії. Володіє голосом з унікальним тембром і широким діапазоном. Зіграв понад 60 ролей у класичних оперетах, втілив на сцені цілу плеяду образів: князь Орловський, граф Данило, Палі Рач, граф Тассіло, принц Раджамі, давньогрецький бог Зевс й багато інших. Незважаючи на те, що за Федоренком закріпилося амплуа «героя», йому блискуче вдаються й комедійні ролі. Заслужений артист України (1993). 14.07.2006 у Харківському академічному театрі музичної комедії відбувся бенефіс артиста, присвячений 60-річчю від дня народження.

9 (1941) — 80 років тому народився (с. Павлиш Онуфріївського району) **Віктор Терен** (справжнє прізвище **Таран Віктор Васильович**), поет. *Навчався в «школі Сухомлинського».*

Закінчив Харківський авіаційний інститут (1965). Працював інженером на Київському заводі «Арсенал», редактором у видавництві «Дніпро». Автор збірок: «Причетність» (1969), «Переклик» (1975), «Лінія часу» (1978), «Подих степу» (1982), «Сполохи» (1983), «Тривога і обов'язок» (1985), «У прихистку долонь» (1986); віршованої казки для дітей «Котилася горошинка» (1985), поезій для дітей «Так весело мається» (1987). *Улюбленому Вчителю присвятив поему «Вулиця Сухомлинського».* Головний редактор незалежного часопису «Розбудова держави». Народний депутат України двох скликань (2006-2012). Лауреат премій імені Володимира Сосюри, імені Олександра Копиленка, «Благовіст».

9

10 (1946) — 75 років тому народився (м. Кіровоград) **Олег Степанович Натяжний**, театральний діяч, режисер. *Закінчив СШ № 14 (1964) та Кіровоградську дитячу художню школу (1963). Як актор грав у виставах режисера О.М. Флейшмана у народному театрі оперети БК ім. Калініна м. Кіровограда.* У 1975 закінчив Київський театральний інститут. Працював режисером у театрах Чернігова, Мукачєва; головним режисером в ансамблі драми і комедії Укрконцерту. *У 1982-1991 — головний режисер Кіровоградського театру ім. М. Кропивницького. Здійснив постановку 20 вистав: «Езоп», «Вестсайдська історія», «Маруся Богуславка», «Я, Богдан», «У неділю рано...» й ін.* Після Кіровограда працював головним режисером у Кримському українському, Івано-Франківському обласному театрах. З 1993 — в Херсонському театрі ім. М. Куліша, в якому поставив 26 вистав. Всього в творчому доробку режисера понад 140 вистав. Заслужений діяч мистецтв України (2012).

10

10 (1976) — 45 років тому народився (м. Ульяновка, нині Благовіщенське) **Павло Леонідович Сніцар**, військовий діяч. Закінчив військове училище прикордонних військ.

Кіровоградським стрілецьким батальйоном (військова частина 3011) Міністерства внутрішніх справ України командував більше 10 років, підполковник. У зоні бойових дій АТО з батальйоном перебував з весни 2014. Загинув 23 липня в бою за визволення Лисичанська при спробі вивести з-під обстрілу терористами й урятувати поранених бійців Національної гвардії й Збройних сил України. 14.08.2014 за особисту мужність і героїзм, виявлені в захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі під час російсько-української

10

війни нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (помертвно). Полковник (помертвно). **Вулиця Ленінградська в обласному центрі перейменована на честь героя АТО Павла Сніцара.**

10

10 (1911) — 110 років тому народився (*м. Єлисаветград*) **Дмитро Михайлович Островський** (1911-1979), актор, театральний діяч. Навчався в Державному інституті театрального мистецтва ім. А.В. Луначарського (Москва). До війни працював у театрах Донецька, Харкова й Сум. З 1946 до 1979 – в Одеському театрі музичної комедії, понад 30 років був його директором (нині Одеський академічний театр музичної комедії імені Михайла Водяного). Заслужений діяч мистецтв УРСР (1964).

10

10 (1921) — 100 років тому народився (*с. Бровкове Новомиргородського району*) **Василь Іванович Ткаченко** (1921-2007), військовий діяч. На фронті – з першого дня війни: Західний, Воронезький, 1-й Український. Командир батальйону, капітан. Тричі поранений. Особливо відзначився при штурмі Берліну. На чолі передового загону першим увірвався до рейхстагу. Після війни працював у Ленінградському військовому комісаріаті. **Почесний громадянин м. Новомиргорода.** Герой Радянського Союзу.

12

12 (1796) — 225 років тому народився (*м. Олександрія*) **Володимир Павлович Романов** (1796-1864), військовий діяч, географ, мандрівник, декабрист. Закінчив Морський кадетський корпус (1818). Плавав на фрегаті «Проворный» до берегів Іспанії, у журналі «Отечественные записки» опублікував «Отрывок из походных записок об Испании» (1820). У 1820-1822 здійснив кругосвітню подорож на кораблі «Кутузов». Член Північного таємного товариства, друг М. Бестужева та К. Рилєєва. **Дружина — Катерина Федорівна Бржеська. Арештований 17.01.1826 у с. Березівці Олександрійського повіту, де проживав брат його дружини О. Бржеський.** Після трьох місяців ув'язнення служив на Чорноморському флоті (1826-1853). Учасник Кримської війни (1853-1856). Склав і надіслав в Академію Наук словник «Абхазских и других черкесских наречий» (1827), зробив ґрунтовний опис Дніпра й склав карту (1837), збирав матеріали з історії російського флоту. Брав активну участь у роботі Російського географічного товариства, Вільного економічного товариства, Московського товариства сільського господарства (1834-1853). **З 1861 у званні контр-адмірала — у відставці. Крім Олександрії, жив у с. Сніжкове й м. Крилові (нині Світловодський район).** Зустрічався з **А. Фетом**. Поет у своїх спо-

годах називає його «милою і доброзичливою людиною». Помер в Олександрії, похований у с. Березівці. Дочка Поліксена Романова була дружиною історика Сергія Соловйова.

12 (1921) — 100 років тому народився (с. Зелене Петрівського району) **Павло Федорович Кришень**, лікар. Учасник Другої світової війни, має бойові нагороди. Закінчив Дніпропетровський медичний інститут (1953). З 1967 по 1987 – директор Дніпропетровського науково-дослідного інституту гастроентерології МОЗ УРСР, Доктор медичних наук, професор (з 1972). Праці присвячені вивченню патогенезу захворювань органів травлення і розробленню нових засобів для їхнього лікування, а також ендокринному напрямку в гастроентерології. Заслужений діяч науки УРСР (1981).

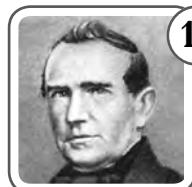
12

12 (1986) — 35 років тому народилася (м. Кіровоград) **Марія Андріївна Андреєва**, актриса театру й кіно. У 2007 закінчила Вище театральне училище ім. М.С. Щепкіна (курс О. Соломіні і Ю. Соломіна) і відтоді працює у Малому театрі. Знялася в 35 фільмах і серіалах. Виконала головні ролі в стрічках «Ностальгія по майбутньому» (2007), «Книга Майстерів» (2009), у 4-серійній екранізації роману І. Гончарова «Обрив» (2010, Марфєнька) та ін. Відомою стала після ролі Рити Прохорової у телесеріалі Тимура Есадзе «Наследство» (2008). Грає в спектаклях: «Дети Ванюшина», «Пигмалион», «Власть тьмы» й ін. Вважається однією з найперспективніших молодих актрис російського театру. Журнал «InStyle» за жовтень 2009 вийшов з її фотосесією. Журнал «Театрал – театральные новые известия» за грудень 2009 года надрукував фотопортрет Марії Андреєвої на обкладинці, опублікував інтерв'ю з нею в рубриці «В главной роли».

12

13 (1806) — 215 років тому народився (м. Київ) **Андрій Іванович Подолинський** (1806-1886), поет. Батько геніального українського вченого Сергія Подолинського. З 1827 друкувався в «Современнике», «Отечественных записках», «Русском инвалиде», «Библиотеке для всех». За життя вийшло три збірки віршів (1837, 1860, 1885). Його називали «останнім поетом із пушкінської плеяди». **У 1849 обвінчався в Покровській церкві Малої Виски з місцевою уродженкою Марією Кудашевою — представницею відомої княжої родини. Їй у посаг дістався значний земельний наділ з палацом у Малій Висці. Про свою зустріч з Подолинськими в Єлисаветграді в будинку поштмейстера Громеко розповідає А. Фет.**

13

13

13 (1906) — 115 років тому народився (с. Глодоси Новоукраїнського району) **В'ячеслав Петрович Корнієнко** (1906-1988), хімік. *Навчався в Єлисаветградському комерційному училищі й Зінов'євському педагогічному технікумі.* У 1935 закінчив хімічний факультет Харківського університету, в якому й залишився працювати помічником декана.

У 1939-1941 – викладач Військово-повітряної академії і проректор вечірнього відділення Харківського університету. Учасник Другої світової війни, служив у військах протихімічного захисту НКВС. Кандидат хімічних наук (1952). З 1953 по 1961 – декан хімічного факультету Харківського університету. З 1962 по 1965 – завідувач кафедри неорганічної хімії. Автор 55 наукових праць, 10 авторських свідоцтв на винаходи в галузі хімізації металокераміки.

14

14 (1871) — 150 років тому народився **Василь Васильович Хижняков** (1871-1949), громадський діяч, лікар. У 1890-1900-х рр. – активний учасник земського руху. *До 1896 був санітарним лікарем Олександрійського повіту. З 1896 після від'їзду до Воронежа М.І. Тезякова – санітарний лікар Єлисаветградського повіту. Автор багатьох праць в «Сборнике*

Херсонского земства»: «Земско-медицинские вопросы в собрании Александрийского уездного земства» (1897), «Волостная и сельская медицина в Єлисаветградском уезде», «Земско-медицинские вопросы в Єлисаветградском уездном земском собрании» (1897) й ін. Один із засновників Єлисаветградської громадської бібліотеки (1897). У 1904-1906 – редактор газети «Наша жизнь», у 1906 – тижневика «Без заглавия». У 1903-1910 – секретар Вільного економічного товариства.

14

14 (1921) — 100 років тому народився (м. Семенівка Чернігівської області) **Василь Миколайович Дятлов** (1921-1997), правознавець. З 1939 навчався в Ленінградському військовому артилерійсько-технічному училищі. Учасник Другої світової війни. З 1948 працював в органах прокуратури Чернігівської області, в 1955 році закінчив

Київський філіал Всесоюзного заочного юридичного інституту. *Прокурор Кіровоградської області з 5.04.1958 по 15.11.1972.* Згодом, протягом 10 років, працював прокурором Черкаської області. Державний радник юстиції 3 класу. Заслужений юрист УРСР. Почесний працівник прокуратури СРСР.

15 (1881) — 140 років тому народився (м. Одеса) **Володимир Григорович Шепель (Шепеленко)** (1881-?), військовий діяч. Закінчив Одеське реальне училище, Одеське піхотне юнкерське училище (1901). Учасник російсько-японської війни. *На початку Першої світової війни був переведений до 256-го піхот-*

ного **Єлисаветградського полку. Командував ротою та батальйоном. Полковник (1916). З 28.08.1916 – командир 256-го піхотного Єлисаветградського полку.** Під час Першої світової війни був поранений та контужений, нагороджений всіма орденами, зокрема орденом Св. Георгія IV ст., Георгіївською зброєю, відзнакою Святого Георгія IV ступеня з лавровою гілкою, англійським орденом Військового Хреста й ін. З серпня 1918 – в Армії Української Держави. З лютого 1919 – начальник групи «Крукеничі» Української Галицької армії. З червня 1919 – начальник 15-ї бригади УГА. Генерал-хорунжий Армії УНР. У 1920-х рр. жив на еміграції в Польщі. Подальша доля невідома.

15

16 (1896) – 125 років тому народився (м. Єлисаветград) Арон Львович Фісанович (1896-1962), лікар. Дядько легендарного підводника, Героя Радянського Союзу, уродженця Єлисаветграда Ізраїля Ілліча Фісановича (1914-1944). Після закінчення в 1922 Харківського медичного інституту працював хірургом у закладах охорони здоров'я Слобожанщини. З 1934 по 1938 він перебував на посаді асистента кафедри факультетської хірургії Харківського медичного інституту. Під час Другої світової війни був лікарем-експертом Сталінградського військового округу, армійським хірургом Південного фронту, 2-го Білоруського та 3-го Українського фронтів. Керував армійськими шпиталями під час Сталінградської, Яско-Кишинівської й Віденської операцій. Нагороджений двома орденами й чотирма медалями. Доктор медичних наук (1942), професор (1947). Тема дисертації «Струс головного мозку». З 1946 по 1950 – засновник і перший завідувач кафедри факультетської хірургії Івано-Франківського медінституту. Автор 29 наукових праць, присвячених проблемам практичної хірургії й військової медицини.

16

17 (1891) – 130 років тому народився (с. Покровське Кіровоградського району) Михайло Михайлович Завадовський (1891-1957), ембріолог. Брат Б.М. Завадовського. Дитинство пройшло в Єлисаветграді. Закінчив Московський університет (1914). Працював завідувачем кафедри 2-го Московського університету (1925-1928), професором 1-го Московського університету (з 1927), завідувачем кафедри МДУ (1930-1948). Один з організаторів Всесоюзного інституту тваринництва (з 1954 – завідувач лабораторії фізіології розвитку). Основні праці з ембріології, розвитку й розмноження тварин та ін. Академік ВАСГНІЛ (1935), лауреат Державної премії СРСР (1946). **Сестра братів Завадовських Раїса Римська-Корсакова – дружина племінника знаменитого композитора.**

17

19

19 (1946) – 75 років тому народилася (м. Кіровоград) Тетяна Григорівна Березняк, поетеса. Відлік своєї творчої діяльності веде з 1963, коли стала членом молодіжної літературної студії «Бригантина», заснованої поетом Валерієм Гончаренком при міській бібліотеці ім. Т.Г. Шевченка. У 1971 закінчила біологічний факультет Харківського державного університету, працювала у Підмосковному НДІ. **З 1978 до 2013 – лікар-біолог Кіровоградської обласної санепідемстанції. З 2003 – член обласного літературного об'єднання «Степ».** Автор збірок віршів: «Веселье мартовской метели» (2003), «Любви прощальный звездопад» (2006), «Мной прожит год» (2010), «Чаепитие с закатом» (2014) й ін. Упорядник збірки поезій брата Бориса Березняка «Если меня полюбишь» (2011). Багато її віршів покладено на музику. Автор-упорядник книги «Бригантина» юности моей: альманах» (2018). За цю книгу номінувалася на обласну літературну премію імені Євгена Маланюка. Підбірка з 22 віршів опублікована в альманасі «Литературная Америка», № 3 (Калифорнія, 2018). Вірші також представлені в «Антологии русской поэзии» (Москва, 2020). У 2019 нагороджена медаллю «Анна Ахматова 130 лет», у 2020 – медаллю «Сергей Есенин 125 лет».

20

20 (1971) – 50 років народився Дмитро Анатолійович Цурський, актор театру й кіно. *Грав у шкільних спектаклях, був активним учасником агітбригади в Палаці культури. Закінчив фізико-математичний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна. Під час навчання відвідував студентський театр «Резонанс», яким керував Валерій Дейнекін, був його провідним актором.* У 1996 закінчив у Москві Школу-студію МХАТ (майстерня Л.К. Дурова). Того ж року зарахований у труп Театру на Малій Бронній, нині один з провідних акторів цього театру. Грав у спектаклях: «Темные аллеи» (офіцер), «Доктор Фауст» (Фауст), «Дети» (Костянтин), «Король, дама, валет» (Валет), «Дон Жуан» (Дон Карлос), «Лиса и виноград» (Агностос), «Страсти по Торчалову» (Сашка Пижов), «Кавалер роз» (Кучер), «Цианистый калий...» (Марсіаль), «Жиды города Питера» (Єгорич), «Нежданный гость» (Томас) й ін. Зіграв у 26 фільмах і серіалах: «Гражданин начальник» (2001), «Гражданин начальник – 2» (2005), «Московская сага» (2004), «Обреченная стать звездой» (2005-2007), «Танго втроем» (2006), «Принцесса цирка» (2007), «Высший пилотаж» (2009), «Богатая и любимая» (2010) й ін. *Побував у Кіровограді в травні 2010 на святкуванні 50-річчя заснування театру «Резонанс».*

21 (1921) — 100 років тому народився (м. Єлисаветград)

Борис Володимирович Петров (1921-2004), архітектор. Дитинство пройшло в Серпухові, де займався в художній студії відомого художника А.А. Бузовкіна. У 1941 закінчив Московське художнє училище (майстерня художника М.П. Кримова), у 1947 – Московський архітектурний інститут. Отримав направлення в Челябінськ, в якому працював понад пів століття. Протягом багатьох років викладав у Південно-Уральському державному університеті на кафедрі графіки та геометрії, учасник багатьох виставок. За його проектами в Челябінську зведено десятки споруд (приміщення обласної наукової універсальної бібліотеки, спортклуб педагогічного інституту, будівлі 5-ти райкомів та райвиконкомів Челябінська, Будинок архітекторів, Виставковий зал, Будинок книги, пошта, ресторан «Уральські пельмені», Будинок політосвіти з конференцзалом, житлові будинки й цілі квартали). Лауреат премії Ради Міністрів СРСР за розроблення проекту й будівництво громадсько-житлового комплексу в м. Челябінську (1981). Заслужений архітектор Російської Федерації (1979).

22 (1936) — 85 років тому народився (с. Сасівка Компаніївського району) **Олександр Митрофанович Сідалковський**, художник.

Закінчив Одеське художньо-театральне училище. З 1961 по 1968 працював художником-постановником у театрах міста Кишинєва: Державному театрі опери і балету, Республіканському театрі юного і дитячого глядача «Лучаферул», Державному театрі ляльок «Лікуруч». З 1968 по 1998 – головний художник Компанії «Телерадіо-Молдова». Член Спілки художників Республіки Молдова, член правління «Товариства російських художників Молдови». Член Спілки театральних діячів з 1964. Учасник республіканських і всесоюзних виставок з 1972. Виконав серії портретів, малюнків до казок, театральних ескізів й ескізів до кінофільмів. Працює в різних техніках: олія, пастель, гуаш. Твори зберігаються в приватних колекціях США, Росії, України та Угорщини. Мав персональну виставку у вересні 2006, у Державному театрі ляльок «Лікуруч».

23 (1886) — 135 років тому народився **Олександр Володимирович Дурасов** (1886-1955, похований у Парижі, на кладовищі Сент-Жанев'єв-де-Буа), військовий діяч.

У 1905 закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище, Олександрівську Військово-юридичну академію. Учасник Першої світової та Громадянської воєн. Полковник Лейб-гвардії Кінно-Гренадерського полку. Активний учасник Білого руху в складі

Збройних Сил Півдня Росії. З 1920 в еміграції. Жив у Франції, у Ніцці. Був церковним старостою місцевої парафії російської громади. Виступав з доповідями на історичні теми в молодіжних і військових організаціях, грав у спектаклях Гуртка російських артистів і Російського театру в Ніцці. Після Другої світової війни переїхав у Версаль (під Парижем). У 1950-1954 – директор Російського кадетського корпусу-лицею імені Миколи II у Версалі. Автор роману про бурхливі дні падіння російської імперії «Свет и тени» (1949-1954), фрагменти з якого надруковані лише нещодавно в «Новом журнале» (№ 274, 2014).

23

23 (1941) – 80 років тому народився (с. Знам'янка Кіровоградської області) Віталій Миколайович Іванов, режисер театру і кіно, педагог. У 1967 закінчив режисерський факультет Державного інституту театрального мистецтва. З 1969 – режисер Державного академічного Малого театру в Москві. Здійснив у ньому постановку 17 спектаклів.

У Пензенському драматичному театрі – ще 8 спектаклів. Викладає у Вищому театральному училищі ім. М.С.Щепкіна. Як кінорежисер зняв художні фільми: «Как мы искали Тишку» (1970), «Анискин и Фантомас» (1974), «И снова Анискин» (1978). Заслужений діяч мистецтв Росії (1986).

25

25 (1866) – 155 років тому народився (м. Одеса) Михайло Георгійович Попруженко (1866-1944), історик і філолог. Син Г.І. Попруженка, дядько знаменитого філософа й богослова Георгія Флоровського. У 1889 закінчив Новоросійський університет в Одесі. У 1894 захистив магістерську дисертацію «З історії літературної діяльності у Сербії XV століття»,

присвячену В.І. Григоровичу. Заслужений професор Новоросійського університету (1916), секретар Одеського товариства історії та старожитностей, фахівець з історії та філології південних слов'ян. Постійно друкувався в «Записках Одесского Общества Истории и Древностей». Завідувач Одеської публічної бібліотеки (з 1896 по 1919). Упорядкував книгу «В.И. Григорович в Одессе» (1916). В еміграції з 1919 (Болгарія). З 1920 по 1941 – професор історії російської літератури історико-філологічного факультету Софійського університету. Член-кореспондент (1923) та дійсний (1941) член Болгарської академії наук. **Приїздив у 1893 на відкриття пам'ятника В.І. Григоровичу в Єлисаветград, брав участь в обряді хрещення свого племінника Г.В. Флоровського як хрещений батько.**

25 (1886) – 135 років тому народився (м. Олександрія) Лев Григорович Білоцерківський (1886-1966), театральний діяч, суфлер й актор. **В юності був членом групи шанувальників мистецтва в рідному місті. Починав творчу ді-**

альність у 1917 в трупі Гната Юри «Сурма» в Олександрії.

Вважається одним з фундаторів Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка. Восени 1920 на запрошення Г. Юри вступив до театру ім. І. Франка, який тоді перебував у Черкасах, і працював там до виходу на пенсію. Обіймав посади суфлера, виконував як актор епізодичні ролі. Писав сценарії до театральних «капусників», заснував музейну колекцію театру. **У 1962 вийшла його книга спогадів «Записки суфлера».**

25

25 (1911) — 110 років тому народився (м. Олександрія)

Іван Григорович Шапошников (1911-2000), фізик. Закінчив МДУ ім. М.В. Ломоносова, у 1937 захистив кандидатську дисертацію (одним з опонентів був академік Л. Ландау). Викладав у Владивостокському й Казанському університетах. У 1948 почав викладати в Пермському університеті, де створив кафедру теоретичної фізики, яку очолював до 1989. Доктор фізико-математичних наук (1951), професор. У 1959 створив науково-дослідну лабораторію радіоспектроскопії. Серед його учнів 10 докторів наук. Автор понад 100 наукових праць. З 1979 по 1985 Шапошников – єдиний представник СРСР у Міжнародному комітеті з ядерної квадрупольної спектроскопії, а в 1974 обраний у Міжнародну Амперовську асоціацію. Заслужений діяч науки РРФСР.

25

28 (1926) — 95 років тому народився (с. Знам'янка)

Володимир Олексійович Аністратенко, інженер-технолог, педагог. Учасник Другої світової війни, має бойові нагороди. У 1951 закінчив Київський технологічний інститут харчової промисловості. У 1951-1960 працював на виробництві. Від 1966 – доцент, від 1974 – завідувач кафедри машин і апаратів, з 1976 по 1991 – проректор Київського технологічного інституту харчової промисловості (нині Український державний університет харчових технологій). Доктор технічних наук (1974), професор (1977). Оpubлікував близько 100 наукових праць. Лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки (1998). Заслужений діяч науки і техніки України (1997).

28

31 (1946) — 75 років тому народився (м. Олександрія)

Володимир Миколайович Єрмаков (1946-2007), оперний співак. Його творчість увійшла в історію російського й світового оперного мистецтва. Дитинство пройшло в м. Олександрії. Після школи навчався на машиніста тепловоза в Дніпропетровському технікумі, співав у хорі. У 1972

31

закінчив вокальний факультет Московського державного музично-педагогічного інституту ім. Гнесіних. Працював у Санкт-Петербурзькому Маріїнському театрі, Московському музичному театрі імені К.С. Станіславського і В.І. Немировича-Данченка, Великому театрі й ін. У його репертуарі заглавні партії в операх «Ріголетто», «Князь Ігор», «Борис Годунов», «Мазепа», «Демон», «Алеко» й ін. У 1991 російське телебачення зняло фільм-оперу «Тоска», в якому партію Скарпіа виконав Єрмаков. Українським телебаченням зроблені фондові записи спектаклів «Демон» і «Травіата», головні ролі в яких (Демона і Жермона) виконав Єрмаков. Народний артист Російської Федерації (1999).

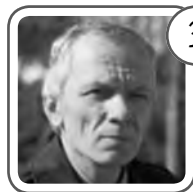
31

31 (1956) – 65 років тому народився (с. Шляхове Новоархангельського району) **Петро Іванович Селецький**, поет, журналіст. Закінчив Мелітопольський інститут механізації сільського господарства. Працював інженером. З 1978 по 2003 – у журналістиці. Був кореспондентом кіровоградських газет «Молодий комунар», «Вечірня газета», «Народне слово». Друкується з 1974. Автор поетичних збірок: «Сліди багать» (1993), «Місто без імені» (1994), «Заклання ночі» (1995), «Магічні кола днів» (2000), «Осінній звір» (2002). З 2003 мешкає в Києві. Переможець Міжнародної літературної премії «Гранослов» (1992), лауреат обласної літературної премії імені Євгена Маланюка за збірник поезій «Осінній звір» (2003). Член Національної спілки письменників України (1993).

СЕРПЕНЬ

3 (1946) — 75 років тому народився (с. Лозуватка Кіровоградської області) **Леонід Григорович Громовий** (1946-2018), педагог. Навчався на історичному факультеті Одеського університету, у 1978 закінчив філологічний факультет Донецького університету. Перебував під пильним наглядом КДБ за дисидентські погляди (неодноразово заарештовувався). Викладав українську мову й літературу в школах Донецька, працював методистом у Донецькому обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів. В історію освіти України новітніх часів увійшов як творець і перший директор заснованої в 1990 Донецької спеціалізованої гуманітарної школи № 65 з поглибленим вивченням іноземних мов – першої відновленої української школи в промислових центрах Донбасу. Очолював її протягом 10 років, а потім у 2000 був безпідставно звинувачений у перевитраті бюджетних коштів, звільнений з посади й відправлений на пенсію. Заслужений вчитель України.

3

5 (1886) — 135 років тому народився (м. Єлисаветград) **Федір Георгійович Александров** (1886-1981), філолог, мовознавець, перекладач. У 1913 закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі. Залишений для підготовки до професорського звання при кафедрі порівняльного мовознавства, був хранителем історико-філологічного кабінету. Читав лекції з історії фонетики латинської мови на педагогічних курсах в Одесі. У 1922 висланий з Росії. В еміграції жив у Болгарії. Викладав латинь у болгарських і російських гімназіях, духовній семінарії, російську мову – у школах Софії. У 1950-1956 – старший викладач російської мови у Софійському університеті. З 1953 викладав у Софійському університеті історичну граматику російської мови. Його переклади з Квінта Горація Флакка опубліковані в СРСР у 1936. Похований на Центральному Софійському цвинтарі.

5

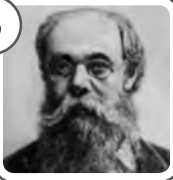
5 (1896) — 125 років тому народився (м. Єлисаветград) **Євген Сергійович Варун-Секрет** (1896-1963), художник. У 1917 закінчив Єлисаветградську гімназію. Навчався на Вечірніх Рисувальних Класах при Єлисаветградському земському реальному училищі у Феодосія Козачинського. Вступив до Одеського художнього училища, згодом навчався в Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, удосконалював свою майстерність у художніх закладах Франкфурта й Парижа. Жив і працював у Королівстві сер-

5

бів, хорватів і словенців. Був запрошений учителем мистецтв до самої королеви. Супроводжував королівську родину під час їхнього візиту на Близький Схід. У 1923 переїхав до Німеччини, викладав в Академії мистецтв у Франкфурті, був її професором. Учасник багатьох виставок, писав жанрові сцени і пейзажі, популярність мали його портрети російських дівчат у національному вбранні. На знімку пейзаж «Монастир біля води»

6

6 (1836) — 185 років народився (с. *Переходівка Ніжинського району Чернігівської області*) **Олександр Якович Кониський** (1836-1900), письменник, юрист, педагог, громадський діяч. Після невдалої спроби здобути вищу освіту в Ніжинському юридичному ліцеї служив (з 1854) у кримінальній палаті в Полтаві. Склав екстерном іспити на кандидата права, після реформи 1861 займався адвокатською практикою. З 1858 вів активну літературну й громадську діяльність, був членом полтавської і київської Громад, займався організацією недільних і вечірніх шкіл, громадських бібліотек. За участь у київській Громаді та організацію недільних шкіл 1863 був висланий у Вологду. *Одне із заслань у 1860 відбував у Бобринці; жив також у Єлисаветграді, де працював адвокатом. У 1875 пожертвував Єлисаветградському благодійному Товариству поширення грамотності й ремесел вексель вартістю 300 руб. Справив великий вплив на формування світогляду юних М. Кропивницького та І. Карпенка-Карого.* З 1872 жив у Києві. Літературну діяльність почав 1858. Автор поезій, повістей, драм й оповідань. У 1899-1903 світ побачив чотиритомник його творів. Написав біографію Т. Шевченка («Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», 1898). Для недільних шкіл видавав популярні книжки й підручники: «Українські прописи» (1862), «Арифметика, або щотниця» (1863), «Перша граматика, або читання» (1883). Автор слів молитви «Боже великий, єдиний...» (музика М.В. Лисенка).

7

7 (1831) — 190 років тому народився **Микола Савович Абаза** (1831-1901), державний діяч, сенатор, письменник. У 1859 закінчив медичний факультет Харківського університету. У 1868 призначений Тамбовським віце-губернатором, з 1870 – Херсонський губернатор. *У 1872 подарував кабінету природничих наук Єлисаветградського земського реального училища (ЄЗРУ) свою колекцію черепашок, мінералів і шліфованих топазів; сприяв передачі Петербурзьким гірничим інститутом ЄЗРУ колекції з 344 мінералів.* З 1874 – рязанський губернатор. З 1876 – головний уповноважений Товариства Червоного Хреста, завідував санітарною справою Дунайської армії під час російсько-турецької війни 1877-1878. *У ці роки часто відвідував з М. Пироговим військові шпиталі у Єлисаветграді й Новоукраїнці. Завдяки*

його клопотанню у Єлисаветграді (1874) було відкрито окружний суд; відстоював неподільність Єлисаветградського повіту (1883), одного з найбільших у Російській імперії: «Єлисаветградский уезд — один из самых больших в Российской империи. Из 449 уездов, находящихся в 50 губерниях, только 49 больше Єлисаветградского. Что касается центральных губерний Великороссии и Малороссии, то пространство Єлисаветградского уезда могут составить лишь 5-6 тамошних. Из губерний Польских только Люблинская губерния больше Єлисаветградского уезда. Все же остальные (9) — меньше его». У 1880 призначений сенатором і начальником Головного управління у справах друкування, з 1889 — член Державної Ради Росії. Автор фундаментальної праці «Красный Крест в тылу действующей армии 1877-1878 гг.», яка друкувалась у 1880-1882. Після його смерті визначний земський діяч П.О. Зелений пропонував Єлисаветградській міській думі увічнити пам'ять покійного та його заслуги перед повітом перейменуванням вулиці Безпопівської на Абазівську. Проте дума вирішила назвати іменем Абазі Балківське міське народне училище міста Єлисаветграда, а вулиця Безпопівська стала вулицею М. Гоголя (1902).

8 (1901) — 120 років тому народився (м. Бобринець) Леонід Романович Корнієць (1901-1969), державний і партійний діяч УРСР і СРСР. З 1931 — на керівній партійній роботі. У 1938-1939 — Голова Президії Верховної Ради УРСР. У 1939-1944 — Голова Раднаркому УРСР. У роки Другої світової війни — один з керівників партизанського руху і підпільної боротьби в Україні, член Військових рад ряду фронтів (генерал-лейтенант). З 1944 до 1953 — перший заступник Голови Раднаркому, Голови Ради Міністрів УРСР. З 1956 — міністр хлібопродуктів СРСР, 1958-1961 — голова Державного комітету Ради Міністрів СРСР по хлібопродуктах, міністр СРСР. З 1963 — голова Державного комітету заготівель Ради Міністрів СРСР.

8

9 (1951) — 70 років тому народився (м. Кіровоград) Микола Миколайович Бутенко, поет, прозаїк, перекладач, дитячий письменник. Закінчив Кіровоградську СШ № 30. З 1993 живе у Санкт-Петербурзі. Член Спілки письменників Росії (2006). Голова секції «Література для дітей і юношества». Головний редактор журналу «Зубренок», редактор журналу «Искорка». Член-кореспондент Петровської академії наук і мистецтв. Заступник голови правління Санкт-Петербурзького відділення Спілки письменників Росії. Автор понад 140 книг для дітей. У 2009 вийшло «Избранное в пяти томах». Твори перекладені на 18 іноземних мов, публікувалися в понад 20 країнах. Автор низки творів для дітей і дорослих українською мовою. Член-кореспондент Петровської академії наук і мистецтв.

9

10

10 (1801) — 220 років тому народився **Павло Євстафійович Коцебу** (1801-1884), військовий і державний діяч. Виховувався в Санкт-Петербурзькій гімназії. З 1819 – на військовій службі. Під час Кримської війни командував російською армією. З 1862 до 1880 – Новоросійський і Бессарабський губернатор, командувач Одеського військового округу. Багато зробив для економічного розвитку Новоросійського краю. Член Державної Ради Росії (1863), граф (1874), генерал-ад'ютант. *За нього були побудовані або спроектовані всі місцеві залізниці. Зокрема, Коцебу ініціював спорудження військово-стратегічних залізниць Балта – Єлисаветград (1868) та Єлисаветград – Кременчук (1869), які зв'язали наше місто з Одесою та Донецьким регіоном. Єлисаветград опинився на перетині найважливіших шляхів сполучення Російської імперії: Москва – Одеса, Петербург – Крим.* В «Историческом очерке г. Єлисаветграда» О.М. Пашутіна (1897) зазначено: *«Кущевское городское народное училище именуется училищем имени графа П.Е. Коцебу в память управления им Новороссийским краем и 50-летнего юбилея его служебной деятельности».* Наприкінці ХІХ ст. графиня Єлисавета Петрівна Коцебу володіла с. Білецьківкою Браїлівської волості (нині Онуфріївський район) Олександрійського повіту.

10

10 (1931) — 90 років тому народився (м. Казань) **Рафаель Махмудович Багаутдінов** (1931-2017), художник (живописець, графік, ілюстратор). *Як син «ворога народу» з братом Ремом у 1937-1941 перебував у спеціальній дитячій колонії на Кіровоградщині в смт Добровеличківці. Там почав малювати.* Навчався в Київській дитячій художній школі, закінчив Київський художній інститут (1963). Досконало оволодів українською мовою. Оформив майже 200 творів українських письменників, створив кілька десятків їхніх портретів. Автор багатьох картин на теми татарського й українського фольклору, портретів: «Поетеса Марина Цветаєва» (1984), «Останній автопортрет Т. Шевченка» (1985), «Посвята українському поету Василю Стусу» (1991); пейзажів, натюрмортів; циклу картин «З українських легенд» (1990-1991). Про незвичайну долю і творчість Багаутдінова розповідається в романі-колажі М. Слабошпицького «Автопортрет художника в зрілості» (2007). Народний художник України.

15 (1786) — 235 років тому народився (с. Ушакове Нерехтського повіту Костромської губернії) **Олександр Карлович Бошняк** (1786-1831), літератор, ботанік. З 1799 виховувався в Московському університетському пансіоні, юнкер Колегії іноземних справ для занять у Московському архіві (1804-1807). Нерехтський повітовий предводитель дворянства (1816-1820). З 1820 жив у Херсонській губернії,

де був чиновником при начальнику Південних військових поселень графі **І.О. Вітте**. *Мешкав на Єлисаветградщині, де успадкував маєток Катеринівку неподалік Новомиргорода. У Златополі мешкав брат його вітчима – генерал Микола Петрович Висоцький, у маєтку якого й відбулося знайомство Бошняка з Вітте*. За дорученням Вітте зблизився з декабристами В.Л. Давидовим і В.М. Ліхаревим, двічі інформував Вітте про плани таємного товариства. У 1826 його викликали у Слідчий комітет, він дав свідчення й був відпущений. *Після цього продовжив службу в Єлисаветграді при Вітте, отримуючи 5 тисяч рублів щорічно*. У 1829-1830 обирався віцепрезидентом Молдаво-Валаського дивану, брав участь з корпусом Вітте у придушенні польського повстання 1830-1831. При відступі царських військ помер від лихоманки. *Представники цієї родини залишили помітний слід в історії нашого краю*.

15 (1911) – 110 років тому народився (м. Бобринець) **Давид Григорович Гершфельд** (1911-2005 у США, м. Брейдентон), композитор, скрипаль, педагог. У 1934 закінчив Одеський музично-драматичний інститут ім. Бетховена. Основоположник молдовської національної опери і балету, музичної освіти Молдови. Був одним з організаторів Спілки композиторів Молдови, головою її правління (1940-1947, 1956-1964). У роки Другої світової війни керував ансамблем пісні і танцю «Дойна». У 1955 написав першу молдовську національну оперу «Грозован», потім балет «Радда», опери «Аурелія» (1959), «Сергій Лазо» (1980). Автор музичної комедії «В долині виноградів», концерту для скрипки з оркестром, багатьох пісень. Тривалий час очолював Кишинівську консерваторію, керував Сочинською філармонією. Заслужений діяч Молдовської РСР (1942). Народний артист Молдовської РСР (1961).

15

17 (1941) – 80 років тому народився (сmt Петрове) **Олександр Іванович Мінжулін** (1941-2013), художник-реставратор творів з металу, мистецтвознавець. У 1963 закінчив Київський художній інститут. З 1981 по 2013 працював у Національному науково-дослідницькому реставраційному центрі; від 1987 – у Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури, професор (2012). Брав участь у реставрації золоті пекторалі зі скіфського кургану Товста Могила. Серед відреставрованих ним пам'яток – унікальні твори мистецтва світового значення з музейних колекцій України, зокрема знайдені у Києві золоті та срібні прикраси XII ст., скарби князя Володимира Юрійовича. Автор навчально-методичних посібників «Введення в реставрацію металу» (1992) та «Реставрація тканин», підручника «Реставрація творів з металу» (1998). Заслужений діяч мистецтв України (2013).

17

17

17 (1941) — 80 років тому народився (с. *Каніж Новомиргородського району*) **Анатолій Опанасович Данилов** (1941-2011), художник. У 1970 закінчив Ленінградське художнє училище ім. В.О. Серова, у 1975 – факультет монументально-декоративного живопису Ленінградського вищого художньо-промислового училища ім. В.І. Мухіної. З 1975 по 2000 працював у Кіровоградських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду України (голова художньої ради) як монументаліст та живописець і графік. Виконав десятки розписів, мозаїк та левкасів. Найвідоміша робота – розпис «Земля – молодим» на фасаді КНТУ. Працював майже в усіх жанрах живопису (портрет, тематична картина, пейзаж, натюрморт). Основні твори: серія автопортретів, триптих «Канізьке повстання 1919 року», «Спомин з дитинства» й ін. Учасник республіканських і всесоюзних виставок. Твори зберігаються у Кіровоградському обласному художньому музеї, у приватних збірках Польщі, Німеччини, Росії, США й інших країн. Посмертні персональні виставки влаштовувалися в галереї «Єлисаветград» (грудень 2011) та обласному художньому музеї (травень 2012).

20

20 (1921) — 100 років тому народився (с. *Інгуло-Кам'янка Новгородківського району*) **Андрій Іванович Труд** (1921-1999), військовий діяч, льотчик. **Початкову освіту здобув у школі рідного села.** У червні 1941 закінчив Качинське вище військове авіаційне училище. Проїшов шлях від сержанта до майора, від льотчика до помічника командира частини. Воював на Північному Кавказі та Українських фронтах. Брав участь у звільненні Румунії, Польщі, Чехословаччини, громив фашистів у небі над Берліном. Здійснив 314 бойових вильотів на МіГ-3, Як-1 та «Аерокобрі», у 71 повітряному бою збив особисто 18 літаків ворога. У 1955 закінчив Військово-повітряну академію, полковник. Герой Радянського Союзу (1944).

20

20 (1921) — 100 років тому народився (с. *Мартоіванівка Олександрійського району*) **Олексій Трохимович Шаповалов** (1921-1992, похований на Байковому цвинтарі в Києві), військовий діяч, розвідник. **У 1939 закінчив СШ у селіці Нова Прага Олександрійського району.** З 1940 – курсант військової школи, з серпня 1941 – командир взводу 164-ї стрілецької дивізії Південного фронту. У травні 1942 став розвідником резидентури штабу Південного фронту. **З червня 1942 до січня 1944 займався підпільно-диверсійною діяльністю у партизанському загоні ім. К.Є Ворошилова в районі Знамянки**

й Нової Праги. У січні 1944 відкликається в розпорядження розвідвідділу штабу 2-го Українського фронту. Після закінчення спецшколи Головного розвідувального управління Генерального штабу Радянської Армії з червня 1944 до лютого 1945 у складі спецгрупи «Голос» (командир **Є.С. Березняк** – майор «Вихрь») виконував розвідувальні завдання на території окупованої Польщі (псевдо «Гроза»). За участь в операції з врятування м. Кракова уряд Польщі відзначив його орденном «Віртуті Мілітарі». З 1946 по 1952 перебував на комсомольській і партійній роботі. З 1952 по 1955 – знову в лавах Червоної Армії. **Після демобілізації працював у партійних і профспілкових органах м. Кіровограда. У 1977-1983 – секретар обласної ради профспілок, водночас очолював обласний комітет захисту миру. На будинку, в якому він мешкав у Кіровограді (вулиця Гоголя, 78), встановлено меморіальну дошку з барельєфним портретом героя. У Державному архіві Кіровоградської області сформовано особовий фонд О.Т. Шаповалова.** Почесний громадянин м. Кракова.

20 (1936) – 85 років тому народився (Олександрівський район) **Микола Олександрович Галицький** (1936-2020), працівник культури. Навчався в Олександрійському культурно-освітньому технікумі та Львівському державному університеті ім. Франка. Працював директором Олександрівського районного будинку культури, завідувачем відділу культури Олександрівського райвиконкому, заучем Олександрівської музшколи. У 1978-1996 – заступник начальника управління культури Кіровоградської облдержадміністрації. З 2000 до 2019 – завідувач меморіального музею М.Л. Кропивницького. Автор книги «Золота духовна скарбниця Кіровоградщини» (2014). Лауреат обласної премії в галузі культури «Духовний скарб Кіровоградщини» (2011).

20

21 (1901) – 120 років тому народився (м. Єлисаветград) **Оскар Боданський** (1901-1977), американський біохімік. **Брат Аарона й Меєра Боданських. Першим опинився в США Аарон Боданський (1887-1960) в 1904, брати приїхали у 1907. Всі троє стали видатними американськими біохіміками.** Оскар навчався в Колумбійському університеті. Працював у Медичній школі Галверстоуна Техаського університету (до 1930), Медичному коледжі Нью-Йорського університету (до 1938), Чиказькому університеті й інших наукових закладах. Доктор медицини (1938). У 1942-1945 очолював Відділ біохімії Служби хімічної зброї США. Автор декількох книг (у співавторстві з братом Меєром) з проблем біохімії захворювань і понад 200 статей. У 1978 його пам'яті був присвячений збірник наукових праць.

21

22

22 (1861) – 160 років тому народився **Олександр Арнольдович Моріц** (1861-1936), військовий діяч. Закінчив фізичний факультет Дерптського університету, потім добровільно склав офіцерський екзамєн, був зарахований у 38-й драгунський Володимирський полк. Згодом успішно закінчив Академію Генерального штабу. Командував 26-м драгунським Бузьким полком. У 1902-1904 – начальник штабу 2-ї гвардійської кавалерійської дивізії. **3 1905 по 1907 – начальник Єлисаветградського кавалерійського училища. За його командування СКУ відбулося урочисте вручення училищу штандарта (15.07.1905).** З 1906 – генерал-майор. З 1907 по 1912 – начальник штабу 1-го Гвардійського корпусу. У 1916 – начальник штабу Окремого Сибірського корпусу і військового округу, голова гарнізонного офіцерського зібрання. З 1915 – учасник Білого руху у складі Добровольчої армії. У 1918-1920 був начальником військово-історичного архіву в Одесі. Генерал-лейтенант. В еміграції жив в Югославії, служив у югославській армії. Кавалер багатьох російських й іноземних орденів.

22

22 (1936) – 85 років тому народився (с. Йосипівка Вільшанського району) **Володимир Федорович Цюпко**, художник. **Випусник Березовобалківської СШ (1956).** У 1961 закінчив Одеське художнє училище ім. М. Грекова, у 1970 – Ленінградське вище художньо-промислове училище ім. В. Мухіної. З 1970 – художник-монументаліст Одеського художнього фонду. У 1974-1976 викладав малюнок і живопис в Одеському педагогічному інституті ім. К. Ушинського. Працював над розписами і мозаїками Одеського літературного музею, інтер'єром Палацу студентів Одеси, фасадами шкіл і музеїв Черкащини, Кіровоградщини й Одеси. Знайшов свій самобутній стиль, орієнтований на емоційну абстракцію. Належав до неонконформістського руху в радянському образотворчому мистецтві. Твори експонувалися у Москві, Генуї (Італія), Спліті (Югославія). З 1987 – у Німеччині, Польщі, Японії, Данії й інших країнах. З 1993 по 2004 влаштовано 10 персональних виставок. Заслужений художник України (2001).

25

25 (1891) – 130 років тому народився (м. Єлисаветград) **Семюель Гарднер** (1891-1984), американський композитор і скрипаль. **Родина емігрувала до США в 1893.** У 7 років почав займатися музикою (скрипка). Згодом навчався в Інституті музичного мистецтва. У 1914 грав другу скрипку в Квартеті Кнайзеля, у 1915-1916 – помічник концертмейстера Чиказького симфонічного оркестру. У подальшому викладав у Джульярдській

школі (1924-1926), Колумбійському університеті й Університеті штату Вісконсин. Написав декілька навчальних посібників. Музичні твори Гарднера переважно – для скрипки або струнного ансамблю. За струнний квартет ре-мінор (1918) удостоєний Пулітцерівської премії.

28 (1966) – 55 років тому народився (м. Кіровоград) **Олег Григорович Польовий**, композитор, хоровий диригент. **Закінчив Кіровоградську музичну школу № 1 ім. Г.Г. Нейгауза (кл. баяна В.С. Чорнобая), Кіровоградське музичне училище (кл. баяна О.М. Чумаченка, кл. композиції К.О. Шутенка),** Одеську консерваторію (кл. композиції В.Б. Николаєва), **Працював концертмейстером ансамблю «Пролісок» (1986-1991).** З 1995 – художній керівник естрадного ансамблю Одеського коледжу стандартизації, метрології і сертифікації. Член Національної спілки композиторів України. Автор творів для симфонічного оркестру, для фортепіано, романсів на вірші І. Буніна, Є. Баратинського, А. Нікітіна, Б. Ахмадуліної, І. Франка, пісень у фольклорному стилі (20), естрадних пісень (бл. 100), пісень й інших творів для дітей (цикл п'єс для фортепіано «Дитяча галерея», мюзикл-казка «Зачарований принц» для Одеського театру музичної комедії ім. М. Водяного тощо). Концертмейстер дитячого хору «Перлини Одеси». Викладач кафедри прикладної і теоретичної культурології Одеської національної академії України ім. А. Нежданової й викладач-методист, концертмейстер Одеської школи хорового мистецтва ім. С. Крижановського. Кандидат мистецтвознавства. Відповідальний секретар Одеської організації Національної спілки композиторів України. Лауреат Всеукраїнської композиторської премії ім. В.С. Косенка.

30 (1896) – 125 років тому народився **Мейєр Боданський** (1896-1941), біохімік. **Брат Аарона та Оскара Боданських. Родина виїхала до США в 1907.** Навчався у Корнуельському університеті, де отримав ступінь бакалавра (1918). Ще у студентські роки розпочав дослідження метаболізму. Доктор медицини (1923), професор (1926). Працював у Чиказькому й Стенфордському університетах, очолював науково-дослідні лабораторії. Автор монографії з фізіологічної хімії (1937), підручників з біохімії. Разом із братом – головним біохіміком Інституту з вивчення раку – написав монографію «Біохімія захворювань» (1940), яка була перекладена на декілька мов і дотепер актуальна в усьому світі. Першим у світі провів хімічні дослідження реакцій, які виникають при всмоктуванні організмом кальцію й вітамінів; при захворюванні нирок та порушеннях ендокринної функції. У 1937 за монографію «Хімія серцевої діяльності» відзначений Техаським патологічним товариством «за видатний внесок у медичну науку».

31

31 (1881) – 140 років тому народився **Іван Володимирович Омелянович-Павленко** (1881-1962), військовий діяч. *Закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище.* З 1901 – офіцер російської армії. У роки Першої світової війни 1914-1918 – полковник. Командував 8-м гусарським полком, який українізував 1917. 1918-1920

– командир Сердюцького кінного Лубенського полку, згодом – кошовий отаман Харківського козацького коша. У грудні 1918 – лютому 1919 у Галицькій армії командував групою «Наварія» у битві під Львовом. Влітку 1919 – інспектор кавалерії Армії УНР. Навесні 1920 організував і очолив Окрему кінну дивізію – найбільше оперативне з'єднання Армії УНР. Генерал-хорунжий. В еміграції перебував у Польщі, Чехословаччині, Німеччині й США.

ВЕРЕСЕНЬ

2 (1951) — 70 років тому народився (м. Кіровоград) Віталій Володимирович Постолатій, педагог, краєзнавець, публіцист. *У 1973 закінчив фізико-математичний факультет КДПУ ім. О.С. Пушкіна.* Працював учителем, директором сільської середньої школи, інспектором шкіл обласного відділу народної освіти. *З 1988 викладав математику на психолого-педагогічному факультеті КДПУ ім. В.К. Винниченка.* Кандидат педагогічних наук (1996), доцент. Голова обласної організації Громадської Ради освітян і науковців України. Автор декількох сотень газетних публікацій, понад 50-ти наукових праць і книг: «Розвиток комерційної освіти в Україні (1804-1920)» (1996), «Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.)» (1998), «Профспілки: з болем і надією» (2002) (обидві у співавторстві) і «Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865-1965)» (2006), «Окупація» (2010) й ін. Лауреат премії Володимира Винниченка обласної газети «Народне слово» (2012).

3 (1896) — 125 років тому народився (м. Олександрія) Ілля Семенович Набатов (справжнє прізвище **Туровський**) (1896-1977), актор. *Навчався в Олександрійській гімназії, мріяв стати актором.* Вступив на юридичний факультет Харківського університету, відвідував театральну студію відомого актора і педагога М.М. Тарханова. *Повернувся в 1920 в Олександрію, грав у місцевому театрі «Сурма» під керівництвом Г. Юри.* Потім виступав на естраді, досягши небаченої популярності у жанрі естрадного куплета й фейлетону (тексти писав сам). *Акомпаніатором виступав його брат Лев Туровський.* З концертами об'їздив увесь Радянський Союз. Його пісні, куплети, фейлетони щоденно звучали по радіо. Заслужений артист УРСР (1934). Заслужений артист РРФСР (1959). Лауреат Сталінської (Державної) премії СРСР за роль у фільмі «Клятва» (1947). Автор книги «Заметки эстрадного сатирика» (1957). *Часто відвідував з концертами рідне місто.* Народний артист РРФСР (1975). Окремий нарис присвячений Набатову в монографії «Русская советская эстрада. 1946-1977. Очерки истории» (1981).

5 (1881) — 140 років тому народився Сергій Олексійович Пузенкін (1881-1981), учитель співів, пропагандист хорового мистецтва на Єлисаветградщині. Закінчив Московське синодальне училище хорового співу (1901). *Учитель церковного співу, чистописання й креслення Єлисаветградського духовного училища (з 1901).* У 1918-1919 — член

музичної секції підвідділу мистецтв Єлисаветградського повітового відділу народної освіти, брав активну участь у роботі «народної консерваторії», організовував червоноармійські хори. Після громадянської війни склав програму музичного виховання в єдиній трудовій школі, визнану зразковою; програму курсів для клубів дошкільного музичного виховання, організував перший пролетарський дитячий клуб. У 20-ті роки був учителем Катранівської початкової школи, керував хором Єлисаветградської трудової школи № 6 імені Декабристів. Приятелював з К. Шимановським, Г. Нейгаузом, Л. Балановською, В. Дешевим й іншими видатними музикантами. Серед його учнів народні артисти СРСР, співаки Р. Сергієнко, М. Гришко й ін. Два живописні портрети Пузенкіна виконав у 60-ті роки ХХ століття кіровоградський художник В.О. Федоров (зберігаються в обласному художньому музеї).

6

6 (1921) – 100 років тому народився (м. Єлисаветград) Олег (Самуїл) Маркович Белаковський (1921-2015), знаменитий спортивний лікар СРСР і Росії. Наприкінці 30-х грав у футбол і російський хокей у командах Сестрорецька й Ленінграда разом із легендарним Всеволодом Бобровим, дружбу з яким проніс через все життя. У 1943 закінчив Військово-медичну академію, брав участь у боях на Карельському й 3-му Українському фронтах, був поранений. У 1951 призначений лікарем футбольної й хокейної команд ВПС, створених Василем Сталіним. З 1954 – лікар футбольної команди ЦДКА. З 1955 до 1987 брав безпосередню участь у підготовці (медичне обслуговування) провідних радянських спортсменів до відповідальних міжнародних змагань. Був, зокрема, лікарем збірних команд СРСР з футболу – чемпіонів Олімпійських ігор у Мельбурні (1956) та хокею – чемпіонів зимових Олімпійських ігор 1972 (Саппоро) та 1976 (Інсбрук). Обслуговував футбольні й хокейні збірні СРСР на багатьох чемпіонатах світу і Європи, перші зустрічі з канадськими професіоналами у 1972 та 1974. Розробив низку методик визначення функціонального стану спортсменів, відновлення хворих і травмованих. Створив «школу Белаковського» в спортивній медицині, його учні керують медичною службою Держкомспорту Росії, надають медичну допомогу збірним командам Росії з різних видів спорту. З 1987 – полковник у відставці. Заслужений лікар Російської Федерації. У 2005 удостоєний Міжнародної премії «Професія – життя» у номінації «Великий цілитель». Нагороджений сімома орденами та 12 медалями. У 2006 його бронзовий бюст з'явився на Алеї Слави ЦСКА. Автор книги мемуарів «Эти настоящие парни» (1981).

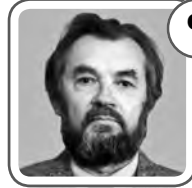
7 (1911) – 110 років тому народився Михайло Михайлович Божій (1911-1990), живописець. Дитячі та юнацькі роки (1911-1930) минули в Єлисаветграді, відвідував художню студію Г.Я. Коваленка, навчався в Зінов'євській художньо-промисловій

*школі у С.І. Данишевського. У 1933 закінчив Миколаївський художній технікум. Учасник виставок з 1937 (Одеса). Найвідоміші твори: «Медсестра» (1955, срібна медаль Міністерства культури СРСР, 1957; бронзова медаль на Всесвітній виставці в Брюсселі, 1958), «Думи мої, думи» (1959-1960, срібна медаль АМ СРСР, 1961) й інших. **Одна робота Божія – «Жіночий портрет» – зберігається в Кіровоградському обласному художньому музеї.** Дійсний член Академії мистецтв СРСР (1962), народний художник СРСР (1963). Лауреат Державної премії УРСР імені Т.Г. Шевченка (1974).*

7

9 (1941) – 80 років тому народився (м. Світловодськ) Олександр Іванович Єлізаров, фізик. У 1965 закінчив радіофізичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (спеціальність – фізична електроніка). **З 1965 по 1967 працював інженером-фізиком на заводі чистих металів у м. Світловодську. Там виконав перші дослідницькі роботи з фізики напівпровідників. З 1975 по 1991 після захисту кандидатської дисертації займався дослідницькою й виробничою діяльністю на Світловодському заводі чистих металів на посадах керівника групи, начальника фізичної лабораторії, начальника центральної дослідної лабораторії.** З 1991 – на викладацькій роботі. Доктор фізико-математичних наук (1991), професор (2003), завідувач кафедри фізики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (2003), автор більше 100 наукових робіт і 11 винаходів. У 1999 обраний членом-кореспондентом Академії наук національного прогресу. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1986).

9

14 (1766) – 255 років тому народився (м. Бордо, Франція) Рішельє Арман Еммануель Софія Сентиманія дю Плессі, герцог де Рішельє і де Фронсак (Еммануїл Осипович дюк де Рішельє) (1766-1822), військовий діяч, правнук кардинала Рішельє. Після Великої французької революції (1789) вступив на службу до російської армії. За участь у штурмі фортеці Ізмаїл нагороджений за хоробрість. Вважається одним із найвидатніших будівничих Одеси (1794), її градоначальник з 1803. У 1805 призначений Херсонським воєнним губернатором. **Підтримав клопотання Єлисаветградської міської думи про відкриття в місті повітового училища (1811), безплатної лікарні на 10 ліжок (1814). Відіграв вирішальну роль у врятуванні Єлисаветграда від епідемії чуми в червні 1813. Перебував у місті до її повної ліквідації. За його розпорядженням було створено міську протиепідемічну комісію, оголошено шестиденний карантин, проведено дезинфекцію будинків і території, усіх хворих й осіб з підоз-**

14

рою на хворобу розміщено в госпіталі фортеці Св. Єлисавети. У 1814 Дюк де Рішельє після реставрації династії Бурбонів повернувся у Францію, був першим міністром в уряді Людовіка XVIII. **Вдячні єлисаветградці зібрали значні кошти на спорудження пам'ятника Рішельє в Одесі (1821) українського скульптора І. Мартоса.** Його ім'ям був названий лицей в Одесі (1817), який згодом став знаменитим.

14

14 (1851) — 170 років тому народився (с. Федорівка Олександрійського повіту, хрещений у Петропавлівській церкві сусідньої Попівки Онуфрійського району) **Михайло Миколайович Колачевський** (1851-1907), композитор. Навчався в Лейпцизькій консерваторії. У 1876 на публічному іспиті вперше виконав свій твір під назвою «Українська симфонія», визнаний критиками видатним. Вважається фундатором української симфонічної музики. Однак творчість композитора не знайшла належного поцінування ні за життя, ні після смерті. У його творчій спадщині – романси, баркарола, ноктюрн, реквієм. На батьківщині займався переважно громадською діяльністю: був головою Кременчуцької повітової управи, мировим суддею і т. д. **У 1999 побачила світ книга Є. Федотова «Михайло Колачевський: музично-педагогічна спадщина» (тираж 100 примірників) – перше дослідження життєвого й творчого шляху композитора. У 2002 в Онуфрійівці проведено перший обласний музичний конкурс імені М.М. Колачевського.**

17

17 (1956) — 65 років тому народився (м. Єров Свердловської області РРФСР) **Костянтин Васильович Шляховий**, краєзнавець, геральдист. **Закінчив філологічний факультет КДПІ ім. О.С. Пушкіна (1987).** З 1987 працював старшим науковим співробітником відділу історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Учасник республіканських і міжнародних конференцій. Член Українського геральдичного товариства (1996). Член Кіровоградської міської топонімічної (з 1993) та обласної (з 1997) геральдичних комісій. Співавтор (разом з В.Є. Кривенком) альбому-каталогу «Символіка Кіровоградщини» (2002). Співавтор розробки символіки Кіровоградської області й 8 територіальних громад Кіровоградщини. Займається проблемами військової історії, генеалогії, геральдики, топоніміки, історичної географії. Автор наукових статей у збірниках і періодичних виданнях. **Перший лауреат обласної премії ім. Я.В. Паученка в номінації «Геральдика та вексикологія» (2003), заснованої Кіровоградською обласною радою та облдержадміністрацією.** Перший голова обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців (2004). Започаткував видання «Краєзнавчий вісник Кіровоградщини».

18 (1886) — 135 років тому народився (м. Суми) **Сергій Миколайович Ряснянський** (1886-1976), військовий діяч. У 1906 закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище, а в 1914 – академію Генерального штабу. Учасник Першої світової та громадянської воєн. Георгіївський кавалер. У Добровольчій Армії – з листопада 1917. Полковник, начальник штабу кінної групи Донської армії (1918-1920). Після евакуації Російської армії з Криму був призначений в Галліполі командиром 4-го кавалерійського полку, потім – бригади. Під час Другої світової війни служив начальником штабу 1-ї Російської національної армії. Після 1945 жив у США, редагував журнал «Вестник Совета российского зарубежного воинства». **Був головою Об'єднання колишніх вихованців Єлисаветградського кавалерійського училища в еміграції. Під його редакцією побачила світ книга «Исторический очерк Елисаветградского кавалерийского училища в воспоминаниях питомцев школы к 100-летию со дня основания училища» (Нью-Йорк, 1965).**

18

18 (1971) — 50 років тому народився (с. Маринопіль на Івано-Франківщині) **Володимир Богданович Шаран**, футболіст і тренер. Амплуа – півзахисник. Вихованець Львівського спортінтернату. Навчався у Львівському державному інституті фізичної культури. Чемпіон Європи серед юнаків (1990), бронзовий призер юніорського чемпіонату світу (1991). Починав кар'єру в львівських «Карпатах» у 1989. У 1991 перейшов до київського «Динамо», став триразовим чемпіоном України (1993 1994 і 1995) і володарем Кубка України (1993). Провів 1 матч за національну збірну України (1995). Згодом виступав за «Дніпро» (Дніпропетровськ) протягом 1995-1997. У 1998-2000 грав за «Карпати», з якими завоював бронзу чемпіонату України (1998) і став фіналістом Кубка (1999), здобувши путівку до Кубка УЄФА. **Завершив ігрову кар'єру в «Поліграфтехніці» (Олександрія) (2001-2002).** Працював тренером у командах «Кривбас-2» (Кривий Ріг), «Зірка» (Кіровоград) і «Закарпаття» (Ужгород). **У січні 2010 очолив команду ПФК «Олександрія», вивівши її з 1 місця в Першій лізі до Української Прем'єр-ліги. У 2013 знову очолив ПФК «Олександрія» і вдруге вивів команду з Першої ліги до УПЛ. У сезоні 2016/2017 ПФК «Олександрія» зайняла 5 місце в УПЛ і вперше в історії здобула право виступати в Єврокубках. За підсумком сезону 2018/2019 команда Шарана вперше зайняла 3 місце в УПЛ й гідно виступала в груповому етапі Ліги Європи.**

18

20

20 (1891) – 130 років тому народився (с. Кайтанівка на Черкащині) **Павло Петрович Філіпович** (1891-1937, розстріляний), поет і літературознавець. *Навчався в Златопільській гімназії (1902-1908)*, закінчив колегію П. Галагана й Київський університет. Друкувався з 1919. Автор декількох поетичних збірок. Як учений досліджував російсько-українські літературні зв'язки, творчість І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської й ін.

23

23 (1916) – 105 років тому народилася (с. Червоновершка Компаніївського району) **Раїса Андріївна Андреева** (1916-1993), скульптор. У 1939 закінчила Московський художній технікум, у 1949 – факультет монументально-декоративної скульптури Московського інституту прикладного та декоративного мистецтва (вчителі з фаху – В. Ланге, В. Яковлев, М. Манізер, С. Альошин, Р. Йодко). Працювала в царині монументально-декоративної та станкової скульптури. Від 1952 брала участь у виставках. На початку 70-х у співавторстві працювала над меморіальним комплексом «Савур-могила» на Донеччині. Авторка творів: «Танцівниця Тао-Гоа» (1953), «Тарас Бульба», «Запорожець» (обидва – 1954), «Козак» (1961), «Кріпачка», «Бандурист» (обидва – 1962), «Олімпійська чемпіонка Лариса Латиніна» (1963), «Натурниця Нора» (1968) й ін. Член Спілки художників України (1950).

23

23 (1981) – 40 років тому народився (м. Кіровоград) **Антон Анатолійович Лірник**, шоумен, сценарист, музикант, режисер і продюсер. *Закінчив школу, де навчався в класі з фізкультурним ухилом. Два роки провчився в кіровоградському інституті на факультеті журналістики. Брав участь у місцевій команді КВК «Гольфстрім» («СКІФ»), набував досвід на місцевих телеканалах.* З 2000 працює в Києві: на радіостанціях (ведучий), на каналі «Інтер» мав авторську програму, писав сценарії для телевізійних і художніх фільмів («Между первой и второй», «На белом катере», «С днем рождения, королева», «Пушкен»). У 2003 став учасником команди КВН «Аляска» – чемпіона Вищої української ліги. Саме в «Алясці» Лірник познайомився з Андрієм Молочним, майбутнім партнером у комедійному проєкті «Дуэт имени Чехова» (скороч. – «Дичь»). З 2006 – активний учасник української версії мегапопулярного російського стендап-шоу «Comedy Club Ukraine», резидент. Автор текстів і фронтмен групи «Lirnik Band». У 2014 в московському видавництві «Ексмо» побачила світ книга Антона Лірника «Трое в Таиланде, не считая собак» як «самая смешная книга года».

24 (1876) — 145 років тому народився (с. *Олександрівка*, нині *Рошаківка Бобринецького району*) **Михайло Сергійович Рошаківський** (1876-1938), морський офіцер. У 1896 закінчив Морський кадетський корпус у Петербурзі. В історію увійшов передусім як герой російсько-японської війни 1904-1905. Його називають героєм Порт-Артура і Цусімської битви. Екіпаж міноносця «Решительный» під командуванням лейтенанта Михайла Рошаківського повторив подвиг крейсера «Варяг». Йому присвятив одну з своїх новел із циклу «Исторические миниатюры» під назвою «Решительные с «Решительного» Валентин Пікуль. Багаторічний в'язень ГУЛАГу, письменник і мемуарист Лев Разгон про незвичайну долю нашого земляка розповідає в одному з кращих своїх оповідань «Рошакровский», а норвезький письменник-історик Бйорн Братбак присвятив йому нарис «Герой Порт-Артура и узник ГУЛАГа: капитан I ранга Михаил Сергеевич Рошакровский» і багато інших авторів. Після революції 1917 емігрував до Норвегії, однак у 1926 домогся дозволу повернутися в Росію. Став одним з консультантів Наркомату суднобудування, користувався до 1937 року всіма привілеями партійно-державної еліти. А потім був заарештований і засуджений на 5 років ув'язнення... «как социально опасный элемент». Після короткого перебування в Бутирці був відправлений у Карагандинський концтабір, де й помер.

24

24 (1936) — 85 років тому народився (сmt *Онуфріївка*) **Віталій Іванович Юречко** (1936-2005), поет, прозаїк, перекладач. **Закінчив Онуфріївську семирічку (1950), Олександрійський культосвітній технікум (1955)**, Харківський інститут культури (1962). Тривалий час працював у Сибіру, був головним редактором Донецького обласного телебачення. У 1986-1992 очолював обласне об'єднання донецьких літераторів. Автор 23 поетичних збірок (переважно для дітей): «Щасливої дороги» (1962), «Гарбузенок» (1968), «Кошки-мышки» (1992), «Ведмедятко клишоноге» (1992), «Сонные сказки» (1995), «Букватека» (1995) й ін.

24

24 (1936) — 85 років тому народився (с. *Диміне Маловисківського району*) **Микола Петрович Водько**, правознавець. У 1962 закінчив Харківський юридичний інститут, у 1976 – Академію Міністерства внутрішніх справ СРСР. Понад 50 років працював в органах внутрішніх справ, був начальником УВС Одеської та Житомирської областей, начальником карного розшуку СРСР, згодом Росії. Генерал-майор

24

міліції. Доктор юридичних наук (2002), професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Московського університету МВС Росії. Автор монографій та науково-практичних посібників: «Организация комплексных мер борьбы с рецидивной преступностью» (1980), «Характеристика организованной преступности» (2001), «Правовые и организационные основы оперативно-розыскной деятельности по борьбе с организованной преступностью» (2003), «Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» в системе Российского законодательства: проблемы и решения» (2007) та ін., а також книги «Почему так долго искали Чикатило?» (1995) Про життєвий шлях М.П. Водька розповідає книга відомого російського письменника Бориса Васильєва «Взгляд сквозь годы» (2002). Заслужений юрист Російської Федерації. Заслужений працівник МВС.

24

24 (1941) — 80 років тому народилася (с. Оситняжка Кіровоградського району) **Раїса Юхимівна Добролежа**, танцюристка. У 1966 закінчила Житомирське культосвітнє училище (кл. М. Віленського). З 1967 до 1995 – артистка танцювальної групи Поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок». Від 1996 – завідувачка постановочної частини Житомирської філармонії. У репертуарі – сольні партії у вокальнохореографічних композиціях «Тополя» за Т. Шевченком, «Лісова пісня» за Лесею Українкою, поліський хоровод «Уляна» й ін. Гастролювала в Румунії, Польщі, Словаччині, Болгарії, Молдові, Білорусі, країнах Балтії, Казахстані, Киргизстані, Грузії, Вірменії, Туркменістані. Заслужена артистка УРСР (1984).

25

25 (1771) — 250 років тому народився (м. Санкт-Петербург) **Микола Миколайович Раєвський** (1771-1829, похований у сімейному склепі Хрестовоздвиженської церкви с. Розумівки Олександрівського району), військовий діяч, герой Російсько-французької війни 1812, генерал від кавалерії (1813). Відзначився в Бородинській битві 1812 (батарея Раєвського). Після закінчення воєнних дій проти французів командував 4-м армійським корпусом, штаб якого розташувався в Києві. **Тривалий час мешкав у Бовтищі**. На його честь у 1820 названо острови у Тихому океані, відкриті експедицією Беллінсгаузена-Лазарєва. **У 1912 в Єлисаветградському земському реальному училищі було засновано стипендію «в пам'ять Отечественной войны 1812» (спочатку в розмірі 75 руб., потім її збільшили до 150 руб.).**

25 (1926) — 95 років тому народилася (с. Бандурівка Олександрійського району) **Ганна Захарівна Осичнюк** (1926-1998), ентомолог, бджоляр. У 1952 році закінчила біологічний факультет Київського державного університету. З 1956 працювала в Інституті зоології НАН України. Автор 2-х монографій. Кандидат біологічних наук. Описала близько 100 нових для науки видів бджіл. На її честь названі деякі таксони, зокрема підрид *Osychnyukandrena*. Лауреатка премії ім. Д.К. Заболотного АН УРСР (1981).

25

25 (1946) — 75 років тому народився (м. Мала Виска) **В'ячеслав Іванович Лупалов** співак (баритон). Вокальну освіту здобув приватно в А. Козачука (1965-1968). Артистичну діяльність розпочав солістом Республіканської капели ім. Л. Ревуцького (1969). З 1975 – соліст Київського театру опери і балету (тепер – Національна опера України). Кращі партії: Остап, Микола («Тарас Бульба» М. Лисенка), Тугар Вовк («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Мазепа («Мазепа» П. Чайковського), Фігаро («Севільський цирюльник» Дж. Россіні) й ін. Народний артист України (1993).

25

26 (1921) — 100 років тому народився (с. Йосипівка Новомиргородського району) **Федір Кузьмович Сарана** (1921-1995, похований на батьківщині), бібліограф і літературознавець. Навчався у Ленінградському бібліотечному інституті (закінчив з відзнакою) та на історичному факультеті Київського університету. З 1944 працював в Укрдержвидав.

З 1959 – завідувач сектором бібліографії Інституту літератури ім. Т. Шевченка, працював головним бібліографом ЦНБ АН УРСР, завідувач редакцією бібліографії УРЕ (до 1988). Головна праця – «Т.Г. Шевченко: „Бібліографія ювілейної літератури 1960-1964“» (1968), видав серію покажчиків. У співавторстві підготував навчальний посібник «Українська радянська бібліографія» (1980). Написав понад 60 статей для «Шевченківського словника» (1978). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1980).

26

26 (1901) — 120 років тому народився (м. Єлисаветград) **Олександр Ілліч Зонін** (справжнє ім'я **Бріль Еліазар Ізраїльович**) (1901-1961), письменник-мариніст, літературний критик і військовий журналіст. **Батько** – власник одного з кращих в Єлисаветграді фотоательє. Навчався у Єлисаветградському комерційному училищі (до 1917). Активний учасник революції й громадянської війни, нагородже-

26

ний орденом Червоного Прапора. Один з організаторів пролетарського літературного руху, з 1923 – заступник редактора журналу «Молодая гвардия». У 1928 закінчив Інститут червоної професури. Автор біографічних романів: «Капітан Дианы» (1939), «Адмірал Нахимов» (1940), «Адмірал Ушаков» (1944). У роки Другої світової війни у званні капітана 3-го рангу служив на флоті, учасник бойових походів надводних та підводних кораблів у Баренцовому і Балтійському морях. Про цей період написав книги «Морське братство» (1945), «Стойкий» і «Гремящий» (1947), «Свет на борту» (1948), «2000 миль под водой» (1949) та інших. У 1950 був репресований, засуджений на 10 років (реабілітований у 1955). Інформація про це міститься в книзі «Распятые. Писатели – жертвы политических репрессий» (вип. 2, СПб., 1994, С. 42-55). *Спогади про Зоніна містить книжка мемуарів О. Штейна «Непридуманное». Заповів поховати себе в Баренцовому морі, що з усіма почеснями й було виконано 31.05.1962.*

27

27 (1961) – 60 років тому народився (м. Львів) Михайло Григорович Калита, футболіст і тренер. *Кращі роки футбольної кар'єри провів у Кіровограді, виступаючи за ФК «Зірка». У її складі з 1982 по 1987 зіграв 229 матчів, забив 64 голи. Як тренер також починав у Кіровограді, працюючи в ДЮСШ. У 1999-2003 тренував ФК «Миколаїв», у 2007-2008 – ФК «Львів».*

З 2009 – тренер МФК «Миколаїв». Включений до другої символічної збірної команди «Зірка», складеної з нагоди 80-річчя заснування клубу.

29

29 (1946) – 75 років тому народилася Ольга Василівна Сухомлинська (сmt Онуфрїївка), педагог. *Дочка В.О. Сухомлинського.* Закінчила Київський педагогічний інститут іноземних мов (1969). У 1980-1995 працювала в Інституті педагогіки АПН України (у 1993-1994 – заступником директора). З 1995 – академік-секретар відділення

теорії й історії педагогіки АПН України. Доктор педагогічних наук (1992), професор (1993). Академік АПН України (1995). Головний редактор журналу «Шлях освіти». Сформулировала свою наукову школу дослідження історико-педагогічного процесу, що базується на культурологічних і соціально-антропологічних підходах. Підготувала 5 докторів і 15 кандидатів педагогічних наук. Має понад 100 наукових праць (книги, посібники, монографії). Автор книг: «Нариси історії українського до шкільництва», «Антологія педагогічної думки Української РСР» (1988), «Учитель у сучасному світі і його роль в демократизації освіти» (1990) й ін. Хранителька й пропагандист педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. Заслужений діяч науки і техніки України (1997). Експерт від України в комісії з питань середньої освіти Ради Європи.

ЖОВТЕНЬ

1 (1896) — 125 років тому народився (*м. Єлисаветград*) **Давид Маркович Дєвінов-Нюрєнберг** (1896-1964), художник. *Молодший брат художника Амшея Нюрєнберга*. Навчався в Одеському художньому училищі в К.К. Костанді. У 1920 переїхав у Москву й вступив до ВХУТЕМАСу в майстерню П.П. Кончаловського. Здійснив поїздки на Кавказ та в Середню Азію. Працював над серією пейзажів, писав портрети батька, автопортрети, композиції з натурниками. Член й експонент АХРР з 1922. У 1930-ті з групою художників відвідував шахти, порти, будови, колгоспи, де написав серії тематичних картин. Учасник багатьох виставок у Москві й інших містах. У 1940-50-ті рр. створював портрети вождів, жанрові роботи, малював портрети родини й друзів. Улюблені жанри – пейзаж і натюрморт з фруктами, рибою, птахами, квітами. Член Спілки художників СРСР з моменту її створення.

1 (1911) — 110 років тому народився (*м. Єлисаветград*) **Ісидор Володимирович Вінаров** (1911-2000), вчений-технолог, фахівець у галузі хімії та хімічних технологій. У 1939 закінчив Одеський індустріальний інститут. До 1943 працював на Солікамському магнієвому комбінаті. Учасник Другої світової війни: розвідник, радист, перекладач. Воював на Курській дузі, брав участь у визволенні України, Польщі, Чехословаччини; двічі поранений. Кандидат технічних наук (1949). З 1949 по 1984 працював в Українському державному інституті рідкісних металів в Одесі (з 1957 – Фізико-хімічний інститут ім. О.В. Багатського НАН України): старший науковий працівник, начальник фізико-хімічної лабораторії, завідувач відділу технологій рідкісних металів. Доктор технічних наук (1984). Автор близько 150 наукових праць, 26 винаходів. Під його керівництвом вперше в СРСР налагоджено виробництво чистих хлоридів, фторидів, карбонатів; розроблені технології виділення германію і створена промисловість напівпровідникового германію; займався також проблемою атомних матеріалів – цирконієм і гафнієм, які необхідні для виробництва ТВЕЛів (тепловиділяючих елементів) для ядерних реакторів. До 100-річчя вченого у ФХІ ім. О.В. Багатського НАН України влаштовано виставку його наукових праць.

1 (1911) — 110 років тому народився (*с. Глодоси Новоукраїнського району*) **Євген Степанович Губенко** (1911-1959), конструктор. У 1936 закінчив Ленінградську військово-електротехнічну академію ім. С.М. Будьонного. З 1946 по 1952 – начальник лабораторії, заступник голов-

ного інженера засекреченого НДІ-885 (нині ВАТ «Російські космічні системи»). Зробив вагомий внесок у розробку перших радянських телеметричних систем СТК-1. У 1952 призначений на посаду директора і головного конструктора СКБ-567. Очолював роботи із створення телеметричної апаратури нового покоління, радіотехнічних систем дальнього космосу та космічного зв'язку. Під його керівництвом був розроблений проект першого радіотехнічного Комплексу Дальнього космічного зв'язку «Плутон» на базі антени АДУ-1000. У результаті був створений перший радянський планетний локатор діапазону дециметрових хвиль, яким проведені перші у світі радіолокаційні дослідження Венери, Марса й Меркурія. Лауреат Державної премії СРСР (1950). Похований на Новодівичому кладовищі.

1

1 (1956) — 65 років тому народився (с. Бовтишка Олександрівського району) **Іван Данилович Петренко**, історик-красзнавець, археолог, музейник. **Нині — головний археограф Державного архіву Кіровоградської області.** У 1978 закінчив історичний факультет Полтавського педагогічного інституту. Працював учителем у Тюмені (Росія), у школах Олександрівського району (Івангород, Нова Осота, Олександрівка), в Олександрівській райдержадміністрації, у Музеї історії Олександрівського району. Відкрив і дослідив понад 20 археологічних поселень в Олександрівському районі, займався виявленням і нанесенням на карту давніх курганів, брав участь у створенні кількох музеїв, ініціював відкриття пам'яток і меморіальних дощок. Автор 12 унікальних книжок з історії Кіровоградщини й Олександрівського району, створених винятково на архівних джерелах: «Відібране життя (Розкуркулення на Кіровоградщині)» (2009), «Кіровоградщина повоєнна (1944-1948 рр.)» (2011), «Невідомі війни. Церква й держава на Кіровоградщині в 20-60-х рр. ХХ ст.» (2012), «Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941-1944» (2014), «Обком утік... З історії організації «всенародної» боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941-1943 рр.» (2018) й ін. **Двічі лауреат обласної красназничої премії імені Володимира Ястребова (2007, 2013).** Заслужений працівник культури України (2008).

3

3 (1846) — 175 років тому народився (м. Єлисаветград) **Платон Сергійович Порецький** (1846-1907), логік, математик, астроном. Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету (1870), залишився при кафедрі астрономії (1871-1874). У 1876-1889 працював у Казанському університеті. Доктор астрономії (1886), приват-доцент. Був першим російським ученим, що читав лекції з математичної логіки та її застосування до теорії ймовірностей (1888). Йому належить одне з

узагальнень класичної теорії силогізму, праці з аксіоматики, теорії чисел й ін. Сучасники зазначають, що Порецький «был всесторонне образованным человеком, обладал недюжинными литературными талантами и поэтическим даром». Деякий час (1884) був редактором газети «Казанский биржевой листок». Основні праці: «Изложение основных начал математической логики в возможно более наглядной и общедоступной форме» (1881), «О способах решения логических равенств и об обратном способе математической логики» (1884). Він випередив свій час. Сьогодні дослідники доводять, що Порецький уперше в історії побудував математичну силогістику, над якою все життя безуспішно працював великий математик Лейбніц. Деякі висновки і формули Порецького через 12 років повторив знаменитий англійський учений і письменник Л. Керрол у своїй «Символічній логіці» (1896). Популяризації ідей Порецького присвячена книга Володимира Лобанова «Русская вероятностная логика. Азбука математической логики» (2009).

4 (1891) — 130 років тому народився (с. Сербинівка Подільської губернії) **Юрій Клен** (справжнє прізвище

Освальд Бургардт) (1891-1947), український поет, перекладач, літературний критик. У 1918 закінчив Київський університет. У 1920 був прийнятий до аспірантури при дослідному інституті УАН. Викладав разом із М. Зеровим у

соціально-економічному технікумі с. Баришівки. Входив до літературного гурту «неокласиків», для яких притаманне досконале володіння мистецькою формою, своєрідний панестетизм. З 1931 жив і працював у Німеччині. Тісно спілкувався з поетами, які об'єднувались довкола «Вісника» Д. Донцова. Захистив докторську дисертацію «Головні мотиви творчості Леоніда Андреева» (1936). Автор поеми «Прокляті роки» (1937), збірки «Каравели» (1943), епопеї «Попіл імперій» (1943-1947), есе «Спогади про неокласиків» (1946), багатьох літературознавчих праць, перекладів з англійської, німецької, французької й інших мов. У 1939 був мобілізований до німецької армії, служив перекладачем при штабі 17-ї армії. **У серпні 1941 року в складі німецьких окупаційних військ відвідав наше місто, згадка про це міститься у поемі «Попіл імперій»:**

*За родючими ланами,
де лисніли золотом снопи,
зарябили перед нами
в літнім сонці спалені стети.
Сонце Кіровоград полоще,
визволений з рук червоних банд.
Кіров сам лежить на площі –
безголовий бронзовий гігант.*

5

5 (1926) — 95 років тому народився (м. Златопіль) Лазар Львович Базелян (1926-2001), астроном. **Брат кінорежисера Якова Базеляна (1925-1990)**. Учасник Другої світової війни. У 1955 закінчив Всесоюзний заочний політехнічний інститут у Москві. З 1957 працював в Інституті радіофізики й електроніки АН УРСР. У 1989-2001 – провідний науковий співробітник Радіоастрономічного інституту НАНУ. Доктор фізико-математичних наук (1989). Основні напрями наукової діяльності: розроблення й побудова декаметрових радіотелескопів і поляриметрів, радіоастрономічні дослідження дискретних космічних джерел, Сонця і навколосонячної плазми, а також зірок, що спалахують. Наукові праці перекладалися на англійську мову. Лауреат премії ім. М. Барабашова АН УРСР (1991).

5

5 (1886) — 135 років тому народився (с. Володимирівка Єлисаветградського повіту) Михайло Миколайович Заєвлошин (1886-1968), лікар-патологоанатом, педагог. У 1912 закінчив Новоросійський університет в Одесі, де відтоді й працював. У 1923-1944 – завідувач кафедри гістології Одеського медичного інституту, водночас завідувач кафедри патологічної анатомії Одеського інституту удосконалення лікарів. Доктор медичних наук (1919), професор (1923). Під час окупації Одеси – декан медичного факультету Одеського медичного інституту, заступник з медико-санітарної служби міського голови. У 1944 був репресований, звільнений з концтабору в 1956, реабілітований у 1997. Працював лікарем у м. Білгород-Дністровський. Автор понад 50 наукових праць, присвячених гістології, проблемам лікування захворювань залоз внутрішньої секреції.

6

6 (1941) — 80 років тому народився (м. Олександрія) Станіслав Макарович Степаненко, музикант, педагог. **Закінчив музично-педагогічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна (1976)**. **З 1967 – керівник естрадного оркестру Кіровоградського обласного Палацу піонерів, з 1970 – керівник оркестру духових інструментів «Зміна», в якому навчалось понад 100 дітей**. У 1986 колектив одержав звання «зразковий», у 1996 – «народний». Оркестр – лауреат всукраїнських і міжнародних фестивалів духової музики, один з кращих дитячих колективів України. Заслужений працівник культури України.

7 (1881) — 140 років тому народився (с. Касперо-Миколаївка Херсонського повіту) Яків Іванович Бутович (1881-1937), один із найвидатніших фахівців з розве-

дення племінних коней. Навчався в Одеській Рішельєвській гімназії. У 1900 закінчив Полтавський кадетський корпус, у 1902 – Миколаївське кавалерійське училище. Корнет 17-го драгунського Волинського полку. Учасник російсько-японської війни. Нагороджений орденом Св. Станіслава III ст. З 1905 – у відставці. **Того ж року купив маєток Шишкіна Високі Байраки поблизу Єлисаветграда (150 десятин землі), назвавши його Кінським Хутором. Перевів сюди з Касперівки кінський завод, який проіснував на Єлисаветградщині до 1909, де займався розведенням орловських рисаків.** Потім перевів його у маєток Прилепи Тульського повіту, зробивши свій кінський завод одним з кращих у Російській імперії. На Всеросійській кінній виставці в 1910 за виведення сірих кобил удостоєний найвищої нагороди – Великої золотої медалі. Створив єдиний у світі приватний художній музей, присвячений коням (5 тисяч експонатів, зокрема 200 – картини відомих російських і зарубіжних художників), які згодом склали основу Музею конярства при Московській сільськогосподарській академії ім. Т. Тімірязєва. Згадується в «Театральном романе» М. Булгакова, у повісті П. Ширяєва «Внук Тальони», оповіданні П. Романова «Три пары шелковых чулок». Редактор-видавець журналу «Рысак и скакун». Після революції 1917 відмовився емігрувати. Завод і музей націоналізували. До 1928 залишався управителем уже державного кінного заводу й головним хранителем художньої галереї. Двічі арештовували (1928, 1937, розстріляний). Реабілітований у 1989. У Росії щорічно влаштовуються змагання з кінного спорту «Меморіал Я.І. Бутовича». Автор мемуарів у 2-х томах: «Мои Полканы и Лебеди» (2005), «Лошади моей души» (2009).

7

7 (1866) — 155 років тому народився (м. Кам'янець-Подільський) **Олександр Олександрович Тулуб** (1866 – після 1938), правник, історик, громадський діяч. Батько Олександр Данилович Тулуб був членом Кирило-Мефодіївського товариства. **У 1847-1849 працював учителем повітового дворянського училища в Златополі, опублікував у 1848 історичний нарис «Златопіль».** На честь нього в Новомиргороді названо вулицю. У 1895 Олександр Тулуб закінчив юридичний факультет Київського університету. **17 років працював судовим слідчим у Єлисаветграді, де прилучився до громадської діяльності. У 1911 взяв активну участь у збиранні коштів на встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві. У Єлисаветграді товаришував з єлисаветградськими українофілами: Я. Шульгиним, О. Михалевичем, В. Ястребовим, В. Харцієвим, К. Шилом, В. Нікітіним й ін.** З 1922 – науковий співробітник Всеукраїнської академії наук. **Уже працюючи в Києві, посприяв публікації спогадів Василя Нікітіна про Марка Кропивницького в акаде-**

7

мічному збірнику «За сто літ» (1928). У 1928 видав перший «Словник псевдонімів українських письменників». У 1929 підготував до друку рукопис книги «Київ та його давня давнина у творах народних» (надрукована в 2011). Репресований у 1937. Помер у засланих. Дата смерті невідома.

8

8 (1931) – 90 років тому народився (с. Зрайки Володарського району Київської області) **Анатолій Петрович Куманський** (1931-2008), журналіст, письменник. **Закінчив Кіровоградський педагогічний інститут. З 1933 проживав в Олександрівці. Працював у районній газеті, власкором газети «Кіровоградська правда» в Олександрівському й Знамянському районах.** Друкувався в журналах «Україна», «Перець», центральних радянських газетах «Правда», «Известия» й ін. Автор детективних повістей: «Восьма луза», «Кулон з діамантом», «Двобій», «Павуки»; оповідань «Семенова любов», «Кістка», «Золоте весілля» й ін.; книжки сатири і гумору «Гоп, мої гречаники». **Неперевершений оповідач анекдотів (вів на обласному телебачення рубрику «Анекдоти від Куманського»).**

10

10 (1861) – 160 років тому народився Фрітзьйоф Нансен (1861-1930), норвезький полярний дослідник, географ, океанограф і громадський діяч. Світову славу йому принесли експедиції до Гренландії (1888) й Арктики (1893-1896) на судні «Фрам». Анатоль Франс стверджував, що за всю історію нашої планети не було серед людей особистості, котра реально зробила б стільки корисного, доброго і шляхетного, скільки зробив Нансен. Він зокрема організував допомогу тим, хто потерпав від голоду на Поволжі і в Україні у 1921-1922. **«Місія Нансена» діяла й у Єлисаветграді, де гуманітарною допомогою було охоплено 10 тисяч осіб, а також у Новомиргороді й Бобринці.** Лауреат Нобелівської премії миру «за багаторічні зусилля з надання допомоги беззахисним» (1922). Фонд Нансена становив 250 000 золотих карбованців. Завдяки йому було врятовано від голодної смерті понад 6 мільйонів 400 тисяч дітей і 800 тисяч дорослих. У 2000 співвітчизники оголосили Нансена «Норвежцем тисячоліття», національним героєм. Поетеса Ліна Костенко присвятила видатному гуманісту вірш «Любов Нансена».

13

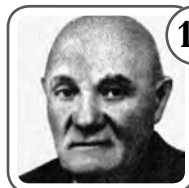
13 (1821) – 200 років тому народився Рудольф Вірхов (1821-1902), німецький учений, лікар-патолог. Один з найвидатніших медиків XIX ст. Дав опис патологоанатомічної картини великої кількості захворювань, вивчив механізми розвитку багатьох хвороб і біологічних явищ. Заснував целюлярну (клітинну) патологію, що тривалий час була про-

відною теорією медицини. У 1901 Єлисаветградське наукове медичне товариство провело урочисте засідання з нагоди 80-річчя видатного ученого, на якому зі спогадами про свої зустрічі з Вірховим розповів лікар-антрополог С.А. Вайсенберг. Зібрання обрало Вірхова почесним членом Товариства єлисаветградських лікарів, йому була надіслана вітальна телеграма.

14 (1891) — 130 років тому народився (м. Єлисаветград)

Ілля Мойсейович Верховський (1891-1966), фахівець у галузі збагачення корисних копалин. У 1917 закінчив Королівську школу у Великій Британії. З 1931 – професор Московського гірничого інституту, завідувач кафедри корисних копалин. Доктор технічних наук (1947).

Організував наукові дослідження гравітаційних процесів збагачення вугілля й руд із застосуванням радіоактивних ізотопів. Створив наукову школу математичного моделювання процесів гравітаційного збагачення, розрахунку й проектування вуглезбагачувальних фабрик. За створення та впровадження нових машин для класифікації й зневоднення вугілля відзначений Державною премією СРСР (1952). Автор монографії «Основы проектирования и оценки процессов обогащения полезных ископаемых» (1952).

14

15 (1951) — 70 років тому народився (с. Капітанка Голованівського району) **Віктор Анатолійович Полянецький**, письменник. *Навчався в Олександрійському культосвітньому училищі.* Закінчив Харківський державний інститут культури й філологічний факультет Харківського державного університету. Працював директором сільського Будинку культури, актором, редактором заводського радіомовлення, директором літературного музею, журналістом, головним редактором газети «Южная магистраль». Мешкає в Харкові, Україні та за кордоном. Окремими книжками вийшли: «З буднів складається життя», «На благо», «Доки серце болить», «За другим каменем», «На гостинах», «З чистої води», «Третім часом» й інші. Автор роману «Сонцю ніч болить». У перекладі російською – «Калина вызрела», білоруською – «Бацьку сустрхай». Відзначений кількома українськими й міжнародною літературними преміями. Твори включені до підручника «Рідна мова». Член Національної спілки письменників України.

Навчався в Олександрійському культосвітньому училищі. Закінчив Харківський державний інститут культури й філологічний факультет Харківського державного університету. Працював директором сільського Будинку культури, актором, редактором заводського радіомовлення, директором літературного музею, журналістом, головним редактором газети «Южная магистраль». Мешкає в Харкові, Україні та за кордоном. Окремими книжками вийшли: «З буднів складається життя», «На благо», «Доки серце болить», «За другим каменем», «На гостинах», «З чистої води», «Третім часом» й інші. Автор роману «Сонцю ніч болить». У перекладі російською – «Калина вызрела», білоруською – «Бацьку сустрхай». Відзначений кількома українськими й міжнародною літературними преміями. Твори включені до підручника «Рідна мова». Член Національної спілки письменників України.

15

17 (1936) — 85 років тому народився (с. Теліжинці Київської області) **Іван Федорович Драч** (1936-2018), поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. У 1962 закінчив Київський університет, у 1964 – Вищі сценарні курси в Москві. У 1989 – голова Народного Руху України

17

за перебудову. З 1990 – народний депутат України. Автор збірок віршів і поем: «Соняшники» (1962), «Протуберанці сонця» (1965), «Корінь і крона» (1974) й ін. За сценаріями Драча знято фільми: «Криниця для спраглих» (1967), «Камінний хрест» (за новелами В. Стефаніка, 1968), «Іду до тебе» (1971, про Лесю Українку), «Пропала грамота» (1972, за оповіданнями М. Гоголя) й ін. Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1976). Лауреат Державної премії СРСР (1983). *Життю й педагогічній діяльності В.О. Сухомлинського присвятив драматичну поему «Дума про Учителя» (1977). Її постановку вперше здійснив у 1982 Кіровоградський обласний український музично-драматичний театр ім. М.Л. Кропивницького (режисер В.З. Савченко) під назвою «Дума про Сухомлинського». Драч під час роботи над п'єсою часто відвідував Кіровоградщину, побував у Павлиші, зустрічався з матір'ю видатного педагога. П'єсу про Сухомлинського кропивничани показували на гастролях у Черкасах, Москві й інших містах.*

19

19 (1921) – 100 років тому народився (с. Бузова, тепер Олександрівка Компаніївського району) Михайло Порфірович Берестовенко (1921-1979), військовий діяч. Закінчив 5 класів Лозоватської школи. Учасник Другої світової війни. Лейтенант, командир взводу роти автоматників. Відзначився при прориві ворожої оборони на р. Свир, в районі Людейного Поля в червні 1944. Герой Радянського Союзу (1944). Учасник Параду Перемоги в Москві 24.06.1945.

20

20 (1906) – 115 років тому народився (сmt Новгородка) Михайло Федорович Волкобой (1906-1985), ветеринарний лікар. У 1931 закінчив Київський ветеринарний інститут (1931), де й працював на кафедрі анатомії (1932-1941, 1945-1950). Учасник Другої світової війни, мав бойові нагороди. З 1951 по 1958 – завідувач кафедри анатомії тварин Білоцерківського сільськогосподарського інституту. У 1963-1979 – старший науковий співробітник відділу годівлі тварин, консультант Центральної дослідної станції зі штучного осіменіння тварин Міністерства сільського господарства УРСР. Доктор біологічних наук (1956), професор (1951).

20

20 (1981) – 40 років тому народилася (м. Кіровоград) Ірина Анатоліївна Кримська, поетеса. Дочка поета А. Кримського. У 2003 закінчила філологічний факультет КДПУ ім. В.К. Винниченка. Дебютувала 1993 збіркою «Вперед» (сmt Олександрівка). У творчості переважає громадянська й інтимна лірика. Автор збірок поезій: «Пелюстковий сніг»

(1997), «Межа» (1999), «Непідкуплені дзвони» (2001), «У дощу позичу долі...» (2004), «Прощення у Господа молю» (2010, співавт.). Лауреат Всеукраїнського літературного конкурсу «Наша земля – Україна» (1995), міжнародного конкурсу «Гранослов» (1998). Член Національної спілки письменників України (2011).

22 (1811) – 210 років тому народився (Угорщина, м. Добор'ян) **Ференц Ліст** (1811-1886), піаніст, композитор, диригент. *Гастролями в Єлисаветграді 13-18 вересня 1847 завершив концертну діяльність піаніста-віртуоза. З цього приводу писав: «Єлисаветград... є для мене останньою зупинкою в тому концертному житті, яке я вів...»* *Офіцер кірасирського полку, поет Афанасій Фет згадував: «Важко описати той ентузіазм, який викликав він своєю грою...»* *Коханій Фета Марії Лазич залишив автограф у вигляді музичної фрази надзвичайної краси, під впливом якої поет написав шедевр ліричної поезії «Какие-то носятся звуки...»*

22 (1946) – 75 років тому народився (с. Тарасівка Новгородківського району) **Дмитро Йосипович Іванов** поет. *Випускник середньої школи ім. Дем'яна Бєдного, що в сусідньому селі Губівці. У 1983 закінчив філологічний факультет Київського університету. Був на журналістській роботі, працював старшим редактором Кіровоградського обласного Будинку народної творчості. Живе й працює у Чернігові, керував тамтешнім літоб'єднанням. З 1991 – головний редактор чернігівської обласної молодіжної газети «Гарт». Заслужений журналіст України (1997). Депутат Чернігівської обласної ради. Автор збірок: «Зерно і любов» (1977), «Граї, сопілонько моя» (1979), «Заповіти мого роду» (1983), «Стремено» (1986), «Маминих слів чорнобривці» (1990), «Здрастуйте, я повернувся», «Зорі над Україною» й ін. У перекладах на російську мову виходили художньо-публіцистична повість «Там, где рождаются радуги» (1981) й збірка віршів «Красный корень» (1987). Лауреат обласної літературної премії імені Олекси Десняка (1979). Лауреат Республіканської комсомольської премії ім. М. Островського. Лауреат премії імені Івана Нечуя-Левицького (1997) й Міжнародної української премії імені Григорія Сковороди (2001). Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2010) за книгу поезій «Село в терновому вінку».*

23 (1856) – 165 років тому народився **Яків Єгорович Ерделі** (1856-1919), державний і громадський діяч. *З потомствених дворян Єлисаветградського повіту, двоюрідний брат почесного громадянина Єлисаветграда й Херсона А.С. Ерделі. Мастки родини Ерделі в селах Мироліюбка й Ерделівка вважались одними з кращих у Херсонській губернії.*

До них регулярно влаштовувались екскурсії учнів Херсонської сільськогосподарської школи. Закінчив Імператорський Олександрівський ліцей (1874). Предводитель Єлисаветградського повітового дворянства, член обліково-позичкового комітету із сільськогосподарських кредитів. Дійсний член Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. 18 років обіймав посаду голови правління й почесного попечителя ЄЗРУ. При ньому була споруджена в училищі Церква в ім'я Трьох Святителів (освячена 1913). Ініціатор безплатних народних читань духовного й світського науково-літературного змісту в ЄЗРУ. Його портрет був замовлений для актового залу ЄЗРУ. Один з фундаторів Єлисаветградської громадської бібліотеки (1897). У 1904-1906 був губернатором Мінської губернії, член Державної Ради Росії. Убитий більшовиками в Єлисаветграді під час Червоного терору в 1919.

23

23 (1951) — 70 років тому народився (м. Кіровоград) Ігор Іванович Дегтярюк-Меркулов (1951-2014), музикант, один з кращих радянських електрогітаристів першої половини 1970-х років, якого називали «московським Джиммі Гендріксом». Батько — юрист, працював у Кіровоградському обласному суді, мати — в міському комітеті КПУ. Музикою почав займатися в 6 років. У 1963 родина переїхала в Москву. Закінчив Царицинське музичне училище ім. М.М. Іполітова-Іванова й факультет журналістики МДУ ім. М.В. Ломоносова. Виступав у музичному колективі відомої співачки Тамари Міансарової (уродженки м. Зінов'євська), у рок-гуртах «Второе дыхание», «Арсенал», «Машина времени», ВІА «Веселые ребята» й ін.

28

28 (1976) — 45 років тому народилася (сmt Приютівка Олександрійського району) Юлія Олександрівна Литвинець, мистецтвознавець. У 2005 закінчила Національну академію образотворчого мистецтва й архітектури, у 2005 — Державну академію керівних кадрів. З 2001 працює в Національному художньому музеї України. З 2002 по 2015 головний зберігач фондів НХМУ. З грудня 2015 — в. о. генерального директора НХМУ. З 2017— генеральний директор Національного художнього музею України. Лауреат обласної мистецької премії імені Олександра Осмьоркіна (2017) за створення каталогу «Спецфонд 1937-1939 років. З колекції Національного художнього музею України» (2016).

29 (1946) — 75 років тому народився (с. Сабатинівка Ульяновського району) Леонід Тарасович Гавриш (1946-2017), інженер-технолог, організатор виробництва, меценат. Закінчив Київський технологічний інститут легкої промисловості. З 1974 жив і працював у Вінниці. Протягом 15 років обіймав поса-

ду директора вінницької трикотажної фабрики «Динамо». У липні 1989 призначений на посаду генерального директора Вінницького виробничого швейного об'єднання ім. М.М. Володарського. У березні 1994 року його обрано головою правління новоствореного ВАТ «Володарка». З червня 2001 – голова спостережної ради ВАТ «Володарка».

80% продукції підприємства експортується в усі країни Європи й Китай. Професор кафедри технології швейного виробництва Київського національного університету технології та дизайну. За його фінансової підтримки видано понад 30 книжок вінницьких письменників, надавав матеріальну допомогу творчим колективам області. Депутат Вінницької міської й обласної рад. **Регулярно відвідував рідне село, де в нього залишилася рідна хата. Для односельців постійно привозив вінницький музичний ансамбль «Щедрик», співаків і поетів.** Почесний громадянин м. Вінниці (2009). Заслужений працівник промисловості України (1996). У 2018 у Вінниці засновано обласну літературно-мистецьку премію імені Леоніда Гавриша за творчий доробок в галузі народознавства, примноження історичної спадщини Поділля.

ЛИСТОПАД

1

1 (1851) – 170 років тому народився (Орловська губернія) **Михайло Іванович Алтухов** (1851-1935), інженер-технолог. У 1873 закінчив Технологічний інститут. З 1889 – головний технік Товариства петербурзьких водогонів, член Російського товариства народного здоров'я. Протягом 1894-1895 провів розвідки з метою забезпечення Петербурга джерельною водою з гатчинських висот. Влаштував водопостачання міст Калуги, Царського Села, Феодосії, Новгород, **Єлисаветграда**. **Урочисте відкриття Єлисаветградського водогону, будівництво якого тривало п'ять років, відбулося 17.05.1893 (вартість 276 462 руб., довжина понад 15 верст із 146 пожежними кранами й 95 дворовими водопроводами).** Член Єлисаветградської міської управи **М.М. Шполянський** на урочистостях з нагоди відкриття міського водогону зазначив: *«Алтухов – не ремісник-водопроводчик, а художник водопроводного дела, и как таковой вкладывает душу в свои произведения».* **Остаточню у відання міського управління водогін було передано 1.04.1896.** Крім того, Алтухов спроектував на бульварі в центрі Єлисаветграда фонтан (1893) вартістю 1997 руб.; побудував кам'яну водонапірну башту, яка стала однією з архітектурних прикрас міста (на знімку). Автор 9 книг з проблем водопостачання: «О характеристических чертах водопроводных устройств городов Англии и Шотландии» (1877), «Доклад о связи между смертностью и водоснабжением С.-Петербурга» (1878) й ін. Помер і похований у м. Рига (Латвія).

1

1 (1946) – 75 років тому народився (м. Кіровоград) **Георгій Михайлович Ніколаєнко**, актор, кінорежисер, сценарист, композитор. **Навчався в Кіровоградській СШ № 34, танцював в ансамблі «Ятрань».** У 1966 вступив до Київського театального інституту ім. І. Карпенка-Карого, через три роки – на Вищі режисерські курси ВДІКу. Навчався в майстерні С. Герасимова, закінчив у 1971. Найбільш відомий фільм радянських часів – «Досье людини в «Мерседесі». У новітні часи – режисер-постановник популярного серіалу «Далекобійники» та інших: «Колір нації», «Кодекс честі», «Кодекс честі -2», «Казино», «Закон і порядок», «Утесов. Песня длиною в жизнь» й ін. Автор казок, віршів і пісень (зокрема чотири виконуються в «Далекобійниках»). **Відвідав рідне місто з творчим звітом у серпні 2004.**

1 (1956) – 65 років тому народився (м. Кіровоград) **Сергій Олександрович Волгін**, біолог. У 1979 закінчив МДУ ім. М.В. Ломоносова. З 1982 до 2010 працював у Львівському державному університеті імені Івана Франка. З 1992 – за-

відувач кафедри ботаніки ЛНУ ім. І.Я. Франка. Доктор біологічних наук (1991), професор (2002). Науковий консультант Львівського ботанічного саду. З 2010 – професор кафедри ботаніки й садово-паркового господарства ВНУ імені Лесі Українки, а з 2012 – професор, завідувач кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк). Основні наукові інтереси пов'язані з порівняльною й еволюційною морфологією квітки. Автор близько 100 наукових і науково-методичних праць. Брав участь в укладанні міжнародного «Атласу флори Європи». Член редакції журналу «Біологічні студії».

1

2 (1891) – 130 років тому народився **Євген Васильович Іванов** (1891-1972), військовий діяч. *У 1911 закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище.* Учасник Першої світової й Громадянської воєн. Георгіївський кавалер. Генерал-майор 9-го гусарського Київського полку. Воював у Добровольчій армії. Генерал-лейтенант. Емігрував до Югославії. *У 1929 – голова товариства колишніх юнкерів Єлисаветградського кавалерійського училища у Белграді. У 1930 виступив одним із засновників створення Музею російської кінноти в Белграді, який був відкритий у приміщенні Російського офіцерського дому. Генеральним секретарем Музею російської кінноти обрали ротмістра Н.А. Яблонського – випускника ЄКУ 1911 року, офіцера Єлисаветградського гусарського полку.* Перед Другою світовою війною виїхав до Південної Америки. Був головою російської колонії у Венесуелі.

2

4 (1801) – 220 років тому народився (с. Іллінці Вінницької області) **Северин Юзефович Гоцинський** (1801-1876), поет-романтик, публіцист. Навчався в гімназіях Вінниці (1814-1815) й Умані (1816-1819). Представник «української школи» в польській літературі. У 1820 переїхав до Варшави, де вступив до таємної Спілки вільних братів-поляків. **3 1826 часто приїздив у маєток Грабовського в Олександрівці. Тут написав третій розділ віршованої повісті «Жанівський замок», присвяченої Коліївщині. В Олександрівці записував пісні, перекази й легенди про гайдамацький рух в Україні.** Учасник польського повстання 1830 року, після поразки жив у Галичині й з 1838 – у Франції.

4

6 (1946) – 75 років тому народився (м. Олександрія) **Олександр Кузьмович Іванов**, музикант, бард, педагог. *У 1970 з відзнакою закінчив Кіровоградське музичне училище, у 1980 – музично-педагогічний факультет КДПУ ім. О.С. Пушкіна. З 1970 по 1997 – директор школи мистецтв і центру*

6

естетичного виховання школярів смт Вільшанки. З 1997 – директор Миколаївського філіалу Київського національного університету культури і мистецтв, професор. Автор понад 50 наукових, навчально-методичних і публіцистичних робіт з проблем музичної педагогіки й естетичного виховання. Автор 9 збірок прози, поезії та пісень: автобіографічного есе «Портрет на фоні часу» (2008); збірок віршів й пісень «Мне ветер сердце не остудит», «Мої пісні бентежна струна», «Все сокровенное я доверяю вам» й ін. Член Спілки письменників Росії (2010). Заслужений працівник культури України.

7

7 (1911) – 110 років тому народився (смт Онуфріївка) Анатолій Віталійович Дьяков (1911–1985), астрометеоролог, дослідник сонячно-земних зв'язків. **Батьки – учителі. До 1924 навчався в Аджамській семирічній школі; потім – у Зінов'євську, де в 1926 закінчив профтехшколу. Саме в нашому місті у 1925 вперше познайомився з телескопом і твердо вирішив стати астрометеорологом, щоб розгадати таємниці руху небесних світил, повітря й води, передбачати погоду і стихійні лиха.** У 1932 обраний дійсним членом Французького астрономічного товариства. У 1933 закінчив фізико-математичний факультет Одеського інституту народної освіти й вступив на механіко-математичний факультет Московського університету. Став активним членом «Русского общества любителей миропознания». У щоденник записував не лише математичні розрахунки, а й свої роздуми про політичну ситуацію в країні. Був заарештований і засланий до Сибіру. У 1935 – начальник метеорологічної обсерваторії імені Каміля Фламмаріона у селищі Теміртау Кемеровської області. Передбачав аномальну погоду на всіх континентах земної кулі з точністю, яка й досі не отримала пояснення. Прогнози ґрунтувалися на спостереженнях за сонячними плямами. Мешканці Теміртау називали його «Богом Погоди», оскільки декадні прогнози дослідника справджувалися на 90–95%. Головна праця «Предвидение погоды на длительные сроки на энергоклиматической основе», підготовлена до друку ще в 1984, не видана й досі.

7

7 (1941) – 80 років тому народився (м. Кіровоград) Юрій Васильович Любович, диригент, хормейстер. У 1963 закінчив Кіровоградське музичне училище (педагог С.В. Дорогой), у 1965 – Одеську консерваторію (1965). Працював художнім керівником самодіяльних хорових капел у Комсомольську-на-Амурі й Хабаровську. З 1971 – викладач КМУ, з 1981 по 2004 – директор училища. У 1978 заснував та майже 40 (!) років керував муніципальним камерним хором – переможцем багатьох міжнародних і республіканських конкурсів. У грудні 1998 створив новий колектив – жіночий хор «PRIMA VISTA», який

1999 здобув дві перемоги на міжнародних конкурсах у Німеччині й Фінляндії. У 1988 один з ініціаторів започаткування на Кіровоградщині Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Нейгаузівські музичні зустрічі». У квітні 2001 за проектом у Кіровограді відбувся перший фестиваль дитячого хорового співу «Золотий Орфей», в якому брали участь дитячі хорові колективи загальноосвітніх і дитячих музичних шкіл Кіровоградської, Черкаської й Дніпропетровської областей. Заслужений діяч мистецтв України (1994). *Почесний громадянин м. Кіровограда.*

7 (1941) — 80 років тому народився (м. Москва) **Віктор Іванович Квасов**, футболіст і тренер. Ампула – правий крайній нападник. Виступав за команди «Спартак» (Тамбов), «Труд» (Воронеж), СКА (Київ), «Колгоспник» (Полтава). *У Кіровограді – з 1962. За кіровоградські команди «Динамо» (1962) та «Зірка» (1966-1971) зіграв 271 матч, забив 70 голів. Один з найяскравіших форвардів в історії кіровоградського футболу. Включений уболівальниками до символічної збірної «Зірки», складеної з нагоди 80-річчя клубу. Плідно працював як тренер у кіровоградських ДЮСШ і СДЮШОР. Серед його вихованців воротар київського «Динамо» Михайло Михайлов.*

7

8 (1936) — 85 років тому народився (с. Хмельове Маловисківського району) **Юрій Давидович Моторний** (1936-2003), журналіст. Навчався в Дніпропетровському гірничому інституті. У 1964 закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. З 1957 на журналістській роботі: спочатку в районній газеті, а з 1962 – у кіровоградській «молодіжці» «Молодий комунар». *З 1970 по 1973 працював на обласній студії телебачення: головний редактор, директор, голова комітету телебачення і радіомовлення облвиконкому. У 1975-1985 був головним редактором газети «Кіровоградська правда», водночас очолював обласне відділення Спілки журналістів УРСР, обирався депутатом обласної ради. У 1985 запрошений на роботу в Київ; заступник редактора (1986-2001), головний редактор однієї з найпопулярніших республіканських газет «Сільські вісті» (з 2002). Заслужений журналіст України.*

8

8 (1956) — 65 років тому народився (с. Юр'івка Компаніївського району) **Іван Михайлович Задоя**, педагог, письменник, літературознавець. Закінчив Олександрійське педагогічне училище, філологічний факультет Одеського державного університету ім. І. Мечникова. Науковим керівником його дипломної роботи був Володимир Євгенович Панченко. Іван Михайлович з теплом згадує їхні зустрічі: «...Отримав від літературознавця перші уроки, почув цінні й мудрі поради, ласував пресмачними

8

варениками, якими пригощала щедра на гостинність Людмила, дружина викладача». Працював вихователем, учителем, директором ЗШ на Кіровоградщині й Одещині, в редакції районної газети, в управлінні освіти Одеської облдержадміністрації та в апараті Одеської ОДА. Дослідник творчості Б. Нечерди та Л. Чернова-Малошійченка. Автор книжок: «Осокорики: новели» (1998), «Зашпори серця: розповіді про незабутнє» (2007), «Я жив, як міг, я не лукавив...», «Літературна спадщина Бориса Нечерди» (2010), «Кобзар на мотоциклі» – про Л. Чернова-Малошійченка (2013), упорядник книги про Л. Куценка «Я обрав свій шлях...» (2012), книжка прози «„Сонечку мого життя...“ Штрихи до біографії Сергія Тасіна (Гончарова)» (2020). Член Національної спілки письменників України.

10

10 (1861) – 150 років тому народився (м. Євпаторія) **Лев Михайлович Фортунато** (1861-1934), учений-металург, музикант, громадський діяч. Онук сподвижника Гарібальді, вимушеного емігрувати до Росії, був надзвичайно обдарованою й ерудованою людиною. Вільно володів французькою мовою, мав чудову музичну освіту, як композитор створив низку творів для симфонічного оркестру. **Середню освіту отримав у Єлисаветградському земському реальному училищі, де відвідував Вечірні Рисувальні Класи.** У 1887 вступив на архітектурне відділення Санкт-Петербурзької академії мистецтв. Після конфлікту з професорами йде з четвертого курсу академії і переходить до Петербурзького гірничого інституту, який закінчив у 1895. З 1897 по 1899 був управителем Новомиколаївського металургійного заводу Іркутської губернії. У 1904 стає викладачем металургії Катеринославського вищого гірничого училища. Автор багатьох наукових праць з теорії та практики сталеливарної справи. Вважається засновником Дніпропетровської школи вчених-сталеплавильників. Його наукові праці й досі використовуються в навчальному процесі. У 1918 його було обрано головою Катеринославського музичного товариства, а в лютому 1919 під його головуванням була відкрита Катеринославська музична консерваторія. Надалі її було реорганізовано в музичний технікум. У ньому Фортунато працював старшим викладачем і викладав загальну історію музики.

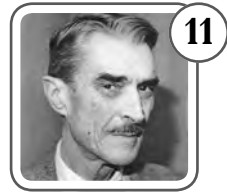
10

10 (1886) – 135 років тому народився (м. Єлисаветград) **Яків Петрович Мексін** (1886-1943), дитячий письменник, видавець і музейний працівник. У 1910 закінчив юридичний факультет Московського університету. До 1917 займався адвокатською практикою. У 1919 в очолюваному ним дитячому будинку разом з письменником М.Д. Телешовим, літературознавцем професором А. Грузинським й іншими створив перше дитяче видавництво «Наш дом», закрите Моссоветом у грудні того

ж року. У 1921-1923 очолював приватне дитяче видавництво «Остров», з яким співпрацювали художники О. і М. Бенуа, М. Добужинський та ін. Після закриття видавництва працював у редакції дитячої літератури Держлітвидаву РРФСР. У березні 1924 організував першу виставку дитячої книги. З 1925 очолював комісію з музейно-виставкової роботи з дітьми при Інституті методів позашкільної роботи. У 1929 за завданням Держлітвидаву організував ювілейну виставку дитячої книги, з якою об'їздив СРСР; показував її в Німеччині, Чехословаччині, Естонії та Японії. У 1934 створив й очолив єдиний в історії країни науковий Музей дитячої книги. У 1938 репресований, помер у концтаборі, реабілітований посмертно. Автор низки теоретичних робіт у галузі оформлення й пропаганди дитячої книги, які відіграли важливу роль у розвитку видання дитячої літератури: «Иллюстрация в детской книге» (Казань, 1925) й ін.

11 (1896) — 125 років тому народився (с. Успенівка Запорізької області) **Віктор Михайлович Арнаутів** (1896-1979), художник і педагог. **Випускник Єлисаветградського кавалерійського училища (1914)**, учасник Першої світової й Громадянської воєн на боці адмірала Колчака. В еміграції навчається у Каліфорнійській школі образотворчих мистецтв (Сан-Франциско), секретами монументального мистецтва оволодіває працюючи в Мексиці разом з геніальним Дієго Рів'єрою. У 1937 виконав фрески для фойє школи ім. Д. Вашингтона в Сан-Франциско, майже чверть століття викладав живопис, графіку й дизайн у Стенфордському університеті, мав 8 персональних виставок. У 1941 вступив до лав Комуністичної партії США, був обраний головою Російсько-американського товариства з надання допомоги Червоній Армії. Після цькування за карикатуру на Р. Ніксона й загибелі під колесами авто дружини в 1963 повернувся на батьківщину. Жив і працював у Маріуполі, де й похований. Твори зберігаються в Російському музеї (Санкт-Петербург), Музеї образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна (Москва), Музеї образотворчих мистецтв Сан-Франциско, багатьох приватних колекціях.

11

12 (1806) — 215 років тому народився (с. Лисогори на Чернігівщині) **Олексій Петрович Стороженко** (1806-1874), письменник, етнограф, художник. У 1821 закінчив Петербурзький кадетський корпус, брав участь у придушенні польського повстання. Служив у російській армії (1824-1850, після відставки – чиновником особливих доручень при губернаторах Києва й Вільно. **Неодноразово в службових справах бував у Єлисаветграді, де написав російською мовою байку «Кречет и Кобчик».** Писав російською й українською мовами, вважається одним з найвидатніших

12

романтиків в українській літературі. З 1868 оселився на хуторі Трішин поблизу Бреста, захоплювався музикою, малюванням і скульптурою (за проект пам'ятника літописцеві Нестору був удостоєний медалі Академії мистецтв Росії). Автор творів: «Рассказы из крестьянского быта малороссиян» (1858), роману-хроніки «Братья-близнецы» (1857), «Українські оповідання» (1863, у 2-х томах), поеми в прозі «Марко проклятий» та ін. **Єлисаветградські враження відбилися в романі «Брати-близнюки», де згадується фортеця Св. Єлисавети.** Твори відзначаються своєрідним українським гумором, знанням народної міфології, образністю мови.

12

12 (1876) — 145 років тому народився (с. Талова Балка Світловодського району) **Зіновій Степанович Голов'янюк** (1876-1953), лісівник й ентомолог. У 1901 закінчив Петербурзький лісовий інститут, працював у різних лісництвах України. Доктор біологічних наук (1936). У 1924 заснував Дарницьку дослідну лісівницьку станцію під Києвом, очолював її до 1934. Професор Київського лісогосподарського інституту (1937-1953), згодом працював в Інституті зоології АН УРСР й Інституті ентомології АН УРСР. Праці присвячені екології й морфології комах – шкідників лісу, заходам боротьби з ними тощо. Створив українську школу лісових ентомологів.

14

14 (1931) — 90 років тому народився (с. Вікнина Гайворонського району) **Валентин Григорович Штолько**, художник-архітектор. У 1956 закінчив архітектурний факультет Київського художнього інституту. З 1985 – головний архітектор Українського зонального науково-дослідного і проєктного інституту цивільного будівництва. З 1987 – головний архітектор України. Професор архітектурного факультету Київського національного університету будівництва і архітектури. Член комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України (з 2000). Доктор архітектури. Народний архітектор України. Президент Української академії архітектури (1992). Почесний член і професор Міжнародної академії архітектури. Іноземний член Російської академії архітектури і будівництва. Серед споруд (всі у співавторстві) – готелі «Тарасова гора» у Каневі (1962), «Турист» у Черкасах (1967), «Градецький» у Чернігові (1980), окремі павільони на ВДНГ у Києві (1977, 1979), легкоатлетичний манеж і Подільський критий ринок (обидва у Києві, 1980), критий ринок у Чернівцях (1981). Заслужений архітектор УРСР (1982). Автор теоретичних праць з питань архітектури, зокрема монографії «Архитектура сооружений с висячими покрытиями» (1979). Лауреат Державної премії УРСР (1981) та Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1984).

19 (1936) — 85 років тому народився (на Миколаївщині)

Олександр Семенович Логвинюк (1936-2001), живописець. Закінчив Сімферопольське художнє училище ім. М.С. Самокиша (1965), у 1971 – Інститут живопису, скульптури та архітектури ім. І.Ю. Рєпіна (майстерня професора М. Моїсеєнка). **Жив і працював у Кіровограді**. Учасник

19

обласних, республіканських і зарубіжних виставок. **Персональна виставка влаштовувалась у Кіровоградському обласному художньому музеї (2001)**. Твори: «Клятва героїв Красногірки», «Хліб партизанам», «Незабутнє», «Портрет художника М. Добролежі», «Травень 1945-го», «Тарас Шевченко» (1993), «Серпень» (1992), «На леваді» (2001) й ін. Картини зберігаються в Кіровоградському обласному художньому музеї, міському художньо-меморіальному музеї О.О. Осмьоркіна; приватних збірках Польщі, Ізраїлю й ін. Член Національної спілки художників України.

21 (1946) — 75 років тому народився (м. Кіровоград) **Ігор**

Євгенович Дрясов (1946-2016), письменник (поет і прозаїк). У 1970 закінчив Тульський педагогічний інститут.

Працював учителем (1971-1972), був завідувачем відділу тульських газет (1972-1983), завідувачем редакції художньої літератури Приокського видавництва (1984-1992),

головою Комітету з друкування та інформації адміністрації Тульської області (1992-1994). Редактор журналу «Тульская торгово-промышленная палата» (з 1999).

Почав друкуватися як поет з 1961. Автор повістей і романів: «Каменотес» (1976); «Генеральная репетиция» (1984), «Взаимодействие» (1984), «Риск» (1986), «Три часа на выяснение истины» (1988); «Свадьба в городе» (1989), «Долг» (1989) та ін.

Твори перекладені українською мовою. Член Спілки російських письменників (1992). Лауреат премій ЦК ВЛКСМ ім. М.О. Островського (1976) й ім. В. Овечкіна (1981). Жив у Тулі.

21

24 (1871) — 150 років тоу народився (Катеринославщина)

Микола Кіндратович Вороний (1871-1938, **розстріляний у Кіровограді**), поет, перекладач, театрознавець. Навчався у Віденському й Львівському університетах. Допомогав І. Франку редагувати часописи «Голос громади» і «Ради-кал». Був режисером театру «Руська бесіда». **З 1897 по 1901**

24

— актор у групі М. Кропивницького, бував на хуторі «Надія» у І. Карпенка-Карого. З 1920 по 1925 – в еміграції. У 1926-1935, повернувшись в Україну, брав активну участь у літературному й театральному житті. Репресований у 1933. **Останні роки життя (1937-1938) провів у с. Глиняному Добровеличківського району й Новоукраїнці**. Автор поетичних збірок: «Ліричні поезії» (1911), «В сяйві мрій» (1913), «За Україну»

(1921), «Поезії» (1929) й ін. Переклав українською мовою «Інтернаціонал», «Марсельєзу», «Варшав'янку»; лірику багатьох західноєвропейських поетів. **Архівна справа зберігається в Кіровоградському обласному державному архіві. Реабілітований за рішенням Кіровоградського обласного суду в 1957. У Новоукраїнці на фасаді районного будинку культури, де була районна бібліотека, яку восени 1937 часто відвідував М. Вороний, встановлено меморіальну дошку.**

26

26 (1771) — 250 років тому народився (Псковська губернія) Сергій Васильович Непейцин (1771-1848), військовий діяч. У 1787 закінчив Петербурзький артилерійський та інженерний шляхетський корпус. **Перебував разом з братом Йосипом у Єлисаветграді в 1788, де знаходилась штаб-квартира Дунайської армії князя Г.О. Потьомкіна.** Особливо відзначився при облозі Очакова у 1788 під час російсько-турецької війни, втратив ногу вище коліна. Після того, як у 1791 геніальний російський механік Іван Кулібін сконструював для нього унікальний протез, повернувся в армію. Служив у кавалерії. Згодом полковник лейб-гвардії Семенівського полку. Герой війни 1812, генерал-майор (1816). **Йому присвячена книга письменника В.М. Глінки «Повість о капитане Сергее Непейцине» (1966), в якій розповідається, зокрема й про тодішній Вавилон (так називали тоді Єлисаветград).**

26

26 (1846) — 175 років тому народився (м. Єлисаветград) Олександр Миколайович Пашутін (1846-1905), єлисаветградський міський голова понад чверть століття (1878-1905), меценат. Походив із родини потомствених почесних громадян. Мати Ірина Остроухова – сестра відомого єлисаветградського купця і мецената Савелія Остроухова.

Закінчив Одеське комерційне училище. Обов'язки міського голови виконував на громадських засадах (від зарплати відмовився). Не маючи власних дітей, особливу турботу виявляв до навчальних закладів, був попечителем, жертвував значні кошти на їхнє облаштування й благоустрій. Домігся відкриття в Єлисаветграді чоловічої гімназії (1874), був її почесним попечителем, спорудив домову церкву Різдва Пресвятої Богородиці, сквер, заснував 10 іменних стипендій для учнів. Вони видавались на проценти з капіталу в 10 тисяч рублів за заповітом на «уплату за право учения благонравным и успевающим из беднейших учеников». З 1878 – голова Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. За його правління в Єлисаветграді споруджено водогін (1893), електричний трамвай (1897) – один з перших в Росії, з'явився телефонний зв'язок (1892), відкрито Єлисаветградське відділення Державного банку (1894), пам'ятник професору В.Г. Григоровичу (1892) і т. д. Багаторічний

голова й член попечительської ради Єлисаветградської громадської жіночої гімназії. Один з фундаторів і перший директор Єлисаветградської громадської бібліотеки (1897). **У 1897 видав власним коштом «Исторический очерк г. Єлисаветграда».** **У 1903 міська дума перейменувала на його честь вулицю Невську.** Почесний громадянин Єлисаветграда (1904). **У 1909 портрет Пашутіна написав єлисаветградський художник Ф.С. Козачинський.** **У 2004 на вулиці його імені, відновленій після проголошення незалежності України, встановлено меморіальну дошку з портретом.** **25.06.2007 міськвиконком ухвалив рішення про спорудження в місті пам'ятника Пашутіну (відкритий 18.09.2009).**

27 (1956) — 65 років тому народився (Тернопільська область) **Григорій Васильович Ліщенко**, поет. Працював художником-оформлювачем, водолазом рятувальної станції, егерем. **З 1979 мешкає в селищі Петровому на Кіровоградщині.** Написав більше тисячі віршів. Його перу належать збірки: «Пора жовтого листя», «Коли відлітають птахи», «Вереснева колиска», «Тридцять три осінні сонети», «Світлотіні», «Вибране», «Сорокоуст», «Жовтоцвіти» й ін. Лауреат літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша за збірку віршів «Вибране» (2019).

27

28 (1906) — 115 років тому народилася (м. Єлисаветград) **Інна Петрівна Базилевич** (1906-1990), актриса. Закінчила Інститут народної освіти (1923) й театральну майстерню «Березіль» у Одесі (1924). У 1925-1927 – актриса Одеського робітничо-селянського театру, 1927-1940 – театрів «Веселий пролетар», «Березіль», Революції, Ленінського комсомолу в Харкові. З 1945 по 1968 працювала в Івано-Франківському музично-драматичному театрі. Виконувала провідні героїчні й характерні ролі. Заслужена артистка УРСР (1951).

28

29 (1851) — 170 років тому народився (під Миколаєвом) **Микола Платонович Карабчевський** (1851-1925), адвокат, письменник, громадський діяч. У 1874 закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. З 1879 по 1898 – присяжний повірений Петербурзької судової палати. Один із засновників газети «Право» (1898-1917), редактор журналу «Юрист». У 1905 брав участь у створенні Всеросійської спілки адвокатів. З 1913 – голова Петербурзької ради присяжних повірених. Був одним з найуспішніших адвокатів-криміналістів свого часу; брав участь у гучних політичних процесах, які привертати увагу широкої громадськості, і не програв жодного. Підтримував стосунки з В.Г. Короленком, А.П. Чеховим, Л.М. Толстим;

29

захищав на суді честі І.П. Павлова. Автор роману «Господин Арсков» (1893), збірника прози й поезії «Приподнятая завеса» (1905), збірника публіцистики «Около правосудия» (1902), збірників судових промов (1901, 1902), мемуарів «Что глаза мои видели» (1921) й ін. **Неодноразово відвідував Єлисаветград. Зокрема, у 1896 в Єлисаветградському окружному суді виступив адвокатом дворянина Олександра Шишкіна, якого звинуватили в тому, що вночі 3.02.1896 у Громадському зібранні, отримавши ляпаса від корнета Миколи Павловського, намагався позбавити того життя, тричі вистреливши з револьвера. Однак у Павловського не влучив, натомість легко поранив іншого пана. Своєю блискучою промовою Карабчевський зумів переконати присяжних, що це був самозахист, і домогтись виправдувального вироку. У 1902 в Єлисаветградській громадській бібліотеці був влаштований літературний вечір Карабчевського, де він читав свій белетристичний твір. Концерт пройшов за участі музикантів Н. Нейгауз, С. Слободської та М. Гольденберг.**

30

30 (1946) — 75 років тому народився (с. Тишківка Новомиргородського району) Микола Пилипович Кодак (1946–2014), літературознавець, книгознавець і культуролог (псевдонім – Микола Русенко). До 8 класу навчався у Златопільській школі-інтернаті, закінчив Кіровоградську школу-інтернат із золотою медаллю. У 1969 з відзнакою закінчив філологічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна. З 1969 до 1972 працював асистентом кафедри української літератури КДПІ ім. О.С. Пушкіна. З 1974 по 1977 працював у відділі української радянської літератури Інституту літератури АН УРСР. Кандидат філологічних наук (1977). З 1977 по 1981 працював науковим співробітником-консультантом сектору суспільних наук Президії Академії наук УРСР. У 1981–1987 – завідувач відділу книгознавства Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. З 1987 до 1991 – завідувач відділу наукової інформації з суспільних наук АН УРСР. З 1992 до 2014 працював у Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка. Доктор філологічних наук (1997), провідний науковий співробітник відділу теорії літератури Інституту літератури НАН України. Автор 10 монографій.

Листопад 1896 – 125 років тому народився (м. Єлисаветград) Віктор Ізраїльович Бріль (1896 – після 1948), працівник радянських спецслужб, чекіст. Батько Ізраїль Бріль – власник кращого в Єлисаветграді фотоательє. Молодший брат Еліазар Ізраїльович Бріль (1901–1962) – відомий письменник-мариніст Олександр Ілліч Зонін. Обидва брати закінчили Єлисаветградське комерційне училище. З 1918 Віктор Бріль – в органах держбезпеки під іменем Южний Віктор Максимович: начальник агентури Єлисаветградської повітової ЧК,

командир загону повітової ЧК. Зробив досить успішну кар'єру в органах. Остання посада – начальник управління НКВС по Ташкентській області; капітан держбезпеки (1935), нагороджений орденом Червоної Зірки (1937) та знаком «Почетный работник ВЧК-ГПУ» (1933). 5.04.1937 брав участь в обшуках на квартирі, кабінеті, будинку та дачі, що належали арештованому наркомуні внутрішніх справ Г. Ягоді. Судячи з усього, брав найактивнішу участь у репресіях за сфабрикованими справами. 10.10.1938 був заарештований за статтю «контрреволюційна діяльність» і засуджений до 10 років позбавлення волі в таборах. Повністю відбувши термін покарання, у 1948 «за связь с участниками антисоветской заговорщической организации» був відправлений на довічне заслання в Карагандинську область. Не реабілітований. Прикметно, що приблизно тоді ж, у квітні 1949, за звинуваченням у троцькізмі, космополітизмі й контрреволюційній пропаганді на 10 років таборів був засуджений молодший брат Олександр Зонін. Звільнений у 1955. Реабілітований.

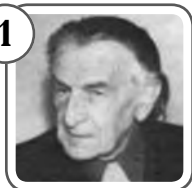
ГРУДЕНЬ

1

1 (1856) — 165 років тому народився (с. Кам'яно-Костувате Братського району на Николаївщині) **Микола Садовський** (справжнє ім'я **Тобілевич Микола Карпович**) (1856-1933), актор, режисер, мемуарист. *Брат І. Карпенка-Карого, М. Садовської-Барілотті та П. Саксаганського. Навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі (1869-1877), брав участь у місцевих аматорських драматичних гуртках.* Учасник російсько-турецької війни 1877-1878. Навчався в Київській й Одеській військових школах (1878-1880). З 1882 – на українській професійній сцені. Грав у багатьох трупях, **часто виступав у Єлисаветграді.** У 1907 разом з М. Заньковецькою заснував перший український постійний стаціонарний театр («Театр Миколи Садовського»). Після поразки УНР перебував в еміграції (1920-1926). Автор книг «Спомини з російсько-турецької війни» (1917) та «Мої театральні згадки» (1929). Його ім'ям названо Вінницький український музично-драматичний театр.

1

1 (1901) — 120 років тому народився (м. Варшава) **Анатолій Євгенович Величковський** (1901-1981), поет. *Навчався у Єлисаветградській гімназії. Батько Євген Величковський викладав у Єлисаветградському кавалерійському училищі, сім'я мешкала в одному з його корпусів. У 1919 полковник С. Величковський був Єлисаветградським повітовим комісаром.*

18-річним юнаком Анатолій вступив у Білу Армію. В еміграції став визначним поетом – продовжувачем «тютчевського напрямку» в російській поезії. Про його творчість схвально відгукнувся лауреат Нобелівської премії І.А. Бунін. Представлений в антології «Україна. Русская поэзия. XX век» (2007). **Багато віршів навіяні ностальгією за Україною і Єлисаветградщиною:**

*Это было — где-то,
Далеко от Сены:
Солнце пахло — летом,
Ветерок — сиренью.
Под апрельским небом
Было на параде,
На плацу учебном
В Елисаветграде....
Светлых шашек гребень
Лошади, знамена:
Слушали молебен —
Оба эскадрона...*

*Отзвучали гимны
Отзвенел парад –
И не стало имени:
Елисаветград.<...>*

1 (1906) – 115 років тому народився (с. Фурманівка на Кіровоградщині) **Григорій Данилович Вовченко**

(1906-1984), хімік. У 1930 закінчив хімічний факультет Одеського інституту народної освіти. До 1948 був директором Московського інституту тонкої хімічної технології ім. М.В. Ломоносова. У 1948 прийняв пропозицію ректора Московського державного університету академіка Несмеянова зайняти посаду першого проректора МДУ ім. М.В. Ломоносова. Доктор хімічних наук, професор, працював проректором 16 років (до 1964). На кафедрі загальної хімії організував лабораторію механізму каталітичних процесів, підготував 45 кандидатів і двох докторів хімічних наук. Опублікував понад 450 наукових робіт, один з авторів навчальних посібників «Общая химия» й «Практикум по общей химии». Протягом 12 років був членом президії товариства «Знання», головою товариства «СРСР-Данія». Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» й орденом Дружби народів.

1

4 (1861) – 160 років тому народився **Микола Леонтійович Лятошинський** (1861-1919), педагог, історик. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. П'ять років служив у Немирівській гімназії, потім повернувся в рідне місто й до 1896 викладав історію у Житомирській гімназії. Згодом перебрався до Києва і до 1906 викладав у Першій гімназії. **У 1908-1910 – одночасно директор Златопільських чоловічої гімназії й жіночої прогімназії.** Захоплювався музикою, мав гарний голос, знав багато народних пісень. Вважав обов'язковим долучати дітей і юнацтво до музичної культури. Організував у Златопільській гімназії учнівський хор, що виконував твори російської та західноєвропейської класики; українські, російські та польські народні пісні. **У 1909 пожертвував 1300 рублів на заснування іменних стипендій. Через те, що перший же стипендіат виявився причетним до нелегального гуртка гітлерівців, змушений був залишити посаду.** Повернувся в Житомир, де працював директором комерційного училища до 1919. **Батько видатного українського композитора Бориса Лятошинського (1894-1968), який з 1908 по 1911 навчався в Златопільській гімназії, де він був директором.**

4

5

5 (1921) — 100 років тому народилася (сmt *Олександрівка на Кіровоградщині*) **Марина Федотівна Захаренко** (за чоловіком **Корнійчук**), актриса, педагог. **З 1935 родина мешкала в Малій Висці на Кіровоградщині, дівчина закінчила Маловисківську СШ № 3.** З 1939 по 1941 навчалася в Київському театральному училищі. До 1943 перебувала на фронті. Після тяжкого поранення й лікування продовжила навчання у театральному інституті. Працювала у Київському театрі ім. Івана Франка. У 1964 вийшла заміж за драматурга О.Є. Корнійчука. Викладала в Київській консерваторії. **Мати (від першого шлюбу) відомого кінорежисера Володимира Бортка** («Собаче серце», «Ідіот», «Майстер і Маргарита», «Тарас Бульба» й ін.), мешкає з ним у Санкт-Петербурзі. Авторка книги спогадів «І в пам'яті, і в серці».

6

6 (1856) — 165 років тому народився (с. *Іванівка Долинського району*) **Микола Львович Давидов** (1856-1930), засновник дендропарку «Веселі Боковеньки» поблизу м. Долинської. Закінчив Одеську гімназію й Московський університет (1880). **Був гласним Олександрійського повітового земського зібрання, мировим суддею в містечку Братолюбівці.**

Подорожуючи в студентські роки країнами Західної Європи, захопився садово-парковим мистецтвом та архітектурою. За проектом художника-пейзажиста **І.В. Владиславського-Падалки заклав свій парк у 1893.** **З 1923 — завідувач Деревознавчої станції Всеукраїнського управління лісами на базі дендропарку «Веселі Боковеньки».** З 1928 — інструктор лісів Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації. Про життя й діяльність дендролога розповідає книга «Господні зерна» письменника Григорія Гусейнова.

8

8 (1876) — 145 років тому народився (м. *Вінниця*) **Яків Лучанський** (1876-1978), скульптор. **Підлітком навчався в скульптурному класі Вечірніх Рисувальних Класів при Єлисаветградському Земському реальному училищі.** Спочатку вступив до Одеської рисувальної школи, а в 1896 — до Одеського художнього училища. З 1903 по 1949 жив у Франції. Навчався у Школі витончених мистецтв у Парижі. У 1949 переїхав до Ізраїля. Був холостяком, жив і працював у кібуці Гіват-Бреннер. У своїй творчості дотримувався класичної традиції. Починаючи з «Молодої жінки» (1914) і закінчуючи «Спортсменкою» (1972), Лучанський прагнув втілити сучасну реальність в архітектонічно ясних узагальнених образах. У кращих творах («Гармоніст», 1914-1920, «Очікування», 1937, «Молочник», 1914-1920, «Прокидається», 1937 й ін.) своєрідно втілений головний естетично-моральний ідеал художника — ду-

шевна гармонія як протидія руйнівним, деморалізувальним бурям сучасності. Лучанський – автор багатьох портретів (З. Шазара, 1950; Б. Кацнельсона, 1952; Т. Герцля – кілька версій; «Автопортрет», 1964 та ін.), рельєфів (наприклад, «Симфонія життя», 1959), анімалістичних робіт («Кінь», 1931; «Мул», 1954; «Поранений лев», 1953 й ін.), а також творів у багатьох інших жанрах скульптури. Ретроспективна виставка була влаштована в 1976 в Ізраїльському музеї з нагоди 100-річчя від дня народження скульптора. Роботи зберігаються, крім Ізраїля, в музеях Парижа, Нью-Йорка та багатьох приватних колекціях. Статуї прикрашають парки в Гіват-Бреннері, Рамат-Гані й Парижі.

8 (1931) – 90 років тому народився (с. *Густий Гай*, нині в складі с. *Созонівки Кіровоградського району*) **Віктор Іванович Баєнко** (1931-2009), актор, режисер. Закінчив акторський (1958) й режисерський (1975) факультети Київського інституту театрального мистецтва. У 1962-1972 працював в українських музично-драматичних театрах Одеси, Дніпропетровська, Сімферополя. З 1972 і до кінця життя – у Дніпропетровському російському драматичному театрі ім. М. Горького. Кращі ролі: Іван («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Мирон («Зачарований вітряк» М. Стельмаха), Нерон («Театр часів Нерона і Сенеки» Е. Радзінського), Андрій («Характери» за В. Шукшиним) й ін. Народний артист УРСР (1987).

8

8 (1936) – 85 років тому народився (с. *Коробчине Новомиргородського району*) **Борис Дмитрович Кальницький**, учений-зоотехнік. У 1963 закінчив Великолуцький сільськогосподарський інститут. Доктор біологічних наук (1976), професор (1983), академік Російської академії сільськогосподарських наук (1995), академік РАН (2013). Фахівець у галузі фізіології харчування сільськогосподарських тварин. Працював директором Стругоокрасненської державної станції з плеємної роботи в Псковській області (1963-1966). З 1987 – директор і одночасно завідувач лабораторії білково-амінокислотного харчування сільськогосподарських тварин Всеросійського НДІ фізіології, біохімії та харчування сільськогосподарських тварин. Лауреат премії уряду Російської Федерації в галузі науки і техніки (2003). Нагороджений золотою медаллю ім. акад. М.Ф. Іванова (2002), срібною медаллю ім. акад. В.І. Вернадського (2000). Член регіональної ради Фонду фундаментальних досліджень РФ. Автор близько 300 наукових праць, 23 книг і брошур. Низка праць публікувалась за кордоном. Має 5 авторських свідоцтв і патентів на винаходи. Заслужений діяч науки Російської Федерації (1997).

8

9

9 (1861) — 160 років тому народився (с. *Перешори Ананьївського повіту на Одещині*) **Євген Харлампійович Чикаленко** (1861-1929), громадський і культурний діяч, меценат. **Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище (1881), учасник народницького гуртка Громада О.І. Михалевича.**

Навчався вільнослухачем на природничому факультеті Харківського університету. Вкладав кошти у видання перших українських газет і журналів «Громадська думка» (1906), «Рада» (1906-1914) й ін. Фінансував діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові, матеріально підтримував українських письменників. Автор афоризму: «Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені». Після поразки УНР емігрував до Чехословаччини. У 1927-1929 працював головою термінологічної комісії Української господарської академії в Подєбрадах. Написав три томи «Спогадів», «Щоденник» (1907-1917) й інші твори. Ліга українських меценатів після здобуття Україною незалежності заснувала премію ім. Є.Х. Чикаленка.

9

9 (1886) — 135 років тому народився (м. *Бобринець*) **Нестор Олексійович Кулик** (1886-1942), геолог, палеонтолог, стратиграф, дослідник Арктики. **Молодший брат дослідника метеоритів Леоніда Кулика.** У 1908 за участь у революційному русі був виключений з Казанського університету і висланий в Архангельську губернію. **У 1909 взяв участь в експедиції**

О.В. Журавського (уродженця Єлисаветграда) по вивченню Печорського краю, завідував полярним відділом експедиції. Зробив важливе географічне відкриття: про існування на захід від Уралу іншого гірського хребта, паралельного Уральському. У ті часи приятелював з письменником Олександром Грінном, який також перебував на засланні. Закінчив Петербурзький університет. Був співробітником Геологічного і Мінералогічного музею РАН, згодом – Всесоюзного арктичного інституту. Доктор геолого-мінералогічних наук (1937). Був репресований, на засланні детально обстежував річку Пінегу. Вважається одним з організаторів вивчення природних ресурсів Півночі.

10

10 (1821) — 200 років тому народився **Микола Олексійович Некрасов** (1821-1878), поет, класик російської літератури. Автор поем «Кому на Руси жить хорошо», «Железная дорога», «Русские женщины» й ін. Тривалий час серед дослідників творчості письменника триває дискусія про місце його народження. **Деякі науковці**

Інституту російської літератури, опираючись на документи про хрещення, стверджують, що це сталося не у Немирові Вінницької області, а у с. Синьки Ульяновського (нині Благівщенського) району.

10 (1946) — 75 років тому народився (с.мт Голованівськ)

Леонід Ізраїлович Шмаєвич, фахівець у галузі цивільної авіації, благодійник. Закінчив Кіровоградську школу вищої льотної підготовки (1970), Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування (1981). З 1971 по 1993 працював штурманом у Кіровоградському льотно-штурманському училищі, помічником з комерційної діяльності й міжнародних зв'язків Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації. З 1993 — генеральний директор міжнародної акціонерної авіакомпанії «Урга», яку перетворив в одне з провідних авіапідприємств України, в офіційного перевізника ООН.

Підготував близько 1000 висококласних фахівців цивільної авіації, які працюють у 26 країнах світу. «Урга» відзначена золотою нагородою Міжнародного саміту за якості у Нью-Йорку (2002), дипломом Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості товарів і послуг «Золота фортуна»; їй присвоєно почесне звання «Золота торгова марка» (2003). «Урга» щороку витрачав до 200 тисяч грн на меценатство. Її керівник — попечитель Кіровоградського театру ім. М.Л. Кропивницького; допомагав також обласній філармонії, школам, лікарням, бібліотекам, творчим особистостям. Академік Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці (1996).

10

12 (1896) — 125 років тому народився (с. Успенка Онуфрїївського району) **Спиридон Опанасович Мусіяк**

(1896-1983), журналіст, письменник (псевдонім — **С. Червоний**). Закінчив церковно-парафіяльну школу.

Член спілки селянських письменників «Плуг» (1924). Перше оповідання «Келебердянські дзвони» опубліковане в 1925

у журналі «Зоря» (№ 7). Автор оповідань «Де стрункі тополі» (1925), «Горобині ночі» (1927); п'єси «Берда», повісті «Інженер Галін» у співавторстві з Павлом Нестерцем (1935), книги нарисів «По комунарській землі» (1930). Високу оцінку творам Мусіяка дав Павло Тичина. У 1937 творча діяльність назавжди обірвалася арештом за вигаданим звинуваченням у належності до контрреволюційної націоналістичної організації. Вирок — 10 років позбавлення волі. Повторно за тією ж статтею репресований у 1949, 5 років таборів. Реабілітований у 1957.

12

13 (1911) — 110 років тому народився (м. Радомишль Житомирської області) **Наум Ноєвич Добрін**

(1911-2002), журналіст, письменник. Закінчив Київську профшколу (1929) і Московський інститут журналістики (1937).

Учасник Другої світової війни; працював з М. Бажаном, А. Малишом й іншими відомими письменниками у фронтовій газеті. З 1954 — у редакції газети «Кіровоградська правда».

13

Автор книг нарисів і публіцистики: «Сингаївка» (1938), «Шахта «Никанор» (1951), «Трудові світанки» (1972); «Усміхніться, люди добрі» (1994); збірки лірики й гумору «Сповідь правнукові» (2001) й ін.

17

17 (1856) – 165 років тому народився (на Херсонщині, в Єлисаветградському або Олександрійському повіті) **Данило Якович Крижанівський** (1856-1894), педагог і композитор. Батько – священник. **Знання в галузі музики й співу отримав у Єлисаветградському духовному училищі (на знімку) й Одеській духовній семінарії (1872-1878).** У 1882 закін-

чив історико-філологічний факультет Новоросійського університету. Працював викладачем російської мови й латини в гімназії, у 1889-1894 – в канцелярії попечителя Одеського навчального округу. **Деякий час жив і працював на Єлисаветградщині.** Автор вокальних і хорових творів, зокрема оди для хору й фортепіано «Пам'ятник» на текст О.С. Пушкіна, пісні «Чи у полі, чи у борі» (слова невідомого автора) та пісні «*Реве та стогне Дніпр широкий*» (1886) на текст з поеми Т. Шевченка «Причинна», яку присвятив М.Л. Кропивницькому. **Пісня набула величезної популярності, стала по-справжньому народною. Життю і творчості Данила Крижанівського присвячена повість одеського письменника Івана Нєнова «Український Дойчо».**

17

17 (1931) – 90 років тому народився (м. Северодонецьк) **Олексій Іванович Расторгуєв** (1931-2002), футболіст і тренер. Захисник. Свої кращі роки як гравець провів у команді «Хімік» Северодонецьк (1954-1964). Тренерську діяльність також розпочав у рідній команді, у якій з перервами працював з 1965 по 1996. **У 1975-1981 – старший тренер кіровоградської «Зірки».** **У 1975 під його керівництвом «Зірка» завоювала Кубок України.** Заслужений тренер УРСР (1967).

19

19 (1936) – 85 років тому народився (с. Бельведери, нині Синюха Новоархангельського району) **Микола Леонтійович Кернесюк**, лікар-хірург і громадський діяч. У 1963 закінчив Чернівецький медичний інститут (1963), де й працював з 1966 по 1982. У 1983-2009 – завідувач, від 2010 – професор кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії Уральської медичної академії (м. Єкатеринбург, РФ). Один із засновників нових наукових напрямів – морфометрична топографія та гістотопографія, експериментальна хірургія в умовах росту організму. Автор підручника й атласа «Оперативная хирургия и топографическая анатомия» (2003). Доктор медич-

них наук (1989), професор (1990). З 1992 – фундатор і багаторічний керівник Уральської регіональної автономії українців.

19 (1896) – 125 років тому народився **Дмитро Аркадійович Шмідт** (справжнє ім'я **Гутман Давид Аронович**) (1896-1937), військовий діяч. Учасник Першої світової війни. Повний Георгіївський кавалер. Легендарний герой Громадянської війни, нагороджений двома орденами Червоного Прапора. Воював у складі Червоного козацтва.

19

Після закінчення військової академії з 1924 по 1925 – начальник 5-ї Єлисаветградської кавалерійської школи. Згодом командував бригадою та дивізією. Йому присвятив свою знамениту поему «Дума про Опанаса» Едуард Багрицький, а письменник Ісаак Бабель – одне з кращих оповідань «Конарміи» – «Жизнеописание Павлюченки Матвея Родионовича». Репресований і розстріляний за те, що був троцькістом.

20 (1876) – 145 років тому народився (м. Єлисаветград)

Микола Павлович Леонтович (1876-1940), юрист, іхтіолог. **Батьки – власники села Леонтовичево Новоукраїнського району: Микола Парменович був мировим суддею, мати Марія Миколаївна – викладачкою музики.** Закінчив Імператорське Вище юридичне училище в Санкт-Петербурзі, потім навчався на природничому факультеті Одеського університету. З 1901 жив у Миколаєві.

20

У 1909-1917 – міський голова м. Миколаєва. У 1901 в своєму будинку на розі вулиць Адміралтейської і Московської відкрив для всіх охочих (один з перших в Україні) домашній акваріум-зоосад, з якого народився Миколаївський міський зоопарк. Колекція налічувала близько 50 видів риб і земноводних (понад 1000 екземплярів). Акваріум був обладнаний за останнім словом техніки: мав електричні компресори й підігрівачі. Подібних колекцій у Європі було не більше семи. У 1918 заклад націоналізували, Леонтовича вигнали з будинку, проте згодом призначили директором його ж закладу («Державного акваріуму»). У 1937 заарештували за те, що «розповсюджував чутки й обривував радянський лад». Помер у Тамбовській в'язниці. Реабілітований у 1957. Нині створено музей історії Миколаївського зоопарку, в якому почесне місце відведено його фундатору.

20 (1876) – 145 років тому народився (м. Єлисаветград) **Абрам Борисович Штейнгольд** (1876-1943), лікар. **У 1898 закінчив Єлисаветградську гімназію.** Випускник медичного факультету Харківського університету (1904). Жив у Криму. У 1910 в Алушті відкрив

20

лікувальний пансіон «Буюрнус» (у перекладі з кримськотатарської мови означає «ласкаво просимо»), який був дуже популярним до революції 1917 (на знімку). Пансіон, розташований на березі моря, складався з 20 палат з вентиляцією і балконами. Спеціалізувався на внутрішніх (туберкульоз), нервових і дитячих хворобах. Після 1917 Штейнгольц жив і працював у Сімферополі в тубдиспансері (завідував кабінетом). Розстріляний німецькими окупантами. Нині його ім'ям названо перший в Криму Клубний дім, розташований в Алушті.

21

21 (1846) — 175 років тому народився (с. Богомолівка, поблизу Кременчука) **Василь Якович Протопопов** (1846-1914), юрист, журналіст, громадський діяч. *Походив із родини потомствених дворян Олександрійського повіту, які володіли селами Протопопівкою, Морозівкою й ін.* Здобув юридичну освіту в Новоросійському університеті, кандидат права.

Працював співробітником газети «Новоросійський телеграф». **Понад 25 років займався адвокатурою, починав у Єлисаветграді. У 1874-1876 — редактор першої міської газети «Єлисаветградский листок».** Потім переїхав до Одеси, де став одним із найшанованіших адвокатів. З 1894 по 1905 був старшиною присяжних повірених Одеської судової палати. З 1900 — гласний міської думи. У 1905-1909 — Одеський міський голова. Обирався також віцепрезидентом Одеського товариства витоначених мистецтв. **З 1896 — почесний попечитель Фурмановської земської школи в Піщанобридській волості Єлисаветградського повіту.** Сучасники відзначали: «Своей честной, неподкупной деятельностью, своим благородством покойный сумел снискать себе глубокое уважение».

21

21 (1921) — 100 років тому народився (с. Грушка Ульяновського району, нині м. Благовіщенське на Кіровоградщині) **Микола Трохимович Равлюк** (1921-2000), літературознавець, публіцист, перекладач. Був на комсомольській та профспілковій роботі на Далекому Сході. Під час лижного походу на Амурі важко обморозився, втратив кисті рук і стопи ніг. У 1947 закінчив Київський педагогічний інститут. Працював у видавництві «Радянська школа». З 1955 по 1961 — завідувач редакції критики й літературознавства Держлітвидаву України. Автор праць: «Народ у творчості Олеса Гончара» (1960), «Шевченко і сучасність» (1964) й ін. З російської перекладав твори О. Серафимовича, Є. Тарле, Ю. Нагібіна й ін.

22 (1961) — 60 років тому народився (м. Світловодськ) **Юрій Іванович Маленченко**, астронавт. **Закінчив Павлівську середню школу із золотою медаллю (1978).** Того ж року вступив до Харківського інституту радіоелектроніки, після першого курсу продовжив навчання в Харківському вищому військовому авіа-

ційному училищі льотчиків. З 1983 служив у винищувальній авіації Одеського військового округу. У 1986 зарахований у Центр підготовки космонавтів ім. Ю. Гагаріна. Перший космічний політ тривалістю пів року здійснив у 1994 командиром корабля «Союз ТМ-19» й орбітального комплексу «Мир». Другий – у 2000, у складі російсько-американського екіпажу на багаторазовому кораблі «Атлантіс» (STS-106). Третій – 25.04.2002 у складі сьомої експедиції до Міжнародної космічної станції тривалістю 186 діб. У 2003 здійснив четвертий політ на борту Міжнародної космічної станції, під час якого 10 серпня одружився. Це перше в історії людства небесно-земне весілля (наречена – американка російського походження Катерина Дмитрієва – під час церемонії перебувала у Х'юстоні, штат Техас). На рахунок Маленченка – три виходи у відкритий космос загальною тривалістю 18 годин. Герой Російської Федерації. Герой Казахстану. Полковник повітряно-космічних сил Росії. **Почесний громадянин м. Світловодська (2004).**

26 (1966) — 55 років тому народився (м. Олександрія) Микола Михайлович Козак, актор театру й кіно. Азами акторської майстерності оволодівав у Львівській театральній студії при театрі імені Марії Заньковецької. У 1991 закінчив Казанське театральне училище. Майже 15 років перебував у трупі драматичного Театру імені В.І. Качалова в Казані, одного з найстаріших у Росії, став його провідним актором. Зіграв головні ролі в багатьох спектаклях: Фердинанда («Коварство і любов» Ф. Шиллера), Рогожина («Ідіот» Ф. Достоевського), Астрова («Дядя Ваня» А. Чехова), Лопахіна («Вишневий сад» А. Чехова), Германа («Пікова Дама» О. Пушкіна) й ін. Нині актор Центрального академічного театру Російської Армії в Москві. Зіграв у багатьох кінострічках й серіалах: «Неотложка» (2003), «Ад'ютанты любви» (2005), «Днепровский рубеж» й ін. У 2011 за роль капітана в драмі С. Росса «Сибір. Монамур» удостоєний нагород XVI Міжнародного кінофестивалю в іспанській Галісії та VII Монакського благодійного фестивалю. Заслужений артист Республіки Татарстан.

28 (1896) — 125 років тому народилася (с. Піщаний Брід Добровеличківського району) Агафія (Галина) Андріївна Кузьменко (1896-1978), громадська діячка, учителька, дружина **Нестора Махна**. У 1910 закінчила шість класів Могилів-Подільської жіночої гімназії; **вступила до Добровеличківської учительської семінарії, яку 1916 закін-**

чила із золотою медаллю. За розподілом Херсонської земської управи отримала направлення у Гуляйпільську двокласну школу, де працювала у 1916-1917. У 1917 вступила до Київського університету Св. Володимира. У 1918-1919 викладала українську мову, фізику та природознавство в чоловічій і жіночій гімназіях Гуляй-Поля. Тут у 1919 познайомилась з Н. Махном. **Весілля відбулося влітку 1919 у селі Піщаний Брід.** Вела щоденник з 19.02. по 28.03.1920, опублікований у книзі С.М. Семанова «Махно. Подлинная история» (2001). **Історик Валерій Волковинський відзначає: «Г.А. Кузьменко відіграла важливу роль у житті Махна і багато в чому вплинула на розвиток махновського руху».** З 1921 разом з чоловіком в еміграції: Польща, Франція, Німеччина. У 1922 народилася їхня дочка Олена. З 1945 по 1954 – у радянських концтаборах. Історії кохання легендарного «батька» та його дружини присвячена книга В. Яланського і Л. Вєрьовки «Нестор і Галина. Розповідають фотокартки» (1999). **У с. Піщаний Брід на будівлі колишньої земської школи, в якій нині розміщується аграрний професійний ліцей, встановлено меморіальну дошку (автор Сергій Красовський) на честь Г.А. Кузьменко.**

31

31 (1881) – 140 років тому народилася (м. Єлисаветград) Ольга Леонідівна Арістова (1881-1961), педагог і театральна діячка. Старша дочка Леоніда Федосійовича Долинського (1850-1919), уродженця і землевласника Єлисаветградського повіту. Переселившись у Сочі, батько встановив у 1913 пам'ятник на честь 75-річчя заснування міста «Якір і гармата», що став його символом. Ольга отримала добру освіту, знала 6 іноземних мов. Після революції з 1920 по 1924 рік жила в маєтку Лоо з дітьми, працювала вихователькою і вчителькою в дитячому будинку, відкритому в їхній садибі. Залишила помітний слід в історії лялькового театального мистецтва. З 1926 по 1955 працювала художнім керівником Лялькового театру в Москві. У 1929-1933 створила й керувала Першим державним театром малих форм Інституту санітарної культури «Сан-Петрушка». У 1943, перебуваючи в евакуації в місті Кургані, заснувала обласний ляльковий театр і була його художнім керівником до 1945.

31

31 (1926) – 95 років тому народився (с. Розсохуватка Маловисківського району) Леонід Якович Безпалий (1926-2009), поет. Навчався в Харківському театральному інституті, який не закінчив, оскільки в січні 1948 був репресований за «український націоналізм». Майже 8 років відбував покарання на олов'яних копальнях у таборі на Колимі. Звільнений у жовтні 1955. Реабілітований у 1991. Заочно закінчив зооветеринарний технікум. **З 1959 жив і працював за фахом у с. Крупському Кіровоградського району.** Перша збірка поезій «На відстані сльози» надрукована в 1993. Багато

віршів опубліковано у місцевих періодичних виданнях. Автор 9 поетичних збірок: «Батьківський поріг» (2001), «На кленовім мості» (2003), «Душа шукає свій собор» (2003), «Спіши на поклик мій» (2003), «Очима правди» (2004), «Іти й не падать» (2005), «Споглядальна мить» (2005), «Життя – ріка...» (2008). **Лауреат обласної літературної премії ім. Є.Ф. Маланюка (2007) за збірку поезій «Іти й не падать...» (2005).**

ЗАГАДКИ Й ТАЄМНИЦІ «ЕЛИЗАВЕТГРАДСКОГО ДЕЛА 1869 ГОДА»: ІВАН ПОХИТОНОВ, ЛЕОНІД ДИЧЕСКУЛО ТА «БІСІВЩИНА» СЕРГІЯ НЕЧАЄВА

*Революционер презирает общественное мнение.
Он презирает и ненавидит во всех ее побуждениях
и проявлениях нынешнюю общественную нравственность.
Нравственно для него все, что способствует торжеству
революции. Безнравственно и преступно все, что мешает ему.
Сергей Нечаев «Катехизис революционера»*

В історію російського політичного розшуку це розслідування увійшло під назвою «Елизаветградское дело 1869 года». Більш заплутаної справи годі й шукати. Час від часу вже сучасні дослідники роблять спроби відповісти на головне запитання: що ж тоді насправді відбувалося в Єлисаветграді? Своє розслідування цієї справи санкт-петербурзький історик Віктор Кирилов оприлюднив у монографії «Революционный терроризм, которого не было», що побачила світ 2016 року. Пропоную увазі читачів ознайомитися з надвичайно цікавою версією Кирилова щодо «Єлисаветградської справи» 150-річної давнини (подаю з незначними скороченнями).

ПОКУШЕНИЕ, КОТОРОГО НЕ БЫЛО

Залізничний міст у Єлисаветграді

28 октября 1869 г. елизаветградский полицмейстер Пашенко получил в почтовой конторе письмо от некоего агента петербургской полиции Константина «Клоч...» (далее неразборчиво). Агент сообщал, что в город недавно приехали два молодых человека с целью сделать подкоп под железной дорогой и взорвать императорский поезд. Но покушение

провалилось, так как царь «миновал этот путь». Некий товарищ террористов, приехавший к ним из Одессы, предлагал также взорвать почтовый поезд, а одному из них советовал бежать за границу. Анонимный автор был свидетелем этого разговора и проследил за двумя молодыми людьми.

На следующее утро полиция выяснила, что по указанному адресу уже две недели снимали квартиру два человека, занимавшиеся письмоводством; одного жильца удалось арестовать, другого же на месте не оказалось. Арестованным оказался Василий Кунтушев, выходец из семьи вольноотпущенных крестьян Саратовской губернии, бывший участник петербургского революционного кружка «Сморгонская академия».

В первой половине 1869 г. он, проживая в Саратове, близко сошёлся с Михаилом Троицким, сыном дворянина-чиновника; Троицкий тоже имел некоторый революционный опыт – его судили за «имение запрещённых книг». По словам арестованного Кунтушева, они с Троицким приехали в Одессу для поступления в Новороссийский университет, но из-за финансовых трудностей в конце августа перебрались в Елизаветград (там дешевле жить).

В результате обыска в квартире были обнаружены несколько испианных стенографическими знаками листов, руководства к стенографии и большой железный молоток. У Кунтушева почти не было вещей и денег вообще. Хозяйка показала, что квартиранты появились у неё около недели назад, в свою комнату не пускали, а Троицкий часто куда-то отлучался. 29 октября, в день ареста Кунтушева, Троицкий с утра ушёл, сказав, что ненадолго идёт к прачке, и взял с собой небольшую сумку и что-то завернутое в белом подмышку. Также квартирная хозяйка и другие свидетели добавили, что среди вещей постояльцев был небольшой, но туго набитый и тяжелый чемодан, которого не обнаружили при обыске. Такой же чемодан видела у подследственных прислуга гостиницы в Одессе, где они останавливались до переезда в Елизаветград. Кунтушев показал, что ему неизвестно, куда и зачем уехал Троицкий и что никакого чемодана у них не было.

Как показала переписка одесских властей с III отделением, никакого агента по фамилии Ключь или Ключков не существовало.

23 ноября капитан Сердюков, начальник елизаветградского отделения жандармского полицейского управления Киево-Одесской железной дороги, отрапортовал начальству, что участок Балта – Елизаветград был обследован и никаких признаков подготавливаемого покушения, равно как и подозрительных лиц, не обнаружено. Таковы были первоначальные результаты дознания...

Вернёмся же в Херсонскую губернию 1869 года, к событиям, не попавшим в поле зрения историков...

6 ноября, через несколько дней после ареста Кунтушева и таинственного исчезновения Троицкого, полицмейстер города Николаева получил анонимное письмо. Его автор сообщал, что недавно попал в преступное общество, имевшее целью низвергнуть существующий строй, «не пренебрегая никакими средствами». Двое из членов общества находились на момент напи-

сания письма в Николаеве: один из них – «бежавший из казанского тюремного замка арестант Ялпидин», проживавший под документами Михаила Троицкого, а другой называл себя Кузнецовым. Ялпидин якобы только что приехал из-за границы с изданиями своей типографии; сообщалось, что он жил на постоялом дворе гостиницы «Севастополь». Николаевский полицмейстер на следующий день арестовал Троицкого. Но в письме ясно было сказано, что эта личность – никакой не Троицкий, а сбежавший «Ялпидин». Михаил Элпидин, обвинённый в 1863 г. в Казани за распространение антиправительственных воззваний среди крестьян (т. н. дело о «Казанском заговоре») и впоследствии сбежавший – реальная историческая личность.

Во второй половине 1860-х гг. в Швейцарии он создал русскую типографию, издававшую революционную литературу, и потому о нём хорошо знало III отделение. Но полицмейстер не был осведомлён в эмигрантских делах и потому подумал, что «Ялпидин» – это недавно бежавший из одесской тюрьмы некий Лимпиди, находившийся в розыске (поэтому его фотокарточка была в полицейском управлении). Убедившись, что это не разыскиваемый преступник и что приметы задержанного схожи с имеющимися на его руках документами (следовательно, они не фальшивые), полиция его отпустила. Впоследствии выяснилось, что Троицкий жил в городе с 4 по 8 ноября; по показаниям хозяина постоялого двора, он был одет бедно и грязно и, как показалось хозяину, в Николаев пришёл пешком (в то время как в Елизаветграде Троицкий одевался прилично, и деньги у него имелись). После своего ареста и освобождения Троицкий два дня не мог уехать из города, поскольку задолжал хозяину 40 копеек. Кунтушев тем временем успел изменить свои показания. Согласно его новым утверждениям, их товарищ из Одессы Феофан Борисов предложил ограбить знакомую местную помещицу; на случай необходимости убийства был припасён найденный при обыске молот.

В Елизаветград Троицкий и Кунтушев поехали, чтобы познакомиться со служившим там молодым сыном помещицы и благодаря знакомству устроить Кунтушева лакеем в поместье. Награбленные деньги они хотели использовать для открытия народных школ в Саратовской губернии.

В ноябре 1869 г. в Одессе был арестован Феофан Борисов. 10 декабря он вызвался дать чистосердечное показание, в котором объяснил, что инициатором поездки в Одессу из Саратова был Троицкий. Он хотел будущей весной поехать за границу к эмигранту Элпидину и договориться с ним о распространении в России заграничных, «преимущественно французских сочинений о социализме». Троицкий действовал самостоятельно, без связей с какими-либо обществами, а в Елизаветград поехал, чтобы «в обществе кавалерийских офицеров изучить французский разговорный язык», а также потому, что там дешевле жить.

11 декабря в Керчи был задержан Троицкий. Избежав по чистому везению ареста в Николаеве, он случайно получил травму: во время бури ему на голову упала черепица, и в больнице его опознали. Во время допросов он сознался в переписке с Элпидиным.

В Елизаветград Троицкий и Кунтушев переехали, поскольку этот город казался удобным местом для будущего склада запрещённых изданий. Издания то ли должны были переправляться из-за границы, то ли, согласно предложению Элпидина, печататься тут же. Эмигрант также обещал отправить в Елизаветград «особого агента» для связей с контрабандистами, но тот так и не появился. По словам Троицкого, во время обсуждения этих планов Кунтушев высказывал мнение, что в случае ареста нужно оговорить себя в другом, уголовном преступлении, что он в итоге и сделал.

Воспоминания Борисова, опубликованные в 1929 г., также подтверждают пропагандистскую версию поездки.

Кем же был автор двух анонимных писем? В показаниях участников «Елизаветградского дела» ни разу не было упомянуто имя Сергея Нечаева. А ведь можно с уверенностью утверждать, что они не только были с ним знакомы, но и встречались в Елизаветграде. В конце 1869 г. властям стало известно, что Нечаев после нескольких месяцев эмиграции вернулся в Россию через южную границу и осенью останавливался в Одессе. Следствие показало, что в разговорах он упоминал каких-то своих товарищей в Елизаветграде, а также фамилии Борисова и Троицкого, высказывалось даже предположение, что Нечаев и был тем самым агентом Элпидина, которого ждал Троицкий.

Сергий Нечаев

Следствие сопоставило даты: 29 августа Троицкий и Кунтушев приехали в Елизаветград, а Нечаев прибыл в Одессу на пару дней позже. Придя к выводу, что увидеться в Одессе они не могли, власти успокоились и по каким-то причинам не стали интересоваться, мог ли Нечаев последовать за ними в Елизаветград.

Однако из воспоминаний Борисова можно узнать, что в Елизаветграде Троицкий и Кунтушев «столкнулись с Нечаевым, с которым решили действовать вместе. Но крайняя неразборчивость Нечаева в средствах оттолкнула от него Борисова и его товарищей. Вскоре, по невыясненным обстоятельствам, вся компания подверглась преследованиям полиции; Борисова и Кунтушева арестовывают, Нечаеву и Троицкому удалось скрыться». Эта цитата позволяет предположить, что встреча с Нечаевым была незапланированной – революционеры «столкнулись» с ним и какое-то время

общались. Учитывая, что двумя предложениями раньше в воспоминаниях сказано, что Троицкий и Кунтушев поехали в Елизаветград «на поиски контрабандистов», то можно утверждать, что не Нечаев был агентом Элпидина, иначе бы Борисов прямо назвал его ожидаемым контрабандистом. К тому же, по различным свидетельствам, Нечаев и Элпидин весьма пренебрежительно относились друг к другу. Нечаев отзывался о последнем, что тот «занимается вздором – изданием книг».

Элпидин, о чьём недоверии к неизвестным людям и излишней подозрительности было известно современникам и историкам, мог даже не отправлять никакого агента в Россию. Нечаев же, прослышав о проживавших на юге бывших участниках революционных кружков, искал с ними встречи, чтобы получить помощь в своих делах. Но настроенные на организацию склада запрещённых изданий, Троицкий, Кунтушев и Борисов не могли принять «крайнюю неразборчивость Нечаева в средствах» и заняли открытую антирадикальную позицию.

Борисов также вспоминал, что Троицкий и Нечаев, спасаясь от ареста, сбежали из Елизаветграда, сев на пароход. Однако на пароходе, по словам Борисова, «против обоих беглецов почему-то возникли подозрения». Тогда они ночью отвязали лодку и «скрылись в херсонских камышах».

Не этим ли объясняется странное появление Троицкого в Николаеве? Из-за скорого побега с парохода Троицкий мог или забыть, или потерять свои вещи, из-за чего остался без денег, и до Николаева ему пришлось добираться пешком. Воспоминания Борисова подтверждают ряд фактов, упомянутых в анонимных письмах: в первом письме указан человек, приехавший к Троицкому и Кунтушеву из Одессы и предлагавший взорвать поезд (Нечаев?). Во втором письме сказано, что в Николаеве находятся Ялпидин (Троицкий) и Кузнецов (Нечаев?).

Кто мог написать донос в Елизаветграде, а затем знать о том, что Троицкий и Нечаев, сбежав из города, оказались в Николаеве, чтобы уже на следующий день по их прибытии в город сообщить об этом местному полицмейстеру?

Этим человеком мог быть только сам Нечаев! Он же и рассказал Троицкому о вероятном аресте, способствуя его побегу. Возможно, он надеялся получить доверие Троицкого или способствовать радикализации его взглядов. Вместе с тем он мог отомстить и за нежелание с ним сотрудничать. По свидетельству участника студенческих волнений 1868-1869 гг., Нечаев, осознав слабость поддержки своих радикальных взглядов среди студентов, «задался намерением, с одной стороны, отомстить несочувствующим людям, а, с другой стороны, выставить за неимением революционной оппозиции её призрак, смутить и встревожить общество какой-нибудь шумной, безобразной выходкой. Он толкнул в казематы сотни доверчивых людей.

С этой целью Нечаев требовал у студентов список фамилий, который необъяснимым образом оказался в III отделении».

Не удивительно, если в Елизаветграде Нечаев столкнулся со схожей ситуацией и поступил схожим образом. К сожалению, оригиналы анонимных писем, почерк которых можно сравнить с каким-нибудь автографом Нечаева, в архивах III отделения не сохранились. И тем не менее гипотеза о нечаевском следе в «Елизаветградском деле» показывает склонность его фигурантов к мирным формам подпольной деятельности. А утверждение о широком распространении террористических идей в революционном движении конца 1860-х гг., лишившись одного из аргументов, становится несколько менее убедительным.

В начале мая 1870 г. под конвоем жандармов Троицкий, Кунтушев и Борисов были отправлены в Петербург; производство по «Елизаветградскому делу», как уже упоминалось ранее, было слито с нечаевским делом, расследованием которого с января 1870 г. занималась специальная комиссия под руководством сенатора Чемодурова. Согласно докладу министра юстиции по нечаевскому делу, окончательный вердикт следствия относительно елизаветградской истории гласил, что сведение о покушении на императора «не подтвердилось ни одним фактом и было скорее плодом вымысла», а целью подследственных были сношения с женеvскими эмигрантами, ввоз и распространение сочинений. Трое елизаветградцев по решению Сената были освобождены из-под ареста 10 мая 1871 г. и высланы в Кострому под надзор полиции. Вывод следствия гласил, что Троицкий, «задумав создать ложную причину необходимости будто бы побега своего из Елизаветграда от преследований полиции, написал сам вышеприведенное письмо (елизаветградское анонимное письмо) к полицмейстеру, указав на несуществующее злоумышление». Но если причину побега из Елизаветграда и можно было оправдать доносом на самого себя, то какой смысл подводить себя под реальный арест впоследствии в Николаеве?...

Ця справа зацікавила мене з декількох поважних причин. Насамперед, чому слідством не було з'ясовано, куди поділися й, головне, що було в двох важких валізах Кунтушева й Троїцького, які свідки бачили і в Одесі, й у Єлисаветграді: вибухівка, книги чи щось інше?

Та найголовніше запитання, яке взагалі чомусь не порушувалося, на кого в Єлисаветграді, крім прибулих Феофанова, Кунтушева й Троїцького, міг розраховувати для здійснення своїх злочинних намірів Сергій Нечаєв? А вони-таки були – принаймні на двох мешканців Єлисаветградського повіту він цілком міг розраховувати, і вони саме в цей час відбували покарання за участь у його гуртку «Народна розправа». Це – Іван Похитонов і Леонід Дическуло.

Іван Похитонов

Леонід Дическуло

І справді, всесвітньо відомий український художник, наш земляк Іван Похитонов (1850-1922) цілком міг стати професійним революціонером. З «Хроніки життя і творчості І.П. Похитонова», складеної мистецтвознавцем Елеонорою Пастон, дізнаємося, що з 1861 по 1867 рік Похитонов жив і навчався в приватному пансіоні Гумберта в Єлисаветграді. Про цей навчальний заклад, на жаль, відомостей майже немає. За винятком коротенької інформації в «Историческом очерке г. Елисаветграда» О.М. Пашутіна: «Мужской пансион Гумберта, на степени прогимназии открыт в 1860 году. Г. Гумберт по правилам и сведениям своим заслуживал в городе полное уважение и доверие, как опытный и добросовестный педагог. Пансион г. Гумберта существовал около десяти лет». Отже, на ті часи це був кращий навчальний заклад, перша прогімназія (4-класна) в Єлисаветграді.

А далі повідомляється: того ж 1867 року «в связи с закрытием пансиона переводится в частную мужскую гимназию в городе Николаеве», а в 1868 році «по окончании гимназии поступает в Петровско-Разумовскую земледельческую и лесную академию в Москве». Судячи з усього,

грунтовні знання, здобуті в пансіоні Гумберта, дозволили Івану Похитонову екстерном скласти відповідні іспити в Миколаєві на атестат про отримання гімназійної освіти. Однак його студентське життя тривало недовго. У 1869 році 19-річний Похитонов «исключен из академии за участие в кружке С.Г. Нечаева. Выслан в Матреновку под надзор полиции».

На ті часи сільськогосподарська академія (заснована 1865 року), до якої він вступив, вважалась найпередовішим і найпрогресивнішим закладом Російської імперії. Академія мала досить-таки ліберальний статут. Студенти, крім офіційної бібліотеки, створили свою нелегальну; читали заборонену літературу. Щоліта, під час канікул, виїздили на практику в зразкові маєтки багатих землевласників, а восени виступали з повідомленнями про тяжке становище робітників і селян. Тож ґрунт для сприйняття революційних ідей був підготовлений. З погляду тодішніх правоохоронних органів, академія могла стати «розсадником крамоли». Так і сталося. Благородними прагненнями студентів скористався «демон російської революції» С.Г. Нечаєв (1847-1882), автор сумнозвісного «Катехізису революціонера». За дуже ко-

роткий час він облутав академію й деякі інші навчальні заклади мережею суворо законспірованих гуртків, членами яких були майже 400 осіб.

21 грудня 1869 року в гроті парку на території академії Нечаєв убив студента Іванова. Юнак розгадав авантюризм й аморальність «учителя», і той, побоюючись викриття та щоб налякати інших (зв'язати їх кров'ю), звинуватив Іванова в зрадництві й шпигунстві. Цей постріл сколихнув усю Росію, а Федора Достоевського надихнув на створення геніального роману-попередження про небезпеку «нечаєвщини» під промовистою назвою «Біси» (1871-1872).

Судовий процес над учасниками нечаєвської організації «Народна розправа» відбувся 1 липня 1871 року. За найменшу причетність до неї було заарештовано 310 осіб, проте судили 84-х. Похитонов не був членом головного гуртка, який стратив Іванова, а тому й уникнув більш суворого покарання. Його лише виключили з другого курсу академії й відправили в заслання під нагляд батька й поліції... до рідної Мотронівки. Відтоді й на все життя Похитонов не сприйматиме будь-якого насильства. Ставши знаменитим художником і мріючи повернутися на батьківщину, він цього не зробив, бо вважав, що за кордоном значно «менше шансів стати убивцею, бути убитим, покаліченим, побитим або потрапити в необлюбовані місця».

Щодо Івана Похитонова, то, знаючи, як склалася його подальша доля, навряд чи він погодився б допомагати Сергію Нечаєву в здійсненні терористичного акту проти імператора чи спробі підірвати поштовий потяг. А от щодо Леоніда Аполлоновича Дическула (1847-1889), то його кандидатура, як спілника Нечаєва, видається більш підхожою.

За офіційними даними він, дворянин румуно-молдовського походження, народився у селі Водяному Шполянського району на Черкащині, що викликає сумніви. Адже на території нашого краю аж до 14 травня 2009 року, коли було знято з державного обліку, існувало село Дическулове, що підпорядковувалося Комишуватській сільській раді Новоукраїнського району.

Після закінчення Уманського училища садівництва і лісівництва Леонід Дическуло вступив до Петрівсько-Розумівської академії, звідки, так само, як і Похитонов, за участь у гуртку Сергія Нечаєва, був виключений і висланий під нагляд поліції і не куди-небудь, а до... Єлисаветграда. У 1874 році Дическуло переїхав до Одеси, де зблизився з гуртком чайковців. Потім оселився у с. Попельнастому (нині Олександрійського району), щоб вести революційну пропаганду серед селянства, за що був арештований. У 1878 році долучився до гуртка народників «південні бунтарі». У 1879 році Дическуло брав участь у замаху на харківського губернатора Кропоткіпа, убитого народовольцем Григорієм Гольденбергом, після чого втік за кордон до Румунії, де невдовзі й помер.

Сам же Сергій Нечаєв після змальованих подій утік за кордон. Проте в 1872 році був заарештований у Цюриху й виданий російському уряду як кримінальний злочинець. За вбивство студента Іванова 8 січня 1873 року засуджений до 20 років каторжних робіт. Утримувався в Алексєєвському рavelіні Петропавлівської фортеці в надзвичайно жорстоких умовах.

Нечаєв володів гіпнотичним впливом на людей, підкоряючи їх своїй волі. Навіть там, відбуваючи покарання, він зумів завербувати своїх охоронців, солдатів караульної команди (судили понад 30 тюремників!). Через них у грудні 1880 року Сергій Геннадійович налагодив зв'язок з Виконавчим комітетом «Народної волі», висунув план свого звільнення, від якого потім відмовився, не бажаючи відволікати сили народовольців від замаху на Олександра II.

Безумовно, Сергій Нечаєв – найсуперечливіша постать в історії російського революційного руху. Вождь більшовиків Ленін, якого лідер меншовиків Мартов зовсім не випадково називав «другим Нечаєвим», так говорив про свого кумира: «...Этот титан революции обладал такой силой воли, таким энтузиазмом, что и в Петропавловской крепости, сидя в невероятных условиях, сумел повлиять даже на окружающих его солдат таким образом, что они всецело ему подчинялись».

Совершенно забывают, что Нечаев обладал особым талантом организатора, умением всюду устанавливать особые навыки конспиративной работы, умел свои мысли облачать в такие потрясающие формулировки, которые оставались памятны на всю жизнь... Нечаев должен быть весь издан. Необходимо изучить, дознаться, что он писал, где он писал, расшифровать все его псевдонимы, собрать воедино и все напечатать».

Однак ні за життя Леніна, ні згодом цього зроблено не було, політичної реабілітації Нечаєва також не сталося (надто вже одіозною особистістю він був!). Помер Нечаєв у рavelіні від сухот 21 листопада 1882 року у віці 35 років. За містичним збігом обставин саме 21 листопада 1869 року, тобто 13 років тому, Сергій Нечаєв застрелив студента Івана Іванова, з чого, власне, й почалася «бісівщина» в російському революційному русі.

НАРОДОВОЛЬЦІ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ: ЗАМАХ НА ГОРИНОВИЧА ТА АРЕШТ ГОЛЬДЕНБЕРГА

Микола Горинович після замаху на його життя

У другій половині XIX століття наше місто принаймні двічі опинялося у вирі трагічних подій з далекосяжними наслідками, що були пов'язані з народовольцями та їхніми попередниками народниками. Деякий час у 1875-1876 роках у Єлисаветграді навіть розміщувалась «штаб-квартира» групи народників революційного гуртка «Київська комуна», які називали себе «Южними бунтарями» («Південними бунтівниками»). До неї входили такі відомі діячі як Лев Дейч (1855-1941), Віра Засулич (1849-1919), Володимир Дебогорій-Мокрієвич (1848-1926), Яків Стефанович (1854-1915), Михайло Фроленко (1848-1938), Микола Бух (1853-1934) й ін.

Свою квартиру в розпорядження «південних бунтівників» надав уродженець Єлисаветграда Лев Майданський (1854-1879). Він служив військовим фельдшером 7-го Білоруського гусарського полку, який квартирував у нашому місті. Досить помітну роль у діяльності гуртка відігравав син єлисаветградського дякона Іван Дроб'язгін (1851-1879).

«Південні бунтівники» передусім прагнули організувати селянське збройне повстання в Чигиринському повіті. З цією метою вони створювали так звані таємні дружини. У справі, що увійшла в історію під назвою «Чигиринська змова», фігурують села Липове, Подорожне, Самусівка й місто Новогергіївськ нинішнього Світловодського району. Зрозуміло, що ця змова не мала успіху, оскільки була викрита задовго до вирішальних дій повстанців.

Єлисаветградські «південні бунтівники» «прославились» іншою справою, яку називають «справою Гориновича» (1855-1912). Уродженець м. Немирова Подільської губернії Микола Єлисейович Горинович до 6-го класу навчався в Київській гімназії, потім служив унтер-офіцером в одному з піхотних полків. Юнак мріяв вступити до Єлисаветградського кавалерійського училища, натомість у 1874 році вступив до народницького гуртка «Київська комуна».

Разом з товаришами «ходив у народ». Зокрема влаштувався на цукровий завод у Шполі, де намагався вести серед робітників революційну про-

паганду. Та вже через декілька місяців був заарештований, назвавшись селянином Михайлюком. Проте відразу був викритий і дав відверті зізнання. Як новачок у революційних справах, Горинович знав мало, і його свідчення

*Микола Горинович
з дружиною*

особливої цінності для слідства не мали. Тому в 1875 році він був звільнений з-під варти під нагляд поліції. Розгублений, смертельно наляканий тим, що з ним сталося, Горинович мріяв виїхати за кордон у Болгарію, щоб воювати з братами-слов'янами проти турецького поневолення.

На початку червня 1876 року він приїхав до Єлисаветграда, розраховуючи на допомогу «товаришів»; деякий час жив на квартирі в Майданського. Йому пообіцяли дістати фальшивий паспорт, гроші й переправити до Одеси. Горинович, звісно, і гадки не мав, що його визнали зрадником і шпигуном, який має бути страчений. Уночі

11 червня 1876 року поблизу одеського вокзалу Яків Малинка, Лев Дейч і Яків Стефанович здійснили замах на його життя. Після пострілу в голову вони ще й облили його обличчя сірчаною кислотою, щоб труп не був упізнаний, і залишили записку: «Смерть шпигуну!» Однак Горинович, хоч страхотливо спотворений, сліпий та однорукий, вижив і дав свідчення про учасників замаху. В одеській лікарні він пробув майже півтора року.

Попри страшне каліцтво, 5 травня 1877 року за належність до антиурядової організації Микола Єлисейович на «Процесі 193-х у Петербурзі» був засуджений до заслання у віддалені губернії. Але вже через декілька днів був звільнений з-під варти й помилуваний. Письменник Ю. Давидов у романі «Глухая пора листопада» (1968) пише: «Фотографію Гориновича інспектор Судейкин любив, як би нечаянно сунуть арестованим революціонерам. Страшало: ну, хорошо-с, мы тебя, батенька, выпустим, а вслед шпионом осливим, а со шпионом-то ваш брат, гляди, чего производит».

Подальше життя Миколи Єлисейовича – яскравий приклад воскресіння людини, здавалось би, приреченої на жалюгідне існування в якомусь притулку для калік, до повноцінного життя. У 1882 році Горинович одружився, мав... 8 дітей. У 1886 році він закінчив Королівський Пруський навчальний заклад для сліпих, отримав право викладати в школах для сліпих. Деякий час Микола Єлисейович працював в одній з московських шкіл, став дуже віруючою людиною; відкрив притулок для незрячих дітей. Незадовго до смерті він продиктував спогади, в яких виклав історію свого життя та свою версію трагічної події. Виявляється, до Миколи Єлисейовича в похилому віці приїздив один з його убивць, Яків Стефанович. На колінах колишній «південний бунтівник» вимолював у Гориновича прощення, зізнавшись, що

саме він видав поліції товаришів, а тому, аби відвести від себе підозри, звинуватив Миколу Єлисейовича.

...Через три роки, 14 листопада 1879 на станції Єлисаветград трапилася ще одна надзвичайна подія. Вагар Полонський, оглядаючи багажний вагон одеського поїзда, звернув увагу на підозрілу валізу – невелика за розмірами, вона була дуже важка. Станційний жандарм наказав видати пасажиру дивну валізу лише в його присутності. У багажному відділенні зібралися жандарми Васильєв, Перцев, Ісаєв й Суржик. Власник валізи назвався потомственным почесним громадянином міста Тули Степаном Петровичем Єфремовим. Проте, коли жандарм Васильєв запитав, що у валізі, пасажир заявив, що не знає, оскільки вантаж належить його приятелю, який лише попросив доставити його в Курськ.

Далі події розвивалися стрімко. Васильєв відкриває валізу, в якій виявляє 9 металевих коробок; при обшуку в кишенях Єфремова знайдено ключі від валізи, а сам він вихопив з бокової кишені якісь папірці й намагався їх знищити. Поки один жандарм побіг доповідати вищому начальству, майору Пальшау, другий оглядав валізу, а третій збирав клаптики паперу, Єфремов зробив спробу втекти. Він вискочив на перон, вихопив звідкись револьвер і направив його на своїх переслідувачів. Як водиться, зібрався натовп допитливих, серед яких опинились декілька гусарів 7-го Білоруського полку. Рядовому Бурігину вдалося підкрастися до Єфремова ззаду й вихопити в нього зброю. Втікача скрутили, добряче побили й віднесли на вокзал.

Перший допит у присутності прокурора Єлисаветградського окружного суду провів жандармський майор Пальшау. Затриманий знову назвався Єфремовим, 25 років, православним, членом революційної партії, що недавно повернувся із-за кордону. І все! А тим часом викладач хімії Єлисаветградського земського реального училища встановив, що у валізі – 18 кг динаміту. Затриманого помістили в одиночну камеру Єлисаветградської в'язниці. Місцеві «стражі порядку» зрозуміли, що до їхніх рук потрапила «велика птаха», і надіслали начальству телеграму:

СЕГОДНЯ НА ЕЛИЗАВЕТГРАДСКОМ ВОКЗАЛЕ ЗАДЕРЖАН ЖАНДАРМАМИ ПРИБЫВШИЙ ОДЕССКИМ ПОЕЗДОМ НЕИЗВЕСТНЫЙ ЧЕЛОВЕК ЕХАВШИЙ В КУРСК НАЗЫВАЮЩИЙСЯ ЕФРЕМОВЫМ ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ОКАЗАЛ СОПРОТИВЛЕНИЕ РЕВОЛЬВЕРОМ В БАГАЖЕ ЕФРЕМОВА НАЙДЕНО МНОГО БОЛЕЕ ПУДА ВЗРЫВЧАТОГО ВЕЩЕСТВА НА ДОПРОСЕ ЕФРЕМОВ ОБЪЯВИЛ СЕБЯ СОЦИАЛИСТОМ

До Єлисаветграда негайно виїхав начальник Київського губернського жандармського управління полковник Василь Дементійович Новицький (1837-1907). Слід зазначити, що відомий діяч політичного розшуку в царській Росії в молодості закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище, де викладав його рідний брат Микола Новицький, який симпатизував...

Григорій Гольденберг

революційно-демократичному рухові. Досить швидко 21 листопада Василь Дементійович встановив особу заарештованого. Ним виявився... сам Григорій Давидович Гольденберг (1855-1880) – знаменитий терорист-народоволець, який у лютому 1879 року особисто застрелив харківського генерал-губернатора Дмитра Кропоткіна (до речі, двоюрідного брата теоретика анархізму князя Петра Кропоткіна); брав участь в організації замаху на Олександра II. Отой чемодан з динамітом, вилучений у Гольденберга, також призначався для чергової спроби знищити російського імператора.

Через тиждень Гольденберга перевезли з Єлисаветграда до Одеси. У камеру до нього підсадили талановитого провокатора, якому Григорій довірився і багато що розповів про себе й інших народовольців. У подальшому талановитий слідчий Добржинський зумів переконати його видати відомих йому народовольців в обмін на припинення урядового терору. Гольденберг дав детальні свідчення з характеристиками на 143-х народовольців. «Народній волі» було завдано нищівного удару. Зрештою, усвідомивши, що його обманули, 15 липня 1880 року Григорій Гольденберг повісився у в'язниці, використавши для цього рушник. Про подробиці цієї гучної справи можна прочитати в романі Ю. Трифонова «Нетерпение» й інших літературних творах, присвячених народовольцям; у мемуарах В.Д. Новицького «Из воспоминаний жандарма» (1929, 1991).

За пильність і винахідливість, виявлені під час затримання небезпечного державного злочинця, єлисаветградці отримали щедрі грошові винагороди. Жандарми Васильєв, Ісаєв і Суржик від шефа жандармів Дрентельна – по 25 рублів кожний. Ще більше розбагатіли вагар Полонський і гусар Бурігін: їм дісталось аж по 50 рублів на брата! А рядовий Бурігін ще й отримав чин унтер-офіцера.

ЛЕВ ЗІЛЬБЕРБЕРГ: ДОЛЯ ТЕРОРИСТА І ЙОГО РОДИНИ

Убийство – вещь ужасная. Только в минуту сильнейшего аффекта, доходящего до потери самосознания, человек, не будучи извергом и вырождаком человечества, может лишить жизни себе подобного.

Сергей Степняк-Кравчинский

Народовольцы стали родоначальниками террора организованного... Будучи предтечей нынешних террористов, народовольцы были тоже вполне безжалостны, но все же не столь неразборчивы в средствах и целях. Они не приводили в действие заряды в местах скопления мирных жителей, не подрывали жилые дома и пассажирские средства передвижения, не захватывали заложников, не отрезали им головы и не убивали детей.

Владимир Войнович

Лев Зильберберг

З 1968 по 1991 рік у Радянському Союзі у видавництві «Политиздат» великими тиражами виходила популярна серія книг «Пламенные революционеры». За цей час було надруковано понад 120 романів та повістей відомих письменників, які в художній формі розповідали про життя і діяльність революціонерів усіх часів і народів. Чи не найцікавішими були твори, присвячені народовольцям й есерам, які «прославилися» своїми терористичними актами проти царської родини, представників правоохоронних органів та найвищих чиновників. З 1894 по 1917 рік вони знищили близько 17 тисяч осіб! Народовольців й есерів називали «жертцями й жертвами політичного терору». Тому відповідно й симпатії і співчуття авторів книг, а отже, і читачів, були на боці убивць, а не їхніх жертв.

І хоча Ленін, старший брат якого Олександр Ульянов був страчений за спробу організувати вбивство імператора Олександра III, обіцяв, що його партія піде «іншим шляхом», на практиці більшовики мало чим відрізнялись від своїх попередників – їхній «червоний терор» проти інакодумців тривав десятки років, а його жертвами стали мільйони людей.

У довідниках, словниках й енциклопедіях, присвячених історії революційного руху в Росії, уродженців Єлисаветградщини серед революціонерів, анархістів і терористів так багато, що можна було б написати велику книгу нарисів про їхнє життя і «подвиги» задля кращого майбутнього. Воістину – «добрими намірами пекло встелене»!

Особливий інтерес викликає доля есера-терориста Льва Зільберберга (1880-1907), його сестри Євгенії (1884-1940) та їхніх дітей. Кращого сюжету для захопливого роману серії «Пламенные революционеры» годі й шукати! Дивно, що його й досі немає...

Народився Лев Іванович Зільберберг 26 вересня 1880 року в Єлисаветграді, в єврейській родині, яка прийняла християнство. Навчався спочатку в місцевій гімназії, потім – у 3-й Московській. У 1899 році вступив на фізико-математичний факультет Московського університету (на математичне відділення). У лютому 1902 року був заарештований у Севастополі за участь у студентських заворушеннях, засланий на 4 роки в Якутію. Там познайомився зі студенткою Ксенією Ксенофонтівною Пампіловою (1881-1957), яка також відбувала покарання за антиурядову діяльність. Між ними спалахнуло кохання, і вони одружилися. Через рік Льва і Ксенію амністували й передали під нагляд поліції. У Твері в 1903 році Лев і Ксенія вступили в партію соціалістів-революціонерів (есерів), того ж року виїхали за кордон. На з'їзді зарубіжних організацій партії (1904) Зільберберги представляли лєвжську групу есерів.

Навесні 1905 року Лев з дружиною вступив у Бойову організацію партії соціалістів-революціонерів, став одним з її керівників. Ось як змальовує уродженця Єлисаветграда один із лідерів партії есерів, керівник Бойової організації, згодом – активний учасник Білого руху й водночас талановитий письменник (прозаїк, публіцист, мемуарист) Борис Савінков (1879-1925) у своїй знаменитій книзі «Воспоминания террориста»:

Борис Савінков

«Зильберберг был одним из тех людей, которые, быть может, более всех других необходимы для организации. Он исполнял всю черную работу террористического дела. На его долю приходилось наиболее скучное, но и совершенно необходимое: поездки, сношения с товарищами, паспортное бюро, доставка динамита и т. д. Он никогда не жаловался

и молчаливо и точно исполнял поручения. Скромный и аккуратный, он брался за всякую работу: он был и химик, и извозчик, и впоследствии организатор. Каковы были его душевные мнения, – мне неизвестно. Он почти не говорил о них, как вообще не любил касаться вопросов

теорії. В Києве и в Нижнем я близко сошелся с ним и убедился, что мы были правы: он был достойный наследник Каляева, Покотилова, Сазонова и Швейцера...»

Партійні клички Зільберберга – «Серебров» і «Николай Иванович». У Фінляндії він налагодив виробництво вибухових речовин у динамітній майстерні. У липні 1906 року в Севастополі Зільберберг організував втечу з в'язниці Бориса Савінкова, засудженого до смертної кари за спробу замаху на командувача Чорноморського флоту. Того ж року через декілька місяців після народження дочки з Берна (Швейцарія) повертається в Росію Ксенія Зільберберг, аби допомагати чоловікові в терористичній діяльності. Дочку назвали на честь матері – Ксенією.

*Ксенія Серені, донька
Лева Зільберберга
в юності*

Восени 1906 року Лев Іванович очолив летючий Бойовий загін при ЦК партії. Він готував замах на П.А. Століпін, великого князя Миколу Миколайовича, київського генерал-губернатора М. Клейгельса й ін. Керував замахом на петербурзького градоначальника В.Ф. фон Лауница. Сталося це 23 грудня 1906 року під час освячення нової клініки Петербурзького медичного інституту: **«Когда после богослужения все спускались по лестнице, какой-то молодой человек во фраке ринулся к градоначальнику и выстрелил ему в затылок из маленького браунинга. Потом выстрелил себе в висок. В это же мгновение он получил удар шашкой по голове и в него дважды выстрелил полицейский. Стрелявший – член «Боевой организации эсеров» Евгений Кудрявцев («Адмирал»). После убийства Лауница Кудрявцева опознать не смогли, и голову, заспиртованную в банке, выставили на всеобщее обозрение»**. Сьогодні жертву терористичного акту Володимира Федоровича Лауница (1855-1907) називають Новомучеником та сповідником Російської Православної Церкви, «рыцарем долга и чести».

Невдовзі організатор і керівник замаху Лев Зільберберг був виданий поліції керівником есерівських бойовиків й одночасно агентом царської охоранки Є.Ф. Азефом, заарештований 9 лютого 1907 року. Повішений уродженець Єлисаветграда під чужим прізвищем (Володимир Штифтар) у Петропавлівській фортеці 16 липня 1907 року. Перед смертю 26-річний терорист написав зворушливі прощальні листи матері, дружині й донці. Борис Савінков у книзі «Воспоминания террориста» (1928) так змальовує Зільберберга: **«...Он был хорошо сложен, мускулист и широкоплеч. По характеру он принадлежал к... типу людей с твердыми убеждениями и твердой волей... Он был математик по образованию и с любовью**

занимався прикладними науками. От его скучных слов веяло... силой... Жена его Ксения, или по партийной кличке „Ирина“, была тоже замкнута и молчалива».

*Ксенія (Марина)
Серені, донька Лева
Зільберберга*

Після страти друга Борис Савінков у 1908 році одружився з його сестрою Євгенією Іванівною Зільберберг (1885-1942). Вона також народилася в Єлисаветграді, була есеркою, членом Бойової групи Савінкова в 1909-1911 році (возила динаміт з Фінляндії в Петербург).

Їхній син, Лев Борисович Савінков (1912-1987), названий на честь Льва Зільберберга, був журналістом і поетом (автор книги віршів «Аванпост», виданої у Парижі в 1936 році). У 1933 році він з групою молодих російських емігрантів-інтелектуалів створив Союз російських націонал-більшовиків (СРНБ), який мав свій друкований орган – журнал «Завтра». Тобто на відміну від батька й дядька – знаменитих есерів-терористів – Лев Савінков за своїми політичними поглядами був комуністом-максималістом: з 1936-го (півтора року) воював у складі інтербригади в Іспанії, був поранений; потім брав участь у Русі Опору Франції (партизанів разом з росіянами, які втекли з полону). Після Другої світової війни – масон, симпатизував СРСР, навіть мав намір повернутися на батьківщину. Похований на кладовищі Сент-Женев'єв-де-Буа.

Сам Борис Савінков став жертвою блискучої операції ОГПУ «Трест» (так, до речі, називався й популярний радянський серіал). Його переконали, що в СРСР існує потужна контрреволюційна організація, готова до повстання, яке він має очолити. Приманка спрацювала: Савінков «ключув», повернувся на батьківщину і, звісно, був схоплений. Після того, як він закликав соратників за кордоном припинити антирадянську діяльність, його вбили, подавши це як самогубство.

Після розлучення з Борисом Савінковим Євгенія Зільберберг вийшла заміж за колишнього кавалерійського офіцера, князя Георгія Ширинського-Шихматова (1890-1942). В еміграції він став лідером руху націонал-максималістів, видавцем журналу «Утвердження» (1931-1932), одним з керівників Об'єднання післяреволюційних течій, загинув в Освенцимі.

Княгиня Євгенія Ширинська приятелювала з Мариною Цветаєвою, Вірою Буніною й іншими видатними жінками російської еміграції. В одному з листів М. Цветаєвої до В. Буніної 1933 року про

уродженку Єлисаветграда сказано наступне: **«Рядом с Вами шла, можливо сказати, шестовала – тоже тогда красавица, нынешняя Княгиня Ширинская, а тогда даже еще не Савинкова, у которой до сих пор глаза совершенно невероятной красоты. Мы с ней часто видимся... Она мне говорила о своих угрызениях совести, что до сих пор не ответила на Ваше чудное письмо, а я утешала, что Вы сами подолгу не отвечаете, и по той же причине – исчерпывающего ответа».**

Не менш примхливо склалася доля дружини й доньки Льва Зільберберга. Після арешту чоловіка Ксенія Ксенофонтівна Зільберберг 31 березня 1907 року разом з донькою-немовлям, яку теж назвали Ксенією, виїхала за кордон. Жила у Франції, потім – Італії. Розчарувавшись у революції 1917 року, відмовилася повертатися в Росію. Натомість, будучи православною християнкою, захопилася сіонізмом й у 1932 році оселилася в Єрец-Ізраелі (так до 1948 року називалась єврейська частина Палестини, підмандатна Великій Британії). Жила й працювала в єврейських кібуцах, які уявлялись їй практичним втіленням соціалістичних ідей. Померла в 1957 році, похована в кібуці Наан.

*Клара Серені, онука
Льва Зільберберга*

Її донька Ксенія Львівна Зільберберг (1906-1952) залишилася в Італії. У 1929 році вона вийшла заміж за Еміліо Серені (1907-1977), який став одним з лідерів комуністичної партії Італії. Хоча спочатку, як і майбутня теща, захопився лівим сіонізмом, навіть мав намір оселитися в Єрец-Ізраелі. Проте вже в 1928 році стає комуністом, а з 1936 – членом ЦК Італійської компартії. Після Другої світової війни Серені обіймав міністерські посади в уряді Італії (1946-1947), з 1948 року – сенатор. Редагував партійний теоретичний журнал «Критика марксиста». Автор багатьох праць з аграрних питань.

Його дружина Ксенія Зільберберг (Серені), яка в Італії додала до свого імені ще одне – Марина (щоб не плутали з матір'ю), написала книгу спогадів «Дни нашей жизни», яка побачила світ уже після її смерті в 1955 році, в СРСР книгу переклали й видали в 1957 році. В Італії книга стала дуже популярною (загальний наклад – понад мільйон примірників!). Їхня донька Клара Серені (1946-2018) стала відомою італійською письменницею і перекладачем, автором декількох романів і новел, лауреатом Національної літературної премії (2002). Вона своєю чергою, історію життя матері розповіла в історичному романі «Гра королівств», опублікованому в 1993 році.

ЯК ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ БОРОНИЛИ УКРАЇНСЬКУ МОВУ

140 років тому члени Єлисаветградського українофільського гуртка написали колективного листа відомому російському журналісту, співробітнику журналу «Вестник Европы» О.М. Пипіну (на знімку) з проханням посприяти скасуванню ганебного Емського указу 1876 року про заборону української мови, літератури і театру. Ось зміст цього листа (із незначними скороченнями):

Милостивый государь, Александр Николаевич!

...В лучший период для малороссийской литературы, когда в свет вышло много, хотя и небольших книжечек для народа..., вдруг совершенно неожиданно-негаданно в 1876 году последовало полное запрещение не только печатать что-нибудь на малорусском языке, но даже представление на сцене старых пьес подвергалось запрещению.

Не станем говорить о том, какое вредное влияние это запрещение имеет на рост только что начавшей свою жизнь малорусской литературы...

...Не так давно, месяца два тому назад, в таких окраинах, как Херсон, Елисаветград и Одесса – городах Новороссийского края – по ходатайству некоторых лиц дозволено было представление малороссийских пьес.

Заключая из этого, что времена, так сказать, переменялись, одним из нас была представлена к напечатанию маленькая брошюра «За мое жито та мене й бито». Предполагалось, таким образом, сделать пробу. Но увы! Проба оказалась вполне неудавшейся: печатать этот маленький очерк не дозволили без объяснения причин!..

И так как Вы один из самых компетентных людей в этом вопросе, то поэтому и всякое заявление Ваше в газетах и журналах будет иметь несравненно больший успех, чем заявления лиц, неизвестных литературе.

Взяв это в соображение, мы просим Вас, Милостивый Государь, поднять в литературе вопрос о правах на существование малороссийского языка в пределах возможных по духу времени. А также, не найдете ли уместным поговорить об этом деле с литераторами, приглашенными в комиссию для пересмотра законов о печати и просить их принять на себя труд поднять этот вопрос в самой комиссии.

Уважаючіе Вас: Иван Тобилевич, Марк Кропивницький, Евгений Чикаленко, Андрей Грабенко, Надежда Тобилевич, Афанасий Михалевич, Александр Тарковский, Александр Волошин.

*24 ноября 1880 г.
г. Елисаветград*

Цим зверненням до О.М. Пипіна (1833-1904) елисаветградські літератори не обмежилися й через тиждень написали листа вже відомому історику й письменнику М.І. Костомарову (на знімку), нагадавши йому вірша, в якому він присягався до скону боронити рідну мову.

Ми, здається, й досі належно не оцінили цей глибоко патріотичний вчинок елисаветградців у справі рятуння української мови. Адже їхній голос було почуто, й невдовзі у «Вестнике Европы» зі статтями на захист нашої мови виступили й Микола Костомаров, й Олександр Пипін. Завдяки цьому в 1881 році цензурний тиск значно послабшав, і Кропивницький, таки отримавши дозвіл на постанову українських вистав, через декілька місяців,

*На знімку (зліва направо) автори листа:
Иван Тобилевич, Марко Кропивницький, Євген Чикаленко, Андрій Грабенко,
Надія Тобилевич, Олександр Тарковський, Афанасій Михалевич*

27 жовтня 1882 року, постановою в Єлисаветграді п'єси «Наталка Полтавка» започаткував український професійний театр.

40-річний Марко Лукич був найстаршим серед елисаветградських підписантів. Іван Тобілевич, попри 35-річний вік, ще не написав жодної п'єси. А наймолодші елисаветградські українофіли Євген Чикаленко (згодом найвидатніший український меценат) і Олександр Тарковський (батько поета Арсенія Тарковського й дід кінорежисера Андрія Тарковського) щойно закінчили Єлисаветградське земське реальне училище. Об'єднав їх навколо себе Опанас Михалевич (1848-1925), лікар за фахом, який після заслання за участь у Старій Київській Громаді з 1878 року жив і працював у Єлисаветграді.

Нині ці імена золотими літерами вписані в історію української культури – тоді ж, 125 років тому, вони дійсно були «лицями, невідомими літературі».

Олександр Волошин

Найменш відоме й дотепер широкому загалу читачів прізвище Олександра Федоровича Волошина, який був одним з фундаторів Української Центральної Ради. Лише після проголошення у 1991 році незалежності України про діячів Центральної Ради історики почали писати об'єктивно. Це єдине фото Волошина, яке вдалося відшукати. Воно розміщене в збірнику спогадів і матеріалів з історії революційного руху на Єлисаветградщині «Красные вехи» (1925 році).

Доля Волошина не менш драматична, ніж інших елисаветградських українофілів. 24 листопада (за старим стилем) 2020 року виповнюється 165 років від дня народження цієї людини – справжнього українського інтелігента. Сталася ця подія у Бобринці. У 1873 році юнак закінчив Херсонську учительську семінарію, деякий час працював у сільській школі. До кола захоплень всебічно обдарованого молодика належали: музика, малювання, співи. З 1878 року Олександр Волошин переїздить до Єлисаветграда, починає відвідувати заняття гуртка Громади О. Михалевича. З 1884-го працює в Єлисаветградському статистичному комітеті. Влітку 1885 року після розгрому елисаветградської Громади Олександр Федорович також був заарештований, після звільнення перебував під наглядом поліції. Марко Кропивницький намагався влаштувати Волошина хормейстером у свою трупу, але дозволу влада не дала.

У пошуках роботи Олександр Федорович їде в Одесу, де влаштовується коректором у видавництво Фесенка й працює помічником класного вихователя художньої школи. Там, в Одесі, він упорядкував і видав «Збірничок українських пісень» (1895). У 1896 році Волошин повертається на земську службу, працює секретарем земської управи в м. Ананьєві. За намагання

залучити до шкільних бібліотек народних шкіл українську книжку його звільняють. До 1917 року Волошин працював у Харківському й Київському губернському земствах, де очолював відділи позашкільної та шкільної освіти.

Йому судилося відіграти дуже важливу роль у подіях української революції. У березні 1917 року Олександр Федорович стає одним із засновників Центральної Ради, до якої був делегований Товариством Українських Поступовців. Волошину було доручено створення комісії у справах народної освіти, згодом він очолював друкарню ЦР. Був також головою видавничого комітету Київського товариства «Просвіта». Волошин належав до фундаторів Українського Національного Фонду, саме він ініціював 20-22 травня 1917 року благодійну акцію на підтримку української національної справи. Лише в одному Києві, за свідченням М. Грушевського, вдалося зібрати 40 тис. крб.

Після поразки УНР Волошин повертається в Одесу, займається переважно перекладами українською мовою. Олександр Федорович не дожив до часів Великого Терору, оскільки помер у рік Великого Голоду в Україні.

УКРАЇНОФІЛ МИТРОФАН ЛАЩЕНКО ТА ЙОГО РОДИНА

Митрофан Лашченко

У 4-му томі «Енциклопедії українознавства», що видавалася українською діаспорою в Парижі та Нью-Йорку в 1962 році, натрапив на інтригуючу інформацію: «Лашченко Митрофан (1832-1903), громадський діяч, інспектор духовного училища в Єлисаветграді, згодом у Херсоні; в 1870-х роках заснував українську громаду в Єлисаветграді». Так само й у біографічній довідці про його сина, видатного українського ученого-правознавця Ростислава Лашченка (1878-1929) зазначається, що він «народився в Єлисаветграді у сім'ї інспектора духовного училища, засновника місцевої української громади Митрофана Лашченка (1832–1903)». А тим часом донедавна вважалося, що це зробив лікар Опанас Михалевич (1848-1925). Деякі краєзнавці, щоправда, вважають засновником місцевої громади викладача Єлисаветградського кавалерійського училища Миколу Федоровського, якого Наталія Бракер назвала «першим українським діячем м. Єлисавета».

Спогади Євгена Чикаленка, який з 1875 по 1881 рік навчався у земському реальному училищі й мешкав у флігелі будинку Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), – чи не єдине джерело, що проливає хоч якесь світло на історію заснування в Єлисаветграді української громади: «По суботах у Карпенка-Карого часом збирались гості, українці: інспектор духовного училища Лашченко та учителі: брати Стиранкевичі, Баришевський, Беззабава та члени бувшого аматорського гуртка, між ними і М. Кропивницький. Тоді Надія Карлівна грала на роялі, Кропивницький – на скрипці, а Михайло Тобілевич – на басолі, а потім співали дуже гарно хором українських пісень; годин у 10 я йшов спати, а гульня у К. Карого з доброю випивкою часом точилася до світу...»

А далі Чикаленко згадує про наступне: «Після турецької війни 1878 року в Єлисаветі оселився лікар Панас Іванович Михалевич... Він мав рекомендацію до інспектора Лашченка і в нього познайомився зо всім його гуртком і з Карпенком-Карим, з яким швидко близько зійшовся. Побачивши, що гурток Лашченка більше п'є, ніж щось робить, він потроху від нього

відсторонився, а склав свій гурток. Власне, це не був організований гурток чи громада, а так, як в старовину бувало – був учитель (Михалевич) і були у нього ученики...»

Шокуєче сприймається сьогодні, коли нас сучасні історики переконують, що українці впродовж століть мріяли й боролися за незалежність України, гірке визнання Євгена Чикаленка: «Про самостійність України, суверенність її державного життя тоді ще, чи вже, й мови не було. Відсутність якого б не було протесту проти указу 1876 року, яким заборонено було українське слово, доводила повне безсилля української інтелігенції і повну темноту народу. ...Про організацію повстання за самостійну українську державу нікому з нас і в голову не могло прийти...»

Власне кажучи, ідея незалежності, самостійності України була сформульована лише у 1900 році Миколою Міхновським у брошурі «Самостійна Україна». Та й після цього переважна більшість тодішніх патріотів продовжувала залишатися на позиціях «поміркованого українства». Навіть після створення власної незалежної держави Україна, вважали «помірковані», мала будувати взаємини з Росією на федеративній або конфедеративній основі. Тому, очевидно, так неймовірно важко відбувається сьогодні в Україні процес державотворення.

Отже, якщо вірити Чикаленку, то засновником української громади в Єлисаветграді був все-таки Митрофан Лашенко. А от відомостей про нього майже нема. Хіба що Лашенко неодноразово згадується Павлом Рябковим в «Кратком историческом очерке Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел. 1873-1898» як перший помічник попечителя Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища (засноване в 1867 році) Миколи Федоровського, а після його від'їзду до Києва в 1876 році обраний попечителем цього навчального закладу. Цікаво, що Митрофана Лашенка та членів його гуртка бачимо й на відомому груповому знімку 1875 року серед 30 учасників пер-

Митрофан Лашенко серед учасників «Вечорниць»

шої постанови «Вечорниць» Ніщинського в Єлисаветграді. Цікаво було б дізнатися, ким і де він був зроблений? Чомусь і досі ніхто не дослідив історію цієї унікальної світлини. Таке враження, що знімалося це не у фотоательє, а безпосередньо на сцені Громадського зібрання відразу після вистави. Зробити таку світлину в ті часи було справою складною. А це означає, що фотографував акторів-аматорів талановитий фотомитець. От якби відшукати оригінал фотознімка! Адже на звороті паспарту, на яку наклеювалося фото, обов'язково містилася інформація про фотографа та його фотосалон (прізвище, адреса, нагороди тощо).

В «Историческом очерке г. Єлисаветграда» Пашутіна повідомляється, що священник Лашенко був першим духівником Свято-Єлисаветинської общини сестер милосердя. От і все, що вдалося дізнатися про Митрофана Лашенка. Швидше за все, він організував у Єлисаветграді навіть не громаду чи гурток зі свідомих українців, а компанію щирих українців, у яких виникла потреба в спілкуванні, бажання поспівати українських пісень, погомоніти за чаркою про українські справи. І це на ті часи було справою корисною, що з появою Михалевича й допомогло організувати в місті справжню українську громаду.

Та є ще одна, і чи не найголовніша, заслуга Михайла Лашенка. Любов до України він зумів прищепити своїм нащадкам (сином й онукам), і як наслідок – маємо династію українських патріотів Лашенків.

Старший син В'ячеслав Лашенко (1875-1953), уродженець Єлисаветграда, навчався в Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині, потім перевівся у Варшавський університет, працював у гімназіях Київського, Одеського й Кавказького навчальних округів. Викладав зокрема й у нашій Олександрійській гімназії.

Про це дізнаємося зі спогадів Панаса Феденка: «В гімназії, де вчився Дмитро Чижевський, деякий час учив „свідомий українець“, поет В'ячеслав Митрофанович Лашенко. Він мав вплив на збудження національної свідомості учеників. Адміністрація вважала Лашенка за небезпечного для цілості Російської імперії і не давала йому „нагріти місця“; майже щороку його переводили на службу в середніх школах неісходимої держави».

Особливо цікава інформація про перебування В'ячеслава Лашенка в Криму. Зокрема достеменно відомо, що він, коли був директором жіночої гімназії в Севастополі, організував у місті в 1900 році українське просвітницьке товариство «Кобзар». А з квітня 1917 року В'ячеслав Митрофанович – голова Української Чорноморської громади в Севастополі, один з активних організаторів руху з українізації Чорноморського флоту. Потім Лашенко був директором української гімназії в Одесі. Після поразки на-

ціонально-визвольних змагань жив і працював в Ужгороді, потім – у Празі й США. Талановитий педагог й громадський діяч був ще й поетом. Товаришував, підтримував творчі стосунки з Олександром Олесем і його сином Олегом Ольжичем. Зокрема, Олександр Олесь надіслав Лашенку вірш «Довго ти, о Музо, спала» (1926), навзаєм Лашенко подарував йому свої твори. Дослідники творчості Олесея називають В'ячеслава Лашенка одним з найвідданіших друзів видатного українського поета. Своєю чергою, літературознавець Віталій Мацько в статті про В'ячеслава Лашенка в Енциклопедії Сучасної України зазначає: «Друкувався переважно у періодиці, досконало володів технікою віршування, зображально-виражальними засобами, хоч іноді задля римування вдавався до неприродних наголосів. У віршах „Софія“, „Злато-сині прапори“ піднесений оптимізм вселяє віру в незалежність України. Автор збірки поезій „На ріках вавилонських“ (Львів, 1926), окремі його твори вміщені в антології „Українська поезія кінця XIX – середини XX століття“ (т. 4, К., 2015)».

Молодший син засновника української громади в Єлисаветграді, вже згаданий нами на початку Ростислав Митрофанович Лашенко (1878-1929) увійшов в історію України як видатний учений-правознавець. У 1896 році він закінчив Єлисаветградську гімназію, у 1905 році – юридичний факультет Київського університету. У студентські роки був частим гостем київського будинку родини Косачів, захоплювався ідеями Михайла Драгоманова. Працював у різних судових установах, зокрема міським суддею м. Маріуполя та дільничним мировим суддею Віленського міського суду.

Ростислав Лашенко

Після Лютневої революції 1917 року – член Української партії соціалістів-федералістів, перейменованій на еміграції 1923 року в Українську радикально-демократичну партію, один із засновників і членів президії Українського правничого товариства, створеного 30 квітня 1917 року. Ростислав Лашенко брав участь в Українському правничому з'їзді 13-14 червня 1917 року з доповіддю «Історичний огляд української правничої творчості» та в З'їзді поневолених народів 12 вересня 1917 року з доповіддю про взаємовідносини окремих регіонів держави з центральними органами у зв'язку з ідеєю федералізації колишньої Російської імперії.

Від 1920 року Ростислав Лашенко – в еміграції. З 1921 по 1929 рік викладав в Українському вільному університеті в Празі (професор факульте-

ту права і суспільних наук), співзасновник і голова Правничого товариства в Празі, член Історико-філологічного товариства. Історики українського права вважають Лашенка одним із зачинателів української історико-юридичної науки в діаспорі.

У 1924 році Ростислав Митрофанович написав і власним коштом надрукував у Празі підручник для студентів «Лекції по історії українського права в 2-х частинах» (Княжа доба, Литовсько-польська доба). Водночас викладав цивільне право й цивільний процес в Українській господарській академії в Подєбрадах. Опублікував кілька ґрунтовних наукових праць, найголовніша з яких – «Литовський статут як пам'ятка українського права» (1923).

Галина Лашенко

Лашенко послідовно обстоював федералістсько-автономістську концепцію державного устрою, вважав, що основоположними принципами федеративного зв'язку України з Росією мають бути добровільність і політична самостійність (власна державність) України. Якись ілюзії щодо практичного втілення цієї ідеї остаточно розвіялися лише в новітні часи.

А ще Ростислав Митрофанович вважав головним для України земельне питання, від правильного вирішення якого залежатиме не тільки добробут українського населення й економічне відродження краю, але й існування самої української держави.

Його донька Галина Лашенко (1911-1999) – громадська діячка і письменниця – народилася в Києві. Емігрувала з батьком спочатку до Польщі в 1920 році, потім до Чехословаччини в 1921 році. Студювала філологію в Українському високому педагогічному інституті в Празі. Доктор славістики (1936). У грудні 1941 року Галина Лашенко заприятелювала із самим Олександром Олесем (1878-1944). Більше того, попри величезну різницю у віці (33 роки!) стала останнім захопленням поета-лірика. Молода жінка подарувала йому блокнот для записів з обкладинкою жовтого кольору. Олександр Олесє назвав подарунок «жовтою книгою» і не розлучався з ним до кінця життя. У нього немов відкрилося друге поетичне дихання. Дивовижно, але факт: від 25 грудня 1943 року до 14 березня 1944-го Олесє записав близько 120 поезій, які склали збірку

Олександр Олесє

«Книжка без назви». Згодом про цей «роман» Галина Ростиславівна згадувала: «Почалась і тривала аж до самої смерті поета, тоді вже хворого, найліпша, найніжніша приязнь мого життя». Галині Лащенко Олесь присвятив чимало віршів. Ось один із них:

*Як серед мли на океані
Зникають рідні береги,
Так Ви зникаєте в тумані,
Щоб стало пусто навкруги.*

*Щоб знов я йшов чогось шукати
Серед пустелі і пісків.
Щоб знов не знав, кому співати
І хто б почув з пустелі спів.*

Вражає останній вірш Олександра Олеся в «жовтій книзі»:

*Так ось ще декілька рядків
І книжка списана до краю.
В ній все, чим жив і чим болів,
І все, що в серці я ховаю.
І так цій книжці вдячний я.
Я наче ниткою живою
Був з вами зв'язаний щодня,
Й ви стали рідною такою.
Тепер дописую рядки,
І все навколо в'яне, блідне,
А вчора ще цвіли квітки,
І їх поїло серце бідне.
Ніщо не вічне на землі,
Давно вже сказано без мене,
Пожовкли вже й мої сади,
Колись і свіжі, і зелені...*

Після Другої світової війни Галина Ростиславівна емігрувала до США. Вона автор надзвичайно цінних і цікавих спогадів про Олександра Олеся та його родину: «Молодість Олександра Олеся», «Спогади про Олександра Олеся» «Олег, син Олеся» й ін. Єдиний прозовий твір Галини Лащенко – збірка оповідань «Діти» (1943). Була вона членом головної управи громадсько-допомогової жіночої організації Український Золотий Хрест.

Її молодший брат, уродженець Києва, Олег Ростиславович Лащенко (1914-1998) у 1939 році, як і сестра, здобув докторат у Карловому уні-

верситеті в Празі. У 1935 році став членом ОУН. Восени 1941-го в складі Похідних груп ОУН відвідав Київ, був учасником українського підпілля ОУН, наприкінці того ж року повернувся до Праги. У 1944-1949 роках очолював Культурну референтуру ОУН. Згодом мешкав у Німеччині, 1951-го року виїхав до США. Олег Лашенко – автор розвідки «Культурне життя на Україні» (Прага, 1941). Уклав і видав «Поезії – книжка перша» О. Ольжича (1956), упорядкував збірку поезій «Вперед, Україно!».

Брати В'ячеслав і Ростислав Лашенки, як донедавна й Олександр Олесь, навечно спочили й поховані в Чехії. Олесь – у Празі на Ольшанському кладовищі, Лашенки – у місті Подєбради. До речі, виявляється, демократична Чехословаччина Томаша Масарика в міжвоєнний період дала притулок понад 20 тисячам українських емігрантів. Серед них і наші земляки: націонал Іполит Ольгерд Бочковський, який серед перших у своєму відкритому листі сповістив світ про Голодомор в Україні; найвидатніший український меценат Євген Чикаленко, Микола Тобілевич (син Миколи Садовського), професор лісознавства Микола Косюра й ін. Після того, як наприкінці 2016 року на пражському Ольшанському кладовищі викинули з могили останки великого поета Олександра Олеся і його дружини Віри Кандиби, постала велика проблема, як запобігти таким ганебним діям.

Журналістка Оксана Пеленська з цього приводу пише: «Звичайно, перепоховання останків Олександра Олеся в Україні – важливий крок. Але перенести в Україну сотні поховань і пам'ятників із чеських цвинтарів – не реально та й не потрібно. Потрібно задокументувати меморіали, пам'ятники і поховання, внести їх до державного реєстру з відповідним фінансовим забезпеченням. І зробити це треба невідкладно, інакше вже завтра можемо втратити одну з найважливіших сторінок української історії – український некрополь в Чехії».

У ПОШУКАХ ДІТЕЙ ВИДАТНОГО УКРАЇНЦЯ: АНДРІЙ ГРАБЕНКО ТА ЙОГО РОДИНА

Андрій Грабенко

Власне кажучи, про самого Андрія Михайловича Грабенка (1867-1932), уродженця с. Обознівки, випускника Єлисаветградського земського реального училища 1876 року, який став видатним громадським діячем і фольклористом-музикознавцем під псевдонімом Конощенко, інформації вистачає. Зокрема, в історію міста Херсона він увійшов передусім як один із засновників, а згодом – багаторічний голова херсонської Громади.

До Херсона Грабенко потрапив не з власної волі, а після розгрому в 1885 році єлисаветградської Громади. Її члени отримали різні покарання: від кількарічного заслання до Сибіру (найбільш небезпечні) й інших міст Російської імперії, а деякі – до висилки під нагляд поліції до... губернського Херсона. Раніше якимось не замислювався над таким покаранням: переведення на роботу з повітового Єлисаветграда до столиці губернії – Херсона. Сам Андрій Грабенко про ці події згадував так: **«Ми з товаришами-статистиками „волею судеб“ опинилися в Херсоні, в місті-закутку, що в ті часи вважали його урядові чинники за місце заслання»**. Вкотре доводиться дивуватися, як ми самі погано знаємо історію рідного міста, що вже говорити про всю Україну.

А тим часом якихось 120 років тому в «Иллюстрированном путеводителе по Юго-Западной железной дороге» (1898) зазначалося: **«Елисаветград ныне – один из лучших и наиболее благоустроенных уездных городов. Он даже может смело соперничать со многими губернскими городами... Елисаветград в последнее время так разросся, что даже в печати был возбужден вопрос о необходимости переименования его в губернский, путем образования особой Елисаветградской губернии»**. Більше того, газета «Голос Юга» 11 вересня 1911 року в інформації під заголовком «К разделению Херсонской губернии» повідомляла: **«В министерстве внутренних дел был поднят вопрос о разделении Херсонской губернии на две: Одесскую и Елисаветградскую. Министерством поручено Херсонскому губернатору созвать по этому вопросу особое совещание при участии общественных деятелей. При образовании новых губер-**

ний, к ним будут присоединены территории соседних губерний». Тож чи варто після цього дивуватися, що Єлисаветградці називали Херсон «містом-закутком», тобто «глухоманню»? Дивовижно інше, як швидко після революції 1917 року й трьох перейменувань Єлисаветград перетворився на глухе, провінційне місто з втраченою історією.

У 2016 році в Херсоні на виконання закону про декомунізацію у Дніпровському районі міста замість вулиці Петра Алексеєва з'явилася на честь нашого земляка вулиця Андрія Грабенка, якого називають видатним херсонцем, першим українським діячем м. Херсона. До речі, сучасники зауважували дивовижну зовнішню схожість Андрія Михайловича з Тарасом Шевченком.

А от щодо родини Грабенка, то відомості про неї майже відсутні. Привід, щоб зацікавитися дітьми Андрія Михайловича, виник у мене після того, як в Інтернеті випадково натрапив на майже сенсаційну інформацію херсонського краєзнавця Сергія Макарова про Олену Андріївну Грабенко, доньку Андрія Грабенка. Закортіло дізнатися й про інших його дітей, якщо, звісно, вони в нього були. Єдине джерело, з якого дізнаємося про сімейний стан Грабенка, – це «Список осіб, що перебували під наглядом поліції в Херсоні на 1 січня 1887 року: «А.М. Грабенко: селянин, власник, з с. Обознівки Єлисаветградського повіту, 30 років, має дружину і трьох дітей». Це повідомлення означає, що перші троє дітей Андрія Михайловича народилися на Єлисаветградщині, інші (а вони напевне були) – вже в Херсоні. Проте ні їхня стать, ні імена, ні дати народження не вказані. Першим у моїх пошуках «засвітився» Олександр Грабенко.

Про його існування дізнаємося зі спогадів уродженця Херсона, державного й політичного діяча УНР Дмитра Кедровського (1890-1970) «Обриси минулого»: «Одного дня в 1908 році син Грабенка, Олександр, запросив до себе кількох нас, молодших своїх товаришів по Херсонському реальному училищу, щоб познайомити з дуже цікавою особою». Ним виявився перший український авіатор, один із засновників Революційної української партії (РУП), наш земляк (родом з Олександрівки) Левко Мацієвич (1877-1910). Саме для РУП основоположник українського націоналізму Микола Міхновський (1873-1924) у 1900 році написав знамениту політичну програму під назвою «Самостійна Україна».

Кедровському особливо запам'яталася така думка Мацієвича: «...Національне визволення українського народу повинно йти в парі з соціальним... В незалежній українській державі права працюючого люду повинні бути широко забезпеченими, бо інакше може вийти так, що в тій самій державі маси лишаться поневоленими соціально, змінюючи лише чужого, московського пана, на свого, українського. А для зміни пана не варто будувати власну державу».

Погодьтеся, що це висловлювання Мацієвича 110-річної давнини сприймається напрочуд злободенно. Що робив Олександр Грабенко після закінчення Херсонського реального училища, встановити не вдалося. Натомість він є в списках померлих у Херсоні під час Голодомору 1932-1933 років: «Грабенко Олександр Андрійович, 50 років, пенсіонер, помер 15.08.1933 року від туберкульозу легенів». Отже, можемо легко визначити дату й місце його народження – 1883 рік, Єлисаветград або Обознівка.

У цьому ж скорботному списку знаходимо й батька: «Грабенко Андрій Михайлович, 76 років, пенсіонер, помер 30.06.1932 року від туберкульозу». Діагноз в обох однаковий і звісно ж вигаданий – не писати ж правду про причину смерті: «померли від голоду».

Гіпотетичного (прямих доказів не маю) сина Андрія Грабенка я знайшов у списках загиблих учасників Білого руху в Росії: Грабенко Михайло Андрійович, народився в Херсонській губернії. У 1915 закінчив 2-гу Московську школу прапорщиків. Поручик. Воював у складі Донської армії. Потрапив у полон. А далі мовою оригіналу загадкова кінцівка: «В мае 1921 передан из МВО в гражданские учреждения». В який цивільний заклад з Московського військового округу передали поручика Михайла Грабенка, де він помер або був страчений, з'ясувати не вдалося.

А тепер про згадану на початку Олену Андріївну Грабенко, яка й надихнула на цю публікацію. З наявних в Інтернеті джерел, передусім з ґрунтовної монографії історика Олександра Дмитрієва «Марксизм без пролетариата: Георг Лукач и ранняя Франкфуртская школа 1920-1930-е гг.» (Санкт-Петербург, 2004), дізнаємося, що Олена Грабенко народилася 16 травня 1886 року в Єлисаветграді. А вже наступного року опинилася з батьками в Херсоні, де в 1905 році із золотою медаллю закінчила Маріїнську жіночу гімназію, отримавши свідоцтво на право викладати російську мову у початкових школах, володіла німецькою та французькою мовами. І хоча в будинку її батька гостював весь цвіт тодішньої української інтелігенції (Коцюбинський, Кропивницький, Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський, Заньковецька, Мацієвич й багато інших), і дівчина була свідком розмов про «українську справу», однак, судячи з усього, ні педагогом, ні «свідомою україркою» Олена не стала. Натомість вона вступила в партію соціалістів-революціонерів (есерів), у її найбільш радикальну частину (бойову групу Бориса Савінкова, що провадила терористичну діяльність).

19-річна дівчина («курсистка Елена») брала участь в організації втечі з Херсонської в'язниці чотирьох революціонерів. Забезпечивши їх документами і не чекаючи неминучого арешту, Олена емігрувала до Франції; жила також у Швейцарії, Німеччині й Угорщині. Цей єдиний період її життя більш-менш досліджений, оскільки Олені Андріївні судилося відіграти визначну роль у житті й творчості принаймні двох чоловіків, вихідців

Бела Балаш

з Угорщини, що стали видатними європейськими інтелектуалами неомарксистського спрямування.

У 1912 році Олена познайомилася спочатку з Белою Балашем (1884-1949) – письменником (прозаїком, поетом, драматургом), філософом, теоретиком кіно (основоположником світової кіноестетики). Той, своєю чергою, познайомив її зі своїм другом Дьйордем Лукачем (1885-1971) – філософом й літературознавцем. Відомий ізраїльський та американський філолог-славіст Омрі Ронен в есе, присвяченому Балашу, аналізуючи його твір «Мои русские женщины» (1918), зазначає: «...У него до первой войны уже был роман с русской, Еленой Андреевной Грабенко, позже первой женой Лукача... Во всех его русских героинях есть нечто от болезненного образа Елены Грабенко, политэмигрантки, дочери земского деятеля из Херсона... террористки с Достоевщиной, привлекавшей и Балаша, и Лукача».

20 травня 1914 року Олена Грабенко в німецькому місті Гейдельберзі виходить заміж за Дьйордя Лукача, одного з найвидатніших мислителів ХХ століття. Микола Бердяєв, до речі, вважав його «самым умным из коммунистических писателей». Свідками на весіллі були не менш знамениті особи: австрійський економіст Еміль Ледерер (1882-1939) і німецький філософ (творець «філософії надії») і соціолог неомарксистської орієнтації Ернст Блох (1885-1971). Цей шлюб викликав велике невдоволення батька Дьйордя Лукача – одного з найбагатших будапештських банкірів – та його сестри. Тому вчитель Лукача в Гейдельберзькому університеті, всесвітньо відомий філософ, соціолог й історик Макс Вебер (1864-1920) вдався до хитрощів, відрекомендувавши наречену Олену Грабенко як свою далеку родичку. Пізніше шафер Ернст Блох писав, що «Лукач знайшов в Олені свою Соню Мармеладову, втілену Росію Достоевського». Не випадково першу частину свого літературознавчого шедеву «Теорія роману», присвяченого творчості Федора Достоевського, Дьйордь Лукач присвятив своїй молодій дружині.

Дьйордь Лукач

У 1918 році подружжя переїхало на батьківщину чоловіка – в Угорщину, вступивши до лав Комуністичної партії Угорщини. Обоє, підкреслюють дослідники, відігравали в ній суттєву роль. Наступного року владу в країні захопили комуністи, і була проголошена Угорська Радянська Республіка (УРР), в уряді якої Лукач погодився бути нар-

комом освіти і культури. Проіснувала УРР трохи більше чотирьох місяців. На той час Дьйордь Лукач й Олена Грабенко розлучилися, зберігши товариські взаємини.

І нарешті останній «угорський роман» Олени Грабенко – це Йозеф Риваї (1898-1959), письменник, літературознавець, один із засновників Комуністичної партії Угорщини. Дослідники зазначають: «В Вене, в начале 1920-х годов Риваи был очень близок с Еленой Грабенко, которая, однако, вернулась в Херсон в самом конце 1923 года».

...Повернулася в Україну, щоб безслідно зникнути? Жодної фотографії, навіть словесного портрета Олени Грабенко відшукати поки що не вдалося. Фатальна жінка? Ні, швидше жінка-фантом, яка на додачу мала ще й «двійника»! У статті «Ольгинская гимназия» (названа на честь дочки імператора Ольги, яка по жертвувала на її будівництво 40 тисяч рублів, жіноча гімназія в Ставрополі), як одна з видатних випускниць, згадується... Олена Андріївна Грабенко. Разом з двома подругами вона перед Першою світовою війною вступила в нелегальний молодіжний соціал-демократичний гурток при чоловічій гімназії. Після занять юні революціонерки складали й поширювали серед робітників антиурядові листівки, прокламації, відозви. От власне і вся інформація про Олену Грабенко, за винятком ось такого повідомлення: «Елена Андреевна Грабенко многие годы жила в Киеве. Занимала руководящие должности. Умерла в 1967 году от тяжелого недуга».

Дивовижно, чи не так? Багато що в долях цих жінок збігається: прізвище, ім'я та по батькові, приблизно вік, навчання в гімназії, участь у революційному русі. То може мовиться про одну й ту саму особу?

Та остаточно ситуацію з дітьми Андрія Михайловича Грабенка заплутує Ольга Андріївна Грабенко (1898-1971), дружина легендарного героя громадянської війни на Далекому Сході Сергія Лазо (1894-1920). Того самого, якого буцімто живцем спалили у топці паровоза. Ольга Грабенко (Лазо) написала спогади про свого чоловіка, але про себе не повідомила геть нічого: ні звідки вона родом, ні хто її батьки. Про неї лише пишуть: «Ольга Грабенко была украинской красавицей и настоящей большевичкой» (у більшовицьку партію вступила в 1916 році). Після загибелі чоловіка її доля склалася доволі щасливо. Під час Другої світової війни Ольга Андріївна в складі мед-

Йозеф Риваї

Ольга Грабенко

частини пройшла фронтovими дорогами. Здобула вищу освіту, історик за фахом. Викладала у Військовій академії ім. М.В. Фрунзе. Кандидат історичних наук, полковник. Похована на Новодівичому кладовищі. Мала від Сергія Лазо дочку Аду (1919-1993), філологиню, яка працювала редактором видавництва «Детгиз». А що коли ця Ольга Андріївна Грабенко (Лазо) – ще одна дочка Андрія Михайловича Грабенка і відповідно рідна сестра Олени Андріївни Грабенко? Питання поки що суто риторичне.

Та все ж маю надію, що з часом незвичайна доля уродженки Єлисаветграда Олени Андріївни Грабенко, її перебування й роль у колі європейських інтелектуалів неодмінно надихнуть істориків на пошуки, і ця жінка нарешті матеріалізується. А з нею її брати й сестри.

МИКОЛА ЛЕВИТСЬКИЙ: ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКА ЕПОПЕЯ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА»

Левитський був майже символом народолюбного, ідеалістичного, чесного світу.

О. Семененко

Микола Левитський

Земельне питання, певно, у всіх країнах світу – найголовніше. Ще б пак! Адже від його вирішення залежить, чи буде нагодований народ. Що вже говорити про Україну, яка мала колись славу «житниці Європи»! Чому, володіючи найродючішими чорноземами у світі, ми живемо сьогодні так настільки бідно? Чому неймовірно важко йдуть реформи на селі? Що для України краще – фермерські господарства чи колективні? Чи стане нарешті земля, як раніше, приватною власністю? Чому в недалекому минулому затятий індивідуаліст, сьогодні селянин так вперто тримається колективної форми власності?.. Ці й інші питання, виявляється, не менше хвилювали людей і якихось сто років тому. Все в історії так чи інакше повторюється...

Ця прописна істина наповнюється конкретним змістом, коли пробуєш розгадати феномен громадської діяльності Миколи Левитського (1859-1936), якого сучасники називали Артільним Батьком, батьком української кооперації. Буваючи на Хуторі Надія, ви, напевне, відвідували могилу Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). На все життя запам'ятовується відлитий у металі афоризм: «Люди помирають – ідеї вічні». А знаєте, звідки він? Це слова Мирона Серпокрила – персонажа п'єси Карпенка-Карого «Понад Дніпром», прототипом якого вважається Левитський.

Наприкінці XIX століття наш провінційний Єлисаветград гримів на всю Росію. Про те, що відбувається в селах Єлисаветградського повіту, писали майже всі поважні столичні часописи, до міста розпочалося справжнє паломництво відомих людей. Всі вони з величезним інтересом спостерігали за «єлисаветградським експериментом» Левитського. Дійсно, своєю нечуваною популярністю в ті роки, як ви певно здогадалися, місто завдячує саме цій людині. Сучасники згадують, що були навіть цигарки з портретом Левитського, які продавалися по всій Російській імперії.

Народився Микола Васильович у 1859 році на Канівщині в родині священника. Коли йому виповнилося два роки, батька перевели служити в церкву с. Федвар (нині с. Підлісне Олександрівського району). Початкову освіту здобув у Єлисаветграді, навчався в Златопільській прогімназії, потім у гімназії м. Біла на Холмщині. Спочатку Левитський вступив на медичний факультет Московського університету, звідки був виключений за «вільнодумство», згодом закінчив юридичний факультет Харківського університету.

В юності він відвідував у Єлисаветграді українофільський гурток Громада лікаря Опанаса Михалевича. Ще в студентські роки в юнака зародилась одна всепоглинаюча ідея: створення сільськогосподарських артілей і кооперативів. Молодий адвокат отримує призначення на посаду секретаря Єлисаветградської повітової земської управи й починає свою артільну справу, яку сучасники називали «єлисаветградською епопеєю». Річ у тім, що Левитський зі своїми ідеями опинився в самісінькому осередді тогочасної громадсько-політичної думки, гострої дискусії із земельного питання між ліберальними народниками, які вбачали у сільгоспартілях мирну соціалізацію села, і «соціал-демократами» (на той час переконаними марксистами), котрі відстоювали ідею пролетарської революції, що й мала остаточно вирішити земельне питання в Росії.

Історикам відоме ім'я першої людини, яку Левитський зумів переконати в перевагах артільного господарювання. Це – федварський селянин Михайло Баробус. Вперше Микола Васильович запропонував землякам-федварцям об'єднатися в 1886 році, та лише через шість років до нього пішки в Єлисаветград прийшли Михайло Баробус і Лук'ян Колісник сказати, що вони згодні.

Микола Васильович, облишивши службу в земстві, працював тоді присяжним повіреним Єлисаветградського суду. З 1889 року він стає членом впливового Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел, яке прихильно ставилось до його справи. Федварські селяни позичили в Левитського гроші, але віддати не змогли, тому, певно, й погодилися на створення артілі. Вона складалася з чотирьох дворів, 15 десятин землі, пари коней. Плуг погодився продати в кредит Ельворті. На власні й позичені гроші Микола Васильович придбав для артільників чотирьох коней і воза.

У своєму щоденнику Левитський зробив запис: «18 вересня 1894 р. Мені незабаром 36. Народилась перша артіль у Федварі». І процес, як то кажуть, пішов... Через рік у навколишніх селах утворилося ще 14 сільськогосподарських товариств. Левитський, який став всеросійською знаменитістю, склав і віддрукував артільний договір. Найбільшого розмаху артільний рух набув у чотирьох селах Єлисаветградського повіту: Федварі, Сентовому,

Канежі, Панчевому. Напрочуд «урожайним» на артїлі виявився 1896 рік. В Елісаветградському повіті їх налічувалося вже 78, вони об'єднали 287 господарств, понад півтори тисячі селян. До того ж у Сентовому утворилося 11 артїлей, у Канежі – 8, Федварі – 10, у Панчевому – 20.

Про артїлі Левитського заговорила Європа. У Відні читають про них лекції, у Франції перекладають артільний договір. 13 січня 1896 року Левитський виступив з доповіддю про артїлі елісаветградських селян на зібранні Вільного економічного товариства в Петербурзі. Це був справжній тріумф Артільного Батька. Такого інтересу не викликало жодне інше зібрання Вільного економічного товариства. На той час Левитський мав сто двадцять підписаних договорів на створення товариств землеробів!

На сторінках столичної преси спалахнула бурхлива полеміка навколо «елісаветградської артільної епопеї» Левитського. Один з головних ідеологів і публіцистів ліберальних народників, перший перекладач «Капіталу» на російську мову Данієльсон, який листувався з Марксом, заявив: «Маркс від щирого серця оплесками вітав би заходи пана Левитського». Кореспондент журналу «Русская беседа» Рагозін, який відвідав Елісаветград і був свідком народження однієї з артїлей у селі Федварі, розчулено писав, що селяни спершу спільно читали артільний договір, а потім Євангеліє. Артільною справою Левитського захопився також популярний публіцист Фаресов, який оглянув декілька артїлей у елісаветградських степах.

Лунали й інші голоси, критичні й скептичні. Лідер «легальних марксистів» Петро Струве писав: «Ніякого артільного царства або навіть артільного повіту і взагалі ніяких міцних результатів від артільних починань Левитського я не чекаю...» Статтею «Землеробські артїлі Херсонської губернії» в журналі «Новое слово» відгукнувся молодий петербурзький філософ й економіст Сергій Булгаков. Використовуючи багатий фактичний матеріал, аналізуючи економічні дані, він доводить нежиттєздатність артільної справи Левитського. Та найбільшого удару завдав О. Потресов, у майбутньому один з лідерів меншовиків. У листопадовому номері «Нового слова» за 1897 рік опублікована його стаття «Артільна епопея».

Потресов пише: «Перед нами з шумом і тріском пародіює пан М. Левитський – засновник безлічі існуючих на папері артїлей». Критично оцінює «справу Левитського» засланий в Тобольськ український поет Павло Грабовський. У 1899 році хліборобські артїлі в Аджамці й Суботцях відвідала Леся Українка. Пильний інтерес до «елісаветградського дива» знаходимо в Івана Франка. У споміні на смерть свого елісаветградського приятеля – земського діяча Євгена Борисова – І. Франко пише: «Зацікавлений справою хліборобських спілок, які у тій самій губернії засновував М. Левитський, я запитав покійного Борисова про сю справу. Відповів нерado, з якоюсь гіркістю в голосі: „Се чиста фікція д. Левитського. Ніяких

таких спілок нема. Спілки заснуються на папері, щоб узяти позичку з фонду, який вистарав д. Левитський; діставши гроші, люди діляться ними і сплячують свій пай кожний окремо». Приблизно те ж саме про артіль Левитського, посилаючись на видрукуваний в «Земском Сборнике» звіт Є. Борисова, пише в своїх спогадах Євген Чикаленко.

Та особливий інтерес викликає участь у дискусії тоді мало кому відомого Володимира Ульянова, який виступав у пресі під псевдонімом «К. Тулін». 30 серпня 1897 року в газеті «Русские ведомости» з'являється стаття Левитського «Про деякі питання, що стосуються народного життя». Наш земляк висовує нові проекти вирішення селянського питання. Він мріє про створення селянських кас доступного й дешевого кредиту, про ремісничкі, споживчі й кредитні артілі, про страхування життя всього сільського населення, а головне – про заснування Всеросійського товариства сприяння землеробським артілям.

Майбутньому вождеві більшовиків все це страшенно не подобалося. У жовтневому номері «Нового слова» за 1897 рік Ленін пише у відповідь статтю «З приводу однієї газетної замітки». У притаманному йому стилі «К. Т-н» намагається будь-що висміяти опонента і його погляди, називає ідеї Левитського... «кріпосним соціалізмом» і маніловщиною. Очевидно, Ленін відчував в артілях Миколи Васильовича загрозу майбутній революції. Вона могла б і не відбутись, якби Левитському вдалося втілити свої задуми в життя. Щоправда, вождь, слід йому віддати належне, не ставить під сумнів порядність і чесність Артільного Батька як «людини, сповненої загалом найкращих намірів».

Ідеї Левитського, попри невдачу, яка спіткала його «артільну справу», були підхоплені есерами, які заклали в аграрну програму своєї партії ось таке положення: «Розвиток в селянстві всіляких видів громадських об'єднань та економічних кооперацій... для поступового звільнення селянства з-під влади фінансового капіталу... І для підготовки майбутнього колективного землеробського виробництва». Ленін зазначив на полях: «Заміна класової боротьби всілякими коопераціями». Пізніше, у 1902 році, на сторінках «Искры», критикуючи аграрну програму есерів, Ленін іронізує: «Поставити поруч у програмі – мінімум соціалізацію землі і кооперації, для цього необхідна була, зійнаймося, рідкісна громадянська мужність... З одного боку – Бабеф, з іншого – пан Левитський».

Взагалі, здається, нікого з єлисаветградців він так часто не згадував, як Левитського. Ленін тонко зауважує: «Товариства дрібних сільських господарів – звичайно, ланка економічного прогресу, але означають вони перехід до капіталізму, а зовсім не до колективізму...» Не міг майбутній вождь спокійно сприймати переконаність єлисаветградського адвоката в тому, що

селянське питання може бути вирішене у вигляді «кооперативного соціалізму», який можна збудувати без революції, у «союзи та злагоди».

Взагалі логіка вождів буває досить дивною. До революції Ленін боровся з Левитським, висміював його артільну й кооперативну справу. Після революції те, проти чого боровся, почав примусово, насильницьким шляхом, у спотвореному вигляді втілювати в життя. Виявилось, що Ленін зовсім не проти кооперації, навпаки – він радить в інтересах соціалістичного будівництва використовувати ідеї Артільного Батька.

Як свідчать архівні матеріали, перші сільськогосподарські об'єднання в Єлісаветградському повіті виникли в 1919 році. Це були, як тоді писали, перші паростки здійснення Ленінського плану кооперації. Об'єднання мали три форми: комуні, товариства спільного обробітку землі (ТОЗ) й артілі, які між собою відрізнялися ступенем усупільнення засобів виробництва й способом розподілу прибутків. Основною формою колгоспного будівництва в СРСР була визнана артіль, в котрій, вважалося, найкраще поєднуються громадські й особисті інтереси селян. Тому в період завершення суцільної колективізації комуні й товариства були реорганізовані в сільськогосподарські артілі – колгоспи.

За іронією долі, Левитський, який пішов на співпрацю з радянською владою, стояв біля витоків перших колгоспів на Єлісаветградщині. 70 років тому він разом з колишніми артільниками Михайлом Баробусом та Лук'яном Колісником створив у Федварі один з перших колгоспів. Більше того, Левитський – автор (тексту і музики) «Революційного маршу – гімну колгоспників»:

*В ряди колгоспні вставайте,
Вперед під прапором всі йдіть,
Колгоспам славу здобувайте,
Всім приклад добрий покажіть*

Чи усвідомлював Левитський, що колгоспи – це зовсім не те, про що він мріяв? Певно, що так. Адже О. Семененко у своїх спогадах зазначає: «...що й досі (мемуари написані у 1976 році. – Авт.) селянин не має нічого того, що пропонував артільний батько у 1897 році». Чому ж Левитський зі своєю артільною справою зазнав невдачі? Головна причина – в психології селянина. Один з канізьких селян так прямо й сказав столичному журналісту: «Потрібне одне серце, щоб була артіль», тобто селянське «мове» перемогло «наше». «Люди помирають – ідеї вічні...»

Коли сьогодні дізнаємось, що французькі фермери об'єднані в кооперації, то виникає питання, чи не скористались у Франції ідеями Левитського? Адже, пам'ятаєте, французи переклали текст артільного договору. Во-

істину, немає пророка у своїй Вітчизні! Артільна й кооперативна діяльність Левитського – невіддільні від українофільської.

На Першому Всеросійському кустарному з'їзді, що відбувся 1902 року в Петербурзі, Микола Васильович домігся внесення в резолюцію права видавати брошури з кооперації українською мовою. Ще в 1915 році він у «Голосе Юга» виступив зі статтею «Українська стихія в нашому краї», яка справила великий вплив на сучасників. Ця тема, безумовно, заслуговує окремої розмови.

Знайомлячись з архівними джерелами, музейними матеріалами, мемуарною літературою, переконаєшся, що для «українізації» нашого краю Левитський зробив більше, ніж будь-хто інший з його сучасників. Почнемо з того, що передусім завдяки його авторитету повітове земське зібрання на своїй надзвичайній сесії 19 грудня 1917 року майже одноставно (37 голосів «за», 4 – «проти», 4 – «утрималися») ухвалило історичне рішення «про приєднання Єлисаветградського повіту до території автономної України» (після проголошення III Універсалу Центральної Ради). Левитському – члену Центральної Ради й почесному голові місцевої повітової Ради – зібрання надало слово, і він розповів про історію України й минуле нашого краю.

Ще до Жовтневого перевороту 1917 року Левитський створив у Єлисаветграді Союз кредитових кооперативів. Судячи з усього, ця організація була досить впливовою і численною: саме вона опікувалася українською справою у Єлисаветграді в 1918-1919 роках. Союз кредитових кооперативів видав, зокрема, відкриттям у місті й повіті українських гімназій, виданням україномовної преси (кооперативно-громадського тижневика «Наша хата», газет «Новий шлях» і «Вісник Єлисаветградського земства»).

Надзвичайно теплі спогади про Левитського містяться в книзі О. Семененка «Харків, Харків...». Там розповідається, що мав він власний скромний будинок по вулиці Кавказькій; що сімейне життя Артільного Батька не склалося (короткий час він був у шлюбі з шовіністичною росіянкою). У 1917 році Левитський своїм коштом видавав у друкарні Пікуса у Єлисаветграді власні твори історико-патріотичного змісту – збірки поезій «Сусіди України» (1901), «Туга України» (1917) та ін. Це були малесенькі книжечки, які Левитський роздавав селянам. І мемуарист слушно зазначає: «Ніхто не скаже, скільки уяви розгойдали його прості наївні віршики в ті гарячі часи... І не все писав їх старий народник».

Р. С. За радянських часів, щоб більш-менш об'єктивно розповісти про якусь складну й суперечливу постать української історії, та ще й критикованої Леніним, дослідники змушені були вдаватися до так званої «езопової мови», побудованої на алегоріях, натяках, алюзіях, підтексті. Блискучим зразком такого твору є документальна повість журналіста Ісаака Тетьмана «Про них думав Ленін» (тобто про селян. – Авт.). Надрукована журналом

«Радуга» понад 60 років тому, вона, судячи з усього, пройшла непоміченою нашими краєзнавцями. Певно, аж через занадто вже тенденційну назву.

А тим часом – це насичена величезним фактичним матеріалом розповідь про... Миколу Левитського. Начебто критикуючи Артільного Батька, І. Тетьман насправді щиро захоплюється цією людиною, справою, якій він присвятив все життя. До моїх рук вона потрапила випадково і значною мірою, надихнула на цю публікацію, хоча, звичайно, при підготовці нарису використані й власні знахідки. Давно на часі гідно увічнити пам'ять про цю людину. А то в нас навіть Кіровоградський кооперативний технікум (нині кооперативний коледж економіки і права) з 1965 року має ім'я мало кому відомого радянського кооператора М.П. Сая, колишнього голови облспоживспілки (1944-1950). Щоправда, у 2016 році спромоглися декомунізували вулицю Колгоспну в нашому місті, перейменувавши її на честь Миколи Левитського.

ШУЛЬГИНИ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ. НАШІ ЗЕМЛЯКИ В БОЮ ПІД КРУТАМИ

... Народ, творячи з якоїсь події легенду – а Крути, без сумніву, є й будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації, – знає, що він робить. Народна мудрість і національний геній – це найвища земля справедливості – творячи свої легенди і міфи, щепто підносячи дану історичну подію до височини надісториччя, ніколи – щодо вибору тієї події – не помиляються. Не помилилися вони й у випадку Крут.

Євген Маланюк

*Яків Шульгин та його сини
Володимир й Олександр*

Багато років тому, ще до проголошення незалежності України, працюючи в Державному архіві Кіровоградської області, мені пощастило натрапити на формулярний (тобто послужний) список контролера Єлисаветградського відділення Державного банку Росії Якова Миколайовича

Шульгина (1851-1911), в якому відомий український історик працював з 1893 по 1899 рік. А до нього додавалась низка унікальних документів: атестат про закінчення Київського університету, виданий Якову Шульгину 13 вересня 1875 року; атестат про службу його батька Миколи Шульгина, указ про підтвердження дворянського роду Шульгиних, свідоцтво про народження Якова Шульгина, дати й місце народження його дітей, навіть своєрідні лікарняні листи, які виписував Якову Миколайовичу його приятель, єлисаветградський лікар-українофіл Опанас Михалевич тощо.

Одним словом, знахідка була по-справжньому сенсаційною, та я обмежився лише декількома публікаціями в місцевій пресі, хоча й вони мали неабиякий розголос. Ще б пак: чого вартий був лише сам факт – один з героїв бою під Крутами 29 січня 1918 року Володимир Шульгин народився 8 квітня 1894 року в Єлисаветграді! А старший брат Володимира Олександр Шульгин (1889-1960) став у 1917-1918 рр. першим міністром (генеральним секретарем) міжнаціональних справ УНР. У спогадах, виданих 1969 року, він дав таку характеристику нашому місту: «Не завжди Єлисаветград був пустою в українському відношенні, не був він таким... і за часів перебування там моїх батьків. А в 80-х роках це був своєрідний, хоч і конспірований,

центр виховання українців. Був там таємний гурток, з якого вийшов і сам Євген Чикаленко. Вийшли звідти й брати Тобілевичі... Були й інші, що розсіялися по світу». Тоді ж я висловив думку, що історія родини Шульгиних, а надто їхнє перебування в нашому місті з 1893 по 1899 рік, заслуговує монографічного дослідження.

Потім архівом Шульгиних всерйоз зацікавився кандидат історичних наук, доцент КДПУ ім. В.К. Винниченка Сергій Іванович Шевченко. Вчинив він шляхетно, як личить справжньому науковцеві, попередньо звернувшись до мене, як до першовідкривача архіву, із запитанням, чи не маю я наміру написати книгу про перебування Шульгиних у Єлисаветграді. Дізнавшись, що ні, з головою поринув у тему, внаслідок чого у 2013 році з'явилася книга «Шульгини. Інгульська сторінка» у серії «Єлисаветградське коло» видавництва «Імекс-ЛТД». Щиро вітаючи автора з народженням книги, все ж зазначу, що в назві доцільно було б використати не «інгульська сторінка», а «єлисаветградська». А то якось звучить воно дивно – так, немов Шульгини мешкали не в місті Єлисаветграді, а на річці Інгул.

Втім, до цієї теми я вирішив повернутися зовсім з іншого приводу. Виявляється, про що віднедавна повідомляють інтернет-джерела, крім Володимира Шульгина в бою під Крутами брали участь ще четверо наших земляків. Це Михайло Карпович Михайлик (1897-1924), Семен Андрійович Могила (1897-1924) і Левко Федорович Прядко (1894-?). Усі троє – уроженці села Глодоси Новоукраїнського району! Четвертий – уродженець с. Гурівки Долинського району Сергій Горячко (1896-1962). Найменше відомостей про Левка Прядка: колишній вихованець 1-ї Української військової школи, учасник бою під Крутами й Першого Зимового походу в складі куреня Низових запорожців 1-ї Запорізької дивізії, старшина армії УНР. Першим Зимовим походом називають похід армії Української Народної Республіки тилами Червоної й Добровольчої армії під проводом генерала Михайла Омеляновича Павленка, який тривав із 6 грудня 1919 по 6 травня 1920 року і в якому взяло участь понад три тисячі вояків. Подальша доля нашого земляка невідома.

Значно більше інформації про Михайла Михайлика й Семена Могили. Вони, виявляється, не лише уродженці одного села, а й двоюрідні брати. Про Михайлика повідомляється, що він був учасником українського національного відродження 1917 року в Криму. У 1917-1918 рр. – член ради Української чорноморської громади, організатор українізації Чорноморського флоту. А потім був бій під Крутами 29 січня 1918 року, про який він, один з небагатьох учасників цієї трагічної події, написав у 1921 році спогад. Під назвою «День 29 січня 1918 року» спомин був уперше опублікований у львівському місячнику «Літопис «Червоної калини» у 1932 році.

Семен Могила

Київський історик Ярослав Тинченко зауважує: «Михайло Михайлик став автором найповніших мемуарів про легендарний бій під станцією Крути 29 січня 1918-го. Серед інших згадує він і бунчужного Семена Могили. Той напередодні бою очолював розвідку, яка паротягом вирушила в напрямку червоних військ і навіть захопила кількох полонених. Під час відступу з поля бою під Крутами Семен Могила попідкувався, аби було винесено всіх поранених юнаків із його сотні...» У 1919 році Михайло Карпович у чині старшини воював у складі Київської групи дієвої армії УНР. У 1920-

1921 рр. він – ад'ютант куреня Низових запорожців 1-ї Запорізької дивізії армії УНР. Брав участь у Першому і Другому Зимових походах, отримав поранення. Помер від серцевого нападу в м. Сарни Рівненської області в 1924 році.

Та найбільш колоритною постаттю серед наших земляків, учасників бою під Крутами, безумовно, є Семен Андрійович Могила, якого згадує Михайлик. Йому присвятив нарис «Незламний герой Крут. Історія старшини армії УНР Семена Могили, який пожертвував життям, обравши свободу» Ярослав Тинченко.

Науковець повідомляє: «До 1917-го Могила працював реєстратором у сільському управлінні... в містечку Рівному Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Щойно дізнавшись про організацію Центральної Ради та появу перших національних військових формувань, юнак поїхав до Києва і вступив на навчання до 1-ї Української військової школи імені Богдана Хмельницького. Тут-таки зустрівся зі своїм другом і двоюрідним братом Михайлом Михайликом, із яким потім не раз ділив долю й долю».

Потім був бій під Крутами. А далі автор нарису про Семена Могили зазначає: «Наприкінці того самого 1918 року він повернувся до Рівного на Херсонщині, де сформував власну партизанську групу, яка активно боролася проти радянської влади, винищуючи продовольчі загони.

Навесні 1920 року в складі куреня Низових запорожців, сформованого в містечку Глосиди Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, Могила влився до лав армії УНР, яка рейдувала під час Першого Зимового походу. Належачи до того підрозділу, в 1920-1921 роках служив у 1-й Запорізькій та 6-й Січовій дивізіях армії УНР. Від 15 травня 1921-го працював у повстансько-партизанському штабі Юрка Тютюника».

В останні роки життя Семен Андрійович виконував розвідувальні завдання генерального штабу армії УНР. У січні 1923 року він був заарештований радянськими прикордонниками під час перетину кордону й роз-

стріляний у Харкові в ніч на 23 березня 1924 року. ГПУ не вдалося отримати від Могили ніяких свідчень. На допитах він тримався мужньо й непохитно, чекісти відмовилися від спроби перевербувати його.

Про Сергія Кузьмовича Горячка відомо, що він навчався в Саратовській гімназії й Першій Київській військовій школі. У бою під Крутами був поранений. Автор схеми бою під Крутами. Потім був комендантом сотні 6-ї Стрілецької дивізії Армії УНР, учасником Другого Зимового походу, отримав поранення біля станції Жмеринка. З Німеччини в 1951 році переїхав до Австралії, де впродовж багатьох років очолював Союз Українських Комбатантів Вікторії (СУКВ). Похований на кладовищі Фавкнер у Мельбурні. У Долинській на його честь названо вулицю.

Сергій Горячко

Після першої публікації в газеті «Народне слово» моєї статті про перебування Шульгиних у Єлисаветграді в редакцію завітав тодішній начальник обласного управління сільського господарства Геннадій Федорович Могила. Він розповів, що не лише мав нагоду зустрітися з одним з представників славетного роду Шульгиних Василем Віталійовичем Шульгиним (прізвище цього політичного діяча, публіциста і мемуариста подаємо через літеру «і», аби підкреслити його російськість), двоюрідним братом Якова Миколайовича, а й має книгу з його автографом.

Було це на початку 70-х років ХХ століття. Тоді Геннадій Федорович працював інженером на цукровому заводі в с. Бабин Гошанського району Рівненської області. І от одного дня на завод привезли старого, років за 80, дідугану у супроводі охорони на декількох автомобілях. Це й був Василь Шульгін.

Виявилося, що він у 1913 році побудував Бабинський цукровий завод і був його власником до 1019 року. Незадовго до смерті він умовив показати йому дорогі й пам'ятні місця. Шульгіну організували зустріч з партійно-профспілковим активом підприємства. Попри поважний вік, він не справляв враження дряхлої людини. Привіз із десяток книг своїх мемуарів «Дни» і «1920», охоче відповідав на запитання присутніх. Особливо вразила Могилу характеристика Леніна й Керенського, яких Шульгін вважав головними винуватцями того, що сталося в жовтні 1917 року. Ленін, на його переконання, був німецьким шпигуном, якому німці дали гроші для здійснення революції і доправили в Росію в пломбованому вагоні. А Керенський у ті дні повівся «як баба», своєчасно не віддавши наказу про арешт вождя більшовиків. На прощання всі охочі отримали книгу з автографом Шуль-

гіна. На моє прохання показати свій примірник Геннадій Федорович відповів, що ніяк знайти її не може: певно, племінник поцупив.

Ставлення до «українського питання» розкололо рід Шульгиних. На відміну від свого двоюрідного брата Якова та його родини, що уславилися як українські патріоти, Василь Шульгін увійшов в історію як один з найвидатніших монархістів і російських націоналістів, поборників «єдиной и неделимой». З «украинствующими родственничками» він обірвав усі зв'язки.

Василь Шульгін

Народився Василь Віталійович у Києві 1878 року. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Був депутатом II, III і IV Державної Думи. Після Лютневої революції 1917 року разом з Гучковим приймав зречення Миколи II. Після Жовтневої революції брав участь у створенні Добровольчої армії. Був одним з ідеологів Білого руху. Потім емігрував. У 30-40-х рр. жив у Югославії, де здійснював літературну діяльність. У 1944 році, після приходу радянських військ, затриманий СМЕРШем, вивезений в СРСР і засуджений до 25 років тюремного ув'язнення за багаторічну антирадянську діяльність.

Шульгін згадував, як його везли в Москву: **«Нас разместили в самолете... Это был первый полет в моей жизни... Куда мы летели, мы не знали, а только догадывались... Наконец приземлились в Кировограде, бывшем Елисаветграде. Из-за плохой погоды мы здесь пробыли одиннадцать дней... Сопровождающий нас офицер нес какой-то полосатый мешок. Потом дал его мне и спросил:**

– **Знаете, что тут?**

– **Нет.**

– **Ваши рукописи...»**

У 1956 році Шульгін був звільнений, поселили його в м. Володимирі. Він був запрошений Хрущовим на XXII з'їзд КПРС. Автор книги мемуарів: «1920», «Годы», «Дни», «Украинствующие и мы», «Последний очевидец». Мемуари. Очерки. Сны» й ін. Власне кажучи, його ставлення до Жовтневої революції 1917 року змінилося кардинально, адже більшовикам вдалося головне: зберегти модернізовану Російську імперію під іншою вивіскою – СРСР. Це оцінили в сучасній Росії, повністю реабілітувавши Василя Шульгіна в 2001 році. Поет Ігор Северянін присвятив йому вірша:

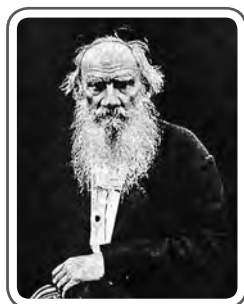
*Он пустоцветом был. Все дело в том,
Что в детстве он прочёл Жюль Верна,
Вальтер Скотта,
И к милой старине великая охота*

*С миражем будущим сплелась неловко в нем.
Но все же он напрасно был гоним
Из украинствующих братьев теми,
Которые не разобрались в теме,
Он краелюбом был прямым.*

На цьому можна було б поставити крапку, та в останній момент я згадав про дискусію щодо того, як перейменувати одну з вулиць у нашому місті: на честь Володимира Шульгина чи увічнити в назві всю славетну родину Шульгиних? Проте присутність у ній такої одіозної постаті як Василь Шульгін, що, виявляється, також бував у нашому місті, схиляє шальки терезів на користь Володимира Шульгина.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ І ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ: ЄЛИСАВЕТГРАД – ОДНА ЗІ СТОЛИЦЬ «ТОЛСТОВСТВА»

Донедавна якось не замислювався, коли в нашому місті з'явилася вулиця Лева Толстого. Здавалося очевидним, що це сталося в радянські часи, адже саме вождь більшовицької революції Ленін обізвав Лева Толстого в 1908 році «дзеркалом російської революції» (так називалася його стаття)

Лев Толстой

про першу російську революцію 1905-1907 років. А в дореволюційній Росії ставлення до геніального письменника й мислителя, одного з Учителів людства та його релігійно-морального вчення (толстовства), було далеко неоднозначним, надто після того, як у 1901 році Лев Миколайович святійшим Синодом РПЦ за єретичні погляди був відлучений від церкви і досі нею не прощений (в РПЦ вважають, що він сам себе відлучив). В одному з храмів Курської губернії була навіть фреска «Лев Толстой у пеклі», яка зображує Лева Миколайовича в обіймах Сатани.

Яким же було моє здивування, коли в адрес-календарі й довідниковій книзі по м. Єлисаветграду та повіту під назвою «Ежегодник Голоса Юга» (видання газети «Голос Юга») на 1913 рік виявив вулицю... Лева Толстого. Благодійним товариством, яке очолювала Мері Ельворті, Єлисаветград був поділений на 14 ділянок, за якими закріпили попечителів, що опікувалися бідними людьми. Про одну з цих ділянок читаємо: «Десятый участок. В следующих границах: Б.-Перспективная, Береславская, Клиновская, Льва Толстого. Попечительница О.А. Антоновская». Напевне ж, вулиця Лева Толстого в Єлисаветграді з'явилася раніше, ймовірно, невдовзі після смерті Толстого у 1910 році. Шкода, але жодних подробиць, як вдалося єлисаветградцям домогтися дозволу на таке найменування однієї з вулиць міста, віднайти не вдалося.

Єлисаветградські книголюби взагалі надзвичайно трепетно ставилися до творчості

Фреска «Лев Толстой у пеклі». 1883

титана світової літератури. У 1903 й 1908 роках дирекція Єлисаветградської громадської бібліотеки (ЄГБ) надсилала вітальні телеграми Л.М. Толстому в Ясну Поляну з нагоди 75- й 80-річчя письменника. На смерть Лева Миколайовича в 1910 році ЄГБ відгукнулася телеграмою на ім'я члена Державної думи О.І. Нікольського (свого колишнього директора) з пропозицією «...считатиме день смерті Толстого днем національного траура». А уродженець Єлисаветграда Амінрад Шполянський (майбутній поет Дон-Амінрад) спеціально для місцевої газети «Голос Юга» висвітлював похорон Лева Толстого.

Вражає не тільки художня (романи, повісті, оповідання, п'єси), а й епістолярна спадщина Лева Миколайовича. Повне зібрання творів письменника нараховує 90 томів, з них 31 том — це листи. Важко повірити, але Толстой упродовж життя отримав 50 тисяч листів (і не лише з Російської імперії, а й з багатьох країн світу), відповіді дав на кожен п'ятий (тобто особисто написав понад 10 тисяч листів!). Серед кореспондентів Толстого були й уродженці Єлисаветграда (лише за моїми скромними підрахунками їх — не менше 10).

Не гребував письменник відповідати навіть на листи, які, за своїм навіним змістом, цього, здавалося б, і не заслуговували. Наприклад, 9 вересня 1909 року Лев Миколайович отримав листа від 17-річної гімназистки з Єлисаветграда Раїси Собічевської. Її батько, дійсний статський радник Володимир Тарасович Собічевський, був членом Єлисаветградського окружного суду. Дівчина скаржилася на те, що в неї похитнулася віра в Бога, оскільки палкі молитви не допомогли їй успішно... скласти іспити. 16 вересня Лев Миколайович пише відповідь юній кореспондентці: «Ваши разочарования происходят оттого, что вы верите в Бога, которого можно просить о личном, внешнем благе. Посылаю вам книгу, из которой вы узнаете, как я верю в Бога».

Натомість ґрунтовної відповіді 27 квітня 1903 року був удостоєний зубний лікар з Єлисаветграда Емануїл Григорович Линецький, який звернувся до Толстого з проханням висловити свою думку з приводу єврейського погрому у Кишиневі 6-8 квітня 1903 року. Тоді було вбито 50 й покалічено близько 600 осіб, пошкоджено третину будинків у місті. Прочитую лише фрагмент цього листа Толстого: «...Еще не зная всех ужасных подробностей, которые стали теперь известны потом, я по первому газетному сообщению понял весь ужас совершившегося и испытал тяжелое смешанное чувство жалости к невинным жертвам зверства толпы, недоумения перед озверением этих людей, будто бы христиан, чувство отвращения и омерзения к тем, так называемым образованным людям, которые возбуждали толпу и сочувствовали ее делам и, главное, ужаса перед настоящим виновником всего, нашим правительством со своим одурающим и фанатизирующим людей духовенством и со своей разбойнической шайкой чиновников. Ки-

пшневское злодейство есть только прямое последствие проповеди лжи и насилия, которая с таким напряжением и упорством ведется русским правительством...»

Чомусь і досі поза увагою краєзнавців і дослідників творчості Толстого залишається діяльність в Єлисаветграді місцевих толстовців Володимира Семеновича Лапідуса (1869-1914), Ісаака Борисовича Фейнермана (псевдонім Тенеромо) (1864-1925), Олександра Івановича Селевіна (?-1913) й ін. Уродженець Одеси, журналіст, літератор (псевдонім С. Владимиров). Володимир Лапідус ще під час навчання у Харківському університеті потрапив під вплив ідей Л.М. Толстого. Друкувався в «Харьковских ведомостях», «Одесских новостях» й інших газетах. З 1903 по 1905 та 1907-1908 роках Лапідус – редактор-видавець щоденної ілюстрованої газети «Елисаветградские новости»; заснував у місті власну друкарню, де друкував листи Толстого до єлисаветградців і навіть його твори.

*Обкладинка книги
Лева Толстого, виданої
в Єлисаветграді
1906 року*

У Російській державній бібліотеці зберігаються дві унікальні, дивом уцілілі книги (точніше брошури), надруковані в Єлисаветграді. Це публіцистична повість Лева Толстого «Божеское и человеческое», що побачила світ у 1906 році. Книга, як на ті часи та ще й у провінційному місті, видана досить якісно. На обкладинці – світлина Толстого й така інтригуюча інформація: «Книгоиздательство А.И. Селевина. Божеское и человеческое. Елисаветград. Типография В.С. Лapidуса. 1906».

Очевидно, що саме за пропаганду толстовства Володимир Лапідус у тому ж 1906 році був заарештований, декілька днів просидів у в'язниці: газету й друкарню закрили, наклад книги Толстого конфіскували.

В історії з виданням цієї книги фігурує також досі невідоме нам «книгоиздательство А.И. Селевина». Упродовж багатьох років займаючись краєзнавством, ніяк не можу збагнути, чому людина, яка за життя зробила стільки добрих справ, після смерті виявляється забутою. Втім, очевидно, головне призначення краєзнавства саме й полягає в тому, щоб нагадувати сучасникам про таких особистостей. Характерна в цьому відношенні доля Олександра Івановича Селевіна, нотаріуса, видавця й громадського діяча (толстовця). Ми навіть не знаємо, коли й де він народився, зате з некрологу відома дата смерті – це сталося 6 лютого 1913 року в Єлисаветграді.

У молоді роки кумиром Селевіна був Федір Достоєвський. Після публікації в 1868 році роману «Ідіот», в якому, до речі, згадується й наш Єлиса-

ветград, він написав листа письменнику: «Я перечитал все Ваши сочинения («Идиота» я прочитал чуть не сто раз и, кажется, никогда не перестану его читать) с таким восторгом, с таким болезненным (если можно так выразиться) лихорадочным чувством; столько передумал и перестрадал, что не могу не благодарить вас за те мысли, идеи, которые я получил благодаря чтению ваших книг».

У 1877-1880 роках Олександр Іванович був членом повітової училищної ради Єлисаветградської земської управи. На початку ХХ століття жив на вулиці Великій Перспективній у будинку Олінської. У 1897 році став одним із засновників Єлисаветградської громадської бібліотеки. Селевін був представником голови об'єднаних паперових фабрик Фінляндії в Єлисаветграді. У листі від 1 грудня 1903 року Олександр Іванович просив у Толстого дозволу на друк окремою книгою 20 його листів до Ісаака Борисовича Фейнермана (Тенеромо) (1864-1925). Толстой відповів: «Вы бы очень обяжали меня, если бы прислали мне для

*Тенеромо
(Ісаак Фейнерман)*

просмотра прежде напечатания их мои письма к Фейнерману. Я не помню их содержания и потому, только прочтя их, могу ответить, желательно мне или нет их печатание». Не дочекавшись дозволу письменника, нетерплячий Фейнерман опублікував листи Толстого в «Єлисаветградских новостях».

Серед єлисаветградських толстовців – це безумовно найколеритніша й найсуперечливіша особистість (про нього я розповідав в «Історичному календарі Кіровоградщини на 2013 рік» у статті «Апостол толстовства Тенеромо та його донька – дружина апостола троцькізму Якова Блюмкіна». Лише нагадаю, що Тенеромо – уродженець Черкас, закінчив Київську гімназію. Захопившись ученням Толстого, прийняв православ'я. З 1885 року жив у Ясній Полянні, пробував учителювати в місцевій школі, займався селянською працею (навіть був пастухом у селян). За дорученням Л.М. Толстого вивчав діяльність «Духовно-біблійного братства», заснованого в Єлисаветграді в 1880 році талановитим журналістом і вчителем Яковом Гордіним, якого називали «єврейським Левом Толстим». Деякі мемуаристи взагалі вважають Гордіна «неофіціальним редактором газети „Єлисаветградский вестник“ (псевдоним Іван Колючий) і керівником толстовського кружка». Радикальне вирішення єврейського питання Гордін вбачав у

Яків Гордін

відмови євреїв від своєї релігійної винятковості й національної самобутності, у відмові від своїх колишніх занять, закликав їх до продуктивної праці, переважно землеробства. Емігрувавши до США, Гордін прославився як видатний драматург, реформатор єврейського театру.

У листі до Тенерома в Єлисаветград (липень 1888) Лев Толстой писав: «Рад, что вы в Елисаветградской общине не одиноки. Передайте мою любовь вашей жене и всем братьям. Хотя вы и много писали мне про них, напишите еще подробнее, и главное о том, верят ли они и исповедуют ли жизнью то, что по плодам узнается дерево, что единственное мерило жизни христианской, т. е. любовной – в отношении между тем, что человек берет от людей, и тем, что он отдает им...»

Разом з іншими єлисаветградськими євреями Тенерома заснував землеробську колонію в с. Глудоси, яка, щоправда, досить швидко розпалась. Потім Тенерома жив у Єлисаветграді, заробляв столярною працею, а дружина – акушерством. У 1903 році закінчив стоматологічну школу, був фельдшером, помічником лікаря Єлисаветградської земської лікарні. Своє багаторічне листування з Толстим, про що я вже згадував, факсимільно опублікував у газеті Лapidуса «Єлисаветградские новости», з якою співпрацював у 1903-1907 рр.

У друкарні Лapidуса була надрукована також книга Фейнермана «Воспоминания о Л.Н. Толстом и его письма». На початку 1900-х Тенерома захопився драматургією, писав п'єси (сімейні драми «Прах и пепел», «Развод», «Модная пагуба», «Клара Штейнберг» й ін.), кіносценарії на єврейські теми й за мотивами творів Толстого. В Єлисаветграді в 1904 році була надрукована повість «Катастрофа». У 1910 році Тенерома організував знімання похорону великого письменника, разом з Я. Протазановим зняв фільм «Уход великого старца» (1912). У радянські часи був автором сценарію відомої стрічки «Єврейське щастя» (1925).

Деякий час Тенерома жив у Кременчуці й Полтаві, де захопив толстовськими ідеями семінариста Георгія Гапона (того самого попа Гапона, що 9 січня 1905 року очолював мирну кількасоттисячну маніфестацію до Зимового палацу, яка завершилася «Кривавою неділею»).

Друга раритетна книга, що зберігається в Російській державній бібліотеці, це твір самого Тенерома, на обкладинці читаємо: «Злая отравка, или Безумие пьянства. Повесть из рабочей жизни. Со слов Л.Н. Толстого». Книгоиздательство „Заря“. Єлисаветград, 1914 год». На звороті обкладинки

Обкладинка книги
І. Тенерома, виданої
в Єлисаветграді
1914 року

міститься така інформація: «Цена 3 коп. Главный склад изданий книгоиздательства „Заря“ в типографии Бр. Броун. Елисаветград, Нижне-Донская ул., собств. дом».

Олександр Селевін у грудні 1904 року заснував у Елісаветграді щоденну політичну, економічну й літературну газету «Голос Юга». Був одночасно редактором і видавцем цього часопису (випустив 278 номерів). А потім з невідомих нам причин (можливо, через захоплення вченням Толстого) «Голос Юга» з 6 серпня 1905 перейшов до редактора-видавця Д.С. Горшкова. 14 квітня 1910 року Олександр Іванович звернувся до Лева Толстого з проханням допомоги підібрати цитати з Євангелія для друку на учнівських зошитах, і письменник йому не відмовив: «Думаю, что отмеченные здесь стихи подходят к вашей цели. Советовал бы вам тоже взять еще из I Послания Иоанна, III гл., 14-24, и IV, 7-21. Рад буду, если выписки эти вам пригодятся». Відомо, що Селевін заснував у Елісаветграді видавництво «Детский мир», яке виготовляло літературно-художні зошити на фінському папері, мав власну друкарню. Випустив 20 серій зошитів (мова, арифметика, історія, природознавство й т. д.), жодного примірника яких відшукати не вдалося.

З «Елісаветградськими новостями» у 1903-1904 році співпрацював ще один толстовець Кирило Павлович Злинченко (псевдонім Работніков) (1870-1947). Уродженець Києва, за фахом – масажист. У 1895-1896 роках побував у Ясній Полянці, листувався з письменником, розповсюджував його заборонені твори «Сповідь», «У чому моя віра» й ін., за що перебував у засланні. У газеті Лapidуса опублікував листи Л. Толстого, своє сатиричне оповідання «Чумне засідання» й інші матеріали. Потім став соціал-демократом і більшовиком. У 1905-1917 рр. перебував у еміграції в Швейцарії. У 1906 році разом з М. Горьким, А. Луначарським та М. Семашком заснував Міжнародний комітет допомоги безробітним Росії, був його секретарем. Після 1917 року Злинченко – співробітник Бюро преси при РНК, РОСТА, один з організаторів Спільки радянських журналістів, голова Московського профкому письменників. Вважається засновником Музею революції СРСР. Автор спогадів «Жизнь как она была» (1931).

28 серпня 1905 року з Елісаветграда священник Костянтин Спиридонович Стефанович (учитель Закону Божого чоловічої та жіночої гімназій)

Кирило Злинченко

Костянтин Стефанович

наважився надіслати Леву Толстому в Ясну Полянню свою книгу «Наболевшее сердце» з дарчим написом. Це був доволі сміливий вчинок священнослужителя з огляду на те, що в 1901 році Лев Миколайович був відлучений від церкви. Твір єлисаветградця отримав схвальний відгук письменника: «Очень хорошая книга. То, что я прочел, было хорошо. Не критикует. Священник, который горюет о том, что должен проповедовать суеверие и исполнять обряды, и тоскует, что не может проповедовать христианское простое учение. В авторе не чувствуется священник». Зрозуміло, що ні книга Стефановича, ні його звернення до Толстого не залишили байдужими церковне начальство. У березні 1907 року в столичних газетах з'явилося таке повідомлення з Єлисаветграда: «Священнику Стефановичу, прикосновенному к журналистике, Синодом воспрещено печатать статьи по вопросам государственным, церковно-общественным, педагогическим и религиозно-нравственным. Он может писать лишь с благословения епархиального архиерея».

Нагадаю також, що одним із прототипів графа Вронського в романі «Анна Кареніна» вважається полковник М.М. Раєвський III, онук героя Російсько-французької війни 1812, похований після загибелі в Сербії у с. Розумівці Олександрівського району.

Толстой листувався з єлисаветградкою Наталією Аркадіївною Бракер (1854-1933), високо оцінив її переклад твору видатного філософа, уродженця Єлисаветграда Африкана Шпіра (1837-1890) «Нариси критичної філософії» (1901).

Улюбленим художником Лева Миколайовича та його родини став наш земляк Іван Похитонов, який двічі, у 1905 та 1907, гостював у Ясній Полянні, написав багато творів. Так само й улюбленим поетом Толстого був наш Афанасій Фет, краща й головна частина життя якого минула на військовій службі на Єлисаветградщині й надихала його на шедеври інтимної та філософської лірики «всю оставшуюся жизнь».

Знаменита публіцистична праця Толстого проти смертної кари «Не могу молчать» (1908) народилася під враженням від розстрілу селян у Єлисаветградському повіті за напад на поміщицьку садибу. Вони напали на маєток Василя Келеповського (с. Семенасте Новоукраїнського району), убили господаря та його дружину.

Добре знав і поважав Лев Миколайович першого почесного громадянина Єлисаветграда Дмитра Єрофійовича Остен-Сакена. Той під час Кримської війни, учасником якої був Толстой, керував обороною Севастополя.

У 1854 році Толстой навіть склав напівіронічну пісню про коменданта Севастополя: «А там Сакен генерал все акафисты читал...» Втім, у щоденниках зазначає: «5-го был в Севастополе, со взводом людей — за орудиями. Много нового. И все новое утешительное. Присутствие Сакена видно во всем... Сакен побуждает, сколько может, войска к вылазкам... Сакен сделал траншеи перед бастионами... Сакен завел порядок для отнесу раненых в перевязочные пункты на всех бастионах. Сакен заставил играть музыку». Не з'ясованим залишається питання про графа, підполковника Карла Івановича Остен-Сакена, чоловіка улюбленої тітки Толстого Олександри Іллівни. Чи доводиться він родичем нашому Остен-Сакену? З ним пов'язана трагічна історія: «Вскоре после бракосочетания обнаружилось, что Карл Иванович страдает сильным психическим расстройством. В один из припадков мании преследования муж пытался застрелить свою беременную жену. Истекавшую кровью женщину безумец выбросил из экипажа на дороге, где ее подобрали проезжавшие крестьяне. К.И. Остен-Сакена поместили в психиатрическую больницу, Александра Ильинична родила мертвого ребенка».

А нещодавно ми дізналися, що один з наших земляків дійсно доводився родичем Толстому. Це уродженець с. Ердєлівки Маловисківського району Іван Георгійович Ердєлі (1870-1939). Він був одружений з Марією Олександрівною Кузминскою (1869-1923), рідною племінницею Софії Андріївни Толстої. Доля й риси характеру її матері Тетяни Олександрівни Берс надихнули Лева Толстого на створення образу Наташі Ростової. Іван і Марія познайомилися, коли йому було 17 років, а їй — 18. Звісно, батьки не могли дати згоди на їхній шлюб. Закоханим довелося чекати 4 роки. Іван Ердєлі як наречений Марії Кузминської, часто згадується на сторінках щоденників самого Толстого та його дружини. Софія Андріївна зазначає, що тоді Іван «производил впечатление жалкого, слабого, чистого и нежного мальчика». Хто міг тоді уявити, що цей юнак зробить блискучу військову кар'єру: стане кавалерійським генералом, визначним діячем Білого руху, одним із засновників Добровольчої армії?

Лев Миколайович з величезною повагою ставився до України, її мови й культури, захоплювався філософією Григорія Сковороди, творчістю Тараса Шевченка, актрисою Марією Заньковецькою. Дмитро Яворницький на запитання щодо України отримав таку відповідь: «„Что касается меня, то я очень люблю ваш народный украинский язык, шумный, красочный и такой колоритный. В вашем языке столько нежных, сердечных и поэтических слов: ясочка, зіронька, квітенька, серденько“». После этих нежных слов Лев

Іван Ердєлі

Николаевич начал читать по памяти поэму Шевченко „Наймычка“. Читал хорошо, с хорошим произношением и с верными ударениями, словно её читал украинец». Толстой дуже любив українські пісні: «Под их музыку я душой отдыхаю. Сколько в них красоты и грации, у кого такая песня, тому нечего страшиться за своё будущее».

Евеліна Зайденшнур

Нарешті про ще один надзвичайно приємний факт: кращим знавцем творчості Лева Толстого визнано уродженку Єлисаветграда Евеліну Юхимівну Зайденшнур (1902-1985). Ще б пак! Ця жінка пропрацювала в музеї Лева Толстого 60 років. Вона дослідила десятки тисяч аркушів автографів письменника (один лише рукописний фонд роману «Війна і мир» складає понад 5500 аркушів). Евеліна Юхимівна повністю відновила справжній (автентичний) текст романів «Війна і мир», «Анна Кареніна», «Воскресіння». Відомий літературознавець і мистецтвознавець

Ілля Зільберштейн зауважив: «Неделями, месяцами, годами сидеть над каждой строкой оригинала, расшифровывать толстовские кружева, чтобы любой ценой точно восстановить каждое слово гения... Скромная женщина Эвелина Ефимовна Зайденшнур проделала громадную, просто неслыханную работу. Таких знатоков, как она, поверьте мне, в мире насчитывается лишь несколько».

Звісно, оприлюднені мною зв'язки Толстого з нашим краєм не претендують на вичерпність, однак і їх вистачить на велику книгу, яку, сподіваюсь, хтось колись напише, хоча сам письменник і мислитель Єлисаветград ніколи не відвідував!

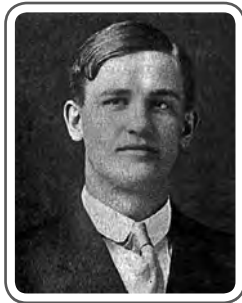
ПОДОРОЖ У РОСІЙСЬКУ ТА УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ ЧЕРЕЗ ЄЛИСАВЕТГРАД

У 2013 році в російській історичній науці з'явився новий термін – «Великая российская (русская) революция» (ВРР). Так у шкільних підручниках з історії почали називати подію, що за часів СРСР спочатку називалася Жовтневим переворотом 1917 року, а потім (з 1927 року) – Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Втім, виявляється, в Росії цією назвою об'єднали аж три події: Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року, Жовтневу соціалістичну революцію 1917 року та Громадянську війну (1917-1923). 100-річчя ВРР у Росії визнано головною подією 2017 року, і святкується вона з неабияким розмахом.

Своєю чергою, в Україні 2017 рік проголошено роком Української революції та Української Народної Республіки. Про Велику російську революцію наші історики воліють не згадувати. Чи існує зв'язок між цими двома революціями – їхньою та нашою? Це питання в умовах російської агресії проти України сьогодні занадто дражливе й актуальне, однак і робити вигляд, що це не наша справа, що вона нас не стосується і взагалі ми до ВРР не маємо жодного відношення – більше ніж дивно.

Адже дослідники історії ВРР давно помітили, що її творцями разом із Леніним були переважно вихідці з України, а саме уродженці Єлисаветградського повіту. До того ж на провідних ролях вони представлені не лише в таборі більшовиків: вожді Лев Троцький (1879-1940) і Григорій Зінов'єв (1883-1936); Олександр Гомберг (1887-1939) (фігурує також як Алекс Гумберг та Гамберг) з братами Сергієм і Веніаміном, Віктор Таратута (1881-1926), улюблениця Леніна Олена Розмирович (1886-1953), один із лідерів Профінтерну Григорій Мельничанський (1886-1937) та інші, а й серед меншовиків – Михайло Валеріанов-Броунштейн (1886-1937), який, до речі, увів в обіг слово «комісар»; есерів – Яків Браун (1889-1937), якого за неймовірну обдарованість називали «людиною ренесансного складу»; анархістів – подружжя Олександр (1879-1937) й Ольга Таратути (1876-1938), Іуда Гросман-Роцин (1883-1934) й інші. Тож наш Єлисаветград може сміливо претендувати на роль «колиски ВРР».

Майже всі ці революціонери, наші земляки, за винятком Олени Розмирович й Іуди Гросмана-Роцина, у часи великого терору програли боротьбу за владу Сталіну і, як наслідок, були оголошені ворогами революції й народу. Та й третій лідер антисталінської опозиції Лев Каменєв (Розенфельд)

Альберт Ріс Вільямс

(1883-1936) – теж «наша» людина, оскільки був одружений із сестрою Троцького Ольгою Бронштейн. Їх звинуватили в належності до «троцькістсько-зінов'євської опозиції» й знищили. Троцького дістали аж у Мексиці. Прикметно, що до 100-річчя ВРР у Росії зняли серіал «Троцький», який спочатку мав назву «Демон революції» (у головній ролі Костянтин Хабенський). Натомість «Демоном революції» назвали інший серіал, присвячений найзагадковішій постаті в історії російської революції – Олександрові Львовичу Парвусу (справжнє ім'я – Ізраїль Лазарович Гельфанд) (1867-1924). Інтригує анотація до серіалу про Троцького, з якого зняли нарешті тавро «демона революції»: «Это история человека, изменившего мир навсегда, и заплатившего за это всем, что у него было».

Кращі книги про початок російської революції 1917 року написали молоді американські журналісти Джон Рід (1887-1920) й Альберт Ріс Вільямс (1883-1962). Книга першого, написана по гарячих слідах, називається «Десять днів, що потрясли світ» і побачила світ у 1920 році, ставши світовим бестселером. У ній, зокрема, Джон Рід відтворює свою розмову з Троцьким у 1917 році: «В момент заключення мира русская революция всеми силами будет настаивать на принципе „без аннексий и контрибуций, на основе свободного самоопределения народов“ и на создании Европейской федеративной республики... Соединенные Штаты Европы – вот что должно быть. Национальная автономия уже недостаточна. Экономический прогресс требует отмены национальных границ...» Певно, за такі передбачення Троцького й називали «пророком революції».

Джон Рід

Книга Альберта Ріса Вільямса має назву «Путешествие в революцию. Россия в огне гражданской войны. 1917-1918», вона також перекладена на багато мов світу. Автор особисто знав Троцького, Зінов'єва, братів Гумберг, Мельничанського й інших уродженців Єлисаветградського повіту, творців більшовицької революції. 16 серпня 1917 року Вільямс приїздив у Єлисаветград у супроводі Алекса Гумберга, відвідав редакцію газети «Известия Елисаветградского Совета рабочих, солдат-

ских и крестьянских депутатов». У своїй головній книзі зауважує: «И вновь я открыл для себя деревню, на этот раз Елисаветград, откуда родом был Гумберг, которая была на обочине кипящего революционного котла, но все же постепенно пробуждалась».

Детально про подорожці й наслідки цього візиту групи «петроградских товарищей» для Єлисаветграда дізнаємося з книги «Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине», що побачила світ у 1927 році до 10-ї річниці Жовтневої революції у Зінов'євську (так у 1924 році перейменували Єлисаветград).

Особливий інтерес викликає глава «Создание самостоятельной большевистской организации». Попри те, що уродженці Єлисаветградщини Зінов'єв, Троцький, брати Гомберги й інші після Лютневої революції 1917 року почали активну підготовку соціалістичної революції в столиці Російської імперії, у їхньому рідному місті революційною ситуацією і не пахло. У передмові до книги «Годы борьбы...» про це сказано відверто: «...В отношении своей политической активности тогдашний Елисаветград... был погружен в глубокую политическую спячку. Елисаветградский пролетариат, особенно в самой своей многочисленной части – эльвортовской – оставлял желать много лучшего и отрадного в отношении своей политической сознательности и революционности».

Тож на початку вересня 1917 року з Петрограда в Єлисаветград прибули товариші Закс і Гомберг, і вже 17 вересня ними була створена Єлисаветградська організація РСДРП(б). Її першим головою було обрано... «товариша з Петрограда» Закса. Перебував він у Єлисаветграді до грудня 1917 року, супроводжуючи Григорія Зінов'єва, який прибув до рідного міста 21 листопада 1917 року й виступав за агітаційною промовою в приміщенні Зимового театру.

Самуїл Маркович Закс (літературні псевдоніми І.І. Гладнев й І.І. Гладышев, партійні псевдоніми Александр і Хома Брут; 1884-1937) – досить помітна постать серед діячів більшовицької революції. Зокрема в 1911-1912 році він був секретарем та редактором пролетарської газети більшовиків «Звезда». Та найголовніше те, що Закс був тісно пов'язаний із самим Олександром Парвусом (Гельфандом) (1867-1924), найзагадковішою постат-

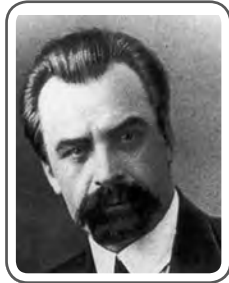
*Самуїл Закс,
перший
єлисаветградський
більшовик*

тю в російському революційному русі, якого деякі дослідники вважають ідейним автором проєкту Жовтневого перевороту 1917 року, через якого здійснювалося фінансування ВРР. Так-от, Закс у 1916 році був його представником і главою «Експортно-імпоротної контори» Парвуса в Петрограді. Під час революції 1917 року Самуїл Маркович за 144 тисячі рублів придбав друкарню «Труд», в якій друкував прокламації більшовиків, їхні газети та інші агітаційні матеріали.

Потім, як ми вже знаємо, взявся за створення в Єлисаветграді більшовицької організації. Після революції перебував на керівних посадах у радянських і партійних видавництвах, редакціях газет «Пролетарий», «Красная газета», «Ленинградская правда».

17 серпня 1936 року Закс був заарештований «как глава троцкистской террористической группы, готовившей покушение на товарища Сталина», і, звісно, розстріляний. Та найцікавіше для нас в біографії Самуїла Марковича те, що він теж був «нашою» людиною, оскільки був родичем... Зінов'єву – був одружений на його рідній сестрі, уродженці Єлисаветграда, Лії Аронівні Радомисльській (1898-1938), яка також була розстріляна. А взагалі-то, хоча ВРР виповнюється 100 років, її історія має безліч загадок і таємниць.

Володимир
Винниченко

Досить згадати Володимира Винниченка (1880-1951) – одного з організаторів Центральної Ради, першого голову уряду УНР, першого голову директорії УНР. За аналогією з книгою Альберта Ріса Вільямса про російську революцію «мандрівкою в Українську революцію» можна сміливо назвати книгу Винниченка «Відродження нації (Історія української революції (березень 1917 р. – грудень 1919 р.))», що вперше побачила світ у 1920 році у Відні.

У передмові автор зазначає: **«Я беру на себе трудну річ: дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції»**. Повна несподіванка, погодьтесь, читати таке визначення від Володимира Винниченка. Отже, виявляється, термін ВРР народився не сьогодні й, можливо, Володимир Ки-

рилович вжив його одним з перших. Як-не-як, а це була подія всесвітньо історичного значення!

Не менш дивовижно, що в газеті «Голос Юга» від 10 березня 1918 року невідомий автор однієї з публікацій дійшов до такого висновку: *«Несомненно, что город Елисаветград займёт в будущей истории междоусобной войны особое, единственное и почётное место».*

Під час драматичного перейменування міста чомусь ніхто не замислився і не врахував головного, що Єлисаветград – це топонімічний бренд світового значення. Завдяки подіям, що тут відбувалися, але передусім завдяки неймовірно великій кількості видатних особистостей, які тут народилися.

ЕСЕР ЯКІВ БРАУН: «ЛЮДИНА РЕНЕСАНСНОГО СКЛАДУ»

...«Гамбит дьявола» – с таким названием... повесть Якова Брауна – яркая и сумасшедшая по стилю, как многие вещи об ужасах Гражданской войны.

Владимир Леонович

Гамбит – шаховий термін (від італ. – «підніжка») – загальна назва дебютів, у яких одна зі сторін пропонує жертву матеріалу з метою найшвидшого розвитку, отримання позиційних переваг, створення атаки на короля суперника.

Вікіпедія

Яків Браун

«Фигура совершенно фантазмагорическая: почти профессиональный музыкант, шахматист (самый высокий разряд по тем временам), страстный театрал, беллетрист. К тому же блестящий литературный критик», – не приховує свого захоплення кандидат філологічних наук, доцент гуманітарного факультету Новосибірського державного університету Наталія Миколаївна Соболевська. І все це про одну людину, про уродженця Єлисаветграда Якова Веніаміновича Брауна (1889-1937) – винятково і всебічно обдаровану

особистість. До цього треба додати ще й досконале володіння Брауном основними європейськими мовами.

Саме Соболевська в часи горбачовської перебудови, вивчаючи історію літературної критики на сторінках журналу «Сибирские огни» у 20-30 рр. ХХ століття, натрапила на статті Брауна, які вразили її й спонукали на вивчення творчої спадщини несправедливо забутого літератора через півстоліття після його загибелі. З часом має з'явитися й монографія про дивовижний життєвий, політичний і творчий шлях Якова Веніаміновича.

Соболевська відшукала в місті Самарі дочку Брауна, вчительку російської словесності з 45-річним стажем Світлану Яківну Рязанову, яка встигла написати спогади про батька «Слово об отце». Вона зауважує: **«Юность отца прошла в Елисаветграде. Здесь он окончил гимназию, а затем давал частные уроки. Здесь он сформировался как личность».**

Вкотре доводиться дивуватися тій кількості визначних революціонерів, які вийшли з Єлисаветграда. Були вони на провідних ролях не лише в більшовицькій партії, що добре відомо, а й серед есерів, меншовиків й анархістів, про що дізнаємося лише зараз. Поразка цих політичних партій у суперництві з більшовиками, певно, була обумовлена тим, що вони не мали таких харизматичних лідерів як Ленін, Троцький і Сталін.

Відомості про революційну діяльність Брауна надзвичайно скупі. Лише повідомляється, що після закінчення Єлисаветградської громадської гімназії Ізраїль Бен'ямінович Броун, який за прикладом всіх істинних революціонерів не міг обійтися без псевдоніму і став називатися Яковом Веніаміновичем Брауном, у 1909-1914 рр. був учасником есерівсько-народницьких гуртків, однак членом партії соціалістів-революціонерів став лише в 1917 році. Закінченої вищої освіти наш земляк не здобув, хоча й навчався на юридичному факультеті Віденського університету в Австрії й відвідував консерваторію: на перешкоді стали Перша світова війна й революція 1917 року в Росії.

Спокусливо бачити Брауна в Єлисаветграді під час революційних подій 1917-1918 року, та й підстави для цього, здавалось би, є. Тоді своїх емісарів у місто з Петрограда направили більшовики – це були Закс (Гладнев) та Зорін (Гомберг), пізніше до них приєднався сам Зінов'єв (Радомисльський). Можливо, не залишилися осторонь також есери, і їх в Єлисаветграді представляв Яків Браун? Принаймні, у збірнику матеріалів з історії революційного руху на Зінов'євщині «Годы борьбы» (1927), двічі й у досить позитивному контексті згадується якийсь Броун (ініціали, на жаль, не вказані). Зокрема про події 1 травня 1918 року в Єлисаветграді, коли була влаштована маніфестація робітників на могилу загиблих у боях з Марусею Никифоровою, повідомляється: **«На митинге выступали ораторы эсеров и меньшевиков. Часть из них еще переживала радость по случаю „освобождения“ от большевиков... Меньшевик Роговский, в пылу ораторского восторга, предлагал назвать Кавалерийскую площадь „Площадью Победы“.** Выступивший после него оратор Броун обнаружил несколько больше здравого смысла и понимания событий – „Победа над кем? – задал вопрос Броун, – одной части трудового народа над другою? Нет. Это площадь поражения, площадь кровавого раскола внутри трудовой семьи и этот раскол положил начало конца революции“.

Броун оценил правильно восстание против Никифоровой. Меньшевики считали и считают пожалуй сейчас это восстание революционным. Броун же прямо заявил, что восстание было в интересах буржуазии,

и что рабочие были вовлечены в трудную, и очень непочетную роль. Слова Броуна на митинге имели большое значение. В рабочей массе пробуждались новые настроения и речь Броуна революционно оформляла их. Кроме того, эта речь была отражением мыслей и чувств некоторой части меньшевиков и эсеров, в сердцах которых еще теплились искры революционного огня и перешедших затем на сторону подлинной революционной борьбы».

Коли в лютому 1918 року Єлисаветградська партійна організація комуністів висловила за допущення у свої лави представників інших партій, то зазначалося: **«Резолюция коммунистической организации вызвала недовольство со стороны мелкобуржуазных партий. Но это все-таки не остановило перехода членов этих партий к коммунистам. Переходили даже лидеры. Вот как объясняет свой переход в компартию Броун, один из лидеров правых эсеров: „Есть два фронта. По одну сторону стоит буржуазия, а по другую – пролетариат, и ясно, что между двумя борющимися фронтами сидеть нельзя“».**

Неймовірно, але факт: уродженців Єлисаветграда з прізвищем Броун серед революціонерів було двоє! Крім Ізраїля Беньяміновича Броуна (Якова Веніаміновича Брауна), маємо ще й Михайла Яковича Броуна (партійні псевдоніми Брун, Ракитін-Броун). Більше того, вони – ровесники: обидва народилися в Єлисаветграді в 1889 році! Але цей другий Броун – син торговця – з 1905 року був анархістом. Відомостей про нього ще менше, і вони ще більш суперечливі. Навчався Михайло Броун у Новоросійському університеті. Входив до Південно-російської групи анархістів-синдикалістів «Новый мир», здійснював зв'язок між Одесою і Єлисаветградом.

У 1907 році був заарештований й Одеським військово-окружним судом засуджений до 20 років каторги «за участие в экспроприации банковской конторы и ношение бомбы». Після звільнення в 1917 році Броун брав участь у діяльності Федерації анархістських груп Москви, утвореної 13 березня 1917 року представниками 7 анархістських організацій. Вступив до лав Чорної гвардії – так називалися збройні загони анархістів. У квітні 1918 року лише в Москві діяло 50 загонів Чорної гвардії, які контролювали 25 особняків у столиці.

Стосунки між недавніми союзниками революційного табору, анархістами й більшовиками, дедалі більше загострювалися: військове зіткнення було неминучим. Анархісти, за даними ВЧК, планували збройний виступ на 18 квітня. Було вирішено завдати випереджувального удару 11-12 квітня 1918 року, роззброївши загони Чорної гвардії. Однак чорногвардійці вчинили досить жорсткий опір, особливо захищаючи «Будинок анархії» – свій штаб на Малій Дмитрівці. З обох боків навіть застосовувалася артилерія.

Було вбито 40 анархістів, деяких розстріляли на місці, чекісти втратили 12 осіб.

При розгромі «Будинку анархії» був заарештований Ракитін-Броун. Але чекісти поставилися до нього напрочуд гуманно: через декілька днів звільнили «как идейного анархиста». Невдовзі Михайло Броун вступає до лав ВКП(б). У 1923 році він навіть очолював представництво Народного комісаріату іноземних справ на Далекому Сході у Владивостоці. А далі в біографічній довідці повідомляється – «дальнейшая судьба неизвестна».

Отже, з цих двох Броунів (есера й анархіста) участь у революційних подіях в Єлисаветграді міг брати лише Яків Браун (Ізраїль Броун). Родичі вони (наприклад, двоюрідні брати) чи лише тезки встановити не вдалося.

А взагалі носіїв прізвища Броун у Єлисаветграді було напрочуд багато. Серед гласних Єлисаветградського повітового земського зібрання в 1866-1868 роках знаходимо купця Лейбу Янкелевича Броуна. У щорічнику «Весь Єлисаветград – 1913 год» фігурують й інші. Членом правління «Второго ссудно-сберегательного товарищества» значиться А.А. Броун, що мешкав на вулиці Покровській у будинку Музилевича. Членом ради «Общества пособия бедным евреям» був Я.М. Броун, який мав власний будинок на вулиці Успенській. Мануфактурний купець Іссахар Лейбович Броун – староста єврейського молитовного будинку на вулиці Миргородській. Фотоательє Л. Броуна в Єлисаветграді розміщувалося в будинку Гербера на вулиці Пермській. Членом біржевого комітету був І.В. Броун. А ще були брати Броун – власники друкарні, що мешкали на Нижньо-Донській вулиці.

Цікава інформація з'явилася в газетах за 9 лютого 1909 року: **«В Єлисаветграді к местному купцу Броуну явился неизвестный и, под угрозой смерти, потребовал семьсот рублей в пользу анархистов-коммунистов. После двухдневного торга с вымогателем Броун выдал требуемую сумму»**. Не допомогло, як бачимо, навіть те, що єлисаветградські Броуни мали серед анархістів «свою людину».

Майже відсутні відомості про родину Якова Брауна. Дочка лише зазначає, що він був «сыном небогатого мелкого служащего» і «четверо детей воспитывались в строгости».

Після Єлисаветграда Яків Браун опиняється у вирі політичних пристрастей у столиці післяреволюційної Росії. У 1917 році Партія соціалістів-революціонерів була найвпливовішою політичною силою в країні. Есери відігравали провідну роль у Тимчасовому уряді (Олександр Керенський, Борис Савінков й ін.). На виборах до Установчих Зборів за них проголосувало понад 17 млн осіб. Після Жовтневої революції у лавах партії відбувся розкол на правих есерів, які не визнали більшовицької радянської влади, та лівих. Ліві соціалісти-революціонери навпаки почали співпрацювати з більшовиками, увійшли до їхнього уряду, але після Берестейського миру на

Марія Спиридонова

знак протесту вийшли з нього й у липні 1918 року здійснили невдале повстання проти недавніх союзників («лівоесерівський закат». Одним з керівників лівих есерів була знаменита революціонерка Марія Спиридонова (1884-1941), яку Джон Рід називав «самою популярною и влиятельной женщиной в России».

У 1919 році Яків Браун стає не просто лівим есером, а одним з керівників партії. Його обирають членом Центрального Бюро Партії Лівих Есерів, більше того, призначають одним з редакторів нелегального журналу «Знамя», органу ЦК партії лівих соціалістів-революціонерів, що виходив у 1919-1921 рр. У тижневику, крім політики, багато уваги приділялося літературі й мистецтву. У великому розділі художньої літератури друкувалися твори літераторів, які співчували ідеям есерів: О. Блока, А. Белого, С. Єсеніна, М. Ключова, О. Марієнгофа, В. Шершеневича, І. Еренбурга, Б. Пастернака, О. Мандельштама й багатьох інших. Очевидно, саме тоді до Брауна прийшло усвідомлення свого справжнього покликання – бути літературним критиком.

Після закриття журналу в березні 1921 року Яків Веніамінович був заарештований і майже рік перебував у концтаборі. У 1922 році він стає членом Центрального бюро «Об'єднання Партії левих есерів и Союзу есерів-максималістів».

Влітку 1923 року за виступ у Політехнічному музеї на вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження народника Петра Лаврова, Брауна заарештовують вдруге. Після цього він вирішує завершити політичну діяльність, щоб зосередитись на літературній творчості. На питання щодо мотивів виходу з партії лівих есерів Яків Веніамінович знайшов дотепне, щире й образне пояснення: «Не желаю быть женихом мертвой невесты». Та хто ж йому повірив і залишив у спокої!

За своє есерівське минуле, за яке він не каюся, Браун був приречений на смерть. У політизоляторах (так називались спеціальні в'язниці, які існували в СРСР з 1921 по 1935 рік, для утримання есерів, меншовиків, анархістів, сіоністів і націоналістів) та на засланнях він з невеликими перервами перебував до 1937 року. Двічі на знак протесту проти вигаданих звинувачень оголошував 15-денні голодування. Після 1928 року Брауну шлях у літературно-мистецькі журнали був закритий. Деякий час він жив з родиною під Москвою поблизу тваринницької ферми, погодившись редагувати журнал... «Скотководство».

За ці трагічні роки (1921-1937), попри, м'яко кажучи, не зовсім сприятливі для творчості умови, Браун написав стільки монографій, статей,

рецензій, оповідань і повістей, що мріяв про видання своїх творів у 4-х томах. У 1926 році Яків Веніамінович був заочно прийнятий у Всеросійську спілку письменників, отримав членський квиток № 36 за підписом голови спілки Вікентія Вересаєва. Найсумніше те, що переважна більшість його творів не була опублікована, а рукописи вилучили під час арешту й, очевидно, знищили після страти літератора.

Яків Браун – оригінальний прозаїк: автор повістей «Гамбит дьявола» (1928), «Самосуд», «Старики»; оповідання «Глаза». Як літературний критик в історію російської літератури він увійшов автором першої в Росії монографії про творчість Андрія Белого; першої статті про знаменитий роман-антиутопію Євгена Замятіна «Ми», яку сам письменник вважав кращою. Браун планував написати книгу про творчість Замятіна.

Московський журнал «Театр и музыка» спеціально для Брауна відкрив рубрику «Театр и литература». Відомо, що під час арешту були вилучені рукописи роману й монографій «Есенин и Маяковский», «Современное женское творчество», листування з письменниками. На сьогодні з творчої спадщини Брауна вдалося розшукати лише дві повісті та близько 20 статей і рецензій, які були опубліковані за життя автора.

У більшості своїх літературно-критичних праць Яків Браун намагається відповісти на головне питання: *«Куда исчез человек со страниц современной литературы»*. Він переконаний: *«Душа современности, душа коллектива, класса... может быть гениально зарисована не тогда, когда мы остадим человека, но тогда, когда мы, наоборот, очеловечим безличную, отвлеченную „толпу“, „массы“*. Тому такою співзвучною виявилася для нього творчість Євгена Замятіна.

Стаття про нього під промовистою назвою «Взыскующий человека» була надрукована в 1923 році в журналі «Сибирские огни». Мова йде передусім про роман «Мы», написаний в 1920 році й заборонений до друку як антирадянський пасквіль, як карикатура на комуністичне суспільство майбутнього (в СРСР антиутопія Замятіна побачила світ лише в 1988 році). У романі-попередженні дія розгортається в ХХІІ столітті. Змальовується тоталітарна держава, в якій жорстко і всеохопно контролюється особистість людини (навіть її інтимне життя). Громадяни не мають імен і прізвищ – їх замінили номери з літерами. Вся повнота влади зосереджена в руках однієї людини, названої «Благодетелем».

Браун зазначає: *«Евгений Замятин – самый лукавый писатель в русской литературе. На каждом этапе своего развития он обманывает предельностью, конечностью горизонта... чтобы в последний момент позвать к новым пределам. В Е. Замятине не только блестящий комплекс достижений нашего сегодня, но и синтез верований, пафос борьбы нашего „завтра“*. Замятин готовит крылья этому человеку...»

Яків Веніамінович ставить роман Замятіна вище всіх написаних на той час утопій у світовій літературі, навіть включно з творами самого Герберта Веллса. Висловлює впевненість: **«Явление Замятина – большое и многогородское явление в литературной современности»**. Так і сталося: пророчий твір російського письменника «Ми», якому Сталін після 10 років цькування все ж дозволив у 1930 році виїхати за кордон, справив величезний вплив на авторів знаменитих антиутопій ХХ століття, особливо на романи Джорджа Орвелла «1984» (1949) та Олдоса Гакслі «О дивный новый мир» (1932).

У політизоляторах і на засланні Яків Браун серед «колег по нещастю» організовував шахові турніри, влаштовував сеанси одночасної гри, читав лекції про творчість сучасних письменників. Єдине прохання до рідних з неволі – регулярно надсилати журнал «Шахматный вестник». Не випадково у своєму кращому художньому творі, написаній на засланні повісті «Гамбит дьявола» (1923), головний герой, в якому вгадується сам автор, говорить: **«...Шахматы выше жизни, шахматы больше жизни, лучше ее...», «...многим жертвовал, чтоб отдаться бело-черному гипнозу вечной игры веков, сладостной, тихой, как память тысячелетий», «хоть и знал, что... когда гремит революция, тогда и шахматы стреляют»**.

У 1999 році повість «Гамбит дьявола» повернулася до читачів. Вона була надрукована в одномомнику репресованих письменників «За что?». Невдовзі її переклали на декілька європейських мов.

Чекає свого перевидання інший твір Брауна, про який його дочка пише: **«...Его повесть „Самосуд“ (1925) в чем-то автобиографична. В героине же, маленькой Лене, угадывается его первая жена-подруга Фанни Григорьевна, которой повесть и посвящается. И действие повести происходит на Украине, с которой связана большая половина жизни»**.

Фанні Блюмкіна

Якова Веніаміновича розстріляли 21 грудня 1937 року в Куйбишеві, за сфабрикованою справою «Идейно-организационный центр народничества». Місце поховання – невідоме. Реабілітований наш земляк у листопаді 1956 року.

Репресовані були й обидві дружини письменника, вони також у молодості належали до партії есерів. Першу звали Фанні Григорівна Блюмкіна (1890-1964). У концтаборах вона поневірялася

майже 20 років. Маю підозру, що Блюмкіна – також уродженка Єлисаветграда. Про другу дружину відомо лише її дівоче прізвище та ініціали: Бройдо А.С.

Після закінчення в 1948 році філологічного факультету МДУ імені М.В. Ломоносова була заарештована й старша донька Брауна Ніна. На волю із концтаборів вона вийшла в 1956 році після XX з'їзду КПРС. У 2010 році мізерним накладом (100 примірників) у Москві побачила світ книга віршів, прози та спогадів Ніни Яківни Браун «О, королева, где же ваша рать?». Там є дивовижний вірш про неймовірно високу ціну революції 1917 року, про долю батьків, які її творили, та їхніх дітей:

*Никто и никакой ценой,
Соблазном из соблазнов,
Не убедит, что тот убой
Был неизбежной фазой.
И пепел Класса... Пепла нет:
Он по ветру развеян.
Век покорения планет –
Век жертвоприношений.*

МЕНШОВИК МИХАЙЛО ВАЛЕРІАНОВ- БРОУНШТЕЙН: ВІДДАНІСТЬ ІДЕЇ ТА НЕЗЛАМНІСТЬ ДУХУ

М.А. Брунштейн у нас первый ввел в употребление это слово «комиссар», которым без нужды так злоупотребляли впоследствии.

Николай Суханов, «Записки о революции»

*Меньшевики такие люди –
Мамашу могут проиудить.*

В. Маяковский

Лейба Бронштейн, Ізраїль Броун, Мойше Броунштейн – ось такий майже синонімічний ряд утворюється з прізвищ уродженців Єлисаветградщини, які належали до найвпливовіших політичних партій в Російській імперії під час революції 1917 року. За дивним збігом обставин, як бачимо, вони мали схожі прізвища. Втім, в історію ці політичні діячі увійшли під псевдонімами: Лев Троцький, Яків Браун та Михайло Валеріанов. Про одного з вождів більшовицької революції та члена ЦК партії лівих есерів ми вже розповідали, на черзі – розповідь про меншовика. Зробити це надзвичай-

но важко, оскільки відомостей про нього до 1917 року майже немає.

Отже, Михайло Адамович Броунштейн народився в Єлисаветграді в 1886 році. В РСДРП вступив у Єлисаветграді у фатальному для партії 1903 році, коли в її лавах під час виборів центральних органів відбувся розкол на «більшовиків» і «меншовиків». Сталося це на II з'їзді РСДРП, що проходив у Лондоні. Більшовиків очолив Ленін, і це крило партії офіційно почало називатися РСДРП(б). Ті, що опинилися в меншості, меншовиками себе, звісно, не називали: офіційно їхня партійна приналежність визначалась як соціал-демократи. Лідерами РСДРП були Ю. Мартов, Г. Плеханов, Ф. Дан, Г. Церетелі. Саме до цього крила соціал-демократичної партії і приєднався Броунштейн. Як і переважна більшість професійних революціонерів, Валеріанов був на нелегальному становищі. До революції 1917 року був заарештований чотири рази: двічі це сталося в Єлисаветграді (у 1904 та 1908 роках), ще двічі перебував під арештом у Петербурзі (у 1906 та 1910 роках).

До того ж тричі справи проти Броунштейна припиняли через відсутність прямих доказів. Лише в 1910 році він був засуджений до трьох років заслання в Архангельську губернію.

Що стосується двох арештів Броунштейна в рідному місті, то вони вкотре нагадують нам про цілковиту недослідженість історії революційного руху на теренах нашого краю. Наприклад, в «Історії міст і сіл УРСР. Кіровоградська область» (1972) лише повідомляється, що перша соціал-демократична організація в Єлисаветграді була створена в 1902 році. А оскільки більшовики в місті аж до 1917 року не відігравали скільки-небудь значної ролі, то й розповідати історикам не було про що. Інша річ – анархисти, меншовики й есери, але на цю тему було накладено табу. До речі, меншовиками були майбутній лауреат Нобелівської премії єлисаветградець Ігор Тамм, олександрієць Дмитро Чижевський і багато інших. Навіть ті розрізнені факти, які вдалося зібрати щодо діяльності названих партій в Єлисаветграді, вражають.

На початку 1902 року в Єлисаветграді дійсно відбувся з'їзд південно-російських соціал-демократичних організацій. На ньому було ухвалено рішення заснувати регіональну організацію під назвою «Союз южних комитетов и организаций РСДРП». Був обраний ЦК у складі трьох осіб, членами якого стали Борис Батурський (Цетлін) (1879-1920) й Абрам Гінзбург (1878-1937), згодом відомі діячі меншовицької партії, добрі знайомі нашого земляка Михайла Валеріанова-Броунштейна. З Гінзбургом нам ще доведеться зустрітися за трагічних обставин.

На жаль, прізвище третього члена ЦК «Союза южних комитетов и организаций РСДРП» встановити поки що не вдалося. В Єлисаветграді вони обладнали підпільну друкарню, друкували прокламації й відозви, видавали газету «Южный рабочий». Активним учасником організації був уродженець Златополя Моїсей Лінецький (партійна кличка «Мостик»). З 1903 по 1906 рік у своїй квартирі в Єлисаветграді він зберігав нелегальну літературу й шрифти, брав участь у друкуванні прокламацій на гектографі. У 1904 році Лінецький вербував членів партії та організовував робітничі гуртки. Невдовзі разом з шістьма іншими членами організації (прізвища не називаються) того ж таки 1904 року був заарештований і звинувачений у підготовці замаху на вбивство городского, проте через відсутність доказів після тримісячного ув'язнення звільнений. Цілком можливо, що одним із семи арештантів, що проходили в цій справі, був герой нашої розповіді Михайло Адамович Валеріанов-Броунштейн. Адже достеменно відомо, що вперше його заарештували в рідному місті в 1904 році, й він так само уник покарання, як і Лінецький.

Та хоч як там було, попри напружену революційну діяльність Михайло Адамович все ж спромігся здобути вищу освіту, закінчивши екстерном

у 1916 році юридичний факультет Петроградського університету. Був обраний членом меншовицького ЦК РСДРП.

У березні 1917 року Валеріанов-Броунштейн стає членом Виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, створеної в столиці Російської імперії після Лютневої революції і яка на початковому етапі перебувала під контролем меншовиків. У цій іпостасі Михайло Адамович фігурує в знаменитих «Записках о революции» (1921) меншовика Миколи Суханова, в епопеї Олександра Солженіцина «Червоне колесо», у листуванні лідерів меншовиків Юлія Мартова, Георгія Церетелі й ін.

Зокрема, автор першої книги спогадів про російську революцію, написаної по свіжих слідах і враженнях, талановитий публіцист й економіст Микола Суханов (1882-1940) наголошує на досить важливій ролі нашого земляка у Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів відразу після Лютневої революції 1917 року: «...Вот встречается мой старый товарищ по ссылке, бывший „ликвидатор“-меньшевик, ныне видный работник в экономических организациях М.А. Броунштейн. Он сию минуту пришел издалека, он прошел огромную часть города и потрясен всем виденным.

Засідання Виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. Березень 1917 р.

– В городе начинается полная анархия, – говорит он. – Солдаты грабят и громят. Черная сотня, охранники, городовые предводительствуют. Никакой власти, никакой организации, никакого удержу. Полиция, юнкера и вся сила старого строя мобилизуются. С чердаков и из окон стреляют, чтобы провоцировать толпу. **Первым делом Совета должна быть организация охраны города и пресечение анархии. Необходимо немедленно рабочая милиция и энергичные**

распорядительные комиссары в районах. Этот вопрос надо поставить в первую очередь. Иначе движение будет задавлено.

...М.А. Броунштейн получает слово и очень удачно, при полном внимании и сочувствии собрания описывает положение дела со всеми возможными его последствиями. Он предлагает немедленно дать директивы в районы через присутствующих делегатов о назначении каждым заводом милиции (по 100 человек на тысячу), об образовании районных комитетов и о назначении в районы полномочных комиссаров для руководства водворением порядка и борьбой с анархией и по-

громами. Предложение не встретило возражений, его рациональность была очевидна...»

От за яких обставин Михайло Валеріанов-Броунштейн увів в обіг слово «комісар». Коли більшовики після Жовтневого перевороту 1917 року захопили владу в Росії і стали формувати свій уряд, то інший наш земляк, Лев Троцький, запропонував називати радянських міністрів народними комісарами, а уряд – Радою Народних Комісарів (Раднаркомом).

А слово «комісар» стало синонімом керівника-комуніста в армії, міліції й органах держбезпеки. Воно було настільки популярним в СРСР, що комісарами називали навіть керівників студентських будівельних загонів уже в новітні часи.

Про те, чим займався Михайло Адамович після Жовтневого перевороту 1917 року, у слідчій справі повідомляється лише наступне: «Служащий, ответственный работник, заведующий импортно-экспортной частью» (певно, мався на увазі якийсь Народний комісаріат).

Між більшовиками, меншовиками й есерами – недавніми союзниками у справі повалення царського режиму, – під час подій у лютому 1917 року розгорнулася жорстка боротьба за владу, яку після Жовтневого перевороту й громадянської війни зрештою виграли більшовики. Проте й меншовики досягли значних успіхів, особливо в Грузії, яку вони оголосили незалежною демократичною республікою, і перебували при владі з 1918 по 1921 рік.

Лідерам меншовиків й есерів більшовики дозволили виїхати за кордон, а хто не мав такого бажання, тих було вислано за межі СРСР примусово. Наш земляк за активну антирадянську діяльність 25 лютого 1921 був заарештований у Москві й Президією ВЧК засуджений на 1 рік заслання в місто Солікамськ Пермського краю. Лише після цього Михайло Адамович попросив дозволу на виїзд за кордон. Такі своєрідні покарання більшовиками на початку їхнього перебування при владі практикувалися часто: хочеш – рік заслання, хочеш – за кордон випустимо. З 1922 року Михайло Валеріанов-Броунштейн уже в Берліні, де Юлій Мартов і Федір Дан створили емігрантський центр РСДРП, що отримав назву Закордонна делегація. Уродженець Єлисаветграда стає членом редколегії офіційного друкованого органу партії меншовиків «Социалистический вестник».

Кульмінаційний епізод його біографії стався в 1929 році, коли Михайло Адамович з паспортом на ім'я Якова Натановича Левіна прибув у Москву «для нелегальної діяльності с целью создания руководящего меньшевистского центра и активизации антисоветской работы». Історики спереча-

ються щодо причин, які спонукали керівників Закордонної делегації відрядити свого емісара для виконання смертельно небезпечної місії. Чи то дійсно в Радянському Союзі існувала досить потужна й ретельно законспірована меншовицька організація, чи її вигадали як приманку в ОГПУ, щоб виманити із-за кордону представників ворожих політичних партій для влаштування гучних судових процесів? Досить згадати одну з найблискучіших контррозвідувальних операцій ОГПУ під назвою «Операція «Трест» (1921-1926), коли завдяки фальшивій організації антибільшовицького підпілля вдалося заманити в СРСР лідера есерів Бориса Савінкова та британського супергерента Сіднея Рейлі (до речі, одного з прототипів Джеймса Бонда).

Відкритий судовий процес над «Союзним бюро меншовиків» у березні 1931 року

Щось подібне сталося й у випадку з Валеріановим-Броунштейном. Майже відразу після прибуття в СРСР у червні 1929 року він був заарештований і засуджений на п'ять років позбавлення волі в Суздальському політизоляторі. Але це була лише прелюдія.

З 1 по 9 березня 1931 року за особистою вказівкою Сталіна в Москві в Колонному

залі відбувся відкритий судовий процес у справі над членами контрреволюційної організації, так званого «Союзного бюро ЦК меншовиків». На лаву підсудних потрапило 14 осіб: уже згаданий нами Микола Суханов, член Президії Держплану СРСР Володимир Громан, член правління Держбанку СРСР Василь Шер, знайомий нам по Єлисаветграду, а на той час професор-економіст Абрам Гінзбург й ін. Державним обвинувачем був прокурор РСФСР Микола Криленко.

Підсудних було звинувачено в розвалі радянської економіки, у зв'язках з урядами імперіалістичних держав з метою підготовки інтервенції проти СРСР і т. п. Всі вони «визнали» себе винними і отримали від 3 до 10 років, згодом майже всі були розстріляні. На цьому процесі, за задумом режисерів-постановників ОГПУ, одним з головних фігурантів мав стати Валеріанов-Броунштейн. Однак Михайло Адамович виявився настільки «міцним горішком», що в сценарій гепеушникам довелося вносити корективи. На процесі його ім'я згадувалося так само часто, як й інших підсудних. Свідчення проти нього як одного з керівників контрреволюційної меншовицької організації, потрібні ОГПУ, дали всі, та й отримав Валеріанов макси-

мальний строк: 10 років ув'язнення в політизоляторі. Але чому він був відсутній на відкритому судовому процесі? Що сталося?

Відповідь на це питання була знайдена лише нещодавно, коли з розсекреченою слідчою справою Валеріанова-Броунштейна ознайомився кандидат історичних наук, полковник ФСБ у відставці Валерій Уйманов. У «Вестнике Томского государственного педагогического университета» (2002) він опублікував статтю «Процесс „Союзного бюро меньшевиков“ и судьба меньшевика М.А. Валерианова». У слідчій справі Уйманов виявив копію щоденника Михайла Адамовича, рукопис якої був знайдений закопаним на території Суздальського політизолятора в 1933 році. Це вражаючий документ про відчайдушну боротьбу людини за свою гідність і честь революціонера. Переважна більшість тих, хто був репресований у ті роки, не витримувала тортур і зізнавалась у неймовірних злочинах проти радянської влади. Вони сподівалися, що чим більше людей буде заарештовано, тим швидше влада збагне всю абсурдність звинувачень і репресивна машина буде зупинена. Марно!

Коли слідчий ознайомив Валеріанова-Броунштейна з протоколами допитів його «співучасників», він записав: *«Некоторые из этих людей были моими друзьями, иные просто близкими людьми. Я хорошо знал их как порядочных людей, знал по 10, по 20 лет. Не могло быть совершенно сомнений, что эти люди пережили нечто страшное, раньше чем дошли до такого безмерного падения...»* Дійсно, всі вони, перш ніж зламатися, зазнали багатоденних фізичних і моральних тортур.

На знак протесту Михайло Адамович написав заяву такого змісту: *«Мне, социал-демократу, борющемуся за прекращение братоубийственной борьбы в рабочем классе, предъявляют гнуснейшие обвинения в интервенционализме и вредительстве. Я неоднократно опровергал эти мерзости. Однако ваши следователи продолжают приставать ко мне с этими гнусными обвинениями. Меня хотят превратить в политическую проститутку. Не вижу другого выхода, как смерть. С сегодняшнего дня объявляю смертельную голодовку...»*

6 днів, попри голодування, інтенсивні допити тривали. Потім була невдала спроба штучного годування. Лише після цього слідчі схаменулися, адже в Михайла Адамовича було хворе серце, і він дійсно помирав: *«Моя смерть в их расчеты не входила. Кроме того, я стал как бы заживо разлагаться. Не у всех голодающих бывает, чтобы шел такой смрад, вроде трупного запаха, как от меня».*

Так тривало майже 12 діб. Голодування Валеріанов-Броунштейн погодився припинити лише після запевнень слідчих, що його умови

будуть виконані: *«1) ОГПУ не намерено превратить меня в свое политическое орудие; 2) что угрозы, посулы... применяться больше не будут; 3) что моя жена не будет арестована с целью оказать на меня давление; 4) что следствие будет закончено в течение двух недель, максимум – в месячный срок...»*

Михайло Адамович категорично відкинув надзвичайно спокусливу пропозицію вступити в лав... ВКП(б). Потім було ще одне смертельне голодування, і слідчі зрештою відмовились від спроби вивести «закордонного емісара» на відкритий судовий процес.

У вересні 1934 року Валеріанов-Броунштейн, отримавши 10 років заслання, був відправлений у селище Колпашево Наримського краю, де працював економістом-плановиком земельного управління. У 1937 році, коли Великий Терор у СРСР досяг свого апогею, був розстріляний. Реабілітований у 1993 році. Місце його поховання невідоме. Про долю родини (Броунштейн-Валеріанов був одружений двічі і мав чотирьох дітей) – жодних відомостей.

Свій нарис про «полум'яного меншовика» Михайла-Адамовича Валеріанова-Броунштейна історик Валерій Уйманов завершує висновком, з яким важко не погодитися: *«Такой непростой оказалась судьба одного из многих „политических оппонентов“ большевиков. Человека, судя по материалам следствия, далеко незаурядного, волевого и мужественного, преданного целям и идеям, за которые боролся много лет в рядах не самой малочисленной политической партии XX века. Благодаря его дневнику, сегодня появилось еще одно свидетельство тех страшных лет и той бесчеловечной политики, которую проводили люди, называвшие себя большевиками во главе со своим вождем Сталиным».*

БІЛЬШОВИК ВІКТОР ТАРАТУГА І АНАРХІСТ ОЛЕКСАНДР ТАРАТУГА

Серед часто згадуваних видатних діячів міжнародного комуністичного руху ХХ століття передусім – члени Інтернаціоналу (Комінтерну) 1919-1926 рр. та Лев Троцький, один з вождів Жовтневої революції 1917 року, а згодом засновник IV Інтернаціоналу в 1938 році. Втім, ця наша розповідь не про них: поважне місце в історії міжнародного комуністичного руху посідають й інші, менш відомі уродженці нашого краю. Так, членом Французької соціалістичної партії, членом редколегії її друкованого органу газети «Populaire» («Попюлер») був уродженець Єлисаветграда Віктор Константинович Таратуга (1881-1926), хоча насправді його звали Арон Шмуль Рафулов. Що то за більшовик, який не має псевдоніма! До речі, прізвище Таратуга – українського походження. Так називалася страва з вареного буряка, солоних огірків, хрону і цибулі з олією.

Віктор Таратуга

Очевидно, Таратугою первісно називали або любителя цієї страви, або людину, яка добре її готувала. Щодо кулінарних здібностей нашого земляка, то історія про них мовчить. Натомість Віктор Костянтинівич був великим майстром із здобування грошей на потреби більшовицької партії.

Після закінчення місцевого чотирикласного училища хлопець навчався в Одеському ремісничому училищі «Труд». У революційному русі – з 16 років. У 1897 юнак став одним з організаторів «Південноросійського союзу робітників» у Єлисаветграді. З 1901 по 1909 рік він – один з найактивніших членів РСДРП; працював Віктор Костянтинівич у Катеринославі, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Москві та Ярославлі. Неодноразово був заарештований. Після втечі із заслання в 1906 році перебував на нелегальному становищі. Як довірена особа Леніна був секретарем Московського Комітету більшовиків, завідував його партійною касою.

У цей період Таратуга став головним фігурантом однієї з найгучніших фінансових афер більшовиків, після якої Ленін почав називати його «незаменимим человеком». Мова йде про 500 тисяч рублів, які власник кращої в Росії меблевої фабрики на Пресні Микола Шмідт (1883-1907), що по мате-

ринській матері належав до династії Морозових – найбагатших промисловиків Росії, – мав намір передати у партійну касу РСДРП.

Цей 21-річний молодик під впливом двоюрідного дядька Савви Морозова (1862-1905), одного з головних фінансистів більшовицької партії, перетворив свою фабрику в один із бастионів московського повстання в грудні 1905 року. Після його розгрому був заарештований, у всьому зізнався, потрапив у психіатричну лікарню, де помер за нез'ясованих до кінця обставин: за однією з версій вчинив самогубство, за іншою – був убитий при спробі робітників його фабрики звільнити благодійника з божевільні, а дехто вважає, що допомогти померти Шмідту могли більшовицькі агенти через побоювання, що він передумає заповідати їм своє багатство. Не менш загадковою була смерть в готелі французького міста Канни в 1905 році Савви Морозова: самогубство чи вбивство, інсценізоване під суїцид?

Та хоч як там було, але легально отримати спадщину Шмідта більшовики не могли ніяк, до того ж він мав двох сестер і молодшого брата. Тому Леніним був розроблений оригінальний план, як отримати гроші Шмідта. Його сестер Єлизавету й Катерину, які співчували РСДРП, умовили вийти заміж за запропонованих партією наречених. Одним із них і став 25-річний Віктор Таратута. Однак, оскільки він перебував на нелегальному становищі, то умовив наречену спочатку укласти фіктивний шлюб з членом бойової організації ЦК більшовиків Олександром Ігнат'євим, який не був під наглядом поліції. А меншого брата Шмідта більшовики просто залякали, і він відмовився від грошей на користь сестер. Так завдяки Таратуті в партійній касі РСДРП у Парижі в 1908 році з'явилося 190 тис. руб. золотом (510 тисяч франків). Саме це мала на увазі Н.К. Крупська, коли у своїх «Спогадах» записала: «В это время большевики получили прочную материальную помощь».

Сам Ленін про вчинок свого улюбленця відгукнувся так: «Тем-то он и хорош, что ни перед чем не остановится. Вот вы, скажите прямо, могли бы за деньги пойти на содержание к богатой купчихе? Нет? И я не пошел бы, не мог бы себя пересилить. А Виктор пошел. Это человек незаменимый».

Втім, в історії з цим дивним шлюбом не все так однозначно аморально. Таратута, виявляється, відвідував будинок Шмідта до його загибелі, залицявся до Єлизавети. Можливо тут збіглися партійні інтереси й взаємна симпатія? Та й, зрештою, якби це був фіктивний шлюб, то Таратута після отримання грошей спокійно міг би розлучитися з Єлизаветою. Але цього не сталося: шлюб виявився на диво міцним. З 1909 по 1919 рік подружжя жило у Франції та Швейцарії. Єлизавета Таратута (1887-1937), як і чоловік, вступила до лав Французької соціалістичної партії, навіть була редактором газети «Populaire». Більше того, подружжя мало трьох дітей, які народилися в Парижі й Женеві: дочок Ніну, Лідію й сина Миколу.

У 1917 році майже всі більшовики, що перебували в еміграції, повернулися на батьківщину. Довелося затриматися у Франції Віктору Таратуті. За дорученням Леніна він судився з французьким урядом, який заарештував банківські рахунки, на яких були кошти більшовиків. Після того, як у 1919 році Таратута виграв судовий розгляд, він з родиною повернувся до Москви.

На батьківщині подружжя чекав приємний сюрприз. Виявляється, віддані слуги зберегли дві скрині, в яких були сховані фамільні коштовності Морозових і столове срібло. Таратуті й ці скарби передали у розпорядження партії.

Віктор Костянтинович був призначений керівником справ Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ), потім – головою правління Банку зовнішньої торгівлі СРСР, згодом працював секретарем Комінтерну. У 1926 році у віці 45 років Таратута несподівано помирає від розриву серця.

Дружина Таратуті Єлизавета Петрівна після повернення в радянську Росію спочатку працювала завідувачем дитячого будинку (1919-1922), потім – перекладачем у Комінтерні (1922-1925). Після смерті чоловіка до 1932 року – співробітниця бібліотеки Комуністичної академії і редакції Малої Радянської Енциклопедії, згодом працювала в Комісії ЦВК СРСР з видання документів епохи імперіалізму (1935-1936). Померла в 1937 році, який називають роком Великого Терору.

Дочка Ніна Таратута (1908-1967) закінчила педагогічні курси зі спеціальності «Бібліотекар» (1927), потім – економіко-правове відділення Московського інституту радянського права (1931). У подальшому – співробітниця книжкового відділу АН СРСР (1937-1956); бібліограф у Всесоюзній державній бібліотеці іноземної літератури (1956-1964).

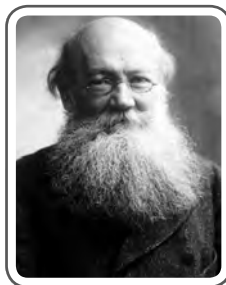
Син Микола Таратута (1915-1994) – випускник радіовідділення Московського політехнікуму зв'язку ім. В. Подбельського (1937). Учасник Великої Вітчизняної війни. Після війни – співробітник на радіотехнічних вузлах зв'язку. Потім працював на надсекретному ракетному комплексі, об'єкті № 100 у Балаклаві, згодом – у НДІ радіо Міністерства зв'язку СРСР.

Лідія Таратута (1917-1999), яка закінчила електроенергетичний факультет Московського енергетичного інституту (1941), була співробітником електротехнічного відділу, потім – начальником сектора у відділі електротехніки і систем управління Державного спеціалізованого проектного інституту (ДСПІ) «Променергопроект» (згодом Всеросійського науково-дослідного і проектного інституту ВНДПІ енергопром) (з 1943).

Ім'я Віктора Костянтиновича Таратуті донедавна було увічнено в рідному місті в назві... Кіровоградського ремонтно-механічного заводу, хоча, як ми знаємо, він відував фінансово-господарськими справами. Якщо вірити тексту на меморіальній дошці, то Таратута працював «в мастерских

Олександр Таратуа

Петро Кропоткін

*Обкладинка брошури
Петра Кропоткіна
«Революционное
правительство»,
надрукованої
в Єлисаветграді
1917 року*

завода в 1897-1898 годах...» Але ж такого підприємства до революції не існувало! Були розташовані поруч заводи Шкловського, Бродського й Бургардта, які в 1921 році націоналізували й на базі яких виник завод сільськогосподарських машин і знарядь «Червоний профінтерн». Під час окупації Кіровограда підприємство було повністю зруйноване, а отже, створений після війни Кіровоградський ремонтно-механічний завод з Таратуою ніщо не пов'язує. Працював же він або на заводі Шкловського, або Бургардта, або Бродського.

До речі, племінником Віктора Таратути був відомий театральний діяч, уродженець Єлисаветграда, випускник земського реального училища Ігор Володимирович Нежний (1892-1968). Про це він згадує в книзі «Былое перед глазами. Театральные воспоминания» (1963).

Серед знаменитих носіїв прізвища Таратуа маємо ще одного земляка – уродження Новомиргорода Олександра Григоровича Таратуу (справжнє ім'я Овсій-Меєр Гершкович) (1879-1937). Наші краєзнавці часто плутають Віктора Таратуу з Олександром Таратуою. Проте, судячи з усього, вони не родичі, а лише тезки.

У революційному русі Олександр Таратуа (кличка «Стас») – з 1895 року. У 1901-1902 році він – член Єлисаветградського комітету РСДРП, на своїй квартирі утримував підпільну друкарню. З 1903 року жив у Швейцарії, де приєднався до анархістів-комуністів. У 1904 брав участь у з'їзді російських анархістів у Лондоні. Відтоді й до кінця життя його кумиром стає видатний теоретик й ідеолог анархізму князь Петро Кропоткін (1842-1921).

Таратуа – активний учасник Першої російської революції 1905-1907 рр. У 1905 році був заарештований під час перетину кордону з вантажем вибухових речовин, але втік із заслання. У 1907 році – знову арешт: засуджений до трьох років каторги з наступним вічним поселенням у Східному Сибіру. І знову втеча! З 1911 по 1917 рік Олександр Григорович жив у Франції. У трав-

ні 1917 року повертається в Росію, редагує газету анархістів «Голос труда». Після Жовтневої революції видавав і редагував зібрання творів М. Бакуніна, П. Кропоткіна та інших теоретиків анархізму. Брав участь у похороні Кропоткіна 13 лютого 1921 року. Про цю подію дочка Таратуги згадує: «Многие из анархистов, последователей Кропоткина, были арестованы к той поре и находились в Бутырках. Под честное слово всех заключённых анархистов отпустили на похороны учителя. Они шли строем от Бутырок до Охотного ряда, неся чёрное знамя. После похорон все заключённые также строем вернулись в тюрьму...»

А потім Олександр Григорович повністю зосередився на кооперативному русі, на... проблемах сільського господарства. З 1923 по 1929 рік Таратута працював у Центральному сільськогосподарському банку. У 1929-1932 році – у Всесоюзній раді колгоспів і НДІ колгоспів, розробляв теорію аграрно-індустріальних комбінатів. З цією метою заснував у підмосковному Черкізові ферму «Бодрое детство», в якій прагнув запровадити передові форми господарювання, коли б переробка продуктів сільського господарства здійснювалася без відриву від місця їхнього виробництва.

На початку тридцятих років Олександром Григоровичем були створені перші в СРСР фабрики з виробництва згущеного молока в Білорусі й у селищі Рудня Смоленської області. Таратута власноруч намалював знамениту етикетку для бляшанок, яка використовується й дотепер: блакитні смужки на білому тлі. З 1932 по 1934 рік працював агрономом-економістом «Союзконсервмолоко». У 1934 Таратута був заарештований... «за контрреволюційну діяльність» і через три роки розстріляний. Це тим паче дивно, що, як ми зазначали, Олександр Григорович давно відійшов від політичної діяльності, на відміну від своєї першої дружини. Ольга Іллівна Таратута (дівоче прізвище Елька Гольда Елїівна Рувинська) (1876-1938) – одна з найвідоміших анархісток і терористок ХХ століття, яку називають «Бабусею» (її кличка) російського анархізму. Вона-то й не визнала владу більшовиків. Народилася в с. Новодмитрівці Херсонського повіту, хоча село з такою назвою існувало й в нашому Олександрійському повіті (нині – село Бандурівка Олек-

Етикетка для згущеного молока, вигадана Олександром Таратугою

Ольга Таратута

сандрійського району). Інші джерела, щоправда, місцем народження Ольги Ллівни називають місто Каховку.

Член РСДРП з 1898 року, а з 1903 року й до кінця життя – анархіст-ка-комуністка. У 1898-1901 рр. – член Єлисаветградського гуртка й групи «Южно-Русского союза рабочих». У 1901-1904 перебувала в еміграції (Німеччина, Швейцарія).

З 1905 року – член Одеської групи анархістів-комуністів. Неодноразово заарештована: зокрема 17 грудня 1905 року брала участь у метанні бомб у кав'ярні Лібмана в Одесі (один з перших актів «безмотивного» терору в Росії), заарештована з чотирма поплічниками і 1 листопада 1906 року Одеським військово-окружним судом засуджена на 17 років каторги. Це був найкривавіший в історії Одеси терористичний акт (убито й поранено близько 50 осіб).

15 грудня 1906 року втекла з Одеської в'язниці. У грудні 1906 брала участь у створенні Московської групи анархістів-комуністів «Бунтарь» (разом із чоловіком О.Г. Таратутуою) і виданні однойменної газети.

Незадовго до ліквідації групи поліцією 31 березня 1907 року втекла в Швейцарію. У Женеві ввійшла в «Боевую интернациональную группу анархистов-коммунистов» (осінь 1907). На початку 1908 як член «Боевого интернационального отряда» приїхала в Київ, де була одним з організаторів «Южной боевой группы анархистов-коммунистов», створеної для підготовки терористичних актів у містах Півдня Росії (Київ, Одеса, Катеринослав й ін.). Зокрема в березні 1908 року в Катеринославі готувала замах на командувача військ Одеського військового округу барона Каульбарса й інших вищих чинів поліції й адміністрації. 25 березня 1908 року заарештована в Катеринославі й засуджена до 21 року каторги. До 1917 відбувала покарання у Лук'янівській каторжній в'язниці в Києві. Жовтневу революцію 1917 року не прийняла. Після звільнення працювала в Червоному Хресті в Києві.

З осені 1918 (за іншими даними з 1919) – радник у Нестора Махна. Восени 1920 року організувала в Харкові анархістський Чорний Хрест для надання допомоги анархістам, які перебували в радянських в'язницях. Заарештована ЧК у листопаді 1920 під час підготовки анархістського з'їзду в Харкові. З кінця 1920 по 26 квітня 1921 утримувалась у Бутирській в'язниці в Москві, брала участь у похоронах П. Кропоткіна. З 1924-го – у Москві, член Всесоюзного товариства колишніх політкаторжників, але невдовзі вийшла з нього на знак протесту проти спроб більшовиків повністю підпорядкувати цю організацію. У 1920-х і 1930-х рр. брала участь у підпільній діяльності анархістів-комуністів у Києві, Одесі й Москві. За своє життя дев'ять разів була заарештована царською й радянською владою, провела 17 років у в'язницях, розстріляна «за связи с активными анархистами» и «активную контрреволюционную деятельность».

Включена в книгу Віктора Савченка «100 знаменитих анархістів і революціонерів» (2010).

Шлюб Олександра й Ольги Таратути був коротким, тривав декілька років, дітей вони не мали. Вдруге Олександр Григорович одружився з молодого вчителькою Агнією Марковою, з якою познайомився в Тобольську і яка організувала йому втечу з етапу. У Парижі в них народилася дочка Євгенія. (1912-2005). У 1932 році вона закінчила Редакційно-видавничий інститут. Працювала у журналі «Смена». У 1937 році була репресована. До 1954 року перебувала в таборах і на засланні.

Євгенія Таратута

Після звільнення до 1970 року – науковий співробітник Інституту світової літератури ім. М. Горького. У 1955 році налагодила зв'язки із забутою усіма письменницею Е.Л. Войнич, внаслідок чого з'явилися книги «Этель Лилиан Войнич. Судьба писателя и судьба книги» (1960), «По следам «Овода» (1962) й ін. Євгенія Олександрівна – дослідник життя і творчості нашого земляка, прототипа образу Овода С.М. Степняка-Кравчинського. Виступила ініціатором створення у с. Новий Стародуб Петрівського району музею видатного народовольця й письменника, який був відкритий у липні 1976 року.

Р.С. У сучасному Кіровограді в мікрорайоні Кушівка й дотепер існує вулиця Петра Кропоткіна. Коли вона з'явилася в місті, сказати важко. Ймовірно, це сталося відразу після смерті Петра Олексійовича в лютому 1921 року, коли був створений Всеросійський громадський комітет з увічнення пам'яті П.О. Кропоткіна. Працював комітет по-справжньому до 1929 року, а потім частина анархістів вступила до лав ВКП(б), інша – була заарештована.

А взагалі-то дореволюційний Єлисаветград був однією зі столиць анархістського руху в Російській імперії. Ця тема, на моє глибоке переконання, вимагає монографічного дослідження. Лише один факт: у 1917 році в Єлисаветграді, в заснованій анархістами друкарні «Вольный труд», була надрукована одна з найважливіших праць Кропоткіна «Революционное правительство» під красномовним гаслом на обкладинці: «От каждого по способностям, каждому по потребностям!».

АНАРХІСТ ІУДА ГРОССМАН

Іуда Гроссман-Роцин

Мабуть, навіть у наймоторошнішому сні новоукраїнський купець Соломон Шлоймов не міг уявити, що його сини Абрам й Іуда стануть знаменитими... анархістами-терористами під прізвиськом Гроссман (у перекладі з німецької мови – «велика людина»). Псевдонім – досить промовистий: брати, як згадують сучасники, були дуже високого зросту. Старший Абрам називатиме себе Олександром Гроссманом (1878-1908), а Іуда оберє псевдоніми Гроссман-Роцин (1883-1934) та просто Роцин. У біографіях братів-анархістів відзначається, що у 1897-1898 роках вони були членами Єлисаветградського гуртка «Южно-русский союз рабочих». Членом цього ж гуртка була в юності не менш знаменита анархістка-терористка Ольга Таругута (1876-1938). Після першого арешту в 1898 році революціонери-початківці відбулись легким переляком: 9 червня 1899 року їх обох вислали на три роки під гласний нагляд поліції... у рідну Новоукраїнку.

Відбувши покарання, влітку 1902 року брати Гроссмани виїхали до Німеччини, потім до Швейцарії. З 1903 року вони – анархісти, члени Женевської групи анархістів-комуністів і редакції газети «Буревестник». У статтях і публічних виступах Олександр Гроссман відстоював методи терору й експропріацій. У 1907 році увійшов до складу «Боевого интернационального отряда». Готуючи замах на командувача Одеського військового округу барона Каульбарса, старший Гроссман був вистежений охранкою й застрелився у момент арешту.

Під час першої російської революції 1905-1907 років Іуда Гроссман – ідеолог і керівник групи анархо-комуністів «Чёрное знамя», прибічник «безмотивного терору». Прибувши на початку літа 1905 року до Одеси, він, наприклад, висунув ідею... підірвати вулицю Дерibasівську по всій її довжині закладеними заздалегідь саморобними бомбами. На щастя, цей зловісний план не був втілений у життя. Та все ж саме «безмотивники» Іуди Гроссмана влаштували в Одесі найкривавіший терористичний акт. 17 грудня 1905 року група із 6 бойовиків закидала бомбами кав'ярню Лібмана на вулиці Єкатерининській у самісінькому центрі міста. **Було вбито й поранено близько 50 осіб; серед них виявився й господар крамниці Бомзе, який напередодні відмовився давати анархістам гроші.**

«Відзначились» анархісти й в Єлисаветграді. Московська газета «Русское слово» 28 серпня 1907 року надрукувала інформацію такого змісту: *«Сейчас анархисты двумя выстрелами из „браунинга„ убили местного богача Абрама Барского, выходявшего с женой из синагоги. Интересно, что слухи об убийстве Барского ходили по городу еще с утра. Стрелявшие скрылись. Причина убийства – отказ Барского выдавать анархистам денег. В связи с убийством богача Барского выясняется, что анархисты обложили всех местных крупных купцов-евреев по 500 руб. и средних – по 300 руб. каждого. По слухам, многие уже получили требуемое».* До речі, в чудовому особняку Абрама Барського нині розміщується Кіровоградський обласний краєзнавчий музей.

Уже згадані нами історики О. Гонтар і В. Савченко підкреслюють: *«Первая русская революция знаменовалась всплеском политического терроризма в Российской империи. С середины 1905 г. и до конца 1907 г. было убито и искалечено около 10 тыс. человек, а с января 1908 года по май 1910 года зафиксировано ок. 20 тыс. террористических актов и „революционных“ грабежей – „эсков“. 2/3 из общего числа террористических актов и „эсков“ на совести анархистов».*

14 червня 1907 року Іуда Гроссман-Роцин був заарештований у Києві, його утримували в Лук'янівській в'язниці. Зумів втекти за кордон. З 1908 року став на позиції анархо-синдикалізму, виступав за об'єднання російських анархічних груп у єдину організацію. Анархо-синдикалізм – більш поміркована, ніж анархо-комунізм, течія в анархізмі, яка робила ставку на найвищу форму організації робітників – на профспілки.

Більшовицьку революцію 1917 року, на відміну від інших теоретиків анархізму, І. Гроссман-Роцин прийняв: *«Именно анархисты должны всеми силами, всеми помыслами защищать Советы, быть вместе с большевиками, героическими защитниками этой идеи во всемирном масштабе».* Називав себе «анархо-більшовиком».

У 1919 році Іуда Соломонович опинився в штабі Н.І. Махна. Крім революції, анархіст, виявляється, безмежно любив... літературу. Сучасники підкреслювали: *«Гроссман был одарен исключительно. Почти самоучка, он был широко, разносторонне образован, был восприимчив, остроумен, красноречив, но главное... он был сверхестественно заряжен. Это был – вулкан идей».*

Іуда Гроссман-Роцин (зліва)
і Нестор Махно (у центрі)

Нестор Махно згадував: «...тов. Аршинов організував лекцію „О Толстом и его творчестве“, которую читал тов. Иуда Гроссман-Роцин... Эта лекция... меня, крестьянина-анархиста, очаровала... Тов. Роцин говорил. Публика тихо, с напряженным вниманием, смотрела на него и слушала. Лекция была серьезная и прочитана она была очень удачно. Успех был колоссальный. Помню, я говорил о ней и с тов. Роциным, и с тов. Аршиновым, который в то время считал Роцина звездой среди молодых теоретиков анархизма. Заметно было, что тов. Аршинов перед ним таял, хотя и отмечал, что он, Роцин, страшно бесшабашный. (Я думал – это потому, что тов. Роцин на целый час опоздал на свою лекцию; за ним посылали товарища, и, как выяснилось, он забыл, что сегодня читает лекцию). Я сказал ему и Аршинову, что лекция очень хороша, но язык, которым она излагалась перед аудиторией, ни к черту не годится. Тов. Роцин смеялся, а тов. Аршинов как будто был недоволен этим моим замечанием». Те, що Гроссман-Роцин прочитав лекцію про творчість Лева Толстого, не було випадковістю: геніальний російський письменник вважається проповідником «християнського анархізму».

Пізніше Іуда Соломонович працював у легальних організаціях анархістів, у їхньому видавництві «Голос труда» (Москва). Його праці присвячені теорії й історії анархізму. У 20-ті рр. опублікував низку літературно-публіцистичних творів, зокрема «Характеристика творчества П.А. Кропоткина», «Художник и эпоха»; працював літературним критиком у журналах «Былое», «Октябрь», «На литературном посту»; взявся за викладацьку діяльність (МДУ, ВХУТЕМАС). 14 лютого 1926 року Гроссман-Роцин опублікував у газеті «Правда» листа, в якому оголосив себе прибічником ідей більшовиків. Це він вигадав надзвичайно популярний у ті часи вислів: «организованная путаница».

У 2010 році в Москві побачила світ книга одеського історика Віктора Савченка «100 знаменитых анархистов и революционеров» (2010) всіх часів і народів. Серед них – 6 (!) уродженців Єлисаветградського повіту: Сергій Степняк-Кравчинський, Лев Троцький, Григорій Зінов'єв, Володимир Винниченко, Ольга Таратута й Іуда Гроссман-Роцин.

ОЛЕКСАНДР ГОМБЕРГ ЯК ДЗЕРКАЛО РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

Коли заглиблюєшся в історію жовтневого державного перевороту 1917 року в Росії, згодом названого більшовиками Великою Жовтневою соціалістичною революцією, яка, хто й що б не говорив, мала всесвітньо історичне значення і неабияк вплинула на хід розвитку людства в ХХ столітті, то мимоволі робиш висновок: її творцями були в основному уродженці Єлисаветградщини! Досить назвати лише два прізвища – Лев Троцький і Григорій Зінов'єв: як і Леніна, їх називали вождями світового пролетаріату! Втім, обидва наші земляки – давно вже персонажі офіційної історії більшовицької революції, їхні імена – серед 100 знаменитих анархістів та революціонерів усіх часів і народів.

Олександр Гомберг

Однак існує й таємна (закулісна) історія російської революції 1917 року, яка навряд чи коли стане відомою в повному обсязі. Так-от, одним з головних персонажів цієї невідомої широкій громадськості історії також є наш земляк Олександр Семенович Гомберг (1887-1939), який став відомим американським фінансистом, політиком і громадським діячем. Історики, які вірять в існування масонів і створеного ними надсекретного уряду, що час від часу організує й фінансує всі революції та державні перевороти, вважають Гомберга агентом цих справжніх володарів світу. Тому донедавна уродженця Єлисаветграда називали однією з найзагадковіших постатей часів російської революції 1917 року, наступного утворення СРСР і його дипломатичного визнання США: «сірою плямою» в історії радянсько-американських взаємин, людиною, істинну роль якої у розвитку цих стосунків до кінця з'ясувати ще не вдалося”.

Ситуація трохи змінилася після появи в США в 1977 році монографії Джеймса К. Ліббі «Александр Гомберг и советско-американские отношения. 1917-1933» та «Энциклопедии российско-американских отношений XVIII-XX вв.» (упорядник Е. Іванян), виданої у Москві в 2001 році. Проте запитань щодо особистості нашого земляка від того не поменшало.

Народився Олександр Гомберг у 1887 році в родині єлисаветградського рабина, за іншими даними – учителя Талмуд-Тори Шльоми (Семена)

Гомберга. Мав двох молодших братів – Сергія та Веніаміна. До 1903 року Олександр жив у Єлисаветграді, однак, де навчався, не повідомляється. У рідному місті хлопець, очевидно, й підхопив «бацилу соціалізму», яка супроводжуватиме його все життя.

Григорій Зінов'єв

До речі, перший соціал-демократичний гурток виник в Єлисаветграді ще в 1897 році, а влітку 1902 року був створений Єлисаветградський комітет РСДРП. Як повідомляється в збірці спогадів і матеріалів з історії революційного руху на Єлисаветградщині «Красные веги» (1925), у 1903 році в оптово-роздрібній крамниці Ізраїля Шполянського був створений так званий «Соціалістичний університет» (гурток місцевих соціал-демократів). Організував його не хто-небудь, а сам Григорій Радомисльський (майбутній Голова Комінтерну, «права рука» Леніна – Григорій Зінов'єв) разом із Матвієм Фішем і Самуїлом Любовичем. Проіснував гурток недовго – декілька місяців: того ж року після його розгрому «Сіра шапка» (партійний псевдонім Радомисльського) емігрував за кордон. Маємо вагомі підозри, що й терміновий від'їзд 16-річного Олександра Гомберга до США в 1903 році пов'язаний з цією подією.

Тим паче, що Радомисльські й Гомберги, виявляється, були родичами. Як згадує уродженка Єлисаветграда, відома мистецтвознавиця Елеонора Петрівна Гомберг-Вержбинська (1912-1980), її батько Пейсах (Петро) Хаїмович Гомберг був сином багатого купця, власника універсального магазину в Єлисаветграді (убитий під час погрому отамана Григор'єва в травні 1919 року). А найцікавіше ось що: **«Мой младший брат погиб в 9 лет в результате несчастного случая: его во время игры нечаянно толкнул в яму с негашенной известью сосед и кузен Гершен Радомисльский (будущий Григорий Зиновьев)».**

Напрочуд швидко Олександр Гомберг отримує американське громадянство. Уже в 1908 році він став ліцензованим фармацевтом, почав свою справу. Дива трапляються, але важко уявити, щоб юнак, навіть дуже талановитий, зміг на чужині досягти всього сам. Адже ми знаємо, що в США з 1884 року жила родина єлисаветградського купця Герша Гомберга, певно (це моє припущення) дядька Олександра Гомберга. Ці Гомберги також опинились в Америці, рятуючись від переслідувань за революційну діяльність. Син Герша Мойсей Гомберг (1866-1947) став геніальним американським хіміком. До приїзду родича з Єлисаветграда він у 1900 році уже зробив своє головне відкриття, за яке його називають «батьком хімії вільних

радикалів». Очевидно, без допомоги й підтримки «американських родичів» Олександр Гомберг не обійшовся.

...Готуючи цей нарис, я згадав, що якийсь Гомберг фігурує в автобіографічній книзі знаменитого Арманда Хаммера (1898-1900) «Мой век – двадцатый. Пути и встречи» (1988). Цей американський бізнесмен російського походження (бабуся Вікторія, від якої родина «заразилась» соціалістичним ідеями, була уродженкою Єлисаветграда) вважався великим другом Радянського Союзу, мав 40 (!) зустрічей у Кремлі з усіма керівниками радянської держави – від Леніна до Горбачова. Так-от, Хаммер розповідає, що його сестра Анна вдало вийшла заміж за досить багатого підприємця Олександра Гомберга!

Та хоч як там було, Гомберг, крім справ бізнесових, провадив і політичну діяльність: зокрема був одним з керівників нью-йоркської радикальної газети соціалістів «Новый мир», з якою під час перебування в США (січень-березень 1917 року) активно співпрацював Лев Троцький. Зрозуміло, що земляки-єлисаветградці відтоді заприятелювали.

Після Лютневої революції 1917 року, яка стала повною несподіванкою для Леніна й Троцького, вони повертаються в Росію. Спочатку в квітні 1917 року із Швейцарії в опломбованому вагоні прибув Ленін із Зінов'євим і групою з 35 соратників, а в травні із США на пароплаві – Троцький з товаришами.

Невдовзі в жовтні 1917 року до земляків приєднався Олександр Гомберг. Він повернувся в революційну Росію як торговий представник відразу кількох американських компаній та секретар і перекладач місії американського Червоного Хреста в Росії, особистий радник її керівника Реймонда Робінса (1873-1954). Наш земляк виконував роль посередника й зв'язківця між Робінсом й урядом Радянської Росії. Дружив з американськими письменниками, які були свідками Жовтневої революції 1917 року, навчав їх російської мови. Внаслідок цієї співпраці вони написали талановиті книги: Альберт Ріс Вільямс (1883-1962) – «Путешествие в революцию. Россия в огне гражданской войны. 1917-1918», Бесс Бітті (1886-1947) – «Красное сердце России» (1918), Ептон Синклер (1878-1968) й ін.

Мойсей Гомберг

Арманд Хаммер

Водночас Гомберг мав дуже напружені стосунки з Джоном Рідом (1887-1920), який у знаменитій книзі «10 днів, що потрясли світ» (1919) неслужено назвав Гомберга боягузом, а його брата Сергія зобразив ворогом радянської влади. Своєю чергою, Гомберг, дізнавшись про призначення Д.Ріда радянським консулом у США, домігся зустрічі з Леніним й умовив вождя скасувати своє рішення. Натомість Ленін попросив Гомберга сприяти донесенню до американців правди про більшовицьку революцію. Як підкреслюють сучасні дослідники, **«особиста неприязнь Ріда до Гомберга спотворила роль останнього в історії радянської держави першого десятиріччя її існування, а згодом він був викреслений з неї зовсім. Хоча у 1917-1918 рр. та й пізніше саме через Гомберга здійснювались всі контакти радянського уряду з американським посольством, неурядовими відомствами та громадськими організаціями США»**.

Олександр Гомберг погодився бути літературним агентом Троцького в США, представляв його інтереси при виданні книг «Інтернаціонал та війна», «Наша революція» й ін. У 1921 році наш земляк активно організував Фонд допомоги голодуючим в Росії, створював громадські комітети. Гомберг, зазначають дослідники історії радянсько-американських взаємин, грав одну з головних ролей у розгортанні кампанії за дипломатичне визнання СРСР, надаючи позитивну інформацію про Країну Рад, яку використовували американські політики. З 1923 року Гомберг – спеціальний кореспондент нью-йоркського відділення РОСТА та Інформаційного бюро Радянського Союзу, віцепрезидент і казначей американського відділення Всеросійського текстильного синдикату (до 1926 року). Москву він відвідував у 1927, 1928 та 1929 роках.

До 1930 року Олександр Семенович був радником американського «Чейз Нейшнл Бенк» (Chase National Bank), пізніше став службовцем потужної волл-стрітівської інвестиційної компанії «Атлас корпорейшн» (Atlas Corporation). Продовжував опікуватися питаннями закупки американського промислового обладнання для СРСР. Гомберг мав довіру як американських, так і радянських офіційних осіб, будучи, як зазначають історики, до 1933 року найбільш відомим громадянином США, котрий сприяв розширенню торгівлі і розвитку політичних, економічних та культурних стосунків між СРСР і США. Трагічно склалася доля братів Гомберга, Сергія та Веніаміна, багатьох його друзів.

Сергій Гомберг

Сергій Семенович Гомберг, який увійшов в історію під псевдонімом Зорін (1890-1937), став до-

силь впливовим партійним і державним діячем СРСР. Ще будучи підлітком, у 1904-1905 рр. поширював заборонену літературу серед робітників Єлисаветграда. У 1906 Сергій емігрував до Франції, потім переїхав у США до старших братів Олександра й Веніаміна. З 1911 по 1917 рік Зорін – співробітник щотижневої соціалістичної газети «Новый мир», в якій друкував нариси про становище російської еміграції в США та політику американського уряду під час Першої світової війни. Навесні 1917 року Гомберг (Зорін) разом з Троцьким повернувся в Росію, брав активну участь у підготовці Жовтневого перевороту. У жовтні й листопаді 1917 року Сергій побував у Єлисаветграді, агітуючи за радянську владу. У наступні роки уродженець Єлисаветграда займав відповідальні посади: голова Петроградського революційного трибуналу (1918-1919), відповідальний секретар Петроградського міського комітету РКП(б), відповідальний секретар Петроградського губернського комітету РКП(б) (1919-1920).

Брав участь у роботі 2-го конгресу Комінтерну (1920). У 1922-1924 рр. Зорін – референт Зінов'єва у Виконкомі Комінтерну. З 1924 року – кандидат у члени ЦК ВКП(б), брав участь у роботі 14-го з'їзду партії. У 1927 році Зорін разом із земляками Троцьким і Зінов'євим опинився в лавах антисталінської опозиції, був виключений з лав ВКП(б). Третій брат Веніамін Гомберг – керівник Російсько-німецької торгової компанії, який пізніше очолював Всесоюзний хімічний синдикат, – також був репресований.

На судових процесах лунали звинувачення в антирадянській діяльності й на адресу Олександра Гомберга. Він написав детальне спростування, яке було опубліковане в газеті «Правда» в квітні 1930 року. Після дипломатичного визнання СРСР Сполученими Штатами в 1933 році Реймонд Робінс привітав «старого товарища и доброго друга» Гомберга ***«в этот кульминационный момент его мудрой, храброй деятельности во имя общего благополучия его родины и усыновившей его страны».***

Перший посол СРСР у США Олександр Антонович Трояновський (1882-1955) (його першою дружиною, до речі, була єлисаветградка Олена Розмирович, також відома державна радянська діячка) намагався заступитися за братів Гомбергів. Не допомогло! Сергія та Веніаміна в 1937 році розстріляли. Воістину, революція поїдає своїх творців! Олександр Гомберг так і не зміг пережити це потрясіння і помер від коронарного тромбозу в 51-річному віці.

Сучасників він особливо дивував тим, що, будучи фінансистом, мав страшенну відразу до грошей. Якось один приятель поклав на рахунок Гомберга 1 млн дол., аби той використав ці гроші, як йому заманеться. Олександр Семенович категорично відмовився від подарунку й повернув гроші власнику.

На головне запитання, агентом якої країни (США чи СРСР) слід вважати Гомберга, чи був він одночасно слугою двох господарів (США і СРСР), хто, крім кайзерівської Німеччини, фінансував більшовицьку революцію, остаточної відповіді не знайдено. Інтригуючий висновок зробив американський дослідник Дж. К. Ліббі, автор книги «Олександр Гомберг і радянсько-американські взаємини. 1917-1933» (1977): *«Гомберг оказывал сложное, запутанное и тонкое влияние с „черного хода“ в интересах более тесных советско-американских отношений. Временами он походил на невидимого режиссера спектакля. Он создавал сценарий, но уступал затем контроль нанятым продюсером актерам, исполнявшим главные роли».*

ПОЛУМ'ЯНА РЕВОЛЮЦІОНЕРКА ОЛЕНА РОЗМИРОВИЧ ТА ЇЇ ЧОЛОВІКИ

Єлисаветградський повіт породив стільки видатних революціонерів чоловічої статі, що жінки-революціонерки на їхньому тлі, як не дивно (адже серед них чимало яскравих особистостей), й дотепер перебувають «у тіні». А даремно! Життя жінки, яка присвячує своє життя революційним ідеалам і знаходить у цьому якщо не щастя, то якусь втіху, значно драматичніше через свою неприродність. Адже революція – це, передусім, насильство, кров і жорстокість, що так не личить прекрасній статі.

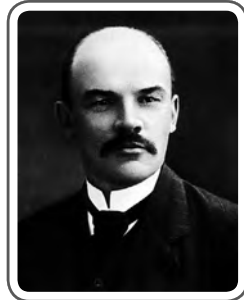
Першою серед наших землячок, які відіграли значну роль в історії більшовицької революції, слід назвати звісно ж Олену Федорівну Розмирович (1886-1953). І дотепер, майже через 60 років після смерті, навколо її імені творяться міфи й легенди. Та і як могло бути інакше, коли Олена Федорівна входила до найближчого оточення вождя революції, була улюбленицею В.І. Леніна. У Повному зібранні його творів вона згадується близько 20 разів. У 1921 році Володимир Ілліч дав таку характеристику Розмирович: **«Свидетельствую, по опыту лично моему и ЦК 1912-1913 годов, что работник это очень крупный и ценный для партии»**.

Певно, надихнувшись цією фразою вождя, відомий російський журналіст і режисер-документаліст Віктор Правдюк у 1997 році в телепередачі «Арена для сенсацій» запропонував свою версію походження псевдоніму Володимира Ульянова. Вона полягає в тому, що, мовляв, у студентські роки майбутній вождь світового пролетаріату до нестями закохався в... Лену Розмирович, а тому, надихнувшись її іменем, і псевдонім придумав – Ленін.

Коли в 1920 році Леночка Розмирович серйозно захворіла і відмовилась від лікування на курорті, Ленін з притаманним йому чорним гумором написав наркому продовольства Олександрі Цюрупі: **«Не захватите ли в Германию Елену Федоровну**

Олена Розмирович

Володимир Ленін

Розмирович... По-моєму, надо бы ее арестовать и по этапу выслать в Германию в санаторий».

Втім, в одному з листів до Інесси Арманд, яку також вважають коханкою вождя, Ленін називає Олену Розмирович «глупой солдатской женой». Що він мав на увазі, не зрозуміло. Можливо, Інесса приревнувала його до Олени, і Володимир Ілліч таким своєрідним способом відвів від себе підозри?

Одні сучасники змальовують Розмирович **«холодной красавицей»**, інші – **«миловидной женщиной с очаровательными ямочками на щеках»**, треті – **«истеричной и жестокой женщиной»**. На жаль, жодної фотографії юної Леночки Розмирович мені відшукати не вдалося. Взагалі, у біографії цієї жінки стільки загадок і таємниць, що розгадати їх не вдасться вже нікому.

Вона народилася 10 березня 1886 року в с. Петропавлівка Херсонської (за іншими даними Катеринославської) губернії. Втім, була Петропавлівка й в нашому Єлисаветградському повіті (нині перебуває в складі с. Розсохувате Маловисківського району) у досить-таки незвичайній родині. Її мати, Марія Парфентіївна Круссер, молдавського дворянського походження, спочатку вийшла заміж за німецького колоніста, механіка за фахом Готліба (Богдана) Майша, а після смерті чоловіка – за його рідного брата Фердинанда (Федора) Майша.

В автобіографії Олена Майш (Розмирович) зазначає: **«Отчим был человеком состоятельным (имел около 1000 десятин земли), но приемных детей считал лишними ртами... В семье чувствовался всегда какой-то надрыв, надлом – результат какой-то скрытой драмы. И то, что она строилась из двух частей – детей от первого и второго брака, было источником тяжелого и неприкрытого неравенства, не смягчавшегося и тем, что дети от первого брака были родными племянниками своего отца»**. Всього, разом з Оленою, в родині було 6 дітей.

У 1903 році Олена Майш закінчила Єлисаветградську громадську жіночу гімназію. В офіційній біографії Олени Федорівни підкреслюється: **«Еще учась в Елисаветградской гимназии, она приобщилась к революционной литературе и начала принимать участие в работе нелегальных кружков»**. І що то воно за місто таке Єлисаветград – справжній розплідник революціонерів!

У 1904 році, уже перебуваючи в Києві, Олена Розмирович вступила до лав більшовицької партії, яка тоді називалася РСДРП(б). 18-річна дівчина, як сказано в її біографії, **«...работала в Железнодорожном районе Киевской организации РСДРП(б): подыскивала конспиративные квартиры и тайники для хранения оружия, вела пропагандистскую работу среди крестьян на Киевщине»**. Тут до неї приєдналася старша сестра, рідна по матері й двоюрідна по батькові, Євгенія Майш (за чоловіком Бош)

(1879-1925). Так вперше і востаннє перетнулися революційні шляхи сестер. Доля цієї жінки, ще більш фанатичної більшовички, ніж Олена, заслуговує окремої розмови. Зауважимо лише, що Євгенія Бош увійшла в історію передусім тим, що з грудня 1917-го по березень 1918 року фактично була керівником першого більшовицького уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки в Харкові. Саме її вважають прототипом «залізної» жінки-комісара в знаменитому фільмі «Оптимістична трагедія» за п'єсою Всеволода Вишневського.

Євгенія Бош

Стосунки між сестрами були відверто неприязними. Про це свідчить відгук Євгенії Бош про революційну діяльність молодшої сестри в Києві: *«...Увидев существующую нашу организацию в полном составе, с секретарем Лёлей и лидером Александром Антоновичем, я содрогнулась. Полная политическая безграмотность Лёли, легкий флирт партгенералов с окружающими девицами и секретарем, отсутствие планомерной работы и связи с рабочими... решение обслуживать массы сверху, не вести массовой работы, заставили меня быть в стороне...»*

Згаданий Євгенією Бош «лідер» – це Олександр Антонович Трояновський (1882-1955), який став першим чоловіком Олени Розмирович; згодом – видатний дипломат, перший посол СРСР у США з 1933 по 1938 рік. У 1906 році народилася дочка Галина Трояновська, яка була однією з дружин наркома СРСР В. Куйбишева. Після двох арештів у 1907 та 1909 році подружжя виїздить за кордон. Коли Олена Федорівна встигла, як твердять деякі її біографи, закінчити юридичний факультет Паризького університету (славетну Сорбонну) – загадка. Можливо, під час трирічного перебування в еміграції? Але ж сама Розмирович про це не згадує: *«Эти 3 года эмиграции были лучшей политической школой, которую мне удалось пройти под непосредственным руководством Владимира Ильича Ленина, Каменева, Зиновьева и др., с которыми я встретила в Парижской группе. Из Парижа я перекочевала в Вену, где исполняла различные поручения заграничного Бюро Центрального комитета, с 1912 г. переехавшего в Краков, ближе к русской границе. В это же время я была делегирована ЦК в качестве представителя нашей партии на экстренный международный социа-*

Олександр
Трояновський

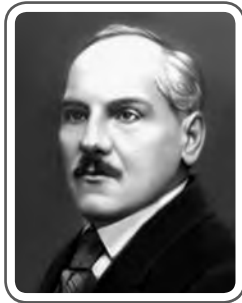
...»

*Йосип Джугашвілі
(Коба)*

листический конгресс в Базеле, где в первый и последний раз в своей жизни видела старика Белья». У 1913 році Олена Федорівна брала участь у Поронінській і Краківській нарадах ЦК партії.

Перебування в еміграції подарувало Розмирович декілька доленосних зустрічей. У віденській квартирі Трояновських на початку січня 1913 року оселився грузинський більшовик Джугашвілі (товариш «Коба»), який за завданням Леніна мав написати працю «Марксизм і національне питання». Оскільки «Коба» не знав жодної іноземної мови, то йому допомагали Лев Троцький, Микола Бухарін й Олена Розмирович. Розповідають, що, відпочиваючи, майбутній Сталін полюбляв гуляти в парку з 7-річною донькою господарів квартири Галею Трояновською.

Микола Криленко

Тоді ж, під час однієї з поїздок до Леніна в 1912 році, Олена Розмирович познайомилася з Миколою Васильовичем Криленком (1885-1938). Взаємна симпатія поступово переросла у пристрасне кохання. У 1914 році після розлучення з Трояновським Розмирович стає дружиною Криленка. Через два роки в них народжується донька Марина. У радянські часи під прізвищем чоловіка (Симонян) Марина Миколаївна Криленко стане кандидатом історичних наук, автором декількох книг про свого видатного батька.

Роман Малиновський

У Росії, куди за завданням Леніна виїздить Олена Розмирович, вона в 1913-1914 рр. працює секретарем більшовицької фракції IV Державної Думи, членом редколегії газети «Правда». Мешкає на квартирі депутата Думи, керівника більшовицької фракції, члена ЦК партії, улюбленця Леніна Романа Малиновського. Спостерігаючи за ним, зіставляючи факти арештів товаришів по партії, Розмирович запідозрила жахливе: Малиновський – провокатор, він – агент царської охоранки. «Справа Малиновського» розпочалася в липні 1914 року, в еміграції, на засіданні слідчої комісії більшовицького ЦК, на якому Олена Федорівна виступила головним обвинувачем (тоді провокатора, за наполяганням Леніна, повністю виправдали: надто вже неймовірним

уявлявся сам факт), а закінчилася в листопаді 1918 року на засіданні Ревтрибуналу ВЦВК засудженням Малиновського на підставі неспростовних свідчень і документів охранки до розстрілу.

Принагідно зазначимо, що, крім Малиновського, царська охранка мала в лавах більшовиків ще одного цінного агента. Це – наш земляк (є й такі, що відіеш) Черномазов Мирон Юхимович (літературний псевдонім Н. Лютеков, партійний Мирон) (1882-1917). Уродженець Златополя був членом Центрального комітету РСДРП(б). Товариша «Мирона» Ленін добре знав, поважав і довіряв йому. А тим часом той з 1913 року був секретним співробітником Петербурзького охоронного відділення й одночасно... головним редактором більшовицької газети «Правда». «Справа Черномазова» тяглася так само довго, як і «справа Малиновського». Його заіпозрили у провокаторстві у січні 1914 року, а остаточно викрили аж у березні 1917 року. Заарештований Черномазов нібито отруївся у в'язниці.

У 1917 році після перемоги більшовицької революції Розмирович опинилася у лавах Петроградської ВЧК, була членом Петроградського ревтрибуналу. Найбільш зловісною сторінкою в біографії Олени Федорівни є робота в 1918-1920 рр. головою слідчої комісії Верховного трибуналу ВЦВК, який очолював її чоловік Микола Криленко. Скільки смертних вироків «ворогам революції» винесено цією подружньою парою, ніхто не підраховував, проте відомо, що Розмирович навіть заарештувала свого першого чоловіка Олександра Трояновського, який на той час розійшовся з Леніним, перебував у лавах меншовиків, був навіть обраний до Установчих Зборів. Деякий час без пред'явлення звинувачення він утримувався в Таганській в'язниці.

Крім «карного меча революції» (генеральний прокурор Республіки, нарком юстиції СРСР), другий чоловік Розмирович Микола Криленко був напрочуд обдарованою особистістю. Він захоплювався альпінізмом і шахами, керував відповідними спортивними товариствами, в 1924-1938 рр. редагував шаховий журнал, а згодом – газету «64». Очолював шахову організацію СРСР, ініціатор трьох міжнародних турнірів у Москві (1925, 1935, 1936) за участю чемпіонів світу Ласкера й Капабланки. Захоплення чоловіка альпінізмом поділяла його дружина Олена Федорівна. Замість весільної мандрівки, яка тоді не відбулася, вони здійснили сходження на Ельбрус. До речі, іменем Олени Розмирович названий один з найбільших льодників на Памірі. У 1938 році Микола Криленко буде заарештований і розстріляний як «ворог народу». На той час, щоправда, він уже мав іншу сім'ю.

Дослідників біографії Розмирович особливо інтригує той факт, що її не зачепила хвиля «великого терору». Адже вона, здавалось би, була приречена на репресії. Підстав – скільки завгодно! Тут і брат Федір Майш – головний інженер, а потім керівник заводу Ельворті в Єлисаветграді, який емігрував

до Югославії. Його будинок на вулиці Чигиринській у 1920 році радянська влада реквізувала для дитсадка. І, передусім, дружні стосунки із земляками Левом Троцьким і Григорієм Зінов'євим. А тут ще й сестра другого чоловіка Олена Криленко вийшла заміж за американського комуніста-троцькіста Макса Істмена (1883-1969), якому Крупська таємно передала копію «Листа до з'їзду» Леніна (його політичний заповіт) для публікації на Заході.

Невже Сталін був настільки сентиментальний, що в такий спосіб віддячив подружжю Трояновських за гостинність і за допомогу, коли у їхній віденській квартирі 1913 року писав свою першу марксистську працю?

Та хоч як там було, але після поразки в 1927 році троцькістсько-зінов'євської опозиції Олена Розмирович відійшла від великої політики. Сьогодні Олену Федорівну називають видатним діячем у галузі наукової організації праці (НОП), засновником і директором (1927-1928) першого в СРСР спеціалізованого Інституту техніки управління при ЦКК СРСР. Вона з колегами – автор своєрідної концепції НОП, яка отримала назву «виробничого трактування управлінських процесів», актуальної й дотепер.

У 1935-1939 роках Розмирович була директором Державної бібліотеки ім. Леніна, потім – співробітницею Інституту світової літератури АН СРСР. З 1937 року вона – перший завідувач архіву О.М. Горького. Брала найактивнішу участь у діяльності Пушкінського комітету з нагоди 100-річчя з дня смерті поета (1937).

У 1938 році Олена Федорівна вдруге виходить заміж... за свого першого чоловіка, дипломата Олександра Трояновського. У спогадах його сина Олега Трояновського знаходимо інтригуючий коментар щодо цього шлюбу: *«Вернувшись в Москву по вызову Сталина, Трояновский, конечно же, узнал о расстреле Николая Крыленко и, опасаясь ареста, уничтожил фотографии, документы. Родственников „врагов народа“ в годы Большого террора избегали как прокажённых, и жениться повторно на жене „шпиона“, ходившей вместе с наркомом юстиции в альпинистские походы, Александр Антонович никогда бы не посмел без одобрения товарища Сталина».*

Померла Олена Розмирович через пів року після смерті Сталіна 30 серпня 1953 року, похована на Новодівичому кладовищі.

Олена Майш як заміжня жінка підписувалась так: Трояновська-Розмирович, Криленко-Розмирович, і знову Трояновська-Розмирович. Однак в історію вона увійшла передусім як Олена Федорівна Розмирович. Звідки в Олені Майш взялося це прізвище чи псевдонім? Відомостей, що вона виходила заміж за якогось Розмировича, не знайдено. Втім, людина з таким прізвищем у Єлисаветграді мешкала. Відомий кіровоградський історик і краєзнавець, кандидат історичних наук Сергій Шевченко знайшов в ар-

хівних джерелах інформацію про те, що одним із свідків у 1903 році на церемонії вінчання в Ковалівській церкві брата Олени Федора Майша був П.Г. Розмирович. Певно, мається на увазі Петро Георгійович Розмирович, про якого відомо, що він народився в Єлисаветграді 24 жовтня 1881 року, після закінчення Єлисаветградської гімназії у 1903 році вступив на юридичний факультет Новоросійського університету в Одесі. Чи існували між ними якісь романтичні стосунки, можна лише гадати, однак іншого пояснення, як Олена Майш стала Оленою Розмирович, на сьогодні не існує.

ЄЛИСАВЕТГРАДЕЦЬ АРКАДІЙ МАСЛОВ: ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ

Аркадій Маслов

Роза Люксембург

Карл Лібкнехт

Серед видатних діячів міжнародного комуністичного руху ХХ століття (тут передусім маємо назвати наших земляків Лева Троцького – творця Жовтневої революції 1917 року в Росії, яка буквально за 10 днів перевернула світ, – та Григорія Зінов'єва, голову Комуністичного Інтернаціоналу) поважне місце посідає ще один уродженець Єлисаветграда – Ісаак Юхимович Чемеринський (1891-1941). Він увійшов в історію як один із засновників Німецької комуністичної партії. У дитинстві та юності ніщо не віщувало йому політичної кар'єри. У 1899 році, коли хлопцеві виповнилося 8 років, родина переїхала до Німеччини.

У Берліні Ісаак після закінчення школи навчався в консерваторії (клас фортепіано). У 1912-1914 рр. слухав лекції знаменитих учених-фізиків Альберта Ейнштейна й Макса Планка в Берлінському університеті. Коли почалася Перша світова війна, Чемеринського мали інтернувати з Німеччини як громадянина Росії, тоді він добровільно записався в німецьку армію, служив перекладачем у таборах для військовополонених. У ті роки почав симпатизувати «Союзу Спартака» – так називалась марксистська організація, яка виникла в Німеччині на початку ХХ століття. Його лідерами були Роза Люксембург (1871-1919) і Карл Лібкнехт (1871-1919), у майбутньому засновники Комуністичної партії Німеччини (1919), через декілька днів після цього підступно вбиті. І дотепер у Німеччині прибічники лівих ідей свято шанують їхню пам'ять. Щорічно в день загибелі видатних марксистів і гуманістів біля їхньої могили збираються десятки тисяч людей.

Не випадково Роза Люксембург визнана однією із «100 великих жінок» в історії людства. Донедавна й у нашому Кіровограді пам'ять про Р. Люксембург і К. Лібкнехта була увічнена в назвах двох вулиць.

У новітні часи їм повернули первісні назви: Преображенська і Покровська. А однією з найулюбленіших піонерських пісень в СРСР була «Маленький ба-рабанщик»:

*Мы шли под грохот канонады,
Мы смерти смотрели в лицо.
Вперед продвигались отряды
Спартаконцев, смелых бойцов...*

Звісно, співаючи цю пісню, юні ленінці й уявлення не мали, що вона – німецька (вільний переклад здійснив поет Михайло Светлов), а спартаківці – це не футболісти найпопулярнішої в Радянському Союзі футбольної команди.

Натомість справжнім «спартаківцем» був уродженець Єлисаветграда Ісаак Чемеринський. У 1919 році він знайомиться з жінкою, яка відіграла вирішальну роль в його долі. На ті часи Ельфріда Ейснер (таке її справжнє ім'я та прізвище) (1895-1961), дочка австрійського філософа Рудольфа Ейснера й сестра відомого німецького композитора Ханса Ейснера, мала уже значний досвід політичної діяльності. Вона була одружена з журналістом Паулем Фрідландером, мала сина Фрідріха Герхарда, який став відомим математиком. 23-річна Ельфріда Ейснер у листопаді 1918 року заснувала Комуністичну партію німецької Австрії (КПНА), за що отримала членський квиток № 1. Більше того, вона брала участь у збройному захопленні редакції консервативного видання «Neuen Freien Presse». Була заарештована і провела три тижні у в'язниці. 9 лютого 1919 року Ельфріда читала основну доповідь перед делегатами 1-го з'їзду КПНА, редагувала друковані партійні видання – газету «Der Weckruf/Die Rote Fahne» і журнал «Die revolutionäre Proletarierin».

У серпні 1919 року Ельфріда Ейснер з чоловіком і сином приїхала в Берлін, де й стала «Рут Фішер». Через два роки розлучилась з чоловіком і зійшлась у цивільному шлюбі з Ісааком Чемеринським, який, своєю чергою, обрав псевдонім «Аркадій Маслов». У 1921 році Рут Фішер й Аркадій Маслов очолили Берлінську організацію Комуністичної партії Німеччини (КПН) і стали ключовими фігурами її лівого крила. Маслов стає одним з редакторів партійної газети «Роте Фане». У 1922 році його заарештовують і засуджують до 8 місяців ув'язнення, але Маслов втікає до Москви під протекцію самого голови Комінтерну та ще й земляка Григорія Зінов'єва. У 1923-1924 році Маслов перебував у Москві, де був допитаний Слідчим комітетом Комінтерну за звинуваченням, що буцімто є агентом поліції, і був повністю реабілітований.

Після повернення в Німеччину в 1924-1925 рр. Маслов і Фішер стають співголовами КПН, дотримуються ультралівового курсу. У 1926 році за підтрим-

Рут Фішер

Ернст Тельман

ку Об'єднаної опозиції у ВКП(б), до якої входили Л. Троцький, Х. Раковський, К. Радек, Г. Зінов'єв, Н. Крупська й інші відомі більшовики-ленінці, їх обох виключають з партії. Сталін, своєю чергою, зробив ставку на Ернста Тельмана (1886-1944), який після усунення Маслова і Фішер від керівництва очолив КПН. Натомість подружжя пара не змирилась. Вони зібрали колишніх членів лівого крила КПН і на початку 1928 року створили нову партійну організацію під назвою «Ленінбунд» (Спілка Леніна, або Ленінська Спілка, їх називали також «лівими комуністами»).

На момент заснування партія налічувала 6 тисяч членів і поділяла погляди на розвиток СРСР та міжнародного комуністичного руху Об'єднаної опозиції Троцького і Зінов'єва, яка нещадно критикувала сталінський курс, зокрема теорію про «соціалізм в окремо взятій країні». Після капітуляції Зінов'єва Маслов і Фішер вийшли з Ленінбунду. Маслов відійшов від активної політичної діяльності і до 1933 року заробляв в основному перекладами, а Фішер працювала викладачем. Вони пробували відновитися в партії, але невдало. Коли до влади прийшли нацисти, подружжя пара однією з перших передбачливо втекла до Франції.

З 1934 року Маслов активно співпрацював з Троцьким і французькими троцькістами. У 1936-1937 році він входив у керівництво Руху за Четвертий Інтернаціонал. На московських процесах 1936-1938 року над опозиціонерами ім'я Маслова фігурувало як одного з активних зарубіжних агентів «ворогів народу». Після окупації Франції у 1940 році подружжя виїхало на Кубу, очікуючи американські візи. Дозвіл на в'їзд до США без зволікань отримала Рут Фішер, Маслову відмовили. 21 листопада 1941 року його знайшли мертвим на вулиці Гавани. За даними офіційного розслідування, у нього раптово зупинилося серце. Але Рут Фішер була переконана, що Маслова вбили агенти НКВС, інсценувавши нещасний випадок.

В еміграції дружина і поплічниця Аркадія Маслова писала антисталінські статті. З 1944 року Фішер випускала інформаційний бюлетень «The Network». З 1945 року за дорученням Кембриджського університету досліджувала історію комуністичних ідей. У 1948 році побачила світ книга Рут Фішер «Сталин и немецкий коммунизм», в якій глибоко проаналізована історія КПН у 1920-1930-ті роки. У 1955 році вдова Маслова переїхала до Франції. Через рік у Західній Німеччині вийшли дві її книги: «От Ленина к Мао. Коммунизм в Бандунгскую эру» і «Трансформация советского общества. Хроника реформ». Померла Рут Фішер у 1961 році, через 20 років після загибелі чоловіка.

ГРИГОРІЙ ЗІНОВ'ЄВ: КЛАН «СІРОЇ ШАПКИ» ТА ЙОГО ЗАГИБЕЛЬ

Що не кажіть, а бути родичем або навіть тезкою одного з вождів більшовицької революції в час масового терору було ризиковано й небезпечно. Звісно, коли вождь перебуває в ореолі слави, а ти маєш таке саме, як у нього, прізвище, воно стає твоїм оберегом, та коли вождь оголошується «ворогом народу» – врятуватися майже неможливо.

Років 30 тому авторові цих рядків пощастило натрапити в Державному архіві Кіровоградської області на унікальні матеріали про «діяльність» Єлисаветградського концентраційного табору (1921-1922), створеного відразу після того, як у Єлисаветграді «остаточно» перемогла радянська влада. Розміщувався він у самісінькому центрі міста за офіційною адресою: «Улица Карла Маркса, возле моста».

Серед величезної кількості різноманітних наказів коменданта табору мою увагу, зокрема, привернули два (№№ 29 і 30 від 7 та 8 травня 1921 року). Перший був такого змісту: «...Прибывших из комтруддеса (комісії по боротьбі з трудовим дезертирством. – Авт.) граждан Поповского Герша, Радомысельского Давида... внести в списки административно-осужденных и поставить на довольствие». Та вже наступного дня комендант наказує: «Освободить административно-осужденного Радомысельского Давида».

Цілком очевидно, що принаймні від двотижневого покарання примусовою працею у концтаборі Давида Радомисельського врятувало прізвище. Адже де, як не в рідному місті, знали справжнє прізвище всесильного голови Петроградської Ради й голови Виконкому Комінтерну Григорія Овсійовича Зінов'єва: Гершен Аронович Радомисельський (Апфельбаум) (1883-1936). Отож, Давида Радомисельського через декілька годин після арешту звільнили, вибачилися, можливо, й додому на автомобілі відвезли, умовляючи, щоб не скаржився.

Григорій Зінов'єв

Злата Ліліна, перша дружина Зінов'єва (1882-1929)

*Сара Равич, друга
дружина Зінов'єва
(1879-1957)*

Що сталося з родичем чи тезкою Зінов'єва після того, як самого Зінов'єва розстріляли, здогадатися не важко.

Як не дивно, але донедавна ми не мали жодних вірогідних відомостей про походження й родину найближчої до Леніна людини, про те, як склалася доля родичів Зінов'єва. Загалом у доступних нам джерелах про елісаветградський період життя Григорія Овсійовича говориться дуже скупо. Зокрема, в Енциклопедичному словникові «Деятели СССР и революционного движения России» (М., 1989) повідомляється: «Родился в сентябре 1883 года в Елисаветграде в малоимущей мелкобуржуазной семье (отец был владельцем небольшой

молочной фермы)», с 14-15 лет стал жить своим трудом и своим небольшим заработком помогать родным. Сначала давал уроки, а потом служил конторщиком в двух крупных торговых предприятиях (образование получил домашнее)... в конце 90-х годов принимает участие в первых кружках самообразования... в 1901 году подвергается первым преследованиям и в 1902 уезжает за границу...».

З інформації, що міститься в «Красных веках» (збірнику спогадів і матеріалів з історії робочого руху на Зінов'євщині, виданому в 1925 році в Зінов'євську), дізнаємося, що Григорій Радомиський (Зінов'єв) був активним діячем елісаветградської організації соціал-демократів, що в місцевих партійних колах його називали «Сірою Шапкою» (це його перша партійна кличка), що разом із Матвієм Фішем і Самуїлом Любовичем він організував у Єлісаветграді так званий «Соціалістичний університет» в оптово-роздрібному магазині Ізраїля Шполянського. От, здається, і все.

Як бачимо, жодних подробиць про склад сім'ї не наводиться. Таке враження, немов Гриша Радомиський був у батьків єдиною дитиною. До речі, немов прізвища. Нам здається, що первісним було все ж Апфельбаум. Радомиськими (Радомишельськими) Апфельбауми стали за царювання імператора Олександра I, який наказав євреям носити прізвища або за місцем проживання (Бродські, Златопольські, Вінницькі, Уманські і т. п.), або за родом занять (Резнік, Соїфер і т. п.). Очевидно, що Радомишельські прибули на Єлісаветградщину із містечка Радомишль, що на Житомирщині.

Багато цікавих подробиць про Зінов'єва та його рідню містить книга історика Сергія Білокона «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941)». Надзвичайно цінне джерелознавче дослідження видане таким мізерним накладом (500 примірників), що відразу перевело

книгу в категорію рідкісних, і це тим більш прикро, що її сміливо можна назвати «Архіпелаг ГУЛАГ України».

Так-от, Сергієві Білоконою вдалося ознайомитися в архівах КДБ зі справою сестри Зінов'єва Софії Аронівни, яка містить багато фактів про рідню Григорія Овсійовича. Його батько Арон Маркович Радомисльський (1859-1938) народився в Новомиргороді, матір «Сірої шапки» звали Розалією Мойсеївною. У 1920 році Зінов'єв забрав батьків до себе в Петроград. Після смерті дружини в 1922 році батько Зінов'єва одружився з племінницею Розалією Яківною Черіковер. Наприкінці 1936 року їх спочатку вислали до Уфи, де невдовзі арештували, а згодом і розстріляли.

Мав Зінов'єв трьох братів і п'ятьох сестер. Брат Михайло Радомисльський був анархістом (кличка «Міша Злой»), ще зовсім юним він разом із Валерієм Тарковським (старшим братом поета Арсенія Тарковського) загинув у бою з григор'ївцями під Єлисаветградом. Олександр Аронович Радомисльський опинився в братовій вотчині Петрограді першим, ще в 1918 році, служив до арешту в тресті «Транспроєктстрой», мав дружину Любов Лазарівну Нанкін і сина Роберта. Абрам Аронович Радомисльський (1892 року народження) прибув до Петрограда разом з батьками 1920 року. Був одружений з Поліною Василівною Златопольською, його Зінов'єв влаштував на роботу в профспілки.

Сестер Григорія Овсійовича звали Фаня, Лія, Діна, Анна і Софія. Про Діну Аронівну Вермінську відомо, що вона в 1922-23 рр. виїхала з чоловіком до Палестини. Вона єдина з рідні Зінов'єва уникла репресій.

Про Анну Аронівну Радомисльську повідомляється, що вона спочатку мала прізвище Городецька, потім вийшла заміж удруге за якогось Кожаєва.

Зрозуміло, що найбільше відомостей про себе залишила Софія Аронівна Радомисльська. Вона народилася, як і всі її брати й сестри, в Єлисаветграді в 1890 році, здобула медичну освіту. Вийшла заміж за однолітка Абрама Гдальєвича Бурштейна. Як троцькіста 1936 року його заарештували, а через місяць, згідно з постановою від 23 листопада 1936 року, його дружину було адміністративно заслано до Омської області. Софія Бурштейн мешкала в Салехарді, потім – у Чарджоу в Середній Азії, де стала «начальником облздравотдела Амур-Дарьинского водного бассейна».

Відбувши термін заслання 1944 року, вона в ешелоні евакуйованих прибула до Києва, але 25 березня 1949 року її арештували знову. 24 серпня 1949 року окрема нарада при міністрові Держбезпеки СРСР ухвалила вирок у справі сестри Зінов'єва: «...Как социально опасного элемента по связям с активными троцкистами сослать на поселение в Красноярский край». Її чоловік, Абрам Бурштейн, повернувся із заслання 1948 року, влаштувався на роботу на цукровий завод поблизу Білої Церкви, був також вдруге заарештований і 1949 року помер у в'язниці. Їхню дочку, племінницю Зінов'єва,

Будинок, в якому народився Григорій Зінов'єв. Сучасний вигляд

розповідали, що сестра Зінов'єва навіть мала намір залишитися в місті назавжди, однак місцева влада не дозволила. Більше того, її майже силоміць виводили з Кіровограда.

Зінов'єв був одружений тричі. Перша дружина Злата Ліліна (1882-1929) передбачливо померла від раку до початку великого терору. Натомість друга – Сара Равич (1879-1957) та третя – Євгенія Ласман (1894-1985), хоча й не були розстріляні, обидві майже по два десятки років поневірялися у в'язницях і на засланні. Єдиний син Зінов'єва Стефан Радомиський (1908-1937), улюбленець Леніна, був розстріляний.

*Робочий момент зйомок «Октябрю».
У центрі (сидить) Апфельбаум
у ролі Зінов'єва*

визнаної шедевром світового кінематографа. Але якщо Леніна грав робітник Василь Нікандров, Керенського – студент Микола Попов, Троцького – якийсь зубний технік, то роль Зінов'єва дісталася його... рідному брату (в титрах зазначений як Апфельбаум). У США фільм «Октябрь» демонструвався під назвою «Десять днів, що потрясли світ».

Звісно ж, навіть найвидатніші більшовики були людьми грішними, що вже говорити про їхню рідню. Так, наприклад, київська газета «Жизнь» (1919, № 3) надрукувала ось таку телеграму: «Арест брата Зиновьева.

Лідію Абрамівну Рахманову (1920 року народження), за другим чоловіком Данкевич, арештували 25 березня 1949 року. Після звільнення вона мешкала в Москві на вулиці Щусєва, померла в 1987 році. Це, мабуть, Софія Бурштейн під час хрущовської «відлиги» навідувалася до рідного міста, побувала в «родинному гнізді». Старожили «будинку Зінов'єва» в Кіровограді

Всі, хто пише про Зінов'єва, наголошують, що при ньому «завжди був клан своїх людей», який передусім утворювали його родичі.

У 1927 році геніальний кінорежисер Сергій Ейзенштейн зняв історико-революційний фільм «Октябрь», присвячений 10-й річниці Жовтневої революції. До того ж на головні ролі підбирали не професійних акторів, а людей, що мали зовнішню схожість з головними героями цієї німєї кінострічки,

Екатеринодар, 9-9. У арестованного в Алешках брата председателя Петроградской коммуны Зиновьева отобрано 479 тысяч рублей николаевскими пятисотками и коллекции платьев из императорских гардеробов». Правда це чи брехня, поширювана денікінською пресою, залишилося невідомим.

Чи хтось з рідні Зинов'єва сьогодні живий, нам невідомо. Вдалося відшукати в Інтернеті лише два фотознімки членів колись численного «зінов'євського клану» (двох дружин Зинов'єва).

Зинов'єв свого часу щодо репресій висловлювався так: «Буквы ГПУ не менее страшны для наших врагов, чем буквы ВЧК. Это самые популярные буквы в международном алфавите». Коли його розстріляли, цей вислів згадав і влучно прокоментував емігрант Павло Берлін: «Однако судьба самого Зиновьева показала, что это не совсем так, что за сменою грозных инициалов скрыта и известная эволюция – при ВЧК расстреливал он, при ГПУ – расстреляли его».

ОСТАННЄ ПАРТІЙНЕ ДОРУЧЕННЯ ГРИГОРІЯ ЗІНОВ'ЄВА: ПЕРЕКЛАД ДЛЯ СТАЛІНА КНИГИ АДОЛЬФА ГІТЛЕРА «МАЙН КАМПФ»

*Зиновьев выделялся в партии общей культурой,
долгим опытом европейской эмиграции, талантами
теоретика-популяризатора, оратора-полиглота,
имел лёгкое писательское перо.*

Виктор Серж

*Григорій Зінов'єв
у молодості*

Час від часу переглядаючи в Інтернеті біографічні матеріали про видатних уродженців нашого краю, натрапив на по-справжньому сенсаційну інформацію про Григорія Зінов'єва (1883-1936), яка нещодавно з'явилася в мережі. Виявляється, що це саме він, а не Карл Радек, як вважалося раніше, у 1933 році здійснив переклад на російську мову «нацистської біблії», однієї із найсуперечливіших і найнебезпечніших книг в історії людства – «Майн Кампф» («Моя боротьба») Адольфа Гітлера. Вона складається з двох частин.

У Вікіпедії читаємо: «Перша частина є автобіографією Гітлера, де він описав свій життєвий шлях і погляд на соціально-політичні проблеми Австро-Угорщини та Німеччини і висловив причини економічно-політичних негараздів. Головними ворогами він вважав світове єврейство, інтернаціоналізм та комуністичний рух. Друга частина була політичною програмою його партії, НСДАП, яка мала на меті побудувати „справжній соціалізм”, а не той, викривлений і перетворений на комунізм. Разом обидві частини видано в 1930 році».

Відразу ж виникло запитання, чому саме Григорію Зінов'єву було доручено таке відповідальне завдання, адже для його виконання потрібно було передусім досконало володіти німецькою мовою, мати хист і досвід перекладача (понад 700 сторінок складного тексту!), не кажучи вже про ерудицію та інтелект.

А тим часом, коли поверхово читаєш біографію Зінов'єва, то складається враження, що він був малоосвіченою людиною. Це зовсім не так, хоча дійсно систематичної освіти він не отримав. Університетами «старої ленінської гвардії» була передусім самоосвіта.

Як не дивно, але саме елісаветградський період життя у біографії Григорія Зінов'єва (1883-1936) є найзагадковішим. Це стосується передусім його освіти. Відомостей, що хлопець отримав освіту в якомусь навчальному закладі рідного міста, не знайдено. Більше того, одні біографи зазначають, що Зінов'єв «отримав домашню освіту під керівництвом батька, Аарона Радомисльського, який був власником молочної ферми та магазину в Єлісаветграді», інші пишуть «...получил отличное домашнее образование, как было принято в те годы среди обеспеченных граждан. В юности молодой человек заинтересовался философией, политикой, мировой историей». Одні біографи пишуть, що народився Зінов'єв у заможній єврейській родині, а от Електронна єврейська енциклопедія повідомляє, що це сталося «в ассимилированной семье владельца небольшой молочной фермы».

*«Євангеліє»
від Адольфа Гітлера*

В Енциклопедичному словникові «Деятели СССР и революционного движения России» читаємо: «Родился в сентябре 1883 года в Елисаветграде в малоимущей мелкобуржуазной семье (отец был владельцем небольшой молочной фермы), с 14-15 лет стал жить своим трудом и своим небольшим заработком помогать родным. Сначала давал уроки, а потом служил конторщиком в двух крупных торговых предприятиях (образование получил домашнее). В конце 90-х годов принимает участие в первых кружках самообразования... в 1901 году подвергается первым преследованиям и в 1902 уезжает за границу...»

Слід згадати і той факт, що народився Зінов'єв у багатодітній родині: мав трьох братів і п'ятьох сестер. Як бачимо, інформація про «домашню освіту» Григорія Зінов'єва надзвичайно суперечлива, а надто, що нею займався особисто батько. І головне, – на превеликий жаль, імена вчителів, які навчали Григорія, залишилися невідомими. Можливо, у дитинстві він був справжнім вундеркіндом, таким собі самородком?

Щось на те схоже, бо, хоч як там було, Зінов'єв успішно екстерном склав іспити на атестат зрілості, проте не повідомляється, де й коли це сталося. А далі найцікавіше: «Он один год проучился на химическом факультете Бернского университета и один год на юридическом. На этом основании считался одним из самых образованных лидеров революции».

Німецькою мовою, як і переважна більшість російських соціал-демократів, що тривалий час перебували в еміграції в Німеччині та Швейцарії, Зінов'єв оволодів настільки вільно, що писав на ній статті, виголошував промови. Ще б пак, на ті часи – німецька мова була найпопулярнішою у сві-

ті, адже нею Карлом Марксом написані «священні книги» революціонерів: «Капітал» і «Маніфест Комуністичної Партії».

Та й досвід перекладацької діяльності Григорій Овсійович набув чималий. Зокрема нарком освіти СРСР, найбільший інтелектуал та ерудит серед більшовиків Анатолій Луначарський (1875-1933), у спогадах про молодого Зінов'єва зазначає: «...Хорошие отзывы о нашем молодом швейцарском студенте мне были очень приятны. Скоро я встретился с ним вновь лично и, между прочим, по его просьбе редактировал целый ряд его переводов. Это переводы с немецкого на русский язык (самый большой из них “История французской революции” Вильгельма Блоса)».

У жовтні 1932 року Григорія Овсійовича вдруге виключають з лав партії, арештовують та засуджують на чотири роки заслання до казахстанського міста Кустанай. Отоді він й отримав надзвичайно відповідальне партійне завдання – перекласти на російську мову книгу Гітлера «Майн Кампф», який щойно в 1933 році прийшов до влади в Німеччині. Ні Сталін, ні його найближче оточення німецької мови не знали. Сталін, щоправда, кілька разів намагався її вивчити, але безуспішно. Згодом невдачею закінчилася його спроба оволодіти есперанто.

Зрозуміло, що Григорій Овсійович чудово знав, хто буде першим читачем його перекладу книги Гітлера, тому й працював напружено та натхнено. Як-не-як, але з'явився шанс заслужити прощення вождя. Менше ніж за рік він упорався з перекладом і надіслав його особисто Сталіну з ґрунтовною та аргументованою аналітичною запискою. Книга була видана «для службового користування» партійної еліти обмеженим тиражем (декілька десятків примірників) з коментарями в обкладинці світло-гірчичного кольору з чорною свастикою у верхньому лівому куті. До речі, Зінов'єв увійшов в історію як перший перекладач опусу Гітлера. Переклади на інші мови з'явилися пізніше.

Відомий російський історик, професор МДУ Олександр Ватлін пише:

Зінов'єв і Сталін: друзі-вороги, жертва і кат

«Этот перевод “Mein Kampf” внимательно изучал Иосиф Сталин: в его библиотеке сохранился экземпляр с его рукописными пометками. В фонде „всесоюзного старосты“ М.И. Калинина также сохранился экземпляр книги Гитлера в русском переводе. Калинин, прочитав “Mein

Kampf», оставил несколько десятков пометок, обнаруживающих его неподдельный интерес. На первом листе книги он написал: «Многосложно, бессодержательно... для мелких лавочников». Перевод Григория Зиновьева цитировал Николай Бухарин, выступая 28 января 1934 года на XVII съезде ВКП(б): «Будущей целью нашей внешней политики должна быть не западная и не восточная ориентация, а восточная политика в смысле приобретения необходимой для нашего германского народа территории». Тобто уже в 1934 році керівництво СРСР знало про агресивні плани Гітлера.

Судячи з усього, Сталін залишився задоволений працею Зінов'єва. У тому ж 1933 році Григорія Овсійовича повернули в столицю, відновили в лавах ВКП(б), зробили членом редколегії журналу «Большевик», навіть запросили на лютневий XVII з'їзд партії, на якому він виступив з каяттям та прославлянням Сталіна.

А тим часом у самій Німеччині в тому ж 1933 році був складений «чорний список книг, що підривають німецький дух і які підлягають спаленню». Серед 313 авторів прізвища... Леніна, Зінов'єва, Троцького, Сталіна й ін. До речі, Григорій Овсійович був напрочуд плодотворним літератором. Він навіть написав для серії ЖЗЛ книгу «Карл Лібкнехт». Планувалося видати зібрання його творів у 22 томах, встигли видати з 1923 по 1929 рік 16 томів.

Взагалі, спостерігаються певні паралелі в дуетах Зінов'єв – Сталін і Сталін – Гітлер.

Григорій Овсійович зробив дві фатальні помилки: першу, коли в боротьбі з Троцьким за лідерство в партії зробив ставку на Сталіна, якого явно недооцінив. Сам того не бажаючи, він привів Сталіна до влади, запропонувавши обрати його Генеральним секретарем ЦК РКП(б). А коли спохопився, намагався об'єднатися вже з Троцьким проти Сталіна (його друга фатальна помилка), та було вже пізно: в партійному апараті панували люди Сталіна. Одним словом, Зінов'єв намагався використати Сталіна, якого ніхто в партії в ті часи не вважав інтелектуалом, щоб звалити Троцького. А вийшло все навпаки: це Сталін віртуозно переіграв Зінов'єва, щоб позбутися спочатку Троцького, а потім і його самого. Ну а те, як намагалися використати та перекитрувати один одного Гітлер і Сталін, висвітлено у десятках книг.

10 років Сталін грався із Зінов'євим, як кіт із мишею. Не минуло й року після перекладу книги Гітлера «Майн Кампф», коли Зінов'єв зітхнув з полегшенням, коли йому здавалося, що Сталін нарешті залишить його в спокої, як 1 грудня 1934 був убитий Кіров. Спочатку Зінов'єва і Каменева змусили взяти на себе «моральну відповідальність» за цей злочин, а через два роки звинуватили у створенні терористичної організації «об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру» і розстріляли.

Так завершилося падіння у «слепающую тьму» (назва знаменитого роману Артура Кестлера про великий терор в СРСР) найближчого соратника

Леніна, одного з вождів більшовицької революції 1917 року Григорія Зінов'єва. Верховним Судом СРСР він був реабілітований у 1988 році.

Цікаво, що в Росії перше масове повне видання «Майн Кампф» у перекладі Григорія Зінов'єва було здійснено в 1992 році. Після цього книга видавалася різними видавництвами в 1998, 2002, двічі в 2003 році.

І наостанок ось така інформація з мережі: «У квітні 2016 року дружина українського президента Петра Порошенка Марина Порошенко відкрила в Києві „Книжковий арсенал”. ...На полицях була представлена й книга Гітлера “Майн Кампф”, яка має великий попит. Видавці кажуть: „Порівняно з іншими книгами українською мовою, «Майн Кампф» Гітлера – бестселер»».

Звісно Україна – тут не виняток. До 2015 року по всьому світу було видано близько 10 мільйонів екземплярів «Майн Кампф». У США, наприклад, книга продається накладами до 60 тисяч примірників на рік. Спроби заборонити друкування «Майн Кампф», а вони мають місце у багатьох країнах, після появи Інтернету не мають жодного сенсу.

БІЛЬШОВИК МИРОН ЧЕРНОМАЗОВ: АГЕНТ ЦАРСЬКОЇ ОХРАНКИ ЧИ ЖЕРТВА ПІДСТУПУ ТА ВЛАСНОГО МАРНОСЛАВСТВА?

Черномазов либо провокатор, либо дурак.

М.С. Ольминский

Де кілька років тому, натрапивши в Інтернеті на інформацію про Мирона Юхимовича Черномазова, я розмістив біографічну довідку про нього в «Історичному календарі Кіровоградщини на 2017 рік», а потім і в біографічному довіднику «Журналісти степового краю» (2019) такого змісту: «Черномазов Мирон Юхимович (літературний псевдонім Н. Лютиков, партійний – «Мирон», агентурна кличка – «Москвин») (1882-1917) народився в м. Златопіль – більшовик, агент царської охранки. Був членом Центрального комітету РСДРП(б), одним з керівників більшовицької газети «Правда» (нічний випусковий), якого знав і якому довіряв Ленін. З 1913 року – секретний співробітник Петербурзького охоронного відділення й одночасно головний редактор «Правди». 22.01.1914 року був запідозрений у провокаторстві й відлучений від партійної роботи. У листопаді 1916 року Бюро ЦК РСДРП винесло постанову про заборону всім партійним організаціям мати з ним справу. 7.03.1917 року Черномазов був заарештований як провокатор й у в'язниці отруївся».

Звісно, захотілося дізнатися значно більше про цю затавровану особистість. Як-не-як, Черномазов – наш земляк і далеко не остання людина в партійній ієрархії більшовиків. Що ж з ним сталося?

У десятках книг, присвячених історії боротьби царських спецслужб з революційним рухом у Росії, він дійсно фігурує то як інформатор охранки, то як її агент, секретний співробітник (сексот), то навіть як провокатор. Ось їх автори і назви: Чарльз Рууд, Сергій Степанов «Фонтанка, 16. Политический сыск при царях» (М., 1993); Сборник «Большевики. Документы по истории большевизма с 1903 по 1916 год бывшего Московского Охранного Отделения» (Нью-Йорк, 1990), Віктор Джанібекян «Провокаторы. Воспоминания, мысли и выводы» (М., 2000), Володимир Ігнатов «Доносчики в истории России и СССР» (М, 2014), Ісаак Розенталь «Провокатор Роман

Малиновский: судьба и время» (М, 2014), Олександр Широкопад «Секретные операции царских спецслужб 1877-1917» (М., 2016), Микола Стариков «История большевиков в документах царской охранки» (М., 2017) та ін.

Проте всіх дослідників цієї теми перевершив Петро Кошель, автор книжки «История сыска в России» (2010). Черномазова він включив у список, який назвав «12 секретних апостолів», з такою характеристикою: «Крупным осведомителем петербургской „охранки“ был Мирон Ефимович Черномазов, о котором сказано: „Черномазов Мирон Ефимович (агентурная кличка „Москвич“) – 200 руб. жалованья, бывший член Центрального Комитета с.-д. партии. Был главным руководителем большевистской газеты „Правда“. Освещает общее положение партии и частично местной организации“».

Водночас цю коротеньку інформацію про Черномазова Петро Кошель завершує дивним зізнанням: «В списке секретных агентов царского правительства, опубликованном министерством Керенского, М.Е. Черномазов значится, но о нем не дано никаких справок». Историк Олександр Широкопад також зазначає: «Дело Черномазова так и не было найдено в архиве охранки», а тому й називає його «самым таинственным агентом Департамента полиции». Інтригуюче, чи не так?

Ці й інші застереження, власне, й надихнули мене заглибитися в означену тему. Перечитавши всю наявну в Інтернеті літературу, в якій згадується наш земляк, маю сказати передусім, що в мене з'явилися вагомі підстави засумніватися у вірогідності розтиражованої інформації про Черномазова-провокатора. Схоже на те, що Мирон Юхимович не просто увійшов в історію – його в неї добряче вляпали.

Ще одна дивна річ: якщо про інших провокаторів і сексотів складені біографічні довідки, знайдені їхні світлини, то про Мирона Черномазова цього не аж ніяк не скажеш. Тому довелося буквально по крихтах збирати відомості про нього із різноманітних джерел: монографій, статей, спогадів.

І от що вдалося з'ясувати. Як повідомляється в одному з оперативних зведень поліції, народився Черномазов Мирон Юхимович (насправді його звали Черномазов Мейер Хаїм), міщанин, єврейського віросповідання, неодружений, у 1882 році за одними даними в Златополі, за іншими – у Новомиргороді. Втім, для нас це не принципово, оскільки ці два розташовані поруч містечка у 1959 році об'єднали в райцентр Новомиргород. Невідомо, яку освіту отримав Черномазов, коли пристав до революційного руху. Ось яка інформація про молоді роки Мирона Черномазова міститься у згаданому поліцейському зведенні: «Привлечен в качестве обвиняемого при Екатеринославском Губернском Жандармском Управлении по 252-й статье Уголовного Уложения. Состоял под особым надзором полиции в Елизавет-

граде, откуда в ночь на 24 августа 1903 года скрылся и направился будто бы за границу».

Надзвичайно цінні спогади про Черномазова пощастило знайти в книжці «Красные вехи. Сборник воспоминаний и материалов об истории революционного движения на Зиновьевщине», виданій у 1928 році. Їхній автор – уродженець Златополя, активний учасник революційного руху на Єлисаветградщині Ісаак Йосипович Красnobродський. Він добре знав і поважав Черномазова спочатку як члена гуртка самоосвіти, а потім – як члена Єлисаветградської організації РСДРП, що утворилася з нього у 1903 році. Красnobродський зокрема згадує, як на прохання Мирона Юхимовича переховував у Златополі двох чоловіків. Як з'ясувалося згодом, це були солдати місцевого гарнізону, які викрали зброю з арсеналу, були заарештовані й засуджені до смертної кари. Черномазову вдалося організувати їм втечу. Поки солдати ховалися в Златополі, Мирон Юхимович роздобув гроші, закордонні паспорти й переправив їх за кордон.

Красnobродський, коли писав спогади, знав про те, що Черномазова викрито як агента царської охранки (двічі про це згадує), а проте наводить на його захист наступний епізод, що стався в 1915 році: «Случилось, что одному товарищу нужно было ехать в Петроград. Я дал ему письмо к Черномазову и, как мне удалось выяснить, Черномазов этого товарища не выдал, хотя последний и жил по нелегальному паспорту. Черномазов знал, что я работаю в Екатеринославской организации и что через меня можно добраться и к другим товарищам. Ни я, ни кто-либо из близких мне, не был арестован. Таким образом, нельзя было заподозрить Черномазова в провокации».

Зі спогадів друкарського робітника, соціал-демократа Бориса Лінцера «Из истории революционного движения в Елисаветграде», опублікованих у 1928 році, дізнаємося, що в 1901-1902 рр. у нашому місті працювало нелегальне видавництво «Южный рабочий», яке встигло надрукувати 5 номерів газети під однойменною назвою. Серед членів єлисаветградської соціал-демократичної організації за 1903 рік з-поміж інших Лінцер називає «рабочего Черномазова (впоследствии оказавшегося предателем)». Цілком можливо, що саме в Єлисаветграді Мирон Юхимович почав працювати у журналістиці.

Судячи з усього, опинившись у Парижі, він досить швидко зарекомендував себе як авторитетний партієць. Про це свідчить той факт, що Черномазов був обраний делегатом представницького (за участю п'яти фракцій!) V з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), що проходив у Лондоні (30 квітня – 19 травня 1907 року). У ньому взяли участь 343 делегати (302 з вирішальними голосами) від 145 партійних організацій: 89 більшовиків, 88 меншовиків, 54 бундівці, 45 польських соці-

ал-демократів і 26 латиських. Наш земляк у списку делегатів значиться так: «312. Черномазов М.Е., большевик, Киевская организация, с решающим голосом». Слід також зазначити, що на цьому з'їзді кандидатами в члени ЦК РСДРП було обрано двох уродженців Єлисаветграда: Григорія Зінов'єва й Віктора Таратуту.

Чи не вперше як партійний діяч Черномазов яскраво «засвітився» в листопаді-грудні 1909 року в Баку, куди прибув за дорученням Леніна інспектувати міську партійну організацію більшовиків, одну з найвпливовіших і найпотужніших у РСДРП(б). Маючи на руках список партійного активу, Черномазов зібрав його на нараду (з'явилося 25 осіб) і вчинив справжній допит: «...Начал спрашивать имя, фамилию, партийную кличку, если таковая имеется, и какую работу и где он ведет... Далее он потребовал у каждого списки членов их кружков, а также заявил, что старые явки в Петербурге провалены, а новые можно получить только у него». Після цього бакинські товариші почали називати Мирона Юхимовича поміж себе «партійним генералом».

Багатом поведінка Черномазова не сподобалася, а Сталін на одному із зібрань буцімто навіть обізвав його провокатором. Так вперше до Мирона Юхимовича почало приліплюватися це ганебне тавро.

30 вересня 1909 року напередодні проведення всеросійської партконференції Черномазов і керівники бакинської організації Шаумян, Єнукідзе,

Каспаров й інші за чийсь доносом були заарештовані та ув'язнені. У в'язниці вони просиділи 9 місяців.

Після звільнення Черномазов виїхав до Парижа. Його авторитет у партійних колах після арешту й відсидки значно зріс. З 1910 до 1913 року Мирон Юхимович працював у нелегальній газеті «Социал-демократ», що видавалася в столиці Франції Центральним орга-

ном РСДРП і яку редагував Ленін разом із Каменєвим та Зінов'євим. Трудився «товариш Мирон» настільки успішно («как вол», вважав Каменєв), що в 1913 році він рекомендував його на посаду редактора газети «Правда», яка легально видавалася більшовиками в Петербурзі. По дорозі в столицю Російської імперії Черномазов завітав у Краків до Леніна, щоб отримати його благословення.

Так починалася, здавалося б, «зоряна мить» у житті Мирона Юхимовича, яка, однак, тривала недовго і завершилася ганьбою та незмитим досі клеймом провокатора.

Коли читаєш спогади про Черномазова-редактора «Правди», то складається враження, що він став жертвою власної надмірної странності й радикалізму. Одним словом – взяв лишку! Ось, наприклад, одна з найрізкіших оцінок діяльності «товариша Мирона» на посаді редактора:

«Черномазова подвело тщеславие. Он пытался выглядеть в глазах своих покровителей более значительным человеком в партии, чем являлся на самом деле. Выбрасывал в корзину статьи Ленина, задерживал их, вскрывал письма видных членов партии. Крупская отмечала о том периоде: „Ильич тогда нервничал, писал в „Правду“ сердитые письма, но помогало мало“. На заседаниях в редакции... Черномазов произносил пламенные речи, хвалил товарищей, которые, несмотря на преследования, служат революционному делу, пытался показать себя истинным борцом с самодержавием“».

Ще одне звинувачення: «Черномазов не желал считаться с мнением других членов редакционной коллегии и единолично проталкивал в печать хлесткие материалы, ставившие газету под удар, вопреки напоминаниям Ленина о необходимости соблюдать „цензурность“. Настроение против него все более накалялось».

Після того, як були провалені дві друкарні й після арештів (влітку 1913 року під арештом опинився сам Черномазов) почалися пошуки провокатора. Головним підозрюваним, звісно став Мирон Юхимович. Привід він дав сам своєю поведінкою, радикалізмом, фанатичною відданістю революційній справі, чим налаштував проти себе ледь не всіх колег по газеті й керівництво партії. Всі дружно називали Черномазова антипатичною людиною. А член редколегії газети «Правда», видатний більшовик-ленінець, публіцист Михайло Ольмінський (1863-1933) взагалі дав убивчу оцінку діяльності нашого земляка: «Черномазов либо провокатор, либо дурак».

Ось як викладено початок «справи Черномазова» в книзі історика Миколи Старикова: «В Петербурге недавно был арестован и позднее освобожден редактор местного партийного органа, газеты «Правда», некто Мирон Ефимович Черномазов. Этот Черномазов после своего освобождения изпод стражи передал представителям „шестерки“ (керівний орган партії – Авт.) следующее: на пятый день после ареста Черномазова пригласили в Охранное Отделение и там во время допроса начали предлагать ему взять на себя обязанности секретного осведомителя розыскного органа. При этом опрашивавшее лицо говорило, что хотя Охранное Отделение и „все“ знает, но желало бы при помощи Черномазова получать осведомительный материал непосредственно из первых рук. Желая склонить Черномазова к роли секретного сотрудника и показать осведомленность розыскного органа, опрашивавший подробно рассказывал ему о текущих начинаниях „верхов“ партии, о формируемой школе, о проектируемой в ближайшем будущем конференции и т. д., действительно подтвердив более чем солид-

Олена Розмирович

ную осведомленность Охр. Отделения. Особенно странным в словах опрашивавшего являлось то обстоятельство, что он рассказал Черномазову о том, что в Петербурге находится по делам партийной школы жена Трояновского „Галина“, которая действительно приехала несколько дней тому назад в Петербург и приезд которой в это время могло знать лишь весьма ограниченное число наиболее крупных партийных работников. В конце концов, опрашивавший даже оказался осведомленным о предстоящей „Галине“ поездке в Киев. Все эти обстоятельства подтверждали лишь то, что вблизи

„шестерки“ есть лицо, связанное с розыскными органами Империи».

Значимо, що Трояновська («Галина») – це наша землячка, Олена Розмирович. Саме вона ініціювала усунення Черномазова від редакторської та літературної роботи в «Правде» «за неумение смягчать, применительно к цензуре, резкость газетного тона». Натомість інший земляк, Григорій Зінов'єв, пропонував залишити «товарища Мирона» в газеті хоча б на господарській роботі за умови, «если новые данные не делают его и здесь невозможным». Але колег не переконав.

Єдиною людиною, яка виступила на захист Черномазова і яка добре знала його в доправдинський період і по спільній роботі в «Правді» (у 1912-1914 рр. працювала відповідальним секретарем газети), була Конкордія Миколаївна Самойлова (1876-1921). Вона, хоча й критикувала Мирона Юхимовича за стиль керівництва «Правдою», за самоуправство та волюнтаризм, у те, що він є провокатором, не повірила. Проте її свідчення до уваги не взяли.

Через багато років інша більшовичка Ізабелла Георгіївна Морозова, згадуючи «справу Черномазова», зауважувала, що завербувати його було не так просто: «Он был начитанным, любил поспорить, порассуждать. Надо было поиграть на его честолюбии».

Сам Черномазов на засіданні «шістки» категорично заперечив звинувачення в провокаторстві: «Вы упрекаете меня, основываясь на каких-то мифических предположениях. Я все изложил в объяснительной записке. Ваши обвинения не признаю... Если я в чем-то и ошибаюсь, то никакого умысла в моих ошибках нет, а есть чистая случайность! Вы убедитесь со временем, что допускаете ошибку!»

Навіть Ленін після розгляду «справи Мирона» змушений був визнати: «Наш ЦК назначил следствие по поводу подозрений против Черномазова, но собрать точных данных не удалось, так что объявить его провокатором

петербургские товарищи не решились. Пришлось ограничиться отстранением Черномазова от „Правды“».

Ображений Мирон Юхимович навіть заявив, що взагалі йде з партії. Проте передумав, оскільки йому запропонували керівництво страховими (лікарняними) касами. Але й тут залишився вірним собі, вступивши у конфлікт із журналом «Вопросы страхования» Всеросійської страхової ради, який видавали більшовики, звинувачуючи редакцію часопису «в нежелании заниматься революционированием рабочего страхового движения».

Це була ще одна фатальна помилка Черномазова. Річ у тім, що секретарем журналу «Вопросы Страхования» працювала рідна сестра Леніна Анна Іллівна Ульянова-Єлізарова. У листі до брата від 24 квітня 1916 року вона скаржиться: «...Здесь вредит Мирон: сидит в низах, в больничной кассе, пользуется влиянием, на безлюдье особенно, и ведет подкоп под „Вопросы Страхования“. Требовал, чтобы его провели в редакцию. Его провалили, опираясь между прочим на то, что он был в 24 часа отставлен от редакторства в „Правде“ и до сих нор в правах не восстановлен. Последнее соображение, конечно, легковесно. Мог не годиться на одном месте, это не значит, что должен быть всюду выставляем. Будучи забракован в редакции „Вопросы Страхования“, он стал агитировать за другой страховой орган».

Меня просили, чтобы вы высказались против такой агитации и, так сказать, пристыдили Мирона. Может быть, это можно сделать в виде письма в Петроградский комитет, между прочим».

Терпєць Леніна увірвався: «...Черномазов интриговал против сестры Ани, его безусловно убрать и забыть». А тут, на біду Черномазова, у липні 1916 року були арештовані 30 осіб, причетних до журналу «Вопросы Страхования», а сам часопис був закритий. ЦК поклав відповідальність за провал на Черномазова, вирішивши, «что внимание полиции к журналу привлечено он своими скандалами».

У листопаді 1916 року Бюро ЦК РСДРП(б) винесло постанову про заборону всім партійним організаціям мати з ним справу через підозру у провакаторстві.

Для Черномазова «грім ударив» 11 березня 1917 року, коли газета «Биржевые ведомости» опублікувала офіційний список провакаторів з його прізвиськом. Єдина підстава – дві розписки агента «Москвина» (за червень і грудень 1915 року) про отримання від начальника Петроградського охоронного відділення

Газета «Биржевые Ведомости», яка «вбила» Черномазова

Роман Малиновський

винагороди в розмірі 75 і 100 руб. Внаслідок експертизи, невідомо ким проведеної, було визнано, що «вероятнее всего» (!) цим Москвиним був Черномазов. Сам Мирон Юхимович співпрацю з охранкою категорично заперечував, хоча воно йому й пропонувалося після арешту в 1913 році (про це він сам інформував керівництво партії). Сучасний історик А.С. Серебренніков вважає, що звинувачення Черномазова в провокаторстві було сфабриковане Охранкою з метою відвести удар від свого найціннішого агента серед більшовиків – Романа Малиновського.

Саме він, коли нависла реальна загроза викриття, вміло підставив Черномазова. Мовляв, найавторитетніша людина в партії Ольмінський вважає Черномазова або провокатором, або дурнем. Та й сам Черномазов зізнався, що його охранка намагалася завербувати. Цього виявилось досить, аби скомпрометувати Черномазова.

20 березня 1917 року Мирон Юхимович був арештований за розпорядженням Тимчасового уряду. Через декілька днів його знайшли мертвим у камері петроградської в'язниці «Кресты». Офіційна причина смерті – отруєння. Проте відповіді на запитання – було це самогубство чи вбивство – ніхто не шукав.

Царська охранка, здавалося б, зробила усе можливе й неможливе, аби революція не відбулася. Коштів «на інформування» спецслужби Російської імперії не шкодували. Найцінніший «сексот» у стані більшовиків, член ЦК партії, улюбленець Леніна, уже згаданий нами Роман Малиновський (1876-1918) отримував фантастичну зарплату в розмірі 700 руб. щомісяця! Для порівняння: оклад генерал-губернатора складав 500 руб. Малиновський був депутатом 4-ї Державної Думи, керівником більшовицької фракції (1913-1914). З його подачі було арештовано Миколу Бухаріна (1910), Серго Орджонікідзе (1912), Якова Свердлов (1913), Йосипа Сталіна (1913) й інших більшовиків. У 1918 році Малиновський після визволення з полону (був учасником Першої світової війни), не інакше як здуру повернувся в Росію, щоб... виправдатися. Це йому не вдалося: за вироком Верховного трибуналу ВЦВК від 5 листопада 1918 року він був розстріляний у Москві. Це була єдина людина, яка могла врятувати репутацію покійного Мирона Черномазова, зізнавшись, що він його підставив, аби убезпечити себе.

За свідченням жандармського генерала Олександра Спиридовича, дев'ять із десяти більшовиків співпрацювали з Охранкою прямо або опосередковано. Більше того, стверджує він, сама газета «Правда» видавалася... на кошти охранки. За підрахунками істориків, за період 1880-1917 рр.

в архівах Департаменту поліції налічувалося близько 10 тисяч секретних співробітників («сексотів»). Напередодні Першої світової війни діяльність РСДРП «висвітлювали» 2070 штатних «сексотів» (в її лавах тоді перебувало не більше 10 тисяч осіб!), не рахуючи «штучників», що надавали інформацію епізодично, та філерів – агентів зовнішнього спостереження.

Після революції один із донощиків-більшовиків написав Горькому покаянного листа: «Ведь нас много – все лучшие партийные работники». Найближче оточення Леніна буквально кишіло агентами поліції. Директор департаменту поліції, уже в еміграції, говорив, що кожен крок, кожне слово Леніна було відомо йому до найдрібніших деталей. Наприклад, у 1912 році в Празі в умовах найсуворішої конспірації відбувся з'їзд партії. Серед 13 його учасників, найнадійніших і ретельно перевірених, четверо були... агентами поліції, які написали детальні звіти про цей захід.

Годі й говорити, що під підозрою перебували буквально всі члени партії, навіть сам Ленін. Дотепер дискусійним залишається питання, а чи не був «сексотом» і Сталін. Надзвичайно дотепно про «стукачів» і подібну ситуацію висловився поет Ігор Губерман:

*Вокруг меня ровесники стучат –
Один на всех и все на одного.*

Схоже на те, що охранка у своїх відчайдушних спробах запобігти революції лише пришвидшувала її настання. Явно переборщила, або як кажуть росіяни, – «переусердствовала»! Своїм найціннішим агентам – Азефу в партії есерів і Малиновському в більшовицькій партії – охранка занадто багато дозволяла.

Секретний співробітник департаменту поліції (з 1892 року) Євно Фішелевич Азеф (1869-1918) був не лише одним із лідерів партії есерів, а ще й організатором та керівником її бойової організації. Він здійснив понад 30 терористичних актів проти представників вищих чинів царського державного апарату. Одночасно не менш сумлінно виконував свої обов'язки «сексота». Наприклад, в 1901 році видав поліції з'їзд представників партії есерів у Харкові; в 1905 – майже весь склад «бойової організації», у 1908 році за його доносом страчено 7 членів «бойової організації». Азеф був викритий у 1908 році, засуджений до страти, але йому дозволили втекти.

Та найдивніше, що керівництво обох партій вважало, що Азеф і Малиновський принесли більше користі революційній справі, аніж охранці!

Деяке уявлення про зовнішність Черномазова можна скласти зі спогадів одного з керівників радянської держави, «правої руки» Сталіна В'ячеслава Молотова (1890-1986) і визначного радянського державного діяча Федора Раскольникова (1892-1939). Перший чомусь вважав, що походить Черномазов «из попов, но еврей. Такой черный, кудрявый. Возможно, это

одна из его фамилий». Другий змальовує Мирона Юхимовича так: «Его наружность несколько не изменилась: та же густая, черная с проседью борода и большая курчавая шевелюра, те же темные глаза».

Щодо прізвища Черномазов, то, можливо, рацію має Молотов, припустивши, що це не справжнє прізвище нашого земляка. Втім, щодо його зовнішності, то воно досить промовисте. Згідно з однією із версій, то воно походить від прізвиська Черномазий – так називали смугляву від природи людину. Втім, існує й інше пояснення: Черномазов – прямий переклад з тюркської мови слова Карамурза (Чорний князь). У романі Достоевського «Брати Карамазови» одного з братів Альошу двічі називають Черномазовим.

І справді, історія життя й смерті Мирона Черномазова могла послужити сюжетною лінією для одного з творів Достоевського, автора геніального й пророчого роману про революціонерів «Біси», а він сам – стати прототипом одного з його персонажів.

Та хоч як там було, на запитання, винесене в заголовок статті, можемо дати ствердну відповідь: агентом царської охранки Мирон Черномазов не був!

ГОЛОВНИЙ РАДЯНСЬКИЙ ЖУРНАЛІСТ ДАВИД ЗАСЛАВСЬКИЙ: «„ПРАВДА“ – ЦЕ Я!»

*А вот Давид Заславский. Он, как бог,
Многообразен и един во многих лицах.
Историк будущий его узнает слог
В рецензиях, статьях, передовицах.
Доныне, кажется, он не писал стихов,
Но и их писать, конечно, он готов...*

*Такой он приятный, степенный на вид,
Но в строчке печатной Давид ядовит...*

*В борьбе с врагом лобого вида
Сверкает острый меч Давида...*

Самуил Маршак

Якби не дослідження аспіранта університету в Анкарі (Туреччина) Севтапа Сиракая «Советский след в Анкарском покушении и освещение этого события в советской прессе», що опубліковано в науковому мережевому журналі «Государственное управление. Электронный вестник» (№ 45, 2014), то я б і не захопився життєписом журналіста Давида Йосиповича Заславського.

Автор статті висвітлює маловідому сторінку з історії Другої світової війни: спробу радянських спецслужб 24 лютого 1942 року в Анкарі ліквідувати посла Німеччини в Туреччині Франца фон Папена з метою посварити ці країни, перешкодити вступу Туреччини у війну на боці Німеччини. Замах не вдався, оскільки бомба передчасно вибухнула в руках завербованого терориста, яким виявився громадянин Туреччини болгарського походження. Організаторів теракту, що ховалися в радянському посольстві, турки арештували, відбувся гучний судовий процес.

Зрозуміло, що Радянський Союз категорично заперечував свою причетність до замаху. Мовляв, це зробили німецькі спецслужби, щоб посварити Туреччину із СРСР. Автором декількох статей у газеті «Правда» про цей суд над «безневинними» радянськими громадянами і був Давид Заславський (1880-1965). Турецький дослідник не лише посилається на них, а й подає

Давид Заславський

коротеньку біографічну довідку про Заславського, яка починається так: «Давид Заславський – один из лидеров молодежного социалистического сионистского движения – родился в 1880 году в Елизаветграде...» Ось так і з'явився елисаветградський слід у життєписі корифея радянської журналістики. Річ у тім, що всі інші біографічні джерела про Заславського в Інтернеті (а їх десятки) стверджують, що народився Давид Йосипович 1 січня (за старим стилем) 1880 року в Києві.

Звісно ж виникає питання, звідки турецький дослідник почерпнув цю інформацію. Єдине джерело, на яке посилається Севтап Сиракая, згадуючи Давида Заславського, це невеличка за обсягом (96 сторінок) книжка, а точніше брошура дослідника історії радянської культури Євгена Єфимова «Сумбур вокруг „сумбура“ и одного „маленького журналиста“». Стаття і матеріали», що побачила світ у 2006 році у московському видавництві «Флінта» (наклад 500 примірників). В анотації зазначено: «Автор представил исследование о Заславском, в котором рассматриваются история его жизни и обвинения против него, одни из которых подтверждаются, а другие отвергаются».

*Заславський – студент
Київського університету*

Сам Євген Єфимов пише: «Закрадывается подозрение, что многие наши публицисты и историки тычут в Д. Заславского перьями совсем не от большой осведомленности в его греховной биографии».

На це дослідження «гріховної» біографії Заславського в Інтернеті є чимало посилань і відгуків, надрукований навіть фрагмент із книжки, однак познайомитися з нею у повному обсязі, на превеликий жаль, не вдалося. А тому відповіді на запитання, чому Євген Єфимов місцем народження Давида Йосиповича вважає Елисаветград, а не Київ, я не отримав. Тому зробив спробу самотужки, суто гіпотетично, не маючи прямих доказів, вийти на елисаветградський слід у біографії Заславського.

Судячи з усього, Давид Йосипович неабияк підправив свою офіційну біографію. Аби переконатися у цьому, досить порівняти його життєпис у Вікіпедії з іншими біографічними джерелами. Це стосується передусім місця народження, соціального походження батьків, кількості дітей у родині. Сумніви викликає насамперед твердження, що він народився в сім'ї службовця Йосипа Заславського та його дружини Софії Дворкіної. Навіть дата народження Давида (1880 рік) й та викликає сумнів, оскільки одне з доволі серйозних джерел вказує на 1879 рік.

Український історик Сергій Білокінь пише, що Заславський народився не в Києві, а в Київській губернії, і батько його був конторським службовцем на одному з цукрових заводів.

Також у Вікіпедії зазначено, що в родині Заславських було троє дітей.

Крім Давида, це Емілії (1892-1941), що став агрономом і загинув на фронті, та Фанні (1875-1942), педагог за фахом, яка померла в блокадному Ленінграді.

Тим часом найавторитетніший дослідник життя й діяльності Давида Заславського Євген Єфимов пише, що в родині було семеро дітей, до того ж один з його братів емігрував за кордон з Києва в 1918 році, а вищу освіту здобув лише Давид, закінчивши юридичний факультет Київського університету.

А ось, на мій погляд, найцікавіше й найголовніше. З усіх елисаветградських Заславських, представлених в Інтернеті, найбільш ймовірним батьком Давида уявляється Заславський Йосип Хаїмович. Про це дізнаємося з довідника «Весь Елисаветград на 1888 год»: «Заславский Иосиф Хаимович – член Духовного Еврейского правления в синагоге Бес-Гамедриш, староста». Звісно, у радянські часи син службовця міг почуватися значно безпечніше, ніж син старости синагоги. Так, очевидно, й міркував Давид Йосипович, коригуючи свою біографію.

Ну, а далі якихось суттєвих розходжень у життєписі Заславського я не помітив. До речі, називати його просто журналістом чи газетярем зовсім недостатньо. Давид Львович був напрочуд і різнобічно обдарованою особистістю. У довідниках його представляють так: російський, радянський та єврейський (писав також на їдиші) публіцист, літературознавець, літературний і музичний критик, журналіст (фейлетоніст); соціал-демократичний (меншовик), бундовський та комуністичний діяч.

Заславський і справді починав як сіоніст, вступивши в Бунд (Єврейська робітничка соціалістична партія) ще в 1900 році, був навіть членом Центрального комітету Бунду. У 1907 році Заславський – делегат від Бунду на П'ятому (Лондонському) з'їзді РСДРП, у якому брали участь Ленін, Троцький, Сталін, Горький, Роза Люксембург й ін.

Згодом Давид Йосипович став одним із керівників меншовицької газети «День». Після Лютневої революції 1917 року прославився нещадною критикою більшовиків та особисто Леніна, викриваючи його як німецького шпигуна, агента німецького генерального штабу, якого слід негайно заарештувати; вважав захоплення влади більшовиками, якщо воно відбудеться, катастрофою для країни.

Розлютував Леніна настільки, що той відгукнувся на критику Заславського аж у трьох статтях 1917 року («Расхлябанная революция», «Политический шантаж», «Письмо товарищам»), називаючи Давида Йосиповича

«грязным господином», «клеветником», «негодяем», «наемным пером», «политическим шантажистом» і просто «собакою».

На Жовтневу революцію Заславський відгукнувся полум'яним зверненням «Тем, хто у власті»: «Вы не власть. У вас в руках сила, вам повинуются штыки, вы можете посадить в тюрьму своих противников, но вы не власть. Вы можете заставить делать по-вашему, и привести к молчанию врага, можете зажать рот, – но так все время и должны зажимать и ни на одну минуту не опускать руки, потому что полузадушенные мы все же крикнем, что вы узурпаторы, и никогда, никогда не признаем мы нравственной силы за вашим захватом. И вы должны поэтому управлять, окруженные штыками. Вы не можете выпустить из рук ружье, или штык, или нагайку, и путь террора неизбежно лежит перед вами!»

У 1918 році газету «День» більшовики закрили, а Заславського заарештували, він сидів в одній камері з письменником Пришвіним, царським міністром Покровським та робітником-есером. Після звільнення Давид Йосипович з родиною виїхав до Києва, де скомпрометував себе співробітництвом із денікінською пресою, за що його виключили з Бунду.

*Художник Борис Єфимов.
Шарж на Заславського*

У 1920 році Заславський у київській газеті «Коммунист» публікує «Покаянное письмо», визнаючи, що помилявся в оцінці більшовиків та їхньої революції: «События последних месяцев, в России и за границей, привели меня к твердому убеждению в том, что я ошибался в своей оценке роли и значения Советской власти. Неправильная оценка приводила к ошибкам, о которых я вспоминаю с глубоким сожалением...» Давид Йосипович заявив, що відтепер назавжди полишає політичну діяльність та зосереджується,

як журналіст, на господарській та культурній тематиці.

У цей період Давид Йосипович друкує в альманасі «Еврейская летопись» у 1923 році надзвичайно цікаве дослідження «Евреи в русской литературе». Слідом за Заславським, прочитавши під цим кутом зору твори майже всіх класиків російської літератури (від Пушкіна до Горького і Чехова), читач мимоволі змушений зробити висновок: вона є за своєю суттю юдофобською.

Нещодавно популярний єврейський журнал «Лехаїм» передрукував цю працю Заславського, яка аніскільки не застаріла, з коротенькою передмовою:

«Малоизвестное исследование, перепечатываемое нами спустя восемь десятилетий после его выхода в свет в малотиражном (2800 экземпляров) альманахе, изобилует примечательными фактами. При этом почерпнуты они из произведений общедоступных и действительно популярных. Тем не менее до той давней публикации не существовало подобных добротных исследований, построенных целиком на неопровержимых цитатах и фактах. Что, согласимся, безусловно, аттестует автора как приметливого, умного читателя».

З 1924 року Заславський став працювати в радянській пресі. Спочатку як фейлетоніст у газеті «Известия», а з 1928 року – в головній газеті Країни Рад «Правде». До того ж запросила його на роботу, особистого ворога «вождя світового пролетаріату», сестра Леніна Марія Ульянова, яка була членом редколегії та відповідальним секретарем «Правды». Виявляється, Володимир Ілліч, попри критику Заславського, відавав належне його журналістському хисту.

Після авантюри полкового комісара Йосипа Кернеса (уродженця Єлисаветграда), про якого нещодавно писав, котрий, потрапивши в полон до німців, аби вижити, видав себе за представника неіснуючої антисталінської опозиції, буцімто уповноваженого нею домовитися з Німеччиною про укладання сепаратного миру з Радянським Союзом, не думав, що вдасться колись іще натрапити на не менш фантастичний життєпис із карколомним сюжетом.

А саме такою видається історія життя журналіста Давида Йосиповича Заславського. Неймовірно, але факт: 37 років (з лютого 1928 р. до березня 1965 р.) Заславський працював у головній радянській газеті «Правда». І не просто працював, а був її провідним співробітником, «партійним пером», «рупором Кремля» й особисто Сталіна.

Бути безпартійним у друкованому органі ЦК КПРС виглядало доволі абсурдно. Однак партійна організація «Правды», пам'ятаючи антиленінські виступи Заславського, тричі відмовляла йому. Лише в 1934 році після того, як рекомендацію в партію Давиду Йосиповичу Заславському дав особисто Йосип Віссаріонович Сталін, він став комуністом. Навряд чи хто іще був удостоєний такої честі. Судячи з двох орденів Леніна, які отримав Заславський, він був улюбленцем вождя до кінця його життя. Правду кажуть: у кожного антисеміта (а Сталін ним був) є улюблений єврей.

Після смерті Сталіна Заславському в 1954 році таки пригадали «гріхи молодості» й виключили з партії та вигнали з роботи. Втім, ненадовго.

Коли до влади прийшов Хрущов, Давида Йосиповича відновили і в партії, і в Правде».

Давид Йосипович працював напрочуд легко й швидко, відразу набіло, без чернеток і правок, а тому й міг за день написати фейлетон і п'ять статей різноманітної тематики. Досить часто номери газети «Правда» складалися переважно з його матеріалів. У приватному листуванні «правдист» інколи не міг втриматися, щоб не похвалитися: «Сегодня „Правда“ – это я. Передовая – моя, Заславский – я, Д.З. – я, аноним – тоже я». Крім того, з 1943 року Давид Йосипович – член редколегії та провідний фейлетоніст найпопулярнішого радянського сатиричного журналу «Крокодил», а ще й був завідувачем кафедри журналістики у Вищій партійній школі при ЦК КПРС.

Заславський – автор тисяч статей та фейлетонів, близько 30 книг, за життя в 1960 році був виданий двотомник його вибраних творів «День за днем». А в 1980 році до 100-річчя від дня народження світ побачила книжка «Талант, отданный газете. Из творческого наследия Д.И. Заславского».

Давида Йосиповича можна назвати найяскравішим представником «другої найдавнішої професії» (після проституції). Мова звісно йде про продажність журналістської братії. Ця крилата фраза увійшла в обіг у Радянському Союзі з подачі саме Давида Заславського, який написав післямову «Быт и нравы американской буржуазной печати» до роману американського письменника Роберта Сильвестра, що так і називається «Вторая древнейшая профессия».

Роберт Сильвестр розповідає, коли і за яких обставин народився цей афоризм: «В 1936 году на совещании с сотрудниками газеты “Дейлиглоб” ее владелец Джон Ходжмен сказал, что великие писатели редакции не требуются, ибо пишут друг для друга, а не для нормального читателя, хоть и воображают, что пишут для потомства. А ему, Ходжмену, нужны люди, которые работают для сегодняшнего дня и забывают завтра то, что написали сегодня. “Газетное дело – не искусство, а ремесло. Это профессия почти столь же древняя, как... словом, это вторая древнейшая профессия”».

Книжка «Вторая древнейшая профессия» в російському перекладі побачила світ у 1957 році. І звісно ж Давид Йосипович виступив з викриттям продажності буржуазної преси: «Буржуазная журналистика, как злой гений, разрушает жизнь людей, вносит разложение в общественную среду. Она представляет серьезную социальную опасность. Журналисты давно примирились со своим рабским положением и верно служат хозяину. Другие в душе еще сохраняют какие-то остатки человеческого достоинства, возмущаются, презирают издателя, редакторов и самих себя, но бессильны».

Написано щиро. Можливо, Давид Йосипович підсвідомо писав і про стан радянської журналістики, і про специфіку цієї професії, і про самого

себе – раба Сталіна? Яка може бути «свобода творчості» журналіста при його цілковитій залежності від головного редактора, а того, своєю чергою, від засновника та видавця? Журналістів-початківців у радянські часи досвідчені колеги попереджали: «Запам'ятай головну нашу заповідь: головний редактор завжди правий, навіть тоді, коли він геть неправий!»

Що таке партійна цензура, Заславський знав краще, ніж будь-хто інший.

10 вересня 1946 року, як член редколегії журналу «Крокодил», він навіть наважився на безпрецедентний в історії радянської журналістики крок. Давид Йосипович звернувся з листом до секретаря ЦК ВКП(б) А.О. Жданова (головного партійного ідеолога) з проханням звільнити журнал від цензури відділу преси Міністерства закордонних справ «и возложить всю полноту ответственности за журнал на его руководителя».

Управління пропаганди та агітації при ЦК КПРС інформувало Жданова, що не бачить підстав звільняти редакцію журналу «Крокодил» «от обязанности направлять для просмотра в отдел печати Министерства иностранных дел внешнеполитические материалы». Причина – «из всего того, что публикуется „Крокодилом“ на международные темы, мало что можно признать удачным».

Улюбленим письменником Заславського, якого він найчастіше цитував у своїх фейлетонах, був Салтиков-Шчедрин. Одна з цитат мене вразила особливо: «Чтобы угодить начальству, мало быть лояльным. Нужно совершить подлость».

А згадалася вона тому, що й сам Заславський чинив відповідно. Маю на увазі декілька статей, якими він зіпсував свою репутацію. Близкучий знавець сталінської епохи, ізраїльський літературознавець Михайло Вайскопф взагалі дає йому нищівну характеристику: «Одиозный Заславский (1880-1964) – одна из омерзительнейших фигур в истории не только межэтнических отношений, но и в сфере советского цензурного террора. Достаточно напомнить о его деятельности в газете „Правда“ с 1928 года – в роли костолома, о травле О.Э. Мандельштама, Б.Л. Пастернака, многих инакомыслящих, исправного и рьяного подписанта антиизраильских „писем советской общественности“ и о других “подвигах”».

А тим часом автор новітнього дослідження життя і діяльності Заславського «Сумбур вокруг „сумбура“ и одного „маленького журналиста“», неодноразово згаданий нами Євген Єфимов, доводить, що Давид Йосипович безпосередньо причетний до появи лише трьох сумнозвісних статей:

«Во-первых, это правдинская статья “Сумбур вместо музыки” (1936, без подписи) против оперы Шостаковича „Леди Макбет Мценского уезда“, по мнению всех, кто о ней писал, инициированная лично Сталиным.

Во-вторых, это правдинская статья “Об одной антипартийной группе театральных критиков” (1949, также без подписи), которая открыла ста-

линскую кампанію против космополитов. Д. Заславский действительно участвовал в написании этой статьи “о критиках”, но в коллективе авторов.

В-третьих, это статья Д. Заславского в “Правде” против Бориса Пастернака — “Шумиха реакционной пропаганды вокруг литературного сорняка” (1958), написанная в связи с публикацией на Западе романа “Доктор Живаго”. Статья была написана по заданию Президиума ЦК КПСС. Но не Заславский возглавил кампанію против Пастернака. Он был тогда больным полуслепым почти 80-летним стариком».

До речі, стаття без підпису означала, що в ній висловлена точка зору редакції газети, вважає ЦК КПРС. Отже, Давид Йосипович писав їх не за власним бажанням, а виконував партійне доручення. Відмовившись, підписав би собі смертний вирок, а Сталін знайшов би іншого раба. От і всі гріхи Заславського.

У цькуванні Осипа Манделштама, Анни Ахматової, Михайла Зощенка та багатьох інших видатних діячів літератури і мистецтва, у яких його обвинувачують, Давид Йосипович участі не брав. Тому називати його «катом культури», робити «цапом відбувайлом» за всі злочини радянської влади на культурному фронті, м'яко кажучи, некоректно.

Цікавою видається тема «Заславський і Україна». Давид Йосипович зберіг до батьківщини теплі почуття. Володів українською мовою. Про його перебування на рідній землі у 1918-1921 рр. є доволі несподіване свідчення: «Он всей душой сочувствовал независимости “неньки” Украины. При этом и вообразить себе не мог распада России». Заславський — автор передмови до вибраних творів Т. Шевченка (1939), критико-біографічної розвідки «М.П. Драгоманов: К истории украинского национализма» (Москва, 1934), книги нарисів «Тиха ль украинская ночь?: (по селам новой Украины)» (Москва; Ленінград, 1931). У Російському державному архіві літератури та мистецтва зберігається 18 листів Михайла Грушевського до Заславського, написаних у період з 1924 по 1931 рік, які й досі не оприлюднені.

АРСЕНІЙ ТАРКОВСЬКИЙ, СВЕТ ПРИДВОРОВ І ЙОГО БАТЬКО ДЕМ'ЯН БЕДНИЙ

*Слово тільки оболочка,
Пленка жреbieв людських,
На тебе любая строчка
Тошиє нож в стихах твоих.*

Арсеній Тарковський

*Дем'ян творить ведь не в тех рeдких слу-
чаях, когдa Аполлон требуєт к свящeннoй
жертвe, а изo дня в день, когдa призыва-
ють события и... Центральний Комитет.*

Лев Троцький

Вперше про Святослава Придворова, улюбленого сина Дем'яна Бедного, якого він називав Светом, я почув від Олени Орестівни Ноземцевої, легендарної особистості в історії музейної справи нашого краю. Сімнадцять років (1953-1967) вона була директором обласного краєзнавчого музею. Саме завдяки їй у 1965 році в приміщенні Преображенської єдиновірської церкви було відкрито Кіровоградську картинну галерею, якій я, до речі, віддав вісімнадцять років життя на посаді старшого наукового співробітника. Олена Орестівна була її справжнім фундатором. Це вона домоглася передачі живописних і графічних творів відомих художників з Ермітажу, Третьяковської галереї, Київського музею російського мистецтва й приватних колекцій, що утворили «золотий фонд» зібрання картинної галереї (нині обласного художнього музею).

Наша зустріч відбулася за ініціативою Ноземцевої в неї вдома незадовго до її смерті. Я тоді працював журналістом у газеті «Народне слово», й Олена Орестівна, певно, мала надію, що її спогади про спілкування з видатними особистостями нашого краю мене неабияк зацікавлять. Так і сталося, але «визрів» я для того, щоб їх оприлюднити, лише зараз. Особливо

Арсеній Тарковський у Кіровограді біля будинку, де минули дитячі роки. 1955 рік

запам'яталися розповіді Ноземцевої про зустрічі з Арсенієм Тарковським і Светом Придворовим.

Найбільше Олену Орестівну вразив приїзд Арсенія Тарковського на батьківщину в 1955 році. Це були найзворушливіші (бо виявилися останніми) відвідини видатним земляком рідного краю. Обком партії виділив машину для поїздки Арсенія Тарковського на хутір Надія, де проходило його дитинство, а Олена Орестівна його супроводжувала.

Поет хвилювався і нервував усю дорогу. Коли дісталися хутора, зупинив автомобіль, опустився на коліна, хоча й був на милицях, і зі сльозами на очах поцілував рідну землю. Це були сльози розчулення.

Господар Андрій Юрійович Тобілевич, як виявилось, до зустрічі з Арсенієм Олександровичем не готувався, попри те, що був заздалегідь попереджений. Обід був більш ніж скромний, та й розмова не дуже клеїлася. Відчувалося, що хазяїн чимось заклопотаний та занепокоєний, час від часу кудись відлучався. Зрештою Андрій Юрійович зізнався, що страшенно переживає за корову, яка от-от має отелитися.

Настав вечір і стало зрозуміло, що Тобілевич не збирається запрошувати Тарковського переночувати на хуторі, на що той, звісно ж, розраховував. Тоді Арсеній Олександрович почав умовляти Андрія Юрійовича поїхати з ним до міста. Мовляв, гроші в нього є, посидимо в готелі за чарчиною, позагадуємо літа дитячі. Тобілевич довго вагався (а раптом корова за його відсутності все ж отелиться!), а потім все ж погодився – за умови, що на світанку його відвезуть на хутір. Та ледве виїхали за його межі, як Андрій Юрійович зупинив машину, кинувши на прощання: «Вибачай, Арсюшо! Ну ніяк не можу. Нутром відчуваю, що корова вночі розродиться». Всю дорогу до міста Тарковський мовчав та час від часу витирив носовичком сльози – та вже з іншої причини.

*Дем'ян Бедний із синами
Святославом і Дмитром*

А от візит Света Придворова у Ноземцевої залишив найнеприємніші враження. Зовсім не світлою особистістю виявився синок Дем'яна Бедного. Пройдисвіт, грубіян, хвалько і брехун, гіркий п'яниця, дебошир, який щовечора влаштовував бійки в ресторані, чіплявся до жінок, позичав у всіх гроші і одразу ж їх пропивав, він здавався втіленням усіх людських пороків та смертних гріхів. Повер-

татися додому «Мрак» Юхимович відверто не поспішав, мовляв, немає грошей на літак, чекає переводу зі столиці.

Дійшло до того, що працівники музею, аби здихатися Придворова, кілька разів гуртом збирали для нього кошти на проїзд до Москви. Марно. Свет нахабно брехав, що загубив квиток на літак. Після чергової бійки в ресторані та затримання міліцією у справу втрутився перший секретар Кіровоградського обкому партії Микола Кириченко. Він наказав негайно відіслати сина Дем'яна Бедного з міста. В аеропорт його супроводив міліцейський ескорт. Звісно, Свет Юхимович протестував, навіть погрожував поскаржитися самому Хрущову за таке ставлення до сина великого пролетарського поета. Проте міліціонери не лише посадили Придворова в літак, а й дочекалися, поки він підніметься у повітря. Лише після цього всі зітхнули з полегшенням.

Судячи з усього, ці ганебні пригоди Света Придворова в Кіровограді відбувалися в 1968 році. Газета «Молодий комунар» від 28 травня 1968 року інформувала читачів про урочисте відкриття музею Дем'яна Бедного в селі Губівці, в якому взяли участь доньки поета Сусанна й Тамара та його син Свет Придворов. Того ж року «Молодий комунар» один із номерів газети присвятив 100-річчю від дня народження Максима Горького. У замітці про відкриття в обласному краєзнавчому музеї виставки до цієї дати повідомлялося, що Свет Придворов подарував музею фото батька з Горьким. Принагідно згадаю, що Олена Орестівна Ноземцева, як і Дем'ян Бедний, також народилася в селі Губівка Компаніївського району.

Біографічної довідки про Света Придворова в інтернеті я не знайшов, тому й невідомо, коли він народився та помер, яку мав освіту. Натомість він фігурує у спогадах відомих особистостей. Наприклад, виявляється, Свет Придворов захоплювався тенісом. У минулому відома радянська тенісистка Наталія Ветошнікова розповідає про Всесоюзний тенісний турнір у 1937 році, «в котром приняли участие лучшие теннисисты и тренеры страны, а также „подающая надежды молодежь“... Сразу после окончания сбора начались соревнования на первенство СССР среди мальчиков и девочек... У мальчиков победителем тогда стал Свет Придворов, сын Ефима Придворова, более известного как поэт Демьян Бедный. А у девочек я, Наталья Ветошникова».

Та вже зовсім неймовірну історію про свого друга, письменника-дисидента Фелікса Светова (1927-2002) розповідає Володимир Войнович (1932-2018) в останньому підсумковому творі «Автопортрет: Роман моей жизни» (2017): «Настоящая фамилия Феликса была Фридлянд. В детстве мать звала его не Феликсом, а Светом или Светиком, потому что ей нравился соседский мальчик – сын пролетарского поэта Демьяна Бедного Свет Придворов. Новое имя к Феликсу прилипло, его все стали называть Светом или даже Светиком, из этого имени он потом сделал псевдоним Светов и в конце концов Световым стал по паспорту. А Свет Придворов, как мне рас-

сказували, виріс в мелкого афериста вроді ильфо-петровських персонажей: стукався в двері радянських письменників, представлявся:

– Я Свет Придворов, син Дем'яна Бедного, не можете ли вы одолжить мне немного денег?»

Письменник Георгій Вайнер дає йому ще більш нищівну характеристику: «Сын Дем'яна Бедного, Свет Придворов – вот лихой человек. Он был „каталой“ тех времен – врун, фарцовщик, картежник, пьяница. Был такой писатель Генрих Борисович Гофман... Герой Советского Союза, летчик. Он приехал в Москву в 45-м году. Ему был 21 год, при росте 180 с чем-то он весил тогда 61 килограмм. Такой тощий фитиль со звездой Героя, капитан.

Да, и кто-то из знакомых привел его в коктейль-холл на улице Горького. Специальное было эмгешное место с „наседками“. И познакомили его со Светом Придворовым, который сидел там, пил, гулял. Тот посмотрел на него и говорит: „Ну и что толку в твоей звезде? Тебе за нее здесь в долг и пяти рублей не дадут, а у меня по всей Москве долгов одних на 75 000!“».

Заінтригувало мене й те, що Свет Юхимович представлявся як журналіст, сценарист, кореспондент журналу «Крокодил». Щоправда, крім нарису про батька «Придворная фамилия» в сатиричному часописі за 1967 рік (№ 28) більше нічого з творів сина Дем'яна Бедного у «Крокодилі» виявити не вдалося.

Проте, як не дивно, Свет Придворов – автор книжечки (48 сторінок) «Была бы только тройка: Рассказы и фейлетоны», що була надрукована в «Библиотеке журнала «Крокодил» в 1979 році (№ 12), примірник якої зберігається у Російській державній бібліотеці.

А ще в журналі «Советский воин» (1970) опубліковане оповідання Света Придворова «Проводи», в якому він, буцімто зі слів батька, розповідає про історію створення Дем'яном Бедним знаменитої пісні «Проводи». Якщо вірити Свету, то ця зустріч з батьком відбулася у 1941 році під час війни, в якій він начебто брав участь.

От і вся, так би мовити, творча спадщина Света Придворова. Щодо сценарної діяльності, то натяк на неї міститься у спогадах білоруського письменника Георгія Попова «Откуда течет Неман»:

«17 октября 1968 г. Вчера приходит высокий крупнолицый мужчина, представляется:

– Свет Ефимович Придворов... Вы знаете, у Дем'яна Бедного фамилия была Придворов...

– Ну и что же?

– Я его сын. В Минске по делу. Работаю над киносценарием „Ленин в Белоруссии“... Ленин, правда, в Белоруссии не был, но был связан... Не могли бы вы напечатать вот это? – и подает четыре странички воспоминаний об отце».

Судячи з усього, Свет Юхимович був головним «беднодем'янознавцем» Радянського Союзу, відверто паразитуючи на імені й творчості батька. Про свою зустріч зі Светом Придворовим згадує полковник міліції у відставці Олег Сазонов, що в 80-ті роки минулого століття працював начальником оперативного штабу УВД Курської області: «Поступаєт в милицию звонок из гостиницы. Мол, пришел подвыпивший мужчина, хотел переночевать и предъявил паспорт. Фамилия Придворов, а в графе „место рождения“ написано: Москва, Кремль, Белый коридор. Администратор попросила объяснить, что это значит. А он выругался, схватил документ и на вокзал отправился».

«Надо же выяснить, что за странный гражданин, – поясняет Сазонов. – Еду на железнодорожный вокзал. Найти его труда не составило, одет по тем временам был шикарно: пыжиковая шапка, дубленка. Привожу его к генералу Панкину. Смотрим паспорт – действительно: „Москва, Кремль, Белый коридор“. Просим объяснить, что это значит. Мужик в дубленке вскакивает: „Ленина не читал, генерал? Надо знать первоисточники! Кому Ленин дал квартиру в Кремле? Моему отцу! А отец мой – Демьян Бедный!“ Я уже потом прочитал, что на том месте в Москве, где сейчас Дворец Съездов, было длинное двухэтажное белое здание типа общежития и называлось оно „Белый коридор“. Семья Демьяна Бедного, действительно, там жила, там же родился и сын. Наш визитер был еще и корреспондентом журнала „Крокодил“. Потом признался, что если бы пожестче себя вели – пропесочил бы нас. Проводил я сына поэта на вокзал. Как сейчас помню, за 10 рублей 30 копеек купил ему билет в купе».

Звісно, крім Кіровоградщини, Свет Придворов неодноразово відвідував райцентр Беднодем'янівськ у Пензенській області – місто, яке ні сіло ні впало перейменували на честь батька. До 1925 року воно називалося Спаськ. І хоча сам великий пролетарський поет ніколи тут не бував (ні до, ні після перейменування), місто стало жертвою його легендарної популярності. Та вже в 1930 році поет потрапив у немилість. Дем'ян Бедний був виселений із Кремля, а в 1938 році навіть виключений із партії «за різко вираженне моральне розложение». Стурбоване беднодем'янівське районне керівництво почало клопотатися про перейменування міста в Дубровськ. Марно. Щоправда, згодом, під час війни, ставлення до творчості Дем'яна Бедного змінилося, вона стала затребуваною. А після смерті Сталіна вже покійний поет в 1956 році був відновлений у партії як жертва сталінських репресій, його знову почали цінувати й масово видавати твори.

Тож лише в 2005 році нещасному місту Беднодем'янівську повернули його історичну назву Спаськ. До болю знайома історія, чи не так? Якщо замінити Спаськ на Єлісаветград, а Дем'яна Бедного на Кірова, то отримаємо історію нашого міста. У цьому відношенні Беднодем'янівськ і Кіровоград

за безглуздість перейменування (на честь псевдонімів!) і спільність долі можна було б назвати містами-побратимами. Щоправда, Беднодем'янівську пощастило більше: йому, на відміну від Кіровограда, таки повернули історичну назву – Спаськ.

У стрімкому падінні Дем'яна Бедного з п'єдесталу першого радянського (по-справжньому придворного!) поета фатальну роль відіграв алкоголь. Удень Юхим Олексійович, якого за самовіддане прислужництво Сталіну Сергій Єсенін назвав «Демьяном Лакеевичем», всіляко вихваляв вождя, а увечері, добряче хильнувши, нещадно критикував його. Та все ж найбільш дошкульна й дотепна епіграма на Дем'яна Бедного належить першому радянському наркомові освіти Анатолію Луначарському:

*Демьян, ты мнишь себя уже
Почти советским Беранже.
Ты, правда, «б», ты, правда, «ж».
Но все же ты – не Беранже.*

Так от, якось Дем'ян Бедний поскаржився товаришам по чарці, що на рідкісних книгах з його унікальної бібліотеки (зібрав понад 30 тисяч томів!), які вождь брав почитати, залишаються масні плями від пальців: «Если бы вы знали, чем он разрезает книгу. Пальцем! ... Если бы Сталин подлежал партийной чистке, я бы его за это вычистил его из партии». Ляпнув Дем'ян ще й таке: «Сталин жрет землянику, когда вся страна голодает»; «Оказывается я шёл с партией, 99,9 процентов которой шпионы и провокаторы. Сталин ужасный человек и руководствуется личными счётами. Всех истребил, все уничтожены. Подобное было только при Иване Грозном».

Секретар Дем'яна Бедного на прізвище Михайло Презент старанно занотовував п'яні одкровення шефа, потім відносив їх у НКВД, звісно, про це дізнався й Сталін.

Достеменно невідомо, від кого поет Осип Мандельштам почув про ганебне поводження Сталіна з книгами. Та хоч як там було, поет у листопаді 1933 року написав знаменитий вірш «Горець», а точніше – епіграму на Сталіна, підписавши тим самим смертний вирок собі й жорстоку опалу, а потім і смерть від страху в очікуванні арешту в 1945 році, Дем'яну Бедному:

*Мы живём, под собою не чуя страны,
Наши речи за десять шагов не слышны,
А где хватит на полразговорца, –
Там припомнят кремлёвского горца
Его толстые пальцы, как черви, жирны,
А слова, как пудовые гири, верны,
Тараканьи смеются усища,
И сияют его голенища.*

*А вокруг его сброд тонкошеих вождей,
Он играет услугами полулюдей.
Кто свистит, кто мяучит, кто хнычет,
Он один лишь бабачит и тычет.
Как подковы, кует за указом указ –
Кому в пах, кому в лоб, кому в бровь, кому в глаз.
Что ни казнь у него – то малина
И широкая грудь осетина.*

Найбільша загадка життєпису Юхима Олексійовича Придворова (1883-1945) (Дем'яном Бедним він став у 1912 році, коли й вигадав цей псевдонім) як йому вдалося, перебуваючи на самісінькому соціальному дні, вийти в люди, буквально «із Івана в пана». Батько – сторож при Єлисаветградському духовному училищі, матір сам Дем'ян за аморальний спосіб життя відверто називав «б...». Перші більш-менш спокійні чотири роки життя він прожив із батьком у Єлисаветграді, а потім у сім років Юхимко потрапив у справжнісіньке пекло – в Губівку до матері, яка пиячила, вела розпусне життя, нещадно била сина.

Та попри все надзвичайно здібний до навчання хлопець здобув у Губівці початкову освіту, закінчивши 4-класну школу з похвальним листом.

А потім почалися справжні дива. У 1896 році Юхим вступає до військово-фельдшерської школи в Києві на казенний кошт. Невдовзі – як кращий учень школи та ще й поет-початківець – був представлений генерал-інспектору та попечителю військово-навчальних закладів Російської імперії, президенту Російської академії наук, великому князю Костянтину Костянтиновичу Романову (1858-1915), онукові імператора Миколи I, двоюрідному дядькові імператора Миколи II, талановитому поету, драматургу й перекладачу (псевдонім – К.Р.). Ця зустріч виявилася по-справжньому доленосною для хлопця. Після закінчення школи з 1900 по 1904 рік Юхим Придворов служив ротним фельдшером у військовому лазареті в Єлисаветграді, наполегливо готуючись до складання екстерном іспитів за повний курс

*Юхим Придворов
у Єлисаветграді
після закінчення
військово-фельдшер-
ської школи. 1900 рік*

*Великий князь
Костянтин
Костянтинович
Романов*

гiмназiї. I це йому вдалося! Зрозумiло, що без високого покровительства тут не обiйшлося.

Дозвiл на отримання атестату про закінчення Єлисаветградської класичної гiмназiї через складання iспитiв екстерном виклопотав для Юхима Придворова великий князь Костянтин Романов. Він же домiгся вступу Юхима Придворова на iсторико-фiлологiчний факультет Санкт-Петербурзького унiверситету... без iспитiв. До того ж, Юхим отримав звання дійсного студента аж до 1914 року, що давало йому право мешкати в столицi й вести лiтературну дiяльність.

Як куратор вiйськових навчальних закладiв Росiйської iмперiї великий князь Костянтин Романов з 1900 року часто вiдвiдував Єлисаветградське кавалерiйське училище. 15 липня 1905 року увiйшло в iсторiю ЄКУ як незабутня подiя, коли великий князь вручив училищу штандарт (прапор).

*Графиня
Марія Едуардiвна
Клейнмiхель*

Сам Юхим Придворов своєму найближчому приятелю Івану Гронському (до того, як зв'язався з більшовиками) зізнався, що він є бастардом, тобто позашлюбною дитиною. Мовляв, його справжні батьки – великий князь Костянтин Костянтинович Романов і графиня Марія Едуардiвна Клейнмiхель. На своєму письмовому столі Юхим Олексiйович тримав портрет «батька», мав у своїй бiблiотецi декiлька книг з автографом «К.Р.», листувався з ним. Згодом, замiтаючи слiди свого «великокнязiвського» походження, він в одного книголюба викупив 10 листiв до «батька» за фантастичну суму – 5 тисяч рублiв. Щодо «матерi», то буцiмто у 1928 році, коли Дем'ян перебував на лiкуванні в Нiмеччинi, графиня просила про зустрiч з ним, та він не ризикнув побачитися з «матiр'ю».

Натомiсть «справжня мати» Дем'яна була справжнім чудовиськом. Коли син став знаменитим i жив у Кремлi, вона неодноразово вiдвiдувала його в столицi. Проте не задовольнялася значними сумами грошей, якi отримувала вiд сина. Одного разу вкрала навигi шапку Дем'яна, яку вигiдно продала на ринку в Зiнов'євську. Перед смертю мати зiзналася, що органiзувала вбивство чоловіка. Для цього найняла двох своїх коханцiв, напоїла чоловіка отруєною горiлкою, а спiвучасники викинули труп у вбиральню на ринку.

Про його зовсiм не селянське походження Сталiн, звiсно знав, – навищо зайвi неприємностi. Отут i постає головне запитання, а чи не вигадав Дем'ян Бєдний всю цю мелодраматичну iсторiю, аби приховати правду?

Річ у тім, що великий князь Костянтин Костянтинович, якого за людьми, чуйне ставлення до своїх підопічних називали «батьком усіх кадетів», вів потаємний щоденник. Його опублікувати він заповів через 90 років після своєї смерті, що й було зроблено у 2005 році. Здавалося б, щасливий у шлюбі (батько 9 дітей!), «найпорядніша людина в імперії», зізнається, що мав таємний порок: «...Как поражены были бы все те люди, которые любят и уважают меня, если бы знали о моей извращенности!.. Вождения мои всегда относились к простым мужикам, вне их круга я не искал и не находил участников греха».

Що в порівнянні з таким самознищувальним зізнанням наявність позашлюбної дитини? Якби вона була, К.Р. неодмінно б покаявся! Мемуари наприкінці життя написала й графиня Клейнміхель. І знову ж таки жодної згадки про гріх молодості. Коментувати, гадаю, потреби немає.

...Безумовно, Дем'ян Бедний був талановитим поетом і напрочуд трагічною постаттю. Сучасники згадують, що він, виявляється, писав чудові ліричні вірші, які якось прочитав у колі найближчих друзів зі словами: «Теперь я вам прочту то, что никому не читаю и никогда не дам читать. Пусть после моей смерти печатают». Проте у хвилину відчаю спалив зошити зі своєю лірикою. Випадково зберігся лише один ліричний вірш, так не схожий на його агітаційно-пропагандистські, сатиричні, соціально-побутові одноденки:

*Весенний благостный покой...
Склонились ивы над рекой,
Грядущие считая годы.
Как много жить осталось мне?..
Внимаю в чуткой тишине
Кукушке, вышедшей из моды.
Раз... два... Поверить? Затужить?
Недолго мне осталось жить...
Последнюю сыграю сцену
И удалюсь в толпу теней...
А жизнь – чем ближе к склону дней,
Тем больше познаешь ей цену.*

ВІКТОР БОРИСОВИЧ ШКЛОВСЬКИЙ ТА ЙОГО ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІ РОДИЧІ

Я жив по ошибке...

Виктор Шкловский

Виктор Шкловский – теоретик футуризма, в то же время глава формальной школы... Усилиями Шкловского – заслуга не маленькая! – теория искусства, а отчасти и само искусство из состояния алхимии переведены наконец на положение химии.

Лев Троцкий

Виктор Шкловський

Єлисаветград, рідне місто свого батька й іншої рідні, видатний письменник, літературознавець, сценарист і кінознавець (автор 70 книжок!) Віктор Борисович Шкловський (1893-1984) згадує в автобіографічних повістях «Сентиментальное путешествие» (1923) та «Жили-были» (1962). Зокрема, розповідаючи про події громадянської війни в Україні, активним учасником якої він був, Шкловський зазначає: «Выжил, посетил родственников, обывателей-евреев в Елисаветграде...» І все, жодних подробиць, кого він мав на увазі. Прізвища, імена, по батькові, рід занять родичів у спогадах відсутні. Складається враження, немов Віктор Борисович щось недоговорує чи приховує.

Судить самі: «В Елисаветграде жил мой прадед и был очень богат. Умирая, оставил, по преданию, до ста внуков и правнуков. Дед мой был беден...» В одному фрагменті спогадів Шкловський називає його «сторожем лесного склада». Натомість – в іншому прохоплюється, що безіменний дід «служил лесником у своего брата...»; знову ж таки чомусь анонімного. Різниця між просто «сторожем лесного склада» та службою «лесником у своего брата», погодьтесь, суттєва. І мав дід аж 14 дітей, які «были разделены бабушкой на три отряда: когда одни ели, другие учились, третьи гуляли». Втім, що багатодітна родина Шкловських бідувала, не згадується. Та й сам Віктор Борисович не пояснює, як так сталося, що прадід був багатієм, а дід раптом став бідняком. Якби мова йшла про банкрутство, то, напевне, про це було

б сказано. А то виходить, що причиною розорення прадіда стала... надмірна кількість спадкоємців? Щось тут не так!

Навіть єлисаветградська бабуся, якій Шкловський присвятив одну зі своїх кращих мемуарних новел «О смерти бабушки» про її дивовижне воскресіння, не названа по імені та по батькові.

Після того, як лікар діагностував смерть старенької, свідоцтво про її смерть вирішив написати пізніше, після візиту до інших хворих. І от що сталося: «...Пришел по каменным ступеням доктор, зная, что он делает старухе последний визит. Звонок тогда был колокольчик; дергали колокольчик за деревянную ручку, которая пряталась в медное гнездо. Доктор позвонил раз, два... Старуха лежала. У нее была подвязана голова, чтобы челюсть не ушла; старуха лежала прибранная как надо. На глаза положили старинные пятаки, чтобы веки закоченели закрытыми. Лежала спокойно, перейдя в смерть так, как сумерки переходят в ночь. Всю жизнь она всегда открывала дверь сама. В пустой квартире звонили, звонили. Мозг, очевидно, не совсем еще умер и привык обходиться без дыхания, так, как почти не дышат зимующие пчелы. Бабушка села на смертном одре, спустила ноги в иссохших смертных туфлях, встала, пошла, открыла дверь. Доктор, увидев покойницу, упал: у него было большое сердце. Бабушка нагнулась над ним, стала приводить в чувство. Он открывал глаза и, как только приходил в себя, опять терял сознание, видя склоненную над собой покойницу. Пришла тетя Шура. Она меньше испугалась, потому что надо было думать о докторе. Жила бабушка после этого еще шесть лет...»

А померла, уже по-справжньому, 86-річна бабуся Віктора Шкловського в 1922 році в голодному Єлисаветграді від запалення легень. До речі, ця жінка, виявляється, написала на мові їдиш книгу спогадів про історію свого роду, який переселився в Єлисаветград з Умані після різанини 1768 року. Її вона читала синові Ісааку Володимировичу (Вульфовичу) Шкловському (1864-1935), коли гостювала в нього в Англії.

Це дядько Віктора Борисовича, який народився в Єлисаветграді, навчався в місцевій гімназії, був членом Єлисаветградського народовольського гуртка, за що отримав 5 років заслання до Сибіру. Згодом став знаменитим публіцистом, етнографом, белетристом під псевдонімом Діонео. З 1896 року і до кінця життя Діонео мешкав в Англії. Він – автор роману «Когда боги ушли», виданого в Берліні в 1923 році, в якому рідний Єлисаветград виведений під назвою Верхній Інгульськ. Діонео в СРСР називали «ворогом пролетарської диктату-

Діонео.
Ісаак Шкловський

ри». Мати такого родича було вкрай небезпечно, але й приховати цей факт було неможливо.

А тут ще й Віктор Борисович (вччергове) проговорився, що коли в 1922 році ховався у Фінляндії від більшовиків, то жив у фінському маєтку лідера кадетів Павла Миколайовича Мілюкова, де управителем був... його дядько Анатолій Володимирович (Вульфович) Шкловський. Жодних відомостей про нього також знайти не вдалося.

Досить детально Віктор Борисович розповідає лише про батька Бориса Володимировича (Вульфовича) Шкловського, який народився в Єлісаветграді в 1863 році, закінчив Єлісаветградське земське реальне училище. Потім навчався в Петербурзі в Технологічному й Лісовому інститутах. Після того, як дружина зійшлася з однокурсником та невдалої спроби самогубства, прийняв християнство (таких осіб в Росії називали вихрестами). Прославився як геніальний репетитор з математики, відкрив приватну спецшколу. Його навіть найнеобдарованіші учні успішно складали іспити з цього предмета.

Борис Шкловський

Одружився Борис Шкловський з Варварою Бундель, німкенею за походженням. Крім Віктора, подружжя Шкловських мало ще двох синів: Володимира (1889-1937) і Миколу (1890-1918) (обидва були розстріляні – перший як релігійний діяч, другий – як правий есер) та дочку Євгенію (1891-1919), що померла від голоду в Петрограді. І тут, як бачимо, найближча рідня Віктора Борисовича не догодила радянській владі й була знищена нею як ворожий елемент.

Та найголовніше питання, яке виникає після прочитання спогадів Віктора Шкловського про своїх елісаветградських родичів: а чи всіх їх він називає?

Наприклад, в «Историческом очерке г. Елисаветграда», що побачив світ у 1897 році, прізвище Шкловський згадується лише як власника будинку по вулиці Перспективній (навпроти Міського бульвару), що раніше належав купцю Дружиніну. Це був, очевидно, кращий будинок у місті, адже в ньому під час відвідин Єлісаветграда з нагоди військових маневрів у 1847 році 7 днів жив сам імператор Микола I. А ще до побудови полковником Трамбицьким в Єлісаветграді стаціонарного театру вистави гастролерів проходили «во дворе купца Дружинина, ныне Шкловского, на Перспективной улице, против городского бульвара». Без сумніву, цей Шкловський, який придбав будинок Дружиніна, був багатієм. На превеликий жаль, його ім'я та по батькові в доступних історичних джерелах не вказані.

У пошуках можливих родичів Віктора Шкловського йдемо далі. Із Довідникової книги по м. Єлисаветграду за 1913 рік дізнаємося, що членом ради «Второго Судо-сберегательного товарищества» був якийсь Б.І. Шкловський, що мешкав у власному (!) будинку по вулиці Московській.

Та й саме товариство розміщувалося на тій самій вулиці Московській у будинку Соловйова. От що про нього повідомляється: «К 20 декабря 1912 года всех членов в т-ве было 2406 чел. с круговой ответственностью в 397 300 руб. Суды выдано на сумму в 297 850 р., а паевой капитал 19 925 руб. Операции т-во производит ежедневно от 9 до 2-х часов дня (кроме праздников). С 1913 года при товариществе начала функционировать касса взаимопомощи на случай смерти и потери трудоспособности». Цей Б.І. Шкловський, як бачимо, теж був далеко не бідною людиною в Єлисаветграді. Ініціали, на жаль, знову ж розшифрувати не вдалося.

Далі ще цікавіше. В Єлисаветграді в друкарні братів Шполянських у 1893 році вийшла праця якогось А.Л. Шкловського «Очерк современного политического состояния Турции», а в 1899 році в друкарні Н.Ш. Сейдера була надрукована у перекладі з німецької мови праця професора Г.Г. Бойезена «Комментарий к трагедии «Фауст» (к 150-летию со дня рождения). С прибавлением словаря встречающихся в «Фаусте» собственных имен» (276 сторінок). Переклад здійснив і підготував книгу до друку знову ж таки А.Л. Шкловський. Хто він такий?

У Єлисаветграді в ті часи, про що повідомляє Довідникова книга по Херсонській губернії за 1866 рік, помічником присяжного повіреного працював Абрам Львович Шкловський. Наважусь припустити, що цей адвокат і є автором згаданих книг, виданих у Єлисаветграді.

І нарешті про найбільш інтригуюче. В Єлисаветграді з 1895 по 1919 рік існував завод землеробних машин і сільськогосподарських млинів Айзека Львовича Шкловського. У рекламних проспектах до 1913 року, щоправда, значалося: завод «А.Л. Шкловский и наследники». Це було доволі успішне підприємство, про яке повідомляється: «Завод (95 рабочих) занимает собою целый квартал, ограниченный следующими улицами: Московской, Безпоповской (ул. Гоголя), Приютинской и Бульварным переулком площадь, занимаемая

заводом, захватываает собою около 3000 квад. саж.» В Інтернеті пощастило натрапити на інший рекламний проспект цього підприємства зі зміненою назвою: «Завод земледельческих машин и орудий наследников А.Л. Шкловского в Елисаветграде. 1914 г.».

Цікаво було б дізнатися хоч щось про цих спадкоємців (скільки їх було, як їх звали?). А головне, чи власник заводу Айзек Львович Шкловський – не рідні брати?

Більш фантастичної, фантазмагоричної, неймовірної, аватюрної, карколомної біографії, ніж у Віктора Борисовича Шкловського, важко й уявити.

Під час Першої світової війни він служив у царській армії, навіть був нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеня за героїзм особисто генералом Корніловим, був правим і лівим есером, перебував в армії гетьмана Скоропадського в Україні, потім воював у Червоній армії, двічі тікав від більшовиків за кордон (спочатку до Фінляндії, потім – до Німеччини). І це лише незначна децима його злочинів перед радянською владою. І його не репресували!

Спочатку це пояснювали заступництвом Троцького. Буцімто Шкловський, якому набридла надмірна увага ЧК до своєї персони, звернувся до Левка Давидовича з проханням видати йому якусь довідку, аби його не чіпали. А той напівжартома начебто написав: «Такой-то арестован мною и никаким арестам больше не подлежит». Якщо це не анекдот і так було насправді, то після того, як Троцького було оголошено головним ворогом радянської влади, шансів уціліти в Шкловського не було жодних! Але ж (неймовірно, але факт!) він уцілів!

Хоч і опосередковано, «елісаветградський слід» у знаменитому романі Михайла Булгакова «Біла гвардія» простежується саме завдяки Віктору Борисовичу Шкловському. Як так сталося – надзвичайно цікава, але не до кінця з'ясована історія.

Достеменно відомо, що Віктор Борисович Шкловський послужив прототипом одного з героїв роману Булгакова «Біла гвардія». Це демонічний персонаж, названий у творі Семеном Михайловичем Шполянським. Своєю чергою, це прізвище, вважають булгаковознавці, запозичене у поета-сатирика й фейлетоніста, уродженця Елісаветграда Амінада Петровича Шполянського. Шкловський і Булгаков, м'яко кажучи, недолюблювали один одного (було навіть суперництво на любовному ґрунті), тому зрозуміла його поява на сторінках роману в образі негативного персонажу. А от чим не догодив Булгакову Дон-Амінадо, чийм прізвищем письменник «нагородив» ненависного йому Шкловського, – загадка. Своєю чергою, і Віктор Борисович у боргу не залишився.

Оскільки сюжет сатирико-фантастичної повісті Булгакова «Фатальні яйця» перегукується з написаним у 1904 році романом Герберта Вел-

лса «Іжа богів», то у своїй рецензії Шкловський зазначає: «Как пишет Михаил Булгаков? Он берет вещь старого писателя, не изменяя строение и переменяя его тему... Я не хочу доказывать, что Михаил Булгаков плагиатор. Нет, он – способный малый, похищающий „Пищу богов“ для малых дел. Успех Михаила Булгакова – успех вовремя приведенной цитаты...» Витончена помста, чи не так?

Іще один цікавий факт: другою дружиною Віктора Шкловського з 1956 по 1982 рік була Серафима Густавівна Суок (1902-1982). Ця фатальна жінка вважається прототипом дівчинки-ляльки Суок у знаменитому романі-казці уродженця Єлисаветграда Юрія Олеші. А фатальна вона тому, що мала упродовж життя офіційно чотирьох чоловіків, але по-справжньому кохала лише Юрія Олешу, за якого заміж так і не вийшла і який зрештою одружився на рідній сестрі Серафими Ользі. Після смерті Юрія Олеші Віктор Шкловський за дорученням сестер Суок зі щоденникових записів покійного письменника упорядкував книгу «Ни дня без строчки», написавши до неї чудову передмову.

Сам Віктор Борисович неодноразово бував у Єлисаветграді. От як він змалював наше місто в повісті «Жили-были»: «Поэтичен он только весной, когда цветут в нём высокие белые акации. В городе было шестьдесят тысяч человек и мельницы, винокуренные заводы, завод сельскохозяйственных машин, четыре ярмарки.

Стоял Елисаветград среди пшеничных полей, у затоптанных и заваленных отбросами базара верховьев реки Ингул. Торговал хлебом и шерстью. Степь там так широка вокруг, что я в XX веке, лет тридцать тому назад, сам видел, как в ней заблудилась колонна международного автопробега. Стояли пшеничные поля, на баштанах зрели арбузы, дорога усыпана соломой, как Млечный Путь звёздами, а людей до горизонта – ни одного...»

Серафима Суок

«ЛЕНІН – ЗАВЖДИ ЖИВИЙ?!» ЯК НАШІ ЗЕМЛЯКИ ЗНІМАЛИ ПОХОРОНИ ВОЖДЯ І ПЕРЕТВОРЮВАЛИ ЙОГО НА... МУМІЮ

У 2020 році виповнилося 150 років від дня народження Володимира Ілліча Леніна (1870-1924). Ця людина належить до тих особистостей, що змінили хід історії в ХХ столітті. Ленін, якого називали вождем світового пролетаріату, – один з організаторів і керівників Жовтневої революції 1917 року та засновник радянської держави СРСР (1922-1991). Тому

день народження «комуністичного бога» («радянське різдво»), який святкувався 22 квітня, був однією з найшанованіших дат у Радянському Союзі.

Так і не спалахнула в Росії, як очікувалося напередодні ювілею, чергова дискусія щодо мумії В.І. Леніна. Не чути голосів прихильників того, щоб винести тіло Леніна з Мавзолею і поховати вождя по-людському на цвинтарі поруч з матір'ю.

За 30 років, що минули після розпаду СРСР, покоління, що виросло в незалежній Україні, навіть не уявляє масштабів культури особи цієї людини в СРСР. Досить сказати, що з 1924 по 1989 рік Мавзолей Леніна відвідало понад 117 мільйонів осіб!

Кількість ленінців (жовтенят, піонерів і комсомольців), а ними послідовно були всі, хто народився й жив у СРСР, за 74 роки існування радянської влади, мабуть, і підрахувати неможливо! За логікою, так само дружно й масово всі радянські люди мали б стати комуністами. Та де там! Вступити до лав КПРС бажала переважна більшість радянських людей – і не з ідейних переконань, а з суто прагматичною метою: майже всі, навіть дрібні керівні посади мали займати комуністи. До того ж, партія, зберігаючи своє пролетарське походження, понад половину своїх членів воліла мати з представників робітничого класу.

Найбільша чисельність Комуністичної партії СРСР зафіксована в 1986 році: 19 мільйонів осіб!

Прикметно, що уродженці Єлисаветграда були серед найголовніших діячів осіб, які робили Леніна безсмертним засобами мистецтва і науки.

Книга спогадів нашого земляка Олександра Юхимовича Разумного (1891-1972) «У истоков... Воспоминания кинорежиссера» побачила світ уже після смерті автора – у 1975 році. Можливо, передчуття близького кінця їй додало сміливість Разумному розповісти про наболіле: *«...Початок роботи у звуковому кіно не був для мене сприятливим. Через незалежні від мене причини не було реалізовано ретельно підготовлену разом з письменником О. Серафимовичем „задумку“ – фільм „Залізний потік“.*

Олександр Разумний
«Автопортрет»

Інший фільм „Кара-Бугаз“ („Чорна паща“), створений у винятково складних експедиційних умовах у пустелі „Каракум“ за сценарієм К. Паустовського, не був випущений на екран, хоча я й досі вважаю його однією з кращих своїх кінокартин». І це незважаючи на те, додає Олександр Юхимович, що стрічку переглянув французький письменник-комуніст Анрі Барбюс і вона справила на нього велике враження. Про фільм Разумного він написав дуже схвальну рецензію в газеті «Известия». Як бачимо, навіть митці, цілком лояльні до комуністичного режиму, які служили йому вірою і правдою, мали на своєму рахунку заборонені фільми, книги, вистави.

Олександр Разумний (у кіно з 1915 року) вважається одним із зачинателів радянського кінематографа. Він зняв протягом життя близько двох десятків фільмів. Серед них – одна з перших історико-революційних кінострічок «Життя і смерть лейтенанта Шмідта» (1917), агітаційна картина «Повстання» (1918). Разумний першим екранізував повість Горького «Мати». А поставлена ним кінокомедія «Комбриг Іванов» (1923) упродовж тижня демонструвалася в одному з найбільших кінотеатрів Нью-Йорка під назвою «Красуня і більшовик». Тож не випадково саме Олександра Юхимовича було призначено оператором і режисером-керівником зйомок документального фільму «Похорон В.І. Леніна» (1924).

У почесному караулі біля труни Леніна стояли Григорій Зінов'єв, Дем'ян Бедний, Григорій Мельничанський та інші наші земляки, «вірні ленінці», оголошені згодом «ворогами народу». Через те фільм був майже відразу заборонений, побачили ми його тільки на початку горбачовської перебу-

Григорій Лемберг

дови (1985). А тим часом стрічка вважається одним із шедеврів світової кінодокументалістики.

Мертвого Ілліча довірили знімати ще двом операторам, які також народилися в Єлисаветграді: Григорію Лембергу (1873-1945) та його сину Олександрю Лембергу (1898-1974). Григорій Мойсейович прийшов у кінематограф з фотографії, якою професійно займався до 1911 року. Свій перший ігровий фільм «Золото, сльози і сміх» зняв у 1914 році. А загалом до 1917 р. був оператором понад 30 ігрових кінострічок. Знімав події Лютневої революції 1917 року, кінохроніку громадянської війни. З 1923 року – працював у Держкіно; оператор, режисер-постановник художніх стрічок «Степные огни» (1926), «Голь и Талмаз» (1929).

Олександр Лемберг

Олександра Лемберга взагалі називають корифеєм документальної кіноленініани. Саме він зробив першу кінозйомку вождя під час його знаменитого виступу з балкону особняка Кшесинської з «квітневими тезами» незадовго до Жовтневого перевороту. Згодом Олександр Григорович знімав Леніна 1 травня 1917 р. на мітингу на Марсовому полі, 7 листопада 1917 р. на Червоній площі, 5 листопада 1917 р. на Всеросійському з'їзді Рад. А ще Лемберг-молодший під керівництвом геніального Д. Вертова брав участь у зйомках знаменитого документального кінофільму «Шоста частина світу» (1926). Він – оператор-постановник художніх стрічок «Трагедия Евлампия Чиркина» (1925), «Когда пробуждаются мертвые» (1926), «Машинист Ухтомский» (1926), «На рельсах» (1927) й інших. Як актор Олександр Лемберг зіграв у фільмах «Тобаго меняет курс» (1965) й «Исход» (1967).

Георгій Поляновський

Утьрòх наші земляки на зйомки похорону Леніна використали понад 1600 метрів кіноплівки.

У книзі мемуарів О. Разумний тепло згадує ще одного земляка, музиканта й диригента Георгія Поляновського (1894-1983). На похороні Леніна він диригував зведеним хором швейників, що виконував спеціально написану ним ораторію «Не плачте! Не плачте!».

Після похорону вождь потрапив до рук лікарів, яким було доручено бальзамування тіла Леніна з метою його тривалого збереження. Серед них

був уродженець Єлисаветграда, патологоанатом Арнольд Леонтійович Шабаш (1898-1978). Випускник медичного факультету Харківського університету, кращий учень академіка В.П. Воробйова, він з 25 березня 1924 року разом зі своїм учителем, який керував роботами, брав участь у виконанні цього надскладного й відповідального завдання. Наш земляк – автор всесвітньо відомого методу забарвлення глікогену в тканинах, прижиттєвого забарвлення елементів вегетативної нервової системи метиленою синькою, цитохімічного виявлення нуклеотидів. Шабаш – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри морфології Горьковського медичного інституту (1929-1935). Ним написані глави в класичних підручниках з анатомії (1931, 1932). Під керівництвом Арнольда Леонтійовича засновано анатомічний музей кафедри Горьковського медичного інституту.

Арнольд Шабаш

Найпопулярнішим фільмом Олександра Разумного був і залишається «Тимур і його команда» (1940) за сценарієм Аркадія Гайдара. Одна з найвідоміших книг письменника народилася як сценарій, спеціально написаний для нашого земляка. Патріотичний тимурівський рух охопив мільйони дітей у Радянському Союзі.

У післявоєнні роки Олександр Юхимович поставив два художні фільми: «Міклуха Маклай» (1947) й «Ігнатас повернувся додому» (1956) – одну з перших картин литовської кіностудії.

А ще упродовж усього життя Олександр Разумний працював як художник-графік, створивши унікальну портретну галерею діячів російського й радянського кіно «Мої сучасники» (О. Довженко, С. Ейзенштейн, Я. Протазанов, В. Мейерхольд й ін.).

І якщо про Разумного-кінорежисера красензавці згадували неодноразово, то творчість Разумного-художника на батьківщині й досі, здається, належно не оцінена. А тим часом витоки життя й творчості митця в Єлисаветграді. Тут помічник фотографа Сашко Разумний захопився театром і малюванням, відвідуючи аматорський гурток Сергія Марцинковського при клубі заводу Ельворті й Вечірні Рисувальні Класи Феодосія Козачинського при земському реальному училищі. У 1914 році він закінчив Одеське художнє училище, де навчався

Ісидор Золотаревський

живопису в К. Костанді. А потім захопився кіно, не забуваючи, однак, і про свій хист художника.

У графічному циклі Разумного, що налічує понад двісті робіт, можна виділити серію портретів наших земляків-єлисаветградців, які стали пітерцями і москвичами, відомими діячами мистецтва. Разумний виконав портрети театрального діяча Ігоря Нежного, скульптора Ісидора Золотаревського, актора Іони Бродського, поета Куби Галицького, художників Амшея Нюренберга, Олександра Осмьоркіна й інших земляків, друзів дитинства та юності – членів неофіційного «єлисаветградського земляцтва» в Москві.

У передмові до книги спогадів О. Разумний зазначає: «Пошкодувавши за тим, що ти – не письменник і не можеш все передати словами так само пластично, як бачиш пам'яттю, все ж берешся за цю працю, втішаючи себе надією підкріпити, доповнити слово підвладною тобі мовою образотворчого мистецтва. Нехай портрети договорять невисловлене...»

P.S. Син уродженця Єлисаветграда Володимир Олександрович Разумний (1924-2011) – видатний російський філософ і педагог (автор скандально відомої монографії «Венец творення или ошибка природы. Парадоксы философии йехуизма». М., 2001) – незадовго до смерті завершив книгу «Мой отец», в якій глибоко проаналізував творчий шлях батька, визначивши його як «трагізм нереализованных возможностей»; доповнив і прокоментував деякі епізоди батькової біографії, викладені в книзі мемуарів «У истоков...».

Виявляється, одна з кращих кінострічок Олександра Разумного «Кара-Бугаз» не потрапила на екрани лише через те, що її першим глядачем був французький письменник Анрі Барбюс, а не... Йосип Сталін. Після появи в газеті рецензії про перегляд шойно зробленого фільму ображений вождь, який був першим глядачем всіх радянських фільмів, зажадав пояснень від голови Держкіно. А той, рятуючи власну шкіру, збрехав, що газета припустилася прикрої помилки – такого фільму просто не існує!

Після цього курйозного випадку в творчості Олександра Разумного наставала чорна смуга. Йому спочатку доручали відповідальні постановки, а потім у вирішальний момент без будь-яких пояснень відбирали їх. Зокрема, саме наш земляк мав знімати знаменитий фільм «Чапаєв», він навіть встиг зробити розкадрування стрічки, яке використали інші режисери.

Разумний починав роботу над першим радянським стереоскопічним фільмом «Робінзон Крузо», в останній момент йому заборонили зйомки фільмів «Залізний потік» (за романом О. Серафимовича) і «Пржевальський».

У 1936 році нашого земляка навіть виключили з партії. Хтось із колег написав донос, що актор Московського художнього театру Михайло Ра-

зумний, який у 1935 році під час гастролей у США попросив політичного притулку, є рідним братом Олександра Юхимовича. Хоча насправді, як з'ясувалося згодом, уродженець Одеси Михайло Разумний (1890-1956) та уродженець Єлисаветграда Олександр Разумний (1891-1972) – лише тезки.

Та все ж книгу про батька Володимир Разумний закінчує на оптимістичній ноті: «...Трагізм індивідуальної судьби отнюдь не помеха чело-веческому счастью, если жизнь базируется не на приспособлениях к ней, а на неискоренимом внутреннем убеждении в тех социальных ценностях, которые сам для себя избрал незыблемыми ориентирами действия. В этом отношении Александр Разумный был бескомпромиссен. Наверное, именно поэтому он был счастливым человеком, поднявшимся выше трагедии нереализованных возможностей».

ЕКСПОРТ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: З ЄЛИСАВЕТГРАДА – В ПЕТРОГРАД І В ЗВОРТНЬОМУ НАПРЯМКУ, АБО ЯК ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ СТАЛИ СПОЧАТКУ ЗІНОВ'ЄВЦЯМИ, А ПОТІМ КІРОВОГРАДЦЯМИ

У 1927 році до 10-ї річниці Жовтневої революції у Зінов'євську (так у 1924 році перейменували Єлисаветград) було видано книгу «Годы борьбы». Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине», і вона майже відразу потрапила в категорію заборонених. Ще б пак! Через кілька місяців після перейменування міста, в грудні 1925 року, на XIV з'їзді ВКП(б) Зінов'єв, підтриманий Каменєвим і ленінградською делегацією, виступив проти

Сталіна, за що в 1926 році його зняли з усіх посад, усунули від керівництва Ленсоветом та вивели з Політбюро. Більше того, у 1927 році (коли книга побачила світ!) колишнього голову Комінтерну Григорія Зінов'єва навіть виключили з партії!

*Зінов'єв
Григорій Овсійович
(1883-1936)*

Так почалося падіння у «слепающую тьму» (назва знаменитого роману Артура Кестлера про великий терор в СРСР) найближчого соратника Леніна: з усієї верхівки більшовицької партії лише вони були на «ти», називаючи один одного «Гришею» та «Володею». Тривало це падіння 10 років і завершилося розстрілом у 1936.

Разом із Зінов'євим в неофіційній опалі, певно, опинилося і його рідне місто, нещодавно перейменоване на його честь у Зінов'євськ. Так, є свою чергою, почався занепад донедавна славного міста Єлисаветграда. Можна лише уявити, як морально потерпали мешканці міста, читаючи в газетах про страшні злочини перед партією та народом свого

земляка Зінов'єва, якого, на свою біду, ще й «обрали» почесним головою Зінов'євського окружного виконкому й членом Зінов'євської міськради. Адже вони, живучи в місті Зінов'євську, мимоволі всі стали «зінов'євцями».

Можна не сумніватися, що вони мріяли якомога швидше позбутися «ворожого» імені. І не тільки мріяли, а й намагалися це зробити. У лютому 1928 року, як свідчать архівні документи, президія Зінов'євського окружного виконкому ухвалила рішення про порушення перед ВУЦВК питання щодо перейменування м. Зінов'євська та його округу в м. Дзержинськ і Дзержинський округ на честь засновника ВЧК Фелікса Едмундовича Дзержинського (1877-1926). Не дочекавшись відповіді, у вересні того ж року окружний виконком знову звернувся в Центр з аналогічним клопотанням. Чому тоді побажання нещасних зінов'євців стати дзержинцями не отримало схвалення, залишилося невідомим. Довелося чекати на перейменування ще 6 років.

Однак фатально не пощастило знову. Зінов'євськ ні сіло ні впало став спочатку Кіровим, а в 1939 році – Кіровоградом. Якщо до 1991 року ця штучна назва особливо не дратувала, то після здобуття Україною незалежності сприймається як справжня аномалія. Ми, кіровоградці, по суті опинилися, як і наші попередники, зінов'євці, у доволі скрутній ситуації. Внаслідок чого місто (Єлисаветград), яке ще на початку ХХ століття ледве не стало губернським, може втратити, коли відбудеться адміністративно-територіальна реформа, навіть статус обласного (і, не в останню чергу, через назву Кіровоград).

Відповідно й доля так невдало названої книги (мова в ній насправді йде про історію революційного руху на Єлисаветградщині) склалась драматично – її заборонили. А коли в часи перебудови та після розпаду СРСР вона стала доступною, інтерес до неї згас. А даремно!

Як ми тепер знаємо, творцями великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 року виступила група людей, пов'язаних родинними та земляцькими стосунками – і всі вони, у переважній більшості, вихідці з Єлисаветградського повіту.

...Історія, як відомо, не знає умовного способу. Та все ж спокусливо поміркувати, як розвивалися б події в СРСР, коли б наші земляки Лев Троцький і Григорій Зінов'єв порозумілися й поділили після смерті Леніна владу між собою. Чи вдалося б, наприклад, уникнути масових репресій, Другої світової війни і т. д.? Однак Троцький і Зінов'єв один одного, м'яко кажучи, недолюбували і зробили спробу об'єднатися занадто пізно, коли Сталін уже став повним господарем партії і країни.

Мені не вдалося відшукати жодного позитивного висловлювання Зінов'єва про Троцького, а от Лев Давидович зумів піднятися вище особистої неприязні: **«В агитационном вихре того периода большое место занимал Зиновьев, оратор исключительной силы. Его высокий тено-**

ровый голос в первый момент удивлял, а затем подкупал своеобразной музыкальностью. Зиновьев был прирожденный агитатор...

Противники называли Зиновьева наибольшим демагогом среди большевиков... На собраниях партии он умел убеждать, завоевывать, завораживать, когда являлся с готовой политической идеей, проверенной на массовых митингах и как бы насыщенной надеждами и ненавистью рабочих и солдат. Зиновьев способен был, с другой стороны, во враждебном собрании, даже в тогдашнем Исполнительном комитете, придавать самым крайним и взрывчатым мыслям обволакивающую, вкрадчивую форму, забираясь в головы тех, которые относились к нему с заранее готовым недоверием. Чтобы достигать таких неоценимых результатов, ему мало было одного лишь сознания своей правоты; ему необходима была успокоительная уверенность в том, что политическая ответственность снята с него надежной и крепкой рукою. Такую уверенность давал ему Ленин».

УКРАЇНЕЦЬ ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ І НАШ КРАЙ: ЗАГАДКА ПСЕВДОНІМА

*Троцький – одна з вічних легенд людства,
він подібний до Савонароли або Дантона.*

Майкл Голд

Потреба во лжи, как и привычка к ней, отражает противоречия нашей жизни. Можно сказать, что газеты говорят правду скорее в виде исключения.

Лев Троцький

*Онук Лева Троцького
Всеволод Волков
біля його могили*

21 серпня 1940 року о 19 годині 25 хвилин у лікарні передмістя мексиканської столиці Койоакані від смертельних ран, завданих йому льодорубом по голові днем раніше агентом НКВС Рамоном Меркадером (за цей «подвиг» згодом удостоєного звання Героя Радянського Союзу), помер Лев Троцький. Так завершилась одна з найгучніших спецоперацій НКВД під назвою «Утка»: ліквідація Троцького мала супроводжуватися його дискредитацією. Сталінська газета «Правда» зловтішно повідомила, що Троцького убив розчарований послідовник.

Упродовж п'яти днів Мехіко прощалося з Левом Давидовичем. Повз труну пройшло понад 300 тисяч людей, на вулицях лунала народна балада «Велика кориди Лева Троцького» невідомого барда. 27 серпня тіло було піддане кремації, урну з прахом поховали в Койоакані. Над могилою поставили великий білий камінь з червоним прапором. З найближчої рідні Лева Давидовича (дочки Зіна й Ніна від першого шлюбу з Олександром Соколовською, сини Сергій і Лев від другого – з Наталією Седовою, старший брат Олександр, сестра Ольга – дружина Лева Каменєва) йому вдалося врятувати лише онука Всеволода Волкова. Саме він став хранителем музею та могили діда у далекій Мексиці, до речі, одного з найвідвідуваніших у світі.

Юлій Левко
Бронштейн

Минули 80-ті роковини від дня загибелі Троцького, але інтерес до його життя й творчості не згасає. Особливо це стосується походження Лева Давидовича – надто вже незвичайним євреєм він був! Найнесподіваніша гіпотеза щодо цього така: Лев Троцький – правнук О.С. Пушкіна! Її висунули, до речі, відомі пушкіністи Сергій Гессен, Лев Модзалевський і Борис Томашевський ще в середині минулого століття, і всі троє загинули за загадкових обставин. У новітні часи цю, здавалось би, фантастичну гіпотезу популяризують такі поважні літературознавці як Олександр Лаціс, Володимир Козаровецький, Лев Аннінський й ін. Та ми не будемо її переповідати (охочі самі знайдуть відповідні матеріали в мережі Інтернет). Наше завдання значно скромніше: спробувати віднайти відповідь на запитання, звідки у Лева Бронштейна взявся цей нині всесвітньо відомий псевдонім Троцький. А виникло таке бажання після прочитання звітів про заснування та діяльність... Єлисаветградської громадської бібліотеки (ЄГБ).

Серед десятків прізвищ членів-засновників ЄГБ, кожне з яких заслуговує окремої розмови, особливий інтерес викликає одне, відоме всьому світу – Троцький! **До того ж, у першому звіті про заснування ЄГБ за 1898 рік зазначено, що «большие услуги библиотеке оказала А.Б. Троцкая». А ще один носій цього прізвища Б.М. Троцький з 1902 по 1908 рік був членом ревізійної комісії ЄГБ. Нарешті жив у Єлисаветграді ще один Троцький, про якого газета «Голос Юга» від 14.09.1911 року подала коротеньку інформацію під інтригуючим заголовком «Загадочная смерть»: «12 сентября в 5 часов утра умер дворянин Ф.Н. Троцкий, проживавший в доме Морозова по Архангельской улице». Нарешті, «Список потомственных дворян, владеющих недвижимыми имуществами в горде Елисаветграде в 1916-1917 гг.» містить наступну інформацію:**

«Троцкая Ольга Петровна, дом на Верхне-Донской улице, стоимость 1262 рубля».

Саме під цим псевдонімом увійшов у всесвітню історію один з вождів Жовтневої революції 1917 року, одна з найяскравіших і водночас найсуперечливіших постатей ХХ століття, уродженець Єлисаветградщини Лев Давидович Бронштейн (1879-1940).

Це ще один важливий штрих до надзвичайно цікавої теми «Троцький і Україна». Адже

«українство Троцького» – не підлягає сумніву! Досить згадати, що дитинство Левка Бронштейна пройшло в маєтку батька у селі Янівка Єлисаветградського повіту, з яким він був нерозривно пов'язаний перші 18 років. Його рідною мовою була українська, хлопець навіть пробував перекладати байки І. Крилова на українську мову. Величезне враження справив на нього український вертеп, побачений у Янівці, а перше знайомство з театральним мистецтвом відбулося в Одесі, де Левко із захопленням дивився українську п'єсу «Назар Стодоля», а потім пробував переповідати її сюжет родичам.

І не тільки Янівка з її мешканцями оживає на сторінках однієї з крапчих мемуарних книг у світовій літературі – «Моя жизнь. Попытка автобиографии» Троцького. Чого вартий спогад про Єлисаветград: **«Ни одна из столиц мира – ни Париж, ни Нью-Йорк – не произвели на меня впечатления такого впечатления, как Елисаветград, с его тротуарами, зелеными крышами, балконами, магазинами, городскими и красными воздушными шарами на нитках!»**

Старший брат Троцького Олександр Давидович Бронштейн (1870-1937) навчався в Єлисаветградському земському реальному училищі (закінчив 5 класів), на момент арешту писав, що за національність він – українець.

Усталена в незалежній Україні думка, що Троцький є головним її ворогом, що винятково через нього не відбулась Українська Народна Республіка, досить хитка, навіть хибна й алогічна за своєю суттю. Відомо, наприклад, що значна частина української інтелігенції «розстріляного відродження» на чолі з Миколою Хвильовим (автором знаменитого гасла «Геть від Москви!») повністю поділяла погляди Троцького під час партійної дискусії. Про симпатії до Троцького в Україні свідчать «Щоденники» С. Єфремова, мемуари Г. Костюка, поезія та проза тих років. Не випадково відомий київський історик С. Білокінь у монографії «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917-1941» (1999) робить сенсаційний висновок: **«Передбачаючи можливість об'єднання української національної опозиції з троцькізмом... сталінська фракція завдала їм превентивного удару, розкривши низку вигаданих троцькістсько-націоналістичних блоків».**

Відтак стає зрозумілим, чому Троцький врешті-решт у 1939 році радикально переглянув своє ставлення до «українського питання», написавши в «Бюллетене опозиції» низку статей, в яких обґрунтовано доводив необхідність створення незалежної соборної Української держави.

Впродовж життя Лев Давидович користувався й іншими псевдонімами: Львов (утворено від імені), Антід Ото (від взятого навмання зі словника італійського слова *antidote* – протиотрута), Перо (натяк на журналістський хист), Яновський (за назвою рідного села). Було й таке (під час Першої

російської революції 1905 року): *«В Совете я выступал под фамилией Яновского, по имени деревни, в которой родился. В печати писал как Троцкий»*. Троцьким Бронштейн став уперше в 1902 році, коли готувався до втечі із сибірського заслання: *«В руках у меня был Гомер в русских гекзаметрах Гнедича. В кармане – паспорт на имя Троцкого, которое я сам наудачу вписал, не предвидя, что оно станет моим именем на всю жизнь»*.

Щодо походження цього псевдоніма, то після того, як ми виявили Троцьких серед членів ЄГБ, є всі підстави засумніватися у вірогідності версії, за якою Лев Давидович став Троцьким «на честь» колоритного наглядача Одеської в'язниці Миколи Троцького, в якій перебував у юності (1898). Прізвище Троцький було відоме Бронштейнам не з чуток і задовго до арешту Левка, адже Троцькі були землевласниками Єлисаветградського повіту.

Наприклад, у 1914 році дворянка Євдокія Миколаївна Троцька володіла 135 десятинами землі в селі Воскресенське Ганнівської волості. Тим більший інтерес викликає ось цей фрагмент з книги спогадів «демона революції»: *«Под Елизаветградом отец занимал землю у барыни Т-цкой. Это вдова лет под сорок, с характером. При ней состоит батюшка, тоже вдовый, любитель музыки, карт и многого другого. Барыня Т-цкая со вдовым батюшкой приезжает в Яновку пересматривать условия аренды. Им отводят зал в соседнюю комнату. К столу подают курицу в масле, вишневую наливку и вареники с вишнями. После обеда я остаюсь в зале и вижу, как батюшка подсаживается к барыне Т-цкой и что-то очень смешное говорит ей на ухо. Отвернув полу рясы и вытащив из кармана полосатых брюк серебряный портсигар с монограммой, батюшка закурил папиросу и, ловко пуская кольца дыма, рассказывает в отсутствие барыни, как она в романах читает одни только разговоры. Все улыбаются из вежливости, но воздерживаются от суждений, так как знают, что батюшка все передаст барыне, да еще и присочинит»*.

Висловимо припущення, що повне прізвище барині Т-цької, яка так добре запам'яталася Льву Давидовичу, – Троцька! Тим паче, що, як свідчить довідникова й адресна книга «Ежегодник Голоса Юга» на 1913 рік, у Єлисаветграді мешкала якась Троцька (ініціали, на жаль, не вказані), що володіла в місті двома будинками на Верхньо-Донській та Олександрівській вулицях. Чому Лев Давидович, хоча й досить прозора, та все ж зашифрував це прізвище? Очевидно ж, з гуманних міркувань. Всі, хто були тоді Троцькими насправді, як і Бронштейни, наражались на смертельну небезпеку. У далеко не повних списках жертв комуністичного терору я нарахував 75 Бронштейнів і 20 Троцьких!

Троцьких та Бронштейнів виловлювали в Кіровограді навіть у 1941 році, на початку війни. Генерал КДБ Леонід Іванов (1918-2015) у книжці спогадів «Правда о «Смерш» (2013) згадує: «Будучи в Кіровограді декількох днів, я, як сотруди́ник СПО (секретно-политический отдел), выносил постановления по оперативным делам на родственников Троцкого (в частности, на его тетку), которые тогда проживали в Кіровограді, по их высылке из города в тыл».

Щось зовсім не віриться в таку гуманність щодо родичів Троцького! Радянські каральні органи звісно ж не переймалися, що головний ворог Сталіна Троцький – у дійсності Бронштейн. До речі, й це прізвище фігурує у звітах про діяльність ЄГБ. У 1903 році якийсь І.Г. Бронштейн подарував бібліотеці три книжки. Більше того, в будинку цього Бронштейна на вулиці Нижньо-Донській (Тимірязєва) в 1905 році була квартира для явок місцевої організації соціал-демократичної партії. А на розі вулиць Миргородської (Калініна) і Гоголя ще в середині ХХ століття, як згадують старожили, стояв будинок з табличкою на фасаді «Имение Троцкого». Тобто, принаймні до 1917 року в Єлисаветграді мешкали як Бронштейни, так і Троцькі. Перше прізвище – популярне винятково серед євреїв, друге – поширене як серед українців, так і євреїв.

На свій подив, не знайшов в Інтернеті жодного дослідника, який би звернув на це увагу. А тим часом давно відомо, що за походженням Троцький – суто українське прізвище. Навіть за відомостями «Энциклопедического словаря Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона» – цей дворянський рід (згадується з початку 18 століття) походить від одного із запорізьких козачих старшин Максима Троцького. Його представники мешкали в Чернігівській, Воронежській, Полтавській (і додамо від себе) Херсонській губерніях. Нарешті, це прізвище фігурує в знаменитому п'ятитомнику «Малороссийский родословник» (1908) найавторитетнішого знавця української генеалогії В.Л. Модзалевського. У ньому Троцькі представлені як український дворянський рід (українська шляхта).

Що стосується етимології слова Троцький, то всі російські дослідники чомусь пов'язують її з назвою міста Трок (більш відомого під литовською назвою Тракай) Трокського воєводства Великого князівства Литовського. А тим часом і в українській, і російській мовах є слово трок з таким значенням – «широкий ремінь для закри-

*Надгробок з могили
матері Троцького
у Янівці.*

Зник у новітні часи

плення сідла або попопи на коні, попруга». Зафіксовано воно з незначними варіаціями і в тлумачних словниках української мови, і в словнику В.І. Даля, і в російському «Казачьем энциклопедическом словаре-справочнике». Найлаконічніше визначення, що таке трок, – попоноутримувач. Отож, можливо, й місто Трок у Литві отримало своє найменування від того, що в ньому майстерно виготовляли ці самі троки?

Троцькими первісно називали майстрів, які спеціалізувалися на виробництві цього елемента кінської зброї, а єврейським це прізвище стало значно пізніше, коли євреїв зобов'язали носити прізвища, утворені від назв містечок, звідки вони вийшли (Бродські, Уманські, Чигиринські, Троцькі і т. д.) або за родом занять (Резнік, Золотарь і т. п.).

Одночасно з Левом Бронштейном, який вирішив стати Троцьким, в Україні жили й діяли справжні Троцькі. Особливо прославився на службі в царській армії українець за походженням Віталій Миколайович Троцький (1835-1901), який дослужився до чина генерала від інфантерії та генерал-ад'ютанта.

Інший Троцький фігурує в щоденнику Володимира Винниченка за 1911-1920 рр. Інформація подається така: «Троцький Микола (псевдонім М. Данько) (1883-1971) – журналіст і публіцист. Народився в м. Луцьку на Волині. Член РУП-УСДРП. У 1909 році виїхав за кордон. Під час Першої світової війни (1914-1918) – член СВУ (Спілки Визволення України). З 1920 по 1922 рік – секретар українського посольства у Відні, пізніше – співробітник журналу „Діло“ й інших періодичних видань. Жив у Женеві, був співробітником Українського Інформаційного Бюро, а з 1931 року – редактор німецького тижневика „Die Volkerbrücke“. Автор низки публіцистичних творів, зокрема повісті „На Москву“» (1951).

Ще один Микола Троцький був українським військовим діячем. У роки Першої світової війни – командир піхотного батальйону на Румунському фронті. В українській армії – з кінця 1917 року. Командував сотнею Кіно-гайдамацького куреня ім. Кармалюка, сформованого на Поділлі, який воював з частинами російської армії в районі Кам'янця-Подільського. При Гетьманаті курінь під командуванням Миколи Троцького перебував у складі Запорізької дивізії, потім тезка Лева Давидовича був призначений командиром полку. Влітку 1918 року в складі військової місії виїздив до Відня у справі звільнення військовополонених українців. Під час антигетьманського повстання виступив на боці Директорії УНР. Командував 3-ю бригадою ім. Кармалюка Армії УНР, генерал-хорунжий. Після інтернування частин Армії УНР у Польщу перебував у таборі. Подальша доля Миколи Троцького – невідома.

У 2011 році в столиці України урочисто відкрили пам'ятник «Старшинам Армії УНР – уродженцям міста Києва». Серед увічнених – полковник Ігор Васильович Троцький.

Цікаво було б дізнатися, чи не перетиналися шляхи Миколи Троцького та Ігоря Троцького з творцем і головнокомандувачем Червоної Армії? І як почувався Лев Давидович, знаючи про існування «тезок» серед військових діячів УНР?

Доречно назвати й інших відомих носіїв цього прізвища. Наприклад, видатний публіцист та громадський діяч російської еміграції Ілля Маркович Троцький (1879-1969) навіть народився в один рік з Левом Давидовичем, щоправда, на Полтавщині. Та особливо вражає доля уродженців Одеси братів Ісаака та Йосипа Троцьких.

Після того, як молодшого з братів, талановитого історика, професора Ленінградського університету Ісаака Мойсейовича Троцького (1903-1937) звинуватили «у змові з метою вбивства Кірова» й розстріляли, старший брат Йосип Мойсейович Троцький (1897-1970) негайно змінив прізвище на Тронський. В історію Йосип Тронський увійшов як один з найвидатніших фахівців з античної літератури.

То звідки ж узявся у Лева Давидовича Бронштейна псевдонім Троцький? Адже сам він у своїй славнозвісній автобіографії «Мое життя» жодним словом не згадує наглядча в'язниці Миколу Троцького, який буцімто справив на нього незабутнє враження.

Виявляється, цю історію з наглядцем в'язниці Миколою Троцьким вигадав меншовик Григорій Абрамович Зів, який сидів з Левком Бронштейном у 1900 році в одеській в'язниці. Жовтневу революцію 1917 року Зів категорично не сприйняв, а тому в 1921 році, мешкаючи в США, видав у Нью-Йорку брошуру під назвою «Троцький: Характеристика: (по личным воспоминаниям)», в якій зробив спробу скомпрометувати «демона» революції. От що Зів пише: «Когда я услышал его псевдоним в первый раз, то я сразу вспомнил внушительную фигуру Троцкого, старшего надзирателя Одесской тюрьмы, который величественно опирается на свою длинную саблю, и из своего центра, держащий в руках всю тысячную толпу уголовников, не привыкших к подчинению и послушанию. Надзиратель Троцкий держал в руках и своих коллег, младших надзирателей, и даже самого начальника тюрьмы... Сильная авторитетная фигура личности Троцкого, несомненно оказала глубокое подсознательное влияние на Лейбу Бронштейна».

Звідки така впевненість мемуариста, незрозуміло. Чесно кажучи, зовсім не віриться, що інтелектуал й ерудит Лев Давидович міг так захопитися якимось наглядцем в'язниці з диктаторськими рисами характеру, щоб узяти його за взірець авторитарного керівника. Згадуючи й аналізуючи свої зустрічі з Бронштейном, Зів намагається відповісти на головне для

нього запитання: «Неужели Лёва Бронштейн, которого я знал в юности, и Лев Троцкий один и тот же человек?» Будучи за фахом професійним лікарем-психіатром, Григорій Зів ставить своєму колишньому товаришу страшний і несправедливий діагноз – «нравственное помешательство».

Так з подачі одного з перших (а можливо й першого) антитроцькіста поширилася як безальтернативна версія щодо походження псевдоніма Троцький. На превеликий жаль, вона виявилася настільки живучою, що на неї «клюнули» навіть автори загалом непоганого серіалу «Троцький», зробленого у 2017 році до 100-річчя великої російської революції. Цьому напівміфічному персонажеві в чудовому виконанні Сергія Гармаша присвячений досить ефектний епізод

А тим часом чомусь «троцькоїди» не звертають уваги на інше зізнання Григорія Зіва. Він не приховує, що мав розмову з Іллею Соколовим, який у 1902 році допомагав Леву Давидовичу втекти за кордон. Цей свідок висміяв Зіва з його наглядачем в'язниці: «По его словам, произошло это гораздо более просто. Бронштейн достал паспорт на имя местного жителя Троцкого и с этим паспортом сбежал».

Лев Троцький з донькою Зіною

Цим «местным жителем», чіім паспортом скористався Лев Давидович, цілком міг бути хтось із знайомих йому елисаветградських Троцьких.

Ще один цікавий факт. Після того, як Троцький здійснив утечу із сибірського заслання його дочок Зіну й Ніну (1901 та 1902 р. н. відповідно) в 1905 році взяли на виховання в Янівку Давид Леонтійович і Анна Львівна Бронштейни. В архіві Лева Давидовича збереглася зворушлива світлина зі старшою дочкою Зіною, зроблена у 1907 році у Відні, куди батьки Троцького

привозили дівчаток для побачення з батьком. От вам і «нравственное помешательство»! Троцький був люблячим батьком для всіх своїх дітей.

До речі, у 1985 році британський режисер Кен Макмілен зняв художній фільм «Зіна», присвячений трагічній долі дочки Троцького Зінаїди Волковій. Стрічка завоювала декілька призів на міжнародних кінофестивалях. Зокрема, у 1986 році її назвали «перлиною останнього Лондонського кінофестивалю».

На честь Лева Троцького хотіли перейменувати Єлисаветград, але випередило місто Гжатськ, а Єлисаветград став Зінов'євськом. Натомість його іменем назвали місцевий театр. Деякий час у 20-ті роки рідне село Лева Давидовича офіційно називалося Троцьким. Відомо, що

в 1926 році в селі Троцькому Бобринецького району мешкало 244 українці, 18 молдован і... жодного єврея.

У 2009 році депутати Бобринецької міської ради майже одностайно ухвалили рішення про спорудження в місті Бобринець пам'ятника Льву Троцькому, керуючись передусім бажанням зробити свій регіон привабливим для туризму. Це рішення сколихнуло громадськість України, викликало шалений спротив національно стурбованих осіб. Дискусія показала, що антитроцькістське щеплення, здійснене Сталіним, діє в Україні й дотепер.

Має цілковиту рацію сучасний історик Андрій Манчук, один з авторів унікальної книги «Український Троцький» (збірка текстів Лева Троцького про Україну), що побачила світ в 2013 році, коли зазначає: «Українська інтелігенція дбайливо зберігає табу, накладене на це ім'я ще за сталінських часів, та одночасно намагається демонізувати постать Троцького у свідомості сучасної генерації українців». А історик Юрій Федоровський зазначає: «На переговорах у Бресті Троцький офіційно визнав повноваження УНР, що й дало їй змогу укласти сепаратний договір із країнами Четверного союзу, хоча на той час Центральна Рада вже не мала фактично ані влади, ані території (українське військо й уряд залишили Київ у ніч на 26 січня, а мир був підписаний 27 січня 1918 р.)».

Безперечно, уродженець Єлисаветградщини Лев Троцький – одна з найвидатніших постатей в історії людства. Україна має зрештою визнати його своїм сином. Історик Євген Антонюк зазначає, що Троцький є «хрещеним батьком» як УНР, так і УРСР. Спочатку, в 1918 році, він на перемовинах з німцями в Брест-Литовську вперше в історії визнав українську делегацію представницею самостійної незалежної української держави. А пізніше «творцем» уже радянської української державності став найближчий соратник Лева Давидовича Християн Раковський, що проводив політику максимальної незалежності Києва від Москви.

ДОН-АМІНАДО З ЄЛИСАВЕТГРАДА: ПОЕТ-ЯСНОВИДЕЦЬ І ПРОРОК

*В безликий строй всех снова не построишь.
Сатира знает, как ей поступать.
Ну что, Штолянский Аминад Петрович?
С приездом. Вы на родине опять.*

Евгений Евтушенко

Дон-Амінадо

Уродженець Єлисаветграда, один з найвидатніших поетів російської еміграції Амінад Петрович Шполянський (1888-1957) увійшов в історію літератури ХХ століття під звучним і промовистим псевдонімом – Дон-Амінадо, який перекладають так: лицар, який дарує. І він дійсно подарував читачам стільки, без перебільшення, геніальних творів, що його й досі «відкривають».

Я ж називаю Дона-Амінадо одним з найвидатніших і найпереконливіших адвокатів Єлисаветграда. Тим паче, що Амінад Петрович – правознавець за фахом, після закінчення єлисаветградської гімназії штудював юриспруденцію в Одеському й Київському університетах. Хто ж захистить славне ім'я Єлисаветграда, як не вони – його видатні уродженці! Не випадково, наприклад, сучасна російська поетеса Анна Аркатова, яка народилась у Ризі, але середню школу закінчила у нашому місті, казала: «Потом я, конечно, не упускала случая похвастаться, что жила на родине А. Тарковского и Дона-Аминадо». Єлисаветграду Амінад Петрович присвятив з десяток ностальгійних поезій, а мемуарний роман «Поезд на третьем пути» (1954), написаний у Парижі незадовго до смерті як підсумкова книга, сповнений такої щирої любові до «малої батьківщини», де минули дитячі й гімназійні роки, що ці рядки зворушують і розчулюють не лише нас, земляків письменника.

Єлисаветградські гімназія, театр і цирк – про них Дон-Амінадо згадує з особливим захватом. Ось одне з найяскравіших театральних вражень: «...И когда опустился занавес, и театр, надсаживаясь до хрипоты, кричал неистовым голосом ? „Скарская, па-вта-рить!..“, мы все, сколько нас было в синих мундирах, с белыми кантами и о девяти серебряных пуговицах, протискались через толпу до самой авансцены и, в момент предельного пароксизма, запустили своими гимназическими фуражками прямо на сцену...

И когда занавес опустился, бегом побежали за кулисы, чуть не опрокинув с ног стороживших входы билетеров, машинистов, пожарных и всех остальных друзей искусства. Восторженные, красные как раки, запыхавшиеся, смущённые, и счастливые, не зная куда девать проклятые руки, очутились мы на сцене. Занавес под не умолкавший гром аплодисментов поднялся еще раз и, замерев от страха и сознания непоправимого, на вытяжку перед Принцессой Грёзой, предстали мы вместе с выходявшей на вызов всей труппой Гайдебурова пред лицом изумлённого зала, пред креслами полицеймейстера, бренд-майора, и главное, дежурного классного надзирателя, у которого от ужаса даже глаза вылезли на лоб. А Принцесса Грёза? Должно быть успех тоже вскружил ей голову, она одной рукой посылала воздушные поцелуи на галёрку, в бельэтаж и в бенуар, в другой прижимала к груди то букет белых гвоздик, с атласной лентой, то одну из наших злополучных фуражек, брошенных к ее божественным ногам!»

Після прочитання цих рядків хіба утримаєшся від спокуси дізнатися детальніше про виставу і виконавицю головної ролі? Вдалося відшукати документальне підтвердження події, яка справила таке враження на єлисаветградську публіку. Дон-Амінадо згадує постанову в Єлисаветграді надзвичайно популярної у ті роки п'єси французького драматурга Едмона Ростана (1868-1918) «Принцесса Греза» (1895). Актриса, яка полонила своєю грою серця гімназистів, – це Надія Федорівна Скарська (1869-1958), молодша сестра знаменитої актриси В.Ф. Комісаржевської, дружина і соратниця відомого російського актора, режисера і театрального діяча Павла Павловича Гайдебурова (1877-1960). Згодом заслужена артистка РРФСР (1927).

Надія Скарська

Батько Павла Гайдебурова був відомим літератором, видавцем популярного часопису «Неделя». Ще гімназистом хлопець брав уроки сценічної майстерності в чудового актора, друга А.П. Чехова – Павла Свободіна. У 1896 році вступив на юридичний факультет Петербурзького університету, поєднуючи відвідування лекцій з виступами у напівпрофесійних виставах. Після виключення з університету за участь у студентських демонстраціях Гайдебуров присвячує себе театру. У 1899 році вперше вийшов на професійну сцену. У 1901 році Павло Гайдебуров зі своєю дружиною Н.Ф. Скарскою створив у Єлисаветграді власну драматичну труп, першою постановою якої стала п'єса «Дядя Ваня» Чехова. Трупа грала в Зимовому театрі Кузьмицького з 20 вересня 1901 року по 24 лютого 1902 року.

За час перебування в Єлисаветграді Гайдебуров зіграв у 87 виставах. 21 грудня 1901 року в бенефіс Н.Ф. Скарської відбулася прем'єра вистави

Павло Гайдебуров

«Ганнеле» за п'єсою Г. Гауптмана (друга в Росії після постанови у театрі Суворіна в Петербурзі). Збереглися фотографії подружжя (Скарська в ролі Катерини в «Грозі» Островського), зроблені в Єлисаветграді в 1902 році. Гайдебурові і Скарській подобалось працювати в Єлисаветграді, своєю чергою, місцеві театри тепло приймали їхні постанови. І хто зна, якби не жадібність власника театру, який зажадав надзвичайно велику суму за оренду, трупа Гайдебурова залишилась би в Єлисаветграді, і місто мало б власний стаціонарний театр ще в 1901-1902 році.

У 1903 році подружжя організувало Загальнодоступний театр при Ліговському Народному Домі, а в 1905 на його основі – Перший пересувний драматичний театр (проіснував до 1928 р.). Коли святкували 10-річчя цього театру, К. Станіславський писав Гайдебурову і Скарській: «Давно люблюсь вашей прекрасной деятельностью. Хочется высказать самые добрые чувства любви, уважения и преклонения перед вашим прекрасным артистическим трудом». Згодом Гайдебуров виступав у Ярославському театрі, Московському камерному театрі (1944-1950), Сімферопольському драматичному театрі, театрі імені Є. Вахтангова (1952-1960). Загалом зіграв понад 500 ролей, здійснив близько 300 постанов. Він – лауреат Державної премії СРСР (1952). Народний артист РРФСР (1940). Автор спогадів (спільно з дружиною) «На сцене и в жизни» (окрема глава присвячена Єлисаветграді) у книзі «Павел Павлович Гайдебуров. Литературное наследие» (1977).

Так, немов це було вчора, а не пів століття тому, змальовує Дон-Амінадо ще одне театральне потрясіння, пережите в Єлисаветграді: «...Никакая Сарра Бернар не могла её заменить и с ней сравниться, – Вера Леонидовна Юренева. Особенно в эпоху увлечения Пшибышевским, Шницлером, и канувшим в вечность Жулавским... И когда на сцену, в белой тунике, выходила Психея, Юренева, и молитвенно складывала руки на груди, – в те годы это был классический приём, которым выражалось и подчёркивалось целомудрие, – глаза были устремлены к небу, с которого, по недосмотру машиниста, спускались оскорбительные веревки, – и навстречу Психее, из глубины полотняных декораций, колыхавшихся от тяжеловесной походки легкокрылого Эроса, шёл, тяжело дыша, сорокалетний первый любовник... Ну, тут, провинция не выдерживала! Стоном стонал пятиярусный, до отказа переполненный театр. Восторг не знал границ, умиленное восхищение не имело пределов. А самое изумительное заключалось в том, что подавляющее большинство потрясённых зрителей, девяносто девять на сто, и понятия не имели ни об Эросе, ни о Психее, ни о символах, ни о мифах. Но так

велика була потреба в музиці непонятних слів, пламени театральних треножників, во всіх цих безкінечних перевоплощеннях Психеї, котра так ни на миг і не поколебала вери в свою первозданну девственність, так хотелось цій самій творимій легенди, що эх! хоть раз в жизни, но красиво!.. – бис! бис! бис! браво, Психея! браво, Юренева! занавес! занавес! еще раз занавес! И, надрывая лёгкие, в умилении, в исступлении, в изнеможении, отдавала уездная, честная, настоящая публика свою неумеренную дань святому искусству».

Де кілька слів про цю актрису. Віра Леонідівна Юренева (справжнє прізвище Шадурська) (1876-1962) народилася в Москві. У 1902 році закінчила драматичні курси при Олександринському театрі в Петербурзі, навчалася в майстерні чудового актора і педагога, нашого земляка (народився в Новомиргороді) Володимира Миколайовича Давидова (1849-1925). Сезон Юренева відіграла в Олександринському театрі, а потім поїхала в провінцію, з успіхом виступала в Києві, Одесі, Єлисаветграді й інших містах. Саме в Єлисаветграді в 1904 році актриса зіграла Бронку в п'єсі Шибишевського «Сніг», яка принесла їй популярність. У подальшому Віра Леонідівна служила у київському театрі «Соловцов» (1906-1919), з 1920 року грала в театрах Москви й Ленінграда. З 1914 року часто знімалась у кіно. Заслужена артистка РРФСР (1935). Автор книг мемуарів: «Женщины театра» (1923), «Актрисы» (1925), «Записки актрисы» (1946).

Не менш колоритно змальовує Дон-Амінадо відвідини єлисаветградського цирку після випускних екзаменів: «...Гуртом пошли в цирк братьев Труцци на Базарной площади, и весь вечер до хрипоты и остервенения опять кричали „бис!“, надрывались и неистовствовали. Всё было нам по душе, всё было дорого и мило! И деревянные скамьи, обитые красным кумачом; и колыхавшийся над головами брезентовый купол, как выражались абorigены; и спускавшиеся с купола канаты, проволоки, качели и трапедии; и знаменитый духовой оркестр под управлением маэстро Фихтельбойма, тонко знавшего свое дело – и что кому, и в каком темпе: Ивану Поддубному, борцу и атлету – марш „Под двуглавым орлом“! для дрессированных моржей – меланхолический вальс „Невозвратное время“; а для выхода клоунов Бима и Бома – галоп Контского „Пробуждение льва“... Ах, да разве это всё?!..

Володимир Давидов

Енріко Труцці

А высшая школа верховой езды на неоседланных лошадях, под управлением директора цирка Энрико Труцци?! Когда на арену выходил, сверкая глазами, зубами, усами в фиксатуре, весь в манишках, в манжетах, с развевающимися фалдами фрака, с хризантемой в петлице, с хлыстом в одной руке, с цилиндром в другой, такой красоты и стройности матовый итальянец, что весь цирк сверху и донизу дрожал от аплодисментов, а директор всё кланялся, кланялся, и кланялся, а шесть вороных коней в белых лайковых уздечках и высоких страусовых эгретах, повинувась едва приподнятому хлысту и магнетическому взору, показывали весь свой классический репертуар, подымались на дыбы, опускались на колени, кланялись влево, кланялись вправо, танцевали бальный чардаш под музыку Фительбойма, и в заключение мчались в ряд всей шестеркой, а Энрико Труцци вскакивал по очереди то на один, то на другой сытый лоснящийся круп, и, не уставая, посылал воздушные поцелуи, и разумеется стоном стонал весь цирк – юнкера, питомцы кавалерийского училища; помещики, гимназисты, коннозаводчики; полковые дамы – красавицы прошлого века; и молодеватые парни в картузах набекрень, рабочие литейного завода Эльворти».

*Картина кіровоградського художника
Андрія Ліпатова «Цирк Труцці
в Єлисаветграді»*

В Інтернеті мені вдалося знайти дуже цікаву інформацію про цирк Труцці. Виявляється, Енріко Труцці (1870-1939, якого бачив у Єлисаветграді Дон-Амінадо, – представник знаменитої династії (батько, мати, три брати і сестра), яка в 1880 переселилась з Італії в Росію і заснувала свій славнозвісний цирк. Енріко був неперевершеним вершником, кінним жонглером (першим в історії циркових вистав), дресирувальником коней, лібретистом і композитором. Він запровадив у цирку змішаний оркестр струнних і духових інструментів. Виконував у пантомімах головні ролі. Спочатку виступав з батьком і братами. Під час гастролей в Україні в 1892 році Труцці поставили пантоміму «Тарас Бульба» за повістю М. Гоголя. Режисером спектаклю був Енріко Труцці, він же виконував роль Андрія (батько Максиміліано і брат Жижетто – відповідно Тараса Бульби і Остапа). Режисеру вдалося максимально точно передати національний колорит повісті, реконструювати змальовані Гоголем козацькі звичаї, побут, костюми; представити яскраві, повнокровні образи.

На початку 1900-х мав власну антрепризу, яка майже постійно виступала в Єлисаветграді. У 1898 році в циркову трупу Енріко Труцці був запрошений легендарний борець Іван Піддубний. Про свої незабутні враження від вистав цирку Труцці в Єлисаветграді згадувала також Клавдія Флоровська й інші видатні уродженці міста.

...Спочатку Амінада Петровича сприймали як блискучого сатирика й гумориста, неперевершеного майстра афоризму, потім виявилось, що він блискучий лірик та ще й мемуарист. А нещодавно Євген Євтушенко, укладаючи антологію «Десять веков русской поэзии», виявив такі неймовірні вірші Дона-Амінадо, створені 90 років тому, що назвав нашого земляка «ясновидящим пророком». У 1920 році Дон-Амінадо написав вірш «Про белого бычка», в якому передбачив... розпад СРСР і наступні події:

*...О, Господи, ты только вездесущ
И волен надо всем преображеньем,
Но чую: вновь от беловежских пущ
Пойдет начало с новым продолженьем.
И вокруг оси тишет полный круг
История, бездарная, как бублик,
И вновь по линии Вапнярка-Кременчук
Возникнет до семнадцати республик...*

А в 1926 році народились такі рядки:

*Провижу день. Падут большевики,
Как падают прогнившие стропила.
Окажется, что конные полки
Есть просто историческая сила.
Окажется, что красную звезду
Срывают тем же способом корявым,
Как в девятьсот восемнадцатом году
Штандарт с короной и орлом двуглавым...*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абаза М.С. – 110
Авруцький Ю.Я. – 92
Александров Ф.Г. – 109
Алтухов М.І. – 140
Анастасьєв В.К. – 62
Андрєєва М.А. – 101
Андрєєва Р.А. – 124
Аністратенко В.О. – 107
Арістова О.Л. – 162
Арнаутов В.М. – 145
Архангельський О.Д. – 78
Архангородський З.С. – 74
Арясов І.Є. – 147

Б

Бабенко А.Є. – 90
Бабенко О.К. – 85
Бабій І.О. – 33
Багаутдінов Р.М. – 112
Басенко В.І. – 155
Базелян Л.Л. – 132
Базилевич І.П. – 149
Байдебура П.А. – 48
Байсак М.Г. – 69
Барабаш С.Г. – 94
Бахмач Є.С. – 56
Безпалый Л.Я. – 162
Березняк Т.Г. – 104
Берестовенко М.П. – 136
Бернардацці О.Й. – 96
Белаковська В.М. – 62
Белаковський О.М. – 120
Бій-Бродський І.А. – 98
Білоцерківський Л.Г. – 106
Боданський Мейер – 117
Боданський Оскар – 115
Божій М.М. – 120
Бондар О.М. – 65
Боровський Ф.А. – 72
Бошняк О.К. – 112
Бранке В.Ю. – 45
Браун В.О. – 29

Бріль В.І. – 150
Бровченко В.Я. – 89
Булгаков М.А. – 76
Бурденко М.Н. – 79
Бутенко М.М. – 111
Бутович Я.І. – 132

В

Варун-Секрет Є.С. – 109
Велигорська О.М. – 44
Величковський А.Є. – 152
Верховський І.М. – 135
Вінаров І.В. – 129
Вірхов Рудольф – 134
Вовченко Г.Д. – 153
Водько М.П. – 125
Волгін С.О. – 140
Волкобой М.Ф. – 136
Волощук С.М. – 71
Вороний М.К. – 147

Г

Гава О.В. – 59
Гаврилюк В.П. – 68
Гавриш Л.Т. – 138
Гайда Л.А. – 55
Гайчук П.Ф. – 93
Галицький М.О. – 115
Ганоцький В.Ф. – 85
Гарднер Семюель – 116
Гасман М.Й. – 60
Гельбак П.О. – 71
Гершфельд Д.Г. – 113
Гінет Р.Є. – 89
Гладушко В.І. – 94
Гнатюк Г.М. – 93
Голов'яно З.С. – 146
Гомберг Мозес – 45
Гончар А.М. – 58
Гончаренко В.Г. – 34
Горбатюк В.Г. – 73
Горячко С.К. – 62
Гоцинський С.Ю. – 141
Гришко М.С. – 47

Громовий Л.Г. – 109
Губенко Є.С. – 129
Гумільов М.С. – 66

Д

Давидов М.Л. – 154
Данилов А.О. – 114
Девінов-
Нюренберг Д.М. – 129
Дегтярюк-Меркулов І.І. – 138
Дмитренко Ю.М. – 78
Добрін Н.Н. – 157
Добровольська
(Бржєська) О.Л. – 82
Добровольський В.М. – 35
Добролежа Р.Ю. – 126
Добролюбов М.О. – 38
Докучаєв В.В. – 48
Должиков О.П. – 86
Домогацький В.М. – 72
Дорба І.В. – 39
Драч І.Ф. – 135
Дригін В.М. – 56
Дума П.М. – 29
Дурасов О.В. – 105
Дьомін С.П. – 97
Дьяков А.В. – 142
Дятлов В.М. – 102

Е

Ельворті Роберт – 64
Ельман Міша – 34
Ерделі Я.Є. – 137
Еренбург І.Г. – 37

Є

Єлізаров О.І. – 121
Єрмаков В.М. – 107

Ж

Жарких М.І. – 91
Желтомирська Н.Є. – 30
Журавель П.О. – 32
Журавленко-
Журавльов Г.М. – 53

З

Завадовський М.М. – 103
 Задоя І.М. – 143
 Засвлошин М.М. – 132
 Захаренко
 (Корнійчук) М.Ф. – 154
 Звенигородський В.Б. – 82
 Зверев І.Ю. – 53
 Зіоров М.З.
 (арх. Миколай) – 83
 Зонін О.І. – 127

І

Іванов В.М. – 106
 Іванов Д.Й. – 137
 Іванов Є.В. – 141
 Іванов О.К. – 141
 Іващенко А.І.
 (арх. Арсеній) – 41
 Ілляшенко М.В. – 30

К

Кадигроб А.М. – 67
 Калита М.Г. – 128
 Кальницький Б.Д. – 155
 Карабчевський М.П. – 149
 Караташ В.М. – 52
 Квасов В.І. – 143
 Кернесюк М.Л. – 158
 Кир'янов В.В. – 58
 Кібрик Є.А. – 45
 Клен Юрій – 131
 Кобилянський І.О. – 96
 Коган П.Й. – 38
 Кодак М.П. – 150
 Козак М.М. – 161
 Колачевський М.М. – 122
 Кониський О.Я. – 110
 Корж В.М. – 69
 Корнієнко В.П. – 102
 Корнієць Л.Р. – 111
 Корсунський С.Г. – 86
 Косенко В.Є. – 92
 Коцебу П.Є. – 112
 Крайц П.Б. – 57
 Крижанівський Д.Я. – 158
 Кримська І.А. – 136

Кришень П.Ф. – 101
 Кузьменко (Махно) А.А. – 161
 Кулик Н.О. – 156
 Куманський А.П. – 134
 Куроп'ятников Г.О. – 39

Л

Лавро К.Т. – 56
 Лагно Ф.Ф. – 50
 Левандовський М.Є. – 63
 Леонтович М.П. – 159
 Лесков М.С. – 43
 Литвинець Ю.О. – 138
 Лицканович О.Ф. – 80
 Ліпцер Р.Ш. – 60
 Лірник А.А. – 124
 Ліст Ференц – 137
 Ліщенок Г.В. – 149
 Ловецький П.Ф. – 42
 Логвинюк О.С. – 147
 Лубенцов В.М. – 69
 Лукашевський К.М. – 44
 Лупалов В.І. – 127
 Луценко О.У. – 52
 Лучанський Яків – 154
 Любович Ю.В. – 142
 Львовський З.Д. – 49
 Лятошинський М.Л. – 153

М

Маленченко Ю.І. – 160
 Манасєїн В.О. – 58
 Марко В.П. – 33
 Маруценко В.Г. – 42
 Марчук Є.К. – 40
 Мацієвський А.Ю. – 83
 Межеревський Б.Й. – 87
 Мезенцев Р.В. – 93
 Мексін І.І. – 63
 Мексін Я.П. – 144
 Мельничанський Г.Н. – 90
 Мельничук С.Г. – 36
 Милославський М.К. – 79
 Міансарова Т.Г. – 54
 Мілько В.І. – 83
 Мінжулін О.І. – 113
 Мокрєв Ю.О. – 66

Моріц О.А. – 116
 Моторний Ю.Д. – 143
 Мусіяк С.О. – 157
 Мухін Є.Й. – 39

Н

Набатов І.С. – 119
 Нансен Фрїтьйоф – 134
 Нарбут Д.Г. – 35
 Натяжний О.С. – 99
 Недайкаша В.Д. – 61
 Некрасов М.О. – 156
 Непейцин С.В. – 148
 Ніколаєнко Г.М. – 140
 Ніколаєнко С.М. – 46

О

Оболєнський Є.П. – 68
 Омелянович-
 Павленко І.В. – 118
 Омельченко А.Ф. – 89
 Осипенко П.Г. – 81
 Осичнюк Г.З. – 127
 Островерхий В.З. – 76
 Островський Д.М. – 100

П

Павловський К.С. – 85
 Павловський С.С. – 36
 Панич Ю.О. – 84
 Панченко Д.І. – 46
 Панютін Л.К. – 50
 Паученко Я.В. – 61
 Пашутін О.М. – 148
 Перпер Й.Й. – 81
 Петренко І.Д. – 130
 Петров Б.В. – 105
 Петровський І.Г. – 32
 Піддубний С.В. – 37
 Побігуца Б.О. – 87
 Поворознюк О.Г. – 55
 Подолинський А.І. – 101
 Полонський Ф.М. – 29
 Полянецький В.А. – 135
 Польовий О.Г. – 117
 Поплавський Г.Г. – 47
 Попруженко М.Г. – 106

Порецький П.С. – 130
Порошин С.А. – 40
Постолатій В.В. – 119
Преображенська А.В. – 65
Проскура Г.Ф. – 70
Протопопов В.Я. – 160
Пузенкін С.О. – 119

Р

Равицький М.П. – 41
Равлюк М.Т. – 160
Расвський
Микола Миколайович – 126
Расвський
Михайло Миколайович – 47
Разумний О.Ю. – 76
Райкович А.П. – 68
Расторгуєв О.І. – 158
Рахубовський М.І. – 97
Рибаков М.Х. – 79
Ритов М.В. – 31
Рішельє Е.О.
(дюк де Рішельє) – 121
Ровда К.Й. – 51
Романов В.В. – 73
Романов В.П. – 100
Росинський К.В. – 59
Рощахівський М.С. – 125
Рубчакова К.А. – 75
Русова Софія – 48
Ряснянський С.М. – 123

С

Сабірзянов Т.Г. – 66
Садовський Микола – 152
Самиляк Т.С. – 43
Самійленко В.В. – 59
Самойлов В.Ю. – 64
Сарана Ф.К. – 127
Селецький П.І. – 108
Сербулов В.Ф. – 74
Синявський А.С. – 91

Сідалковський О.М. – 105
Скліфосовський М.В. – 67
Скоромний В.П. – 57
Скрипник Л.Г. – 73
Сніцар П.Л. – 99
Соколова-
Бородкіна Л.С. – 42
Соколовський Ю.А. – 36
Сосновський О.Г. – 35
Степаненко С.М. – 132
Степняк-
Кравчинський С.М. – 96
Стороженко О.П. – 145
Стриженюк С.С. – 54
Сухомлин І.М. – 83
Сухомлинська О.В. – 128

Т

Тележинський С.Ф. – 66
Тендюк Л.М. – 54
Терен Віктор – 99
Тичина П.Г. – 40
Ткаченко В.І. – 100
Ткаченко С.І. – 80
Тобілевич Ю.І. – 95
Торговець З.В. – 33
Труд А.І. – 114
Тулуб О.О. – 133
Тютюнник Ю.Й. – 72
Тютюшкін С.Ф. – 70

У

Українка Леся – 51
Уточкін С.І. – 94

Ф

Федоренко В.П. – 98
Филипович П.П. – 124
Фільштейн Л.М. – 90
Фісанович А.Л. – 103
Флоровський В.В. – 31
Фортунато Л.М. – 144

Х

Хижняков В.В. – 102
Хороманський К.М. – 77

Ц

Царук А.П. – 80
Цвіліховський М.І. – 84
Цімейко О.А. – 77
Цурський Д.А. – 104
Цюпка В.Ф. – 116

Ч

Чамлай Б.Ф. – 69
Чертков В.О. – 52
Чикаленко Є.Х. – 156
Чміленко В.І. – 44

Ш

Шаповалов О.Т. – 114
Шапошников І.Г. – 107
Шаран В.Б. – 123
Шепель
(Шепеленко) В.Г. – 102
Шляховий К.В. – 122
Шмаєвич Л.І. – 157
Шмідт (Гутман) Д.А. – 159
Шостаківська Ю.С. – 87
Штейнгольц А.Б. – 159
Штолько В.Г. – 146
Шульгин Я.М. – 49
Шумилов (Шумило) П.П. – 92

Ю

Юречко В.І. – 125
Юцевич Є.О. – 97

Я

Яриніч В.І. – 38

ЗМІСТ

<i>Вірші Володимира Сосюри та Едуарда Багрицького про події української революції на Єлисаветградщині</i>	3
<i>«Окаянні дні» в Єлисаветграді: 1919 рік.</i>	6
<i>Ілля Еренбург і Микола Куліш: Хулію Хуреніто та Хулій Хурина в Єлисаветграді</i>	10
<i>Отаман Ангел у творах Олексія Толстого і Юрія Олеші</i>	15
<i>Мойсей Цетлін, Арсеній Тарковський і Маруся Никифорова</i>	21
<i>«Єлисаветград – столиця світу?» Марк Алданов і Лев Троцький</i>	25
Пам'ятні дати січня	29
Пам'ятні дати лютого	42
Пам'ятні дати березня	52
Пам'ятні дати квітня	66
Пам'ятні дати травня	76
Пам'ятні дати червня	89
Пам'ятні дати липня	96
Пам'ятні дати серпня	109
Пам'ятні дати вересня	119
Пам'ятні дати жовтня	129
Пам'ятні дати листопада	140
Пам'ятні дати грудня	152
<i>Загадки й таємниці «Елисаветградского дела 1869 года»: Іван Похитонов, Леонід Дическуло та «бісівщина» Сергія Нечаєва</i>	164
<i>Народовольці в Єлисаветграді: замах на Гориновича та арешт Гольденберга</i>	173
<i>Лев Зільберберг: доля терориста і його родини</i>	177
<i>Як єлисаветградці боронили українську мову</i>	182
<i>Українофіл Митрофан Лащенко та його родина</i>	186
<i>У пошуках дітей видатного українця: Андрій Грабенко та його родина</i>	193

<i>Микола Левитський: єлисаветградська епопея «артільного батька»</i>	199
<i>Шульгини в Єлисаветграді. Наші земляки в бою під Крутами</i>	206
<i>Лев Толстой і єлисаветградці:</i> <i>Єлисаветград – одна зі столиць «толстовства»</i>	212
<i>Подорож у російську та українську революції 1917 року</i> <i>через Єлисаветград</i>	221
<i>Есер Яків Браун: «людина ренесансного складу»</i>	226
<i>Меншовик Михайло Валеріанов-Брунштейн:</i> <i>відданість ідеї та незламність духу</i>	234
<i>Більшовик Віктор Таратута і анархіст Олександр Таратута</i>	241
<i>Анархіст Іуда Гроссман</i>	248
<i>Олександр Гомберг як дзеркало російської революції 1917 року</i>	251
<i>Полум'яна революціонерка Олена Розмирович та її чоловіки</i>	257
<i>Єлисаветградець Аркадій Маслов:</i> <i>один із засновників Комуністичної партії Німеччини</i>	264
<i>Григорій Зінов'єв: клан «Сірої шапки» та його загибель</i>	267
<i>Останнє партійне доручення Григорія Зінов'єва:</i> <i>переклад для Сталіна книги Адольфа Гітлера «Майн кампф»</i>	272
<i>Більшовик Мирон Черномазов: агент царської охорони</i> <i>чи жертва підступу та власного марнославства?</i>	277
<i>Головний радянський журналіст Давид Заславський: «„Правда” – це я!»</i>	287
<i>Арсеній Тарковський, Свєт Придворов і його батько Дем'ян Бедний</i>	295
<i>Віктор Борисович Шкловський та його єлисаветградські родичі</i>	304
<i>«Ленін – завжди живий?!» Як наші земляки знімали похорони вождя</i> <i>і перетворювали його на... мумію</i>	310
<i>Експорт більшовицької революції: з Єлисаветграда – в Петроград</i> <i>і в зворотньому напрямку, або як єлисаветградці стали спочатку</i> <i>зінов'євцями, а потім кіровградцями</i>	316
<i>Українець Лев Троцький і наш край: загадка псевдоніма</i>	319
<i>Дон-Амінадо з Єлисаветграда: поет-ясновидець і пророк</i>	328
<i>Іменний покажчик</i>	334

Літературно-художнє видання

Володимир Миколайович Босько

**ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР КІРОВОГРАДЩИНИ
на 2021 рік**

**ЕТЮДИ У ЧЕРВОНОМУ, ЧОРНОМУ
ТА СИНЬО-ЖОВТОМУ КОЛЬОРАХ
ПРО УЧАСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДЦІВ
У РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.**

Головний редактор – *Т.С. Самиляк*
Технічний редактор – *О.М. Корнілов*
Літературний редактор – *В.М. Босько*
Коректор – *Ю.А. Степаненко*
Комп'ютерна верстка – *Р.В. Смик*
Обкладинка – *І.О. Правдіна*

Підп. до друку 23.11.2020. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 20,0.
Замовлення № 691. Наклад 500 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
(068) 3700-470 – роздрібний продаж,
(068) 3700-477 – гуртовий продаж
E-mail: design@imex.kr.ua

